

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Neveléstudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője:

Dr. Pukánszky Béla, DSc, egyetemi tanár

Dr. Bárdos Jenő, DSc, professzor emeritus, programigazgató

Gulyás Klára

**Magyarországi roma értelmiségiek szerepei a romák
oktatási integrációjában és társadalmi
felzárkózásában**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Dr. Mogyorósi Zsolt PhD

Dr. habil. Kotics József

Eger, 2021

Nyilatkozat a munka önállóságáról, a szakirodalmi források megfelelő idézéséről

Alulírott Gulyás Klára ezennel kijelentem, hogy a „Magyarországi roma értelmiségiek szerepei a romák oktatási integrációjában és társadalmi felzárkózásában” című doktori értekezést magam készítettem és abban csak a szakirodalmi hivatkozások listáján megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, a forrás egyértelmű megadásával megjelöltem.

Eger, 2021. november 5.

.....
Gulyás Klára
doktorjelölt

Tartalomjegyzék

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	5
I. BEVEZETÉS.....	6
1.1. A kutatás célkitűzései	6
1.2. A kutatás hipotézisei	8
II. ELMÉLETI-MÓDSZERTANI KERETEK.....	10
2.1. Elméleti háttér.....	10
2.2. Az alkalmazott eljárások, technikák, módszerek.....	11
2.3. A roma/cigány értelmiségiekre vonatkozó kutatások.....	13
2.4. A romák/cigányok etnikai identitása.....	26
2.5. Romák az oktatási rendszerben	29
2.5.1. A Romák története az iskolai oktatásban.....	29
2.5.2. A roma történelem értelmezési nehézségei	29
2.5.3. A roma történelem és kultúra az interkulturális/multikulturális nevelés koncepciójában.....	30
2.5.4. Paradigmaváltás a romák történelmi szerepének iskolai oktatásában.....	32
2.6. Pedagógus nézetek vizsgálata a roma származású gyermekek oktatásának-nevelésének kérdéskörében.....	33
III. A KVANTITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI	38
3.1. Módszertani megfontolások, mintavétel, reprezentativitás.....	38
3.2. A vizsgálati populáció lakóhelyi megoszlása	40
3.3. A vizsgálati populáció nemek szerinti megoszlása	50
3.4. A vizsgálati populáció korösszetétele.....	52
3.5. Szülők etnikai hovatartozása.....	56
3.6. Szülők iskolai végzettsége	56
3.7. Szülők gazdasági aktivitása.....	64
3.8. Szülők identitásstratégiája	67
3.9. Szülők lakókörnyezete	69
3.10. Nemi szerepek.....	75
3.11. Iskolai környezet és szegregáció	78
3.12. A diplomás romák képzési területei	92
3.13. A diplomás romák identitásstratégiája.....	97
3.14. Párválasztási stratégiák	101
3.15. Munkahely, szakmai karrier	112
3.16. A vizsgálati populáció gazdasági aktivitása	117
3.17. A diszkriminatív atrocitások területei	126
3.18. A diszkriminációra adott válaszok	128

3.19. Támogató intézmények	128
3.20. Értelmiségi szerepek.....	131
3.21. Formális szervezetekben való szerepvállalás	134
IV. A KVALITATÍV KUTATÁS MÓDSZERTANA ÉS EREDMÉNYEI	139
4.1. A KIBOCSÁTÓ/SZÁRMAZÁSI KÖZÖSSÉG JELLEMZŐI	139
4.1.1. A kibocsátó/származási közösség nyelvi identitása	139
4.1.2. A kibocsátó/származási közösség roma kultúrához rendelt elemeinek jellemzői	146
4.1.3. Intézményesített tanuláshoz való viszony/ iskoláztatással kapcsolatos attitűdje	155
4.2. AZ IDENTITÁS ÖSSZETEVŐI	157
4.2.1. Az identitásstratégia formálódása.....	157
4.2.2. Párválasztási stratégiák	168
4.2.3. A kirekesztés-befogadás mechanizmusai.....	172
4.2.4. A roma/cigány identitás vállalásának dimenziói	187
4.3. Roma értelmiségi szerepfelfogások	193
4.3.1. Diplomaszerezés/pályaválasztás oka	193
4.3.2. A roma értelmiség formálódását támogató szervezetekhez való viszonya	197
4.3.3. Saját értelmiségi szerepükkel kapcsolatos elképzeléseik.....	201
4.3.4. Szakmai-társadalmi közösség roma értelmiségekkel kapcsolatos szerepelvárásai	209
4.3.5. A származási-roma közösség roma értelmiségekkel kapcsolatos szerepelvárásai	213
4.3.6. A roma társadalom integrációjában vállalt szerep hatékonyságával kapcsolatos elképzelések	214
V. ÖSSZEGZÉS	219
VI. IRODALOM	229
VII. Diagramok jegyzéke – diagramcímek alapján	244

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A disszertáció elkészítésében nyújtott szakmai támogatást és segítséget köszönöm témavezetőimnek, dr. Mogyorósi Zsoltnak és dr. Kotics Józsefnek. A kutatási koncepció kiérlelésében, a módszertani megközelítés adekvátá tételében, az elméleti háttér kialakításában éppen úgy segítségemre voltak hasznos tanácsaikkal és észrevételeikkel, mint a survey kutatás előkészítésében és a kérdőívek kiértékelésében, az interjúvezérfonal összeállításában és az elemzés elvégzésben. Konzulemseim töretlen hite és biztatása nagyban volt segítségemre értekezésem elkészültében. Külön köszönöm Pukánszky Béla és Bárdos Jenő professzor uraknak, hogy kezdetektől bíztak bennem és mindenben támogatták a doktori tanulmányaim sikeres befejezését. Köszönettel tartozom dr. Falus Iván professzor úrnak, aki kezdetektől kiemelt figyelemmel támogatta a munkámat és mindvégig segítette, támogatta a disszertáció elkészültét. Köszönöm az Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola minden oktatójának a színvonalas kurzusokain való részvétel lehetőségét. Ezek az előadások és szemináriumok igen nagyban formálták szemlélet-és gondolkodásmódomat, így közvetlenül is segítették disszertációm elkészültét. Hálás köszönettel tartozom azoknak a roma származású diplomásoknak és jelenleg felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatóknak, akik a kérdőív kitöltésével és interjúadással segítettek munkámat. Segítő együttműködésük, őszinte válaszaik nélkül disszertációm nem készülhetett volna el. Ugyancsak köszönöm azoknak a roma és nem roma szervezeteknek, értelmiségi szereplőknek, akik támogatták és népszerűsítették a kutatás kérdőívének kitöltését. Az ő segítségük nélkül nem sikerült volna ilyen széles vizsgálati mintán elvégezni a kutatást.

I. BEVEZETÉS

1.1. A kutatás célkitűzései

A kutatás során a magyarországi roma/cigány¹ értelmiségiek szerepvállalásának, identitásának tudományos vizsgálatát végeztem el különösképpen a romák oktatási integrációjában és társadalmi felzárkózásában való részvételükre és elképzeléseikre vonatkozóan.

A kutatás relevanciáját az alábbi tényezők adják:

1. A többségi és kisebbségi kultúra kölcsönös megismerésének fontossága.
2. Az aktuális hatalmon lévő politikai elit és a roma értelmiségiek formálódását támogató szervezetek kommunikációjában a roma értelmiségiek szerepének hangsúlyozása a roma társadalom integrációjában.²
3. Az aktuális társadalmpolitikai folyamatokat tekintve is érdemes külön foglalkozni a roma diplomások társadalmi szereplehetőségeivel, azok kulturális gyökerű jelenségeivel.

Ma Magyarországon a romák két elsöprő erejű hatásnak vannak kitéve: egyfelől a szociális hátrány fokozódásának, valamint a közgondolkodás, a jogkultúra és az intézményes mechanizmusok etnicizálódásának (Vajda 2005:513). A rendszerváltást követően bekövetkező társadalmi folyamatok a romákat alapvetően új helyzetbe hozták, ennek következtében újra növekszik a roma lakosság társadalmi elkülönülése, leszakadása, marginalizálódása, egyre nagyobb méreteket ölt az iskolai szegregáció³ (Havas-Liskó 2005, Erőss-Kende 2008, Kertesi-Kézdi 2012, Kertesi-Kézdi 2014, Kertesi-Kézdi 2016, Ladányi 2009, Széll 2015). Ez a folyamat

---

¹ A magyarországi tudományos kutatásban kétféle gyakorlat él a romák/cigányok megnevezését illetően. Az egyik a cigány fogalom közbeszédben és a politikai beszédmódban is tetten érhető negatív jelentéstartalma miatt kizárólag a roma megnevezést tartja alkalmasnak és elfogadhatónak. Jőmagam a másik megnevezési gyakorlatot követem, amikor a roma/cigány terminológiát használom. Ennek oka, hogy ma már hazai és nemzetközi példák is arra utalnak, hogy vannak csoportok, amelyek nem fogadják el magukra nézve a romani nyelvből származó roma megnevezést, egyfelől például a beás cigányok, akik magukat továbbra is a cigány megnevezéssel illetik, de más példák is arra utalnak, hogy több csoport, a fogalom negatív konnotációi ellenére visszaköveteli magának korábbi önmegnevezését, mert azt identitásának fontos összetevőjének tekinti.

² Ez egyaránt szerepel a Romaversitas Alapítvány, a Roma Szakkollégiumi Hálózat és a Roma Education Fund célkitűzései között.

³ Nahalka István és Zempléni András (2014) az esélyegyenlőtlenség iskolai megjelenését vizsgálva annak három modelljét különítik el. A „deficit” modell az egyenlőtlenségek egyes társadalmi csoportoknál való kialakulásában a deficiteket tartja döntő tényezőnek és annak leküzdésében ezek kompenzálását tartja célravezetőnek. Az esélyegyenlőtlenségek okait magyarázó másik modell a szegregációt helyezi a középpontba. Ebben az esetben a jobb érdekérvényesítő képességekkel rendelkezők csoportok elérik, hogy gyerekeiknek ne kelljen hátrányos helyzetűekkel együtt tanulni. Ez a szelekció diszkriminációval is jár, de azt is előidézi, hogy a hátrányos helyzetű csoportok gyermekeit az átlagosnál rosszabb körülmények között nevelik. A harmadik modell nem magát a szegregációt jelöli meg az esélyegyenlőtlenségek kialakulásának okaként, hanem az iskola nevelési gyakorlatát, amelyet társadalmi kulturális meghatározottságú gyakorlatok jellemzik.

napjainkra is jellemző, ami arra utal, hogy nem sikerült megtalálni a hátrányok kompenzálásának, az esélyteremtés biztosításának feltétel- és eszközrendszerét.

Másik összetevőként azt emelhetjük ki, hogy a szociális és az etnikai dimenzió keveredése figyelhető meg a szakpolitikákban s nemcsak a közvélemény megítélésben. Ez a tapasztalatok szerint a romák társadalmi integrációjában, a megoldandó problémák megfogalmazására és megszüntetésére tett kísérletekben erősen csökkenti a megoldás lehetőségét. A romákra vonatkozó társadalomtudományi kutatások többsége a hátrányos helyzetű, marginalizálódott roma társadalom megismerésére koncentrálódik. Kevés olyan társadalomtudományi kutatás van, amely a roma társadalom értelmiségi rétegére vonatkozik (Kóczé 2005, Kóczé 2010, Kende Anna 2005), és azok is inkább az értelmiségivé válás folyamatának megismerésére fókuszálnak (Kozma 2002, Lannert 2003, Mendi 1999.), ezekben a cselekvési dimenzió nem vagy csak marginálisan jelenik meg.

A kutatási téma neveléstudományi aspektusai:

A mai oktatás leg súlyosabb kérdéseinek egyike a hátrányos helyzetű (többségében roma/cigány származású) tanulók iskolai lemorzsolódása, hátránykompenzációjának sikertelensége.

A roma értelmiség romák oktatási integrációjában játszott szerepének vizsgálata releváns neveléstudományi kérdés, aminek igen fontos gyakorlati értékkel rendelkezik.

A politikai elitek elváráshorizontján mára hangsúlyosan jelenik meg a roma értelmiségiek szerepének fontossága a társadalmi felzárkózás és az oktatási integráció folyamatában. Habár az elvárásra vonatkozó igény igen erős, ám kutatásokkal lehet igazolni, hogy a roma értelmiség rendelkezik- e ezzel kapcsolatos kompetenciákkal és morális elköteleződéssel. A vizsgált roma értelmiségiek mindezzel kapcsolatos nézetei, pedagógiai elvei és gyakorlatuk szisztematikus megismerése nélkül nem ítéhető meg ennek a tevékenységnek a társadalmi hatékonysága.

Magyarországon a szegregáció és az etnikai átrétegződés következtében egyre nagyobb arányban jelennek meg a szegregált óvodák és iskolák, bizonyos térségekben már akkor is kizárólag roma gyermekek látogatják ezeket az intézményeket, ha a településen még nem a roma népesség van többségben (Kertesi-Kézdi 1998, Kertesi-Kézdi 2009, Kertesi-Kézdi 2012, Kertesi-Kézdi 2014, Kertesi-Kézdi 2016).

Fontos neveléstudományi célkitűzés azt megvizsgálni, hogy a – különösen a pedagógiai végzettségű – magukat romának valló értelmiségiek milyen szerepet játszanak/játszhatnak a szegregált intézményeknek a működésében.

A kutatás aktualitását és jelentőségét az adja, hogy ebben a témakörben korábban országosan átfogó, komplex vizsgálat eddig nem készült. A roma értelmiségiekre vonatkozó magyarországi kutatások ugyan egyre komolyabb szakmai eredményeket tudnak felmutatni (Torkos 2002, 2005, Lukács 2013, Szabó Tóth 2004, 2007, 2009, 2012, Szabóné 2004, 2012, Kóczé 2005, Kende Anna 2005, Máté 2020, Óhidy 2016), ám a kvantitatív és kvalitatív eljárások együttes alkalmazása nem jellemző a megközelítésmódokra, azok elsődlegesen egy speciális, szűk csoportra vonatkoztatott interjú vizsgálatok. Kutatásom abból a szempontból is eltér a korábbaiktól, hogy eltérő értelmezési keretben kívánom a roma diplomások értelmiségi szerepeit tanulmányozni.

1.2. A kutatás hipotézisei

1. A vizsgálatba vont magukat romának valló diplomások és a jelenleg a felsőoktatásban tanulók értelmiségi szerepei a speciális magyarországi kisebbségi léthelyzet által meghatározottak és a többségi társadalom velük kapcsolatos szerepelvárásainak kívánnak megfelelni.
2. A roma diplomások identitásában meghatározóvá válik a „permanens liminalitás” állapota, amely arra a helyzetre utal, amely az értelmiségivé válás folyamatában jellemző rájuk, a származási közösségüktől eltávolodnak a társadalmi/mobilitási folyamat eredményeképpen, de a többségi szakmai közösségnek és tágabb többségi közösségnek nem válnak elfogadott tagjaivá, így élethelyzetüket a tartós köztesség állapota jellemzi, amely sokszor traumatizált állapottal kísért. Felfogásom szerint a jelenség értelmezésére Victor Turner amerikai antropológus liminalitás elmélete (Turner 2002:107-108) kínál értelmezési keretet.
3. Feltételezhetően a roma értelmiségiek szerepeiről kialakított elképzeléseik jelentékeny módon határozzák meg a romák társadalmi integrációjára vonatkozó problémaértelmezéseiket, ennek következtében a különféle megoldási módok iránti fogékonyságukat és a lokális térben kialakított cselekvéseiket.
4. A diskurzusban jelenlévő általánosan megfogalmazott tétel, miszerint a roma értelmiség eltávolodóban van az őt kibocsátó roma társadalomtól feltételezhetően inkább egy társadalmi mobilitási/polgárosodási folyamat következményeként értelmezendő, semmint a roma identitástól való tudatos távolodásnak. A szakirodalomban megjelenő roma értelmiségiekre vonatkozó sematikus és túláltalánosító tétel korrekciót kíván, ugyanakkor elismerve azt, hogy a roma értelmiség saját kultúrájától való eltávolodása

egyres életutakban jól kirajzolódóan személyes döntés következményeként valóban megjelenik.

A kutatás várható eredményei:

1. Átfogó képet adni a roma/cigány értelmiségiek belső tagoltságáról, szerepfelfogásukról, a roma kultúráról forgalmazott elképzeléseikről, a romák társadalmi integrációjában és oktatási integrációjukban betöltött szereplehetőségekről, etnikus identitásuk összetevőiről és annak dinamikus alakulási folyamatáról.
2. Az empirikusan megszerzett tudományos ismeretek felhasználhatók társadalompolitikai döntések, roma szakpolitikák kialakításához.
3. A kutatási eredmények hozzájárulhatnak a roma értelmiségiek önképének alakulásához.

II. ELMÉLETI-MÓDSZERTANI KERETEK

2.1. Elméleti háttér

A vizsgált probléma elemzése során az interpretív antropológia elméletére támaszkodom. Az amerikai antropológus Clifford Geertz (1994) nevéhez kötődő irányzat szerint a kultúra az értelmezésen keresztül létezik, de ezeket az értelmezéseket nem a kutató állítja elő, hanem az adott kultúra „bennszülöttei” hozzák létre. Jelen vizsgálat esetében a magukat romának valló értelmiségiek hoznak létre értelmezéseket a roma értelmiségiek szerepeivel kapcsolatban és a saját értelmiségi szerepeiket illetően. Ezek az értelmiségi aktorok magukat roma származásúnak tartják és felvállaltan roma identitással rendelkeznek, ez a közös pont, hovatovább a „roma kultúráról” és a roma értelmiségiek szerepeiről kialakított elképzeléseik sajátos perspektívában fogalmazódnak meg.

Azt, hogy az adott szereplő, honnan, milyen nézőpontból látja a saját kultúráját és értelmiségi szerelehetőségeit, az határozza meg, hogy milyen a szocioökonómiai státusa és a szociokulturális beágyazottsága. Miután az egyes szereplők eltérő nézőpontból szemlélik ugyanazt az entitást, ebből következően az arról adott interpretációk is eltérőek lesznek. Ebből adódik, hogy a vizsgálatba vont diplomás romák roma kultúráról és értelmiségi szerepről alkotott értelmezések igen változatosak és különbözőek. Ráadásul az ezekből létrejövő kultúra és szerepolfogások nem állnak össze egységes egészzé. Sokkal inkább az történik, hogy az értelmiségi szereplők különböző szempontokból körül írják le azt, hogy ők mit neveznek roma kultúrának és a roma értelmiségiek szerepeit illetően milyen elképzelésekkel rendelkeznek.⁴ Az interpretív megközelítés felfogásában a kultúra bennszülötteinek értelmezései között nem különíthetünk el jobb és rosszabb értelmezéseket, az interpretációk között nincs értékviszony. A szintén Geertz nevével fémjelzett „sűrű leírásnak” nevezett interpretív elemzés célja a vizsgálat során az értelmezések feltárása és azonosítása (Geertz 1988). A kutató az adott entitásra vonatkozó interpretációk egymás mellé helyezésével arra törekszik, hogy a lehetőség szerinti minél teljesebb képet alakítsa ki a kutatásba bevont aktorok vélekedései alapján. A vizsgálat során tehát a jelentéseket kutatjuk, azt a jelentésösszefüggést, ami az egyes szereplők eltérő értelmezéseiből áll össze. Az értelmiségi szerepfelfogásokról alkotott kép az értelmezések teljességéből áll össze.

---

⁴ Az antropológiai kutatásban bevett az émikus és étikus nézőpont közötti különbségtétel. Az émikus nézőpont egy adott közösség belső értelmezéseit jeleníti meg egy jelenségről, míg az étikus a kutatott közösségen kívül álló személy analitikus, tudományos szemléletét. (Mészáros 2016:38)

Fontos kiemelni, hogy az értelmezés szempontjából lényeges szerepe van annak, hogy a kutatás készítője is roma értelmiségiként határozza meg magát, sajátos viszonyal rendelkezik a roma kultúrához és a diplomás romák értelmiségi szerepeihez. Ennek következtében tehát azzal is számolnunk kell, hogy a kutatónak sajátos pozíciójából következő értelmező viszonya van a szereplőkhöz és ezen keresztül az általuk kialakított értelmezésekhez egyaránt. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a személyes érintettségre való reflexió nem teszi szubjektívvá a vizsgálatot, hiszen az szigorú módszertani megfontolások alapján került elvégzésre.

Fenti elméleti megfontolások alapján azt feltételezem, hogy nem létezik ma a magukat romának valló értelmiségiek által használt egységes értelmiségi szerepfelfogás, hiszen a szerepről kialakított képet és az ehhez való viszonyt az egyén szociokulturális beágyazottsága, a személyiség, a műveltség, a munkatevékenység jellege, az egyén kapcsolati hálója és mindezek együttesen tematizálják. Ez határozza meg azt, hogy ki mit mond arról, hogy szerinte milyen szerepek rendelhetők a roma értelmiségi léthez.

Mindazonáltal ezekből az értelmezésekből nem rajzolódik ki egy markáns definíció az elvart és megvalósított értelmiségi szerepértelmezésekre vonatkozóan, sokkal inkább egy plurális értelmezési háló elemei és kapcsolódási pontjai olvashatóak ki belőle. Ezek az értelmezések néha kizárják egymást, más esetben átfedéseket mutatnak. Ezek dinamikája hozza létre azt a diskurzusmezőt, ahol az erről folyó vita zajlik.

2.2. Az alkalmazott eljárások, technikák, módszerek

Értekezésem empirikus alapokon építkező társadalomtudományi vizsgálat, amely együttesen alkalmaz kvantitatív és kvalitatív megközelítést: előbbi esetében kérdőíves kutatástechnikát, az utóbbi interjútechnikát jelent, (Király et al. 2014, Sántha 2009, Sántha 2013, Sántha 2015) – azaz a kevert módszertannal dolgozó kutatásokhoz számítható.

Ugyan a kutatás kérdőíves nem szolgálat reprezentatív mintát, mivel etnikai hovatartozására vonatkozóan Magyarországon nem áll rendelkezésre adat a diplomával rendelkezők és felsőfokú tanulmányokat folytatókról. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a mintába bekerült 355 fő válasza így elegendő és megbízható információt nyújtanak az egyre növekvő számú roma diplomás csoport aktuális léhelyzetéből következő különböző értelmiséghez kapcsolódó értelmezésekről. A kvalitatív kutatás pedig azt célozza, hogy a survey vizsgálatból kirajzolódó tendenciák, trendek az elbeszélte élettörténetek elemzése révén mélyebb

információkat, azaz „sűrű leírást” adjanak a vizsgálati populáció attitűd és cselekvési dimenziójáról a kiválasztott téma kontextusában.

A kérdőíves kutatás során a vizsgálati populáció szociológiai alapparamétereinek meghatározása – nem, életkor, az iskolai végzettség, jövedelmi kategóriák, családi állapot, településtípus, gyermekek száma, roma/nem roma identitás, végzettség típusa, képzési szint, képzési terület – mellett a roma értelmiségiek szerepfelfogása, a roma identitáshoz kapcsolódó vélemény, a roma kultúráról formált kép is feltárásra került. Az online kérdőív egységei az alábbiak voltak:

1. Iskolai végzettségre vonatkozó kérdések: szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, származása, gazdasági aktivitása.
2. Roma/cigány identitásra vonatkozó kérdések: követi-e a megkérdezett szülei, családja identitásstratégiáját, roma származása befolyásolja-e párválasztását, romaként érik-e és milyen jellegű diszkriminatív atrocitások, továbbá a szülők, testvérek és a kérdezett személy integrációs szándéka, roma hagyományokhoz való viszonyulása, a család egykori és mai identitásstratégiája.
3. Szegregációra/integrációra, diszkriminációra vonatkozó kérdések: a lakó-és iskolai környezet szegregáltsága/integráltsága, diszkriminatív atrocitások jellege, az ezzel kapcsolatos fellépésük.
4. Tanulmányokra/végzettségekre, jövőbeli terveikre vonatkozó kérdések.
5. Roma értelmiségiek szerepére vonatkozó általános kérdések: értelmiségi szerephez rendelhető feladatok köre, roma közösségi életben való részvétel, annak mely területéhez és milyen megfontolásokból kapcsolódik.
6. A roma identitás szerepe a házastárs választásában és a gyermeknevelésben.
7. A társadalmi felzárkózással és az oktatás integrációjával kapcsolatos elképzeléseik: részese-e ezen folyamatoknak munkája révén, egyéb tevékenysége során, a folyamatokhoz való viszonya, értelmezései.
8. Alapváltozók: nem, kor, iskolai végzettség, lakóhely típusa.

A kérdőív tematikus mezőinek meghatározása során arra törekedtünk, hogy az általunk vizsgálni kívánt problémakörök komplexitásukban, de tényszerűen adatolt módon jelenjenek meg. A kutatás kezdeti fázisában azt a célt tűztük ki, hogy legalább 250-300 magát roma/cigány identitásúnak valló, diplomával rendelkező vagy jelenleg főiskolai/egyetemi tanulmányokat folytató értelmiségit vonunk be a vizsgálatba. A kérdőívet végül 355 fő töltötte ki. A kérdőív

kitöltőit arra kértük, amennyiben az nincs ellenükre, adják meg valamelyik elérhetőségüket, ha részt vállalnának a kutatás második fázisában egy interjú kutatásban.

Interjút csak olyan magát romának valló diplomással, vagy jelenleg diplomát szerző személlyel készítettünk, aki kitöltötte a kérdőívet. A kitöltők 10 %-át határoztuk meg a készítendő interjúk számára vonatkozóan. Az interjúk kutatásba kvótás mintavétellel választottuk ki az alanyokat. A kérdőíves kutatás meghatározó változói mentén (nem, életkor, településtípus, képzési terület, roma nyelvi/kulturális közösséghez tartozás) az adott alcsoportban betöltött arányuknak megfelelően választottuk ki az interjúk kutatásban résztvevőket.

2.3. A roma/cigány értelmiségiekre vonatkozó kutatások

A magyarországi cigányokra vonatkozó társadalomtudományi kutatások az elmúlt 20-25 évben elsősorban a cigányság társadalmi struktúrában elfoglalt helyét vizsgálták. A társadalmi integráció és társadalmi esélyegyenlőség kérdéskörein keresztül a legnagyobb hangsúllyal a hátrányos helyzetű romák problémái jelentek meg. Ezt maga a jelenlegi társadalompolitikai diskurzus „írta elő”, amely hangsúlyt fektet a társadalmi integrációra, a leszakadók és a kirekesztettek társadalmi befogadására. Azok a cigányok, akik a társadalmi mobilitás csekély lehetőségével mégis élni tudtak, és így kikerültek a hátrányos helyzetűek, szociálisan depriváltak köréből, a legtöbb esetben kiesnek a társadalomkutatások fókuszából. Nagyon kevés olyan kutatás van, amely a roma elit vagy a sikeres romák identitását, integrációs stratégiáit mutatja be (Kóczé 2010: 209). Doktori értekezésemben a roma diplomások átfogó vizsgálata során a kulturális antropológiai és neveléstudományi megközelítések együttes alkalmazására teszek kísérletet. Megközelítem a társadalmi integráció fogalmának van kitüntetett jelentősége (Kovách 2016). Kovách Imre a társadalmi integráció kérdéskörét komplexen elemző tanulmánykötet szerkesztője úgy látja, hogy az „integráció” kategóriája alkalmas arra, hogy a jelenkori magyar társadalom elemzésének (egyik fő) fogalmi keretét nyújtsa (Kovách 2016:13). A társadalomtudomány fogalomhasználatában a társadalmi integráció fogalmát egyfelől egyes társadalmi csoportokra, illetve a teljes társadalomra vonatkoztatott értelmezése használatos. A társadalmi egészhez képest hátrányos helyzetben levő résztársadalmi csoportok, például az etnikai kisebbségek, a szegények és a leszakadók felzárkózásának az igénye, hátrányaik megszüntetésének elősegítése vezetett a társadalmi integráció fogalmának egyre gyakoribb használatához (Kovách 2016:30). A kulturális

antropológiai megközelítés során az alkalmazott szemlélet⁵ fontosságát hangsúlyozva, a kutatás során szerzett tudományos ismeretek gyakorlati értékét és hasznosíthatóságát tartom kiemelkedően fontosnak (Biczó 2013, Biczó 2014, Biczó 2015, Kotics 2020b). Az antropológiai megközelítés a társadalmak változási folyamatairól holisztikus megközelítésmódja, komparatív szemlélete, kulturális relativizmusa és a résztvevő-megfigyelői pozíciója révén olyan tudást képes közvetíteni, amely hozzájárulhat a társadalmi cselekvést és beavatkozást követelő kérdések eredményes kezeléséhez. (Biczó,2014). Az alkalmazott antropológia olyan, kutatáson alapuló, a gyakorlatban használható eredményeket szolgáltató tudomány, mely képes arra, hogy kutatási adatai, közvetlen beavatkozási javaslatok, illetve szakpolitikai ajánlásai által változásokat idézzon elő egy adott kulturális rendszerben, avagy megőrizze annak integritását (van Willeigen 2020:8). A roma kultúrára vonatkozó kiterjedt antropológia vizsgálatok teljeskörű bemutatására nem törekszem, ezért csak a roma identitásra vonatkozó kutatási eredmények vizsgált témához köthető vonatkozásait érintem (Marushiakova –Popov 2010, Feischmidt 2008, Feischmidt 2013, Pálos 2006, Pálos 2010, Pálos 2013, Bocsi 2015, Békés 2011, Sárkány 2000) .Neveléstudományi szempontból értelemszerűen az oktatás társadalmi integrációban betöltött kulcsszerepe kerül a vizsgálatok középpontjába a roma diplomások vonatkozásában. Napjainkra egyre jellemzőbbé válik, hogy az integrációt elősegítő roma/cigány szakember maga is tagja az érintett közösségnek. Az ebből fakadó nézőpont igen fontos komponense a szakmai munka sikerességének. A romák túlnyomórészt megmaradtak a mai napig a társadalmi integráció célcsoportjaként, de mára a roma értelmiségiek körének bővülése révén egyre inkább szóba jöhetnek olyan társadalmi szereplőként, akik maguk is aktív formálói az integrációs folyamatnak. Fejős Anna mutat rá arra, hogy a roma pedagógus, vagyis a tágran vett integrációt elősegítő szakember egyben maga is tagja lehet az érintett közösségnek, és „az ebből fakadó nézőpontja releváns lehet a nevelői munkával kapcsolatos kérdésekben” (Fejős 2018:6). A romák jórészt megmaradtak az oktatási integráció célcsoportjaként, és az eddigi kutatások nem tekintettek rájuk úgy, mint ezen folyamatok szereplőire, akik maguk is alakítói lehetnek a pedagógiai gyakorlatnak (Fejős 2018:6). Fejős megállapítása bár az a pedagógus végzettségükre vonatkozik, kiterjeszhetőnek tűnik általában is a roma diplomások olyan szempontú megközelítésére, amely azt a kérdést helyezi a középpontba, hogy a roma diplomások mennyire lehetnek alakítói, formálói a romákkal kapcsolatos társadalmi

---

⁵ A hazai alkalmazott antropológiai kutatások egyre jelentősebb szerepet töltenek be a mai megközelítésekben. Már megtalálhatók az azokat megalapozó elméleti koncepciók (Biczó, 2012a, 2014, 2015; Lajos, 2014b, 2016; Mitev-Kántor, 2018; Haraszti, 2004, 2005; Frida, 2005) és vannak már ténylegesen alkalmazott antropológia projektek alapján készült kutatások is (Biczó, 2012b; Gulyás és Kotics, 2015; Kotics, 2013, 2016a, 2016b; Lajos, 2014a).

folyamatoknak. Emiatt is kiemelten fontosnak tartom a roma diplomások értelmiségi szerepeire, a társadalmi integrációban aktív szereplőként betöltött tevékenységeire vonatkozó átfogó kutatást. Az elemzés fogalmi kereteinek kialakítása döntő módon határozza meg a vizsgálat módját és a kapott eredményeket. Ha a ma szűk értelemben használt, bevett értelmiségi definíciót vennénk alapul a kutatás során, az pusztán néhány tucat elit roma értelmiségi vizsgálatát jelentené. Ők azok, akik a közvélemény előtt a roma értelmiség véleményformálóiaként jelennek meg és jelenítik meg magukat is a közvélemény előtt. Ők azok, akik klasszikus intellektuel szerepet valósítanak meg: ideológiát és kultúrát előállítók. Elitista értelmiségi felfogásuk minden más szereplőt, még a szakértelmiséget is kizárja az értelmiség fogalmából. Értekezésem nem vállalhatja fel az értelmiség-definíciók szisztematikus bemutatását, mivel azonban a kutatás során meghatározó szerepet tölt be az értelmiségi szerep fogalma, így néhány fontos összetevőjére ki kell térnünk. Az értelmiség fogalmának jelentéstartalma ugyan jelentős eltéréseket mutat, azonban van néhány kulcstényező, amely tagolja a kialakított álláspontokat. Az egyik legfontosabb összetevő az értelmiségi közéleti szerepvállalását érinti. Max Weber elhíresült, A tudomány mint hivatás c. esszéjében egyértelművé tette, hogy a tudós nem rendelheti alá hivatását sem ideológiának, sem tekintélynek, számára a tudománynak értéksemlegesnek kell lennie és távol kell maradnia a közélettől (Weber 2020). Megfogalmazódik köztes útként az értékek melletti elkötelezettség, ami szemléltető értelmiségi szereppel párosul, annak nem része az aktív közéleti szerepvállalás. Weber felfogásának ellenpontjaként az értelmiségi szerepek politikai eszmék szolgálatba állítása és az értelmiségiek politikai magatartása fogalmazódik meg. A törésvonal egyértelműen ideológiai alapú. A magyar véleményformáló értelmiség átfogó vizsgálata során Kristóf Luca az értelmiséget társadalmi szerepek összeségeként határozza meg (Kristóf 2014:39). Kristóf egyetért a ma teljesen bevett felfogással, hogy az értelmiséget kizárólagosan intézményi kritérium (pl. diploma) alapján nem lehet meghatározni. A lehetséges konszenzusos definíció az értelmiséget társadalmi szerepként azonosítja, amelynek lényegi összetevője a kultúra és a tudás létrehozása, közvetítése és terjesztése. További fontosnak ítélt társadalmi szerepnek tekinti az értékek, normák, ideológiák és szimbólumok megalkotását és továbbadását (Kristóf 2014:16).

Az értelmiségiszociológia három fogalommal írja körül a lehetséges értelmiségi szerepeket: a szakértelmiségi (professional), az intellektuel fogalma alatt az értelmiség szellemi és morális elitjét értik, akiket erős társadalomkritikai attitűd jellemez, az intellektuel szerepfelfogás pedig nem tekinti értelmiséginek a szakértelmiségieket. Az intellektuelek azért zárják ki őket a

fogalomból, mert nem foglalkoznak eszmék és értékek előállításával és terjesztésével, ami felfogásukban döntő jellemzője az értelmiségi szerepek betöltőinek, ami értelemszerűen erős ideológia elköteleződést is magában foglal.

Kristóf a mai magyar értelmiséget négy fő kategóriába rendezi, pontosabban az értelmiség fogalmának egyre szűkülő kategóriáiba sorolja a szereplőket (Kristóf 2014:7). Az értelmiség legtágabb definíciójába mindenki beletartozik, aki szellemi munkát végez és magasan képzett, egy szűkebb felfogás már csak a kultúra termelésében részt vevőket tartja értelmiséginek, akik legfőbb jellemzője a tágran értelmezett alkotás. Gyakorlatilag ők azonosak a korábban szakértelmiségiként meghatározottakkal. Egy jóval szűkebb körbe a közéleti szerepvállalást elengedhetetlennek ítézők tartoznak, akik az intellektuel értelmiségi közé sorolhatóak, és a legszűkebb körbe tartoznak a kritikai értelmiségi szerepet betöltők, ahol a közéleti szerepvállalás minden esetben társadalomkritikai attitűdöt is feltételez (Kristóf 2014:16).

Az értelmiségi társadalomtörténeti szerepeit illetően fontos kiemelni, hogy a kutatások arra utalnak, hogy Közép-Kelet-Európában az értelmiségi sajátos küldetést töltöttek be. A XIX. század elejétől egyedi küldetése lesz a kevésbé polgárosult országok értelmiségi rétegének: előmozdítani a társadalom modernizációját, elérni annak átalakítását (Kristóf 2014:41). Ennek a modernizációs misszióknak a felvállalása markáns jellegzetességévé válik a kelet-európai értelmiségnek (Eyal et. al. 1998), ezért feltételezhetjük, hogy a roma értelmiség esetében is markánsan meghatározó lesz ez a beállítódás. Kligman szerint a poszt szocialista átalakulás egyik jellegzetessége, a szegénység etnikai jellegének kialakulása, ahogy ő fogalmaz: Közép-Kelet-Európában a szegénységnek „cigány arculata van” (2001:66). A szegénységgel, a társadalmi elmaradottsággal összefüggésbe hozott kisebbségi csoport értelmiségi szereplőinek értelmiségi szerepkészletében emiatt hangsúlyossá válik a saját kisebbségi közösség modernizációjában való tényleges szerepvállalás. A kisebbségi értelmiség fogalma és szerepei a tudományos kutatásban nem kaptak eddig kellő figyelmet, elsősorban az irodalom és művészet képviselőinek szerepe váltott ki érdeklődést az utóbbi időszakban.

A romák felsőoktatásban betöltött szerepére vonatkozóan a 2000-es évek elején indultak kollektív egyetemi vagy kutatóhelyi pályázatokhoz kapcsolódó projektek, amelyek a romakutatás meghatározó személyiségeihez kapcsolódnak – alapvetően a szociológia és a neveléstudomány képviselői közül kerülnek ki a kutatók (lásd pl. Forray 2004, Forray 2015, Kozma 2002). Ekkortól válik jellegzetes irányzattá, hogy doktori értekezések sora születik a roma értelmiség témakörében, ahol szintén a neveléstudományi, szociológiai és mentálhigiénés szempontok válnak dominánssá (lásd pl. Torkos 2002, 2005, Lukács 2013, Szabó Tóth 2004,

2007, 2009, 2012, Szabóné 2004, 2012, Máté 2020, Óhidy 2016). Ezek a vizsgálatok a sikeres, jól boldoguló cigányok/romák metaforával azonosítják a vizsgált életutakat (Juhász 1999, Feischmidt 2009), annak ellenére, hogy a szűk értelmiségről rajzolt kép sokkal árnyaltabbnak tűnik, minthogy a sikeresség lenne a fő jellemzője. Ugyan a társadalmi mobilitás vonatkozásában, a megküzdés révén valóban lehet sikerről beszélni, azonban sok értelmiségivé váló szereplő súlyos árat fizet, ahogy ezt a kutatási eredmények pontosan meg is jelenítik: súlyos identitásproblémák, a „se ide, se oda nem tartozás”, a köztesség állapota (Torkos 2005. Szabóné 2012, Máté 2015), a leromlott mentális állapot, amely különösen az értelmiségivé váló roma nők esetében válik igen jelentős problémává (Szabóné 2012). Sz. Kármán Judit 2010-es évek elején készített disszertációjában szisztematikusan számba veszi a roma értelmiségre vonatkozó főbb vizsgálati eredményeket, és közülük is elsődlegesen a Budapesten élő elváltak nők körét említi, akiknek szociális kapcsolatrendszere is beszűkült.

Az alábbiakban a főbb kutatások részletező bemutatásától eltekintünk⁶ és a kutatási eredmények főbb összetevőit vesszük számba. Nem pusztán abból a szempontól tűnik indokoltnak a rendszerezés, hogy a főbb tendenciákra rámutassunk, hanem amiatt is, hogy a saját kutatási eredményeink elmélyítése céljából, vonatkozási pontként használjuk a korábbi vizsgálatok által felszínre került tudományos megállapításokat.

Az eddigi vizsgálatok módszertani megközelítéséről összefoglalóan megállapítható, hogy alapvetően kismintás kérdőíven vagy interjúkon alapuló kutatások történtek a téma kapcsán, mindössze Sz. Kármán Judit munkája használ együttesen kvantitatív és kvalitatív kutatástechnikát (Szabóné 2012).

A témakörben született első vizsgálatok sikeres roma értelmiségi életutak interjú kötetekben való bemutatásával jellemezhető (Csalog 1996, Diósi 1998, Diósi 1999, Szále 2009, Korniss-Závada 2011). Itt a sikeresnek tekintett életút a bemutatás során önmagában válik fontossá, annak felmutatása, létezése az interjúkészítés célja, emiatt ezeknek az életutaknak a tudományos elemzése nem is történik meg. Egy amerikai mintára készült kötet 24 roma sikeres embert mutat be, akik nagy része diplomás és értelmiségi szerepet visz, de ez nem volt elsődleges az interjúalanyok kiválasztása során (Korniss-Závada 2011:10). A kötet az alanyok kiválasztási szempontrendszeréről csak annyit ír, hogy azt szakértők segítették, de a pontos szempontrendszer nem derül ki (Korniss-Závada 2011:11). A kötet sikeres roma életutakat

---

⁶ Szabóné Kármán Judit 2012-ben megjelent könyve részletezően tárgyalja a roma értelmiségiekre vonatkozó kutatásokat.

mutat be, amivel üzeni szeretnének a romáknak és a nem roma közösségnek egyaránt. Ez a fajta megközelítés azóta is népszerű, az elmúlt tíz évben is több ilyen sikeres életutakat bemutató interjúkötet látott napvilágot, az utóbbi években kettő is (Raffael 2020, Veszprémi 2020). Igen változatos az ezekben az interjúkötetbe bekerülő alanyok köre, van sikeres politikus, roma művész, de szakkollégiumi hallgató is. Hasonlóan újdonság, akár új műfajnak is tekinthető az utóbbi években a sikeres roma értelmiségiekről készített portréfilm.⁷ Az 1980-as évek közepén indulnak meg a tudományos igényű roma értelmiségi vizsgálatok, még mindig a sikeres roma kategóriában vizsgálva a kérdést. Az értékelített megnevezés hosszú ideig meghatározó fogalmi kerete marad a kutatásoknak. Forray Katalin és Hegedűs T. András sikeres cigány csoportok és sikeres cigány nők körében végez vizsgálatot (1985), Csepeli-Székely-Örkény azt vizsgálja, hogy az intragenerációs mobilitás esetében lehetséges-e a cigány identitás megőrzése és átadása (2001). A felsőoktatásba került roma hallgatók első átfogó vizsgálata Forray R. Katalin tevékenységéhez köthető „A Roma-cigány hallgatók a felsőoktatásban” című kutatási projektben (2003) a Magyarországi Cigányok Közalapítványa által támogatott hallgatókat vizsgálta.

A sikeres romák fogalmát később felváltja a pontosabb kifejezés, amely a diplomát szerzett vagy felsőoktatásban tanuló roma hallgatók vizsgálatára irányul. Újabban a reziliencia fogalmának a használata válik néhány kutatásban meghatározóvá (Székely 2015, Berszán 2015, Máté 2015, Patakfalvi-Papp Z. 2018). Torkos Katalin (2005) az alábbi hipotéziseket fogalmazza meg a roma értelmiségiekre vonatkozó doktori disszertációjában: Az értelmiségi cigányok asszimilációs stratégiát követnek, mobilitásuk révén kiszakadnak és eltávolodnak kibocsátó közösségüktől. Iskolai előmenetelüket az intézményesített tanuláshoz való tradicionális viszony határozza meg, idegenül állnak az iskolával szemben. Aki sikeres, az a szülők támogató hozzáállása miatt lehet az.

1. A cigány fiatalok elidegenítettnek érzik magukat az iskolarendszerben, otthonról hozott értékeiket nem fogadják el, nem veszik figyelembe a kulturális különbözőségből származó hátrányokat, hiányzik a multikulturális oktatás, ami kezelni tudná ezt a problémát.

---

⁷ Az egyre népszerűbbé váló műfajhoz két intézmény kapcsolódik. A Lippai Balázs Roma Szakkollégiumban Biczó Gábor, Dallos Csabával és Szabó Henriettel évek óta készít ilyen portréfilmeket a szakkollégiumi hallgatókról. Ugyancsak kiemelendő a pécsi Cigány Szociális és Művelődési Módszertani bázis által készített filmsorozat, amely „Cigánysorsok, Cigányutak- Pécsi Roma Arcképcsarnok” címmel a jövő generáció számára példaképül állítható roma értelmiségieket mutatja be. A Sorsfordítók című kötet interjúi videobeszélgetésként kerültek felvételre és SZEMlélek internetes folyóirat internetes oldalán voltak hozzáférhetőek.

2. Nem vonzó az értelmiségi pálya, mert a munkahelyen továbbra is diszkrimináció éri őket, emellett az értelmiségi pályáknak alacsony az anyagi és társadalmi megbecsültsége.
3. A diplomás romák életútja markánsan eltér a nem roma fiatalok tradicionális életútjától. Ezek mintázatokba, típusokba rendezhetők.

Kóczé Angéla a roma értelmiségi nőket „határátlépőnek” (2010) tartja, akiknek struktúrák átalakításában is részt kell vállalniuk. Kóczé politikai szerepet vállaló elsőgenerációs roma értelmiségi nőkkel készített 9 interjút. A vizsgálati szempontok: családok integráltsági foka, szocioökonómia státusz, identitásstratégia, kapcsolati tőke, diszkriminációs tapasztalataik feldolgozása, ennek szerepe politikai szerepvállalásukban, a kibocsátó közeg nyelvi és kulturális identitása. Az interjúkban pozitívan jelenik meg az összetartó nagycsalád képe, ez a narratívákban utólagosan idealizálódik. A származási közösség és a gyerekkor képe pozitívan értékelődik a ma nézőpontjából. Markánsan jelenik meg az erős anya képze is a gyermekkorra való visszaemlékezés során. Az első generációs roma értelmiségi nők férjei túlnyomórészt nem romák. Akik nem roma férfiakkal élnek együtt általában felfelé mobilizálódtak, magasabb státuszú nem roma férfiakat választottak házas társul. Kóczé „Sérelmek és büszkeség” harcáról beszél a vizsgált életút interjút elemelve: a sérelmek a saját etnikai identitás újra értelmezéséhez járultak hozzá. A környezet ellentmondásos viszonya vezet oda, hogy a cigányságról kialakított pozitív kép kiemelten fontos szerepet tölt be az etnikai identitás alakulásában. Pozitív roma identitáspolitika, intragenerációs és intergenerációs mobilitás jellemzi a vizsgálati alanyok életútját. A vizsgált értelmiségi nők életében – speciális módon – a roma identitás minden esetben politikai tartalmat kapott (Kóczé 2010:223). Kóczé úgy látja ezek a roma értelmiségi szerepet betöltő nők sorsfordító szerepet töltenek be a családban és a közösségben egyaránt (Kóczé 2010:225).

Az utóbbi időszakban született kutatások legfőbb megállapítása (Torkos 2005, Szabóné 2012, Lukácsi 2013) a következő lehetne: a felsőoktatásba kerüléssel a származásból eredő esélyegyenlőtlenségek nem csökkennek. Az iskolai végzettség párhuzamos felfelé tolódása miatt megmarad a romák és nem romák közötti különbség csak magasabb szinten.

A korábbi kutatások a sikeres diplomások életútjában azonosítottak több olyan tényezőt, amely nagymértékben járult hozzá a diploma megszerzéséhez: a családi háttér rendezettsége, szülői elvárások szerepe, az iskolai környezet támogató volta. A kutatások azt is megerősítik, hogy a diplomás romák esetében igen gyakran a diploma megszerzésének ideje kitolódik, jóval később kerülnek be a felsőoktatásba, sokan éveket kihagynak, gyakran levelező tagozaton végzik

tanulmányaikat, családos munkavállalóként. Mindez a roma értelmiségi válás első generációját jellemezte alapvetően. Az ösztöndíjas támogatórendszer (Romaversitas, Roma Szakkollégiumi Hálózat, Roma Education Fund) intézményesítését követően azonban, ami egyszersmind jelentősen hozzájárult a tanuláshoz szükséges anyagi stabilitás kialakításához, a mai roma értelmiségivé válási folyamatában már nem ezek a meghatározó összetevők.

Torkos Katalin kutatási eredményei a jelen vizsgálat szempontjából is fontosnak tűnnek, ami két fő típust különít el a roma fiatalok az értelmiségivé válási folyamatát illetően az általa vizsgált szereplők közül:

1. Kutatási eredményei arra utalnak, elsődlegesen azok a roma/cigány fiatalok jutnak el a diploma megszerzéséig, akiknél a szülők jó anyagi háttérrel rendelkeznek, a családi háttér is rendezett, a szülők támogatók a tanulmányokat illetően. Fontos továbbá, hogy az egyetemre járó roma fiatalok tanulmányaik alatt nem kötnek házasságot és nem hagynak ki éveket sem a tanulmányaikból.
2. A második csoport esetében rendezetlen a családi háttér, a család anyagi nehézségekkel küzd, emiatt gyakoriak az évkihagyások, a felsőoktatásba jutás előtt megszakítják tanulmányaikat, párkapcsolatba menekülnek és gyermekeket vállalnak (Torkos 2005).

Mivel disszertációm alkalmazott társadalomtudományi kutatás, ezért a vizsgálat fő fókuszába a roma értelmiségiek önképe és cselekvési terének összefüggései kerülnek. A kutatás fő kérdése arra irányul, hogy milyen tényezők határozzák meg az értelmiségi szerepről vallott felfogásokat és a tényleges cselekvési mezőt. A kutatás elsődleges célja nem a véleményformáló szűk roma értelmiségi elit vizsgálata, hanem a roma értelmiség fogalmának szélesebb értelmezése alapján a felsőfokú diploma megszerzésével lehatárolt vizsgálati populáció megismerése. Ha ugyanis csak a szűk magát romának valló elit értelmiségre irányulna a vizsgálat, akkor nem válna láthatóvá a roma diplomások értelmezéseinek belső tagoltsága az eltérő szerepfelfogásokról, és az így kialakult megosztottság és törésvonalak is rejtve maradnának.

Fontos kiemelni, hogy csak 50 éve beszélhetünk a magyarországi roma értelmiségről is, létrejött a roma nemzetépítési törekvésekbe ágyazott (Binder 2008, Binder 2010). A szervezett roma értelmiségiek a Kádár rendszerben való kialakulása a roma etnopolitika kontextusában vizsgálható, az 1961-es párthatározat adja meg a kereteket, amikor is a cigányokat társadalmi csoportként és nem nemzetiségként definiálják, ez döntően határozza meg az értelmiségi törekvéseket és mozgásterüket (Apor 2009, Nagy 1997, Kotics 2020a).

A roma értelmiségekről szóló tudományos diskurzus rendkívül széttartó, ennek nemcsak az az oka, hogy a roma értelmiségi rétegről csak az 1970-es évektől beszélhetünk, hanem az is, hogy a roma önszerveződések jellegzetességekkel és a speciális helyi adottságokkal bírnak. A diszciplináris megközelítések eltérő látásmódjai szintén indokolják a diffúz megközelítést, nincs átjárható fogalmi keret a jelenség értelmezésére, így az értelmiségi szerepeknek nem általánosan kanonizált mintái ragadhatók meg, annak szituatív jellege tűnik meghatározónak.

Az egyes generációk eltérő életútja is ezt erősíti. A kezdeti időszakban önerőből szerez diplomát egy szűk értelmiségi csoport. A rendszerváltást követően állami és civil szerveződések, ösztönző támogatórendszerek játszanak egyre nagyobb szerepet a roma fiatalok diplomához segítésében. A Romaversitas, a Roma Szakkollégiumok, különböző alapítványok, a Roma Education Fund a Mathias Corvinus Collegium Roma Tehetség Program stb. megjelenése egyfelől megerősíti a roma fiatalok diplomához jutását, másfelől elvárásokat és igényeket is megfogalmaznak azok irányába, akiket támogatnak. Ezzel is összefügg, hogy a mai roma értelmiség körében a társadalmi szerepvállalás az értelmiségi szerepértelmezésekben felerősödik.

Ennek három meghatározó összetevőjére mutat rá Kóczé (2010) kutatása:

1. Olyan értelmiségi pályára terelik a roma fiatalokat, ahol szükségszerűen kerülnek kapcsolatba a „romaüggyel”, így a társadalomtudományi képzési terület (szociológusok, szociális munkások, kulturális antropológusok), és a pedagógiai képzési terület (óvodapedagógusok, tanárok) felé orientálják elsődlegesen őket. Ez utóbbi esetben fontos elvárás irányukba, hogy szegregált óvodákban és iskolákban vállaljanak szerepet.
2. A diplomás romákkal szemben látens, de néha ki is mondott elvárás, hogy aktívan járuljanak hozzá a romákkal kapcsolatos társadalmi „problémák” megoldásához.
3. Az értelmiségivé váló romák belső készítése a „saját népük” felemelkedésében, modernizációjában való szerepvállalás, több esetben függetlenül attól a képzési területtől, ahol a diplomát szerezték (Kóczé 2010).

A romák értelmiségivé válását elősegítő intézményrendszerre vonatkozóan egyre több publikáció születik. Mind a Romaversitas, a roma szakkollégiumi rendszerre vonatkozóan születnek tudományos igényű feldolgozások. Ezek főleg az egyes intézményekben végzett vagy éppen bent lévő hallgatókkal készült interjúk kutatások. Ezek közül kiemelkedik Kende Ágnes (2005) korábban született tanulmánya Romaversitások hallgatókról és Óhidy Andrea (2016)

munkája, amely a Wlislócki Henrik Roma szakkollégium 10 hallgatójával készített interjúkat elemzi önálló kötetben.

2018-ban létrehozták a magyarországi 11 roma szakkollégiumot tömörítő egyesületet. A Roma Szakkollégiumok Egyesület (RSZE) elsődleges célja az egyházi és egyetemi fenntartású roma szakkollégiumok hálózati működésének összehangolása és a közös érdekvédelem. A hátránykompenzáció és tehetséggondozás előmozdítása érdekében az RSZE 2019-ben kezdeményezte egy módszeresen megalapozott hallgatói adatbázis felépítését. A már teljesebb 2020-as állapotokat rögzítő, komplex szociokulturális háttérrel felrajzoló adatbázis alapján Biczó Gábor és Szabó Henriett önálló könyvben dolgozta fel és értelmezte a magyarországi roma szakkollégiumok országos tagságára vonatkozó adatsorokat (Biczó-Szabó 2020).

Biczó és Szabó roma szakkollégiumi regiszterről írt könyve azzal a céllal készült, hogy teljes rálátást nyerjenek „a bevont hallgatói állomány alapvető szociokulturális jellemvonásaira, rekrutációjára, az intézmények működésében érintett felsőoktatási intézményekre, valamint a hallgatói állomány szakok szerinti megoszlására” (Biczó-Szabó 2020:9). A szerzők reményüket fejezik ki arra vonatkozóan, hogy a szakkollégiumi rendszerbe bevont fiatal roma értelmiség színrelépése „pozitív irányba változtathat a magyarországi roma közösségekkel szemben meggyökeresedett előítéleteken” (Biczó-Szabó:7). Az átfogó elemzés arra is alkalmas, hogy a szerzők kiemeljék annak fontosságát, hogy a „magyarországi roma és hátrányos helyzetű közösségek felzárkózása mindannyiunk alapvető érdeke, társadalmi ügy” (Biczó-Szabó 2020:7).

A könyv az adatsorok szisztematikus elemzése során olyan megállapításokat is tesz, amelyek az értelmezés során hasznosítják a szerzők korábbi antropológiai terepmunkáiban felgyülemlett tapasztalataikat, az etnikai együttélési helyzetekre vonatkozó elméleti megállapításait a lokális közösség-szerveződés mechanizmusaira irányuló értelmezéseiket, és a társadalmi felzárkózás folyamataihoz kapcsolódó meglátásaikat. A könyv meggyőzően igazolja azt a feltevésüket, hogy a szakkollégiumi rendszerben lévő hallgatók a társadalmi felzárkózás ügyéhez kapcsolódóan olyan ismeretekkel, tapasztalatokkal és kompetenciákkal rendelkeznek, amelyek érdemi hozzájárulási képességként azonosíthatóak. Ezek felzárkózáspolitikában való alkalmazása a szerzők szerint kulcsfontosságú összetevő a folyamat előremozdítása érdekében. A könyv fontosabb megállapításait a kérdőíves kutatás elemző részében fogjuk részletesen idézni.

A téma szempontjából fontos kutatások esetében Máté Dezső doktori értekezése az eddigi megközelítésektől eltérő elméleti és módszertani szempontokat hoz a roma diplomásokról (Máté 2020), ugyanis határozottan szembe állítja a roma és nem roma értelmiség, de általában is a romák és nem romák helyzetét. A társadalmi struktúrában elfoglalt helyzetük, a társadalmi mobilizációban betöltött szerepük, a romák etnikai származásából származó hátrányai, az esélyek közötti különbségek azok a főbb összetevők, amelyekben Máté Dezső a radikális eltéréseket megmutatja. Sajátos kategóriarendszert használ, amikor roma és nem roma nézőpontból készített tudományos feldolgozásokról beszél, amely szerinte attól függ kizárólag, hogy a szerző roma-e vagy sem. A nem roma nézőpontból írt tanulmányokról lesújtó véleményt fogalmaz meg, a strukturális rasszizmus megközelítésmódját látja bennük tetten érhetőnek.⁸ Legfőbb kifogása a nem roma szerzők paternalistának tartott megközelítésmódja, amely asszimilációs törekvéseket szolgál. Máté radikális felfogása osztja Julius Rostas nézőpontját, miszerint a mai roma értelmiségiek egy új identitást hoztak létre (roma politikai projekt) amely arra irányul, hogy a romák és nem romák közötti társadalmi szerződést újra kell tárgyalni (Máté 2015:52). Máté Dezső többszemponú összefüggésrendszert alakít ki, különböző mintázatokat mutat ki az egyes roma értelmiségi generációk vonatkozásában. A szerző a roma értelmiségiek azon csoportjához tartozik, aki nyíltan felvállalja a roma értelmiségi aktivizmusát. Disszertációjában a különbségtételt állítja a középpontba, privilegizált helyzetű nem roma tudósokról értekezik, akik munkáit a kritikai roma tanulmányok művelőinek alapos revízió alá kell vennie, mert csak így valósítható meg „a kritikai roma tudástermelés új formája, amely nem tekinti meghatározónak a ma uralkodó önkéntes alávetést.” (Máté 2020:(8) A romák önreprezenációját olyan szenvedéstörténeti diskurzusként írja le, amelyet nem ők irányítanak és határoznak meg, hanem a „nem romáknak definiált többség” (Máté 2015:50). A kritikai rasszelmélet és az interszekcionalitás⁹ fogalmi keretében leli meg – amerikai mintára – azokat a megközelítésmódokat, amelyekkel elérhető, hogy a romák reflektálnak a „róluk szóló kutatásokra és eddigi eredményeikre” (Máté 2015:53). Máté így fogalmazza meg ezzel kapcsolatos elképzeléseit „...a roma értelmiségi emberek is szeretnék értelmezni a saját narratívájukat a tudományban és az az úgynevezett tudományos aktivizmusban, társadalmi

---

⁸ A strukturális rasszizmus fogalmán Kóczé Angéla (201) a következőket érti: „A rasszizálás és a rasszista elnyomás olyan diszkurzív és strukturális mechanizmusok, amelyek eredményeképpen egy bizonyos csoport – jelen esetben a romák – fenotipikus, kulturális és társadalmi jegyük alapján egy elképzelt, hierarchikus osztályozási rendszerbe helyeződik, és másként, alsóbbrendűként kategorizálódik”.

⁹ Az interszekcionalitás Kóczé Angéla kutatásai révén (Kóczé 2010, Kóczé 2021) jelenik meg a magyarországi tudományos diskurzusban. A fogalom a többszörös vagy halmozott diszkrimináció jelenségére hívja fel a figyelmet, elsődlegesen a faj, osztály és társadalmi nem együttes szerepét vizsgálja a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulási folyamatában.

mozgalmakban” (2015:50). Máténál a reziliencia válik központi fogalommá, mely alatt olyan egyéneket ért, akik társadalmi-gazdasági, kulturális hátrányaik ellenére sikereket érnek el. „Egy olyan sajátos rendszer, amely az addig nem várt külső hatások ellenére hirtelen bekövetkezett krízishelyzetek eredményeként jön létre” (Máté 2015:59). A személy az addig nem tapasztalt kihívások következményeként védekező mechanizmust indít a ráható erők ellenében, amelynek következményeként, újabb, rejtett, a külső környezet számára is ismeretlen, viszont meglévő, ki nem használt erőforrásokat hívhat elő és hasznosíthat, újraértelmezhet” (Máté 2015:59). Védekező és bizonyítási mechanizmusok indulnak el mind egyéni, mind közösségi szinten (Máté 2015:60).

Máté roma szakkollégista egyetemistákra vonatkozó kutatási eredményei arra utalnak, hogy a vizsgálatba bevont személyek esetében a kultúra (cigány nyelvek, fennmaradt hagyományok és szokások) és a többség számára is látható pozitív identitás újbóli felfedezése és láthatóvá tétele kiemelten fontos (2016:60). Köztes „lebegő” pozícióba kerülnek, sem a korábbi roma közösséghez, sem a nem roma közösséghez nem tartoznak. Sikerességüket a nem romákhoz mérik. Vizsgálataiból az rajzolódik ki, hogy azok az egyetemi hallgatók, akik az általános és középiskolában is integrált oktatási intézménybe jártak nagyobb eséllyel jutottak egyetemi diplomához.

Jóllehet nem a szűken vett roma értelmiségi kutatások keretében valósult meg, ki kell térnünk a Kóczé Angéla, Neményi Mária és Szalai Júlia által vezetett nagyszabású kutatásra, amely a roma elit rendszerváltást követő időszakában politizáló kulcsszereplőinek átfogó vizsgálatára irányult (Kóczé et al. 217). A kutatás módszertani értelemben több újítást is tartalmazott, és elméleti alapvetései is elérnek a korábbi elitvizsgálatok megközelítéseitől. Kóczé Angéla a kötet bevezető tanulmányában foglalja össze a módszertani és elméleti felvetéseik innovációit.

Kóczé vizsgálatuk újszerűségét a kritikai megközelítésben jeleníti meg, amely nem fogadja el a korábbi kutatásoki irányok szemléletmódját. Azok ugyanis „általában nem a romák politikai szempontjait és narratíváját kívánták feltárni és közvetíteni; sokkal inkább a kutatói interpretációk kerültek a középpontba mint a társadalmi diskurzust meghatározó narratívák kiindulópontjai” (Kóczé-Neményi 2007:5). Ezzel szemben saját kutatásuk arra irányult, hogy megismerjük a rendszerváltás utáni roma politikai törekvéseket alakító roma közéleti szereplők személyes elköteleződésének és törekvéseinek mélyebb társadalmi és politikai beágyazottságát, s e viszonyrendszerek hatását mozgatórugóikra: családi háttérüket, társadalmi szerepeik tágabb összefüggéseiben értelmezhető céljaikat, politikai szocializációjukat, szellemi-ideológiai

fejlődésük pályáját, érdekeltségeiket, valamint személyes és szervezeti hálózatszerüket” (Kóczé-Neményi 2017:6).

Kóczéék vizsgálata módszertani újításokat is alkalmazott, nemcsak a vizsgálati perspektíva volt eltérő a korábbi kutatásokhoz képest. Ennek a módszertani innovációnak két markáns eleme volt meghatározó: 1. a közéleti szereplőkkel folytatott élettörténeti interjúk egy részére nyilvános esemény keretében került sor, 2. az interjúk egy részét – egyetemet végzett – roma fiatalok készítették (Kóczé-Neményi 2017:7). A mai társadalomtudományokban egyre inkább teret nyerő kollaboratív kutatás megvalósítása során céljuk az volt, hogy a vizsgálati célcsoport számára biztosítsa a diskurzushoz való hozzáférés lehetőségét (Kóczé-Neményi 2017:8). Jóllehet a romák társadalmi integrációját állították vizsgálatuk középpontjába, azt teljesen eltérő értelmezési keretben közelítették meg. Kritikával illették azt a megközelítésmódot, amely nem veszi figyelembe, hogy annak ellenére, hogy a romák alkotják ma Magyarországon az emberek „rasszizált” csoportját, a kutatások ennek ellenére nem problematizálják az ebből adódó alávetettséget (Kóczé-Neményi 2017:9).

A roma/cigány értelmiség kutatásában Magyarországon önálló kutatási területként jelenik meg az értelmiségi roma nők vizsgálata. A korábbi szociológiai-demográfiai szemléletű vizsgálatok elsődlegesen a roma nők gyermekvállalási szokásait, reprodukciós mintáit elemezték (Janky 2004). Ebből a szempontból teljesen újszerű megközelítés Durst Judit, Fejős Anna és Nyíró Zsanna átfogó antropológiai megközelítésmódja. A tanulmány egy új fogalom mentén vizsgálja a roma nők helyzetét, amit Neckermannék „a mobilitás kisebbségi kultúrájának neveznek” (Neckermann et al. 1999). A szerző hármas szerint ezek a kulturális elemek egyfajta stratégiát biztosítanak a gazdasági mobilitás elérésére a diszkrimináció társadalmi kontextusában. Ezek a kulturális elemek tudást, magatartármákat és társadalmi gyakorlatokat jelentenek, amelyek segítenek megbirkózni a kisebbségi középosztálybeliek két világa – a többségi társadalom és a kisebbségi (származási) csoport – felől érkező, egymásnak olykor ellentmondó elvárásokkal” (Durst-Fejős -Nyíró 2016:202, Durst-Bereményi 2021, Nyíró-Durst 2018). Kóczé Angéla tanulmányában egy szűk politikai szerepre felkért és azt vállaló roma értelmiségi nőkkel készült interjúkat elemez (Kóczé 2005, Kóczé 2010). A tanulmány elméleti háttere és szemléletmódja erősen kötődik a fekete polgárjogi mozgalmakból kinövő fekete feminizmus ideológiájához és mozgalmához, ami az interszekcionalitás fogalmát és megközelítésmódját emeli a középpontba.

A roma értelmiségre vonatkozó nemzetközi kutatások nem számottevőek (Brüggermann 2012, Garaz – Torotcoi 2017, Hirsch 2011). Ennek egyik oka, hogy Spanyolországot kivéve –

történelmi okok következtében – Nyugat Európában nem élnek nagy számban romák. A magyarországi kutatások erőteljesebbek, mint más kelet-európai országokban (Szabóné 2012). Érdemi nemzetközi kutatások hiányában emiatt is gyakori, hogy a hazai vizsgálatok az USA-ban élő afroamerikai értelmiségiekre vonatkozó kutatási eredményeket hoznak, akár az iskolai szegregáció akár más tématerületeket illetően (Fejős 2018). A Kelet-európai országokban ma még nem tűnik hangsúlyosnak a roma értelmiségiek megjelenése és szerepvállalása.

2.4. A romák/cigányok etnikai identitása

Az identitás, etnikai identitás, azon belül a kisebbségi és roma identitás fogalmának rövid tárgyalása elengedhetetlen a disszertáció célkitűzéseinek megvalósítása érdekében. A rendkívül kiterjedt nemzetközi és hazai szakirodalom kijelöli azokat a fogalmi kereteket, amelyek munkám során alkalmazhatóak. Miután az utóbbi években több a fogalmi rendszert érintő tanulmány született (Bakó 2002, Pálos 2006, Pálos 2010, Pálos 2013., Bócsi 2015, Binder 2016), az alábbiakban csak azokat a kulcsfogalmakat veszem sorra, amelyek a disszertáció elméleti kereteként funkcionálhatnak. Az etnikai identitásra és azon belül a roma etnikai identitás kérdésére vonatkozó igen kiterjedt szakirodalom átfogó bemutatásra semmiképpen sem vállalkozhatunk. Elsősorban olyan elméleti megállapítások rövid számbavételére kerül sor, amelyek a disszertációm által vizsgált kérdéskör megértéséhez és elemzéséhez nyújtanak támpontot.

A rendkívül kiterjedt hazai és nemzetközi irodalom elsődlegesen az etnicitás és újabban a strukturális rasszizmus fogalom köré szerveződik. (Barth 1996, Matras 2005, Eriksen 2006, Feischmidt 2010, Bonilla-Silva Acton 2016, Kóczé 2021)

Az etnikai identitásra vonatkozó megközelítések kiemelt szerepet tulajdonítanak a kategorizáció kérdésének. Ez a folyamat kettős szerkezetű, egyfelől minden esetben önbesoroláson alapszik, de párhuzamosan minden etnikai csoport identitását befolyásolja a külső kategorizáció is (Jenkins 2005:130) Ez utóbbi a roma etnikai identitás formálódása szempontjából különösen meghatározó jelentőséggel bír, miután a kutatások arra utalnak, hogy a roma vagy cigány kategória egységének alapja a külső meghatározás (Oblath, 2006).

A roma identitás/ok esetében a kutatások kulcsösszetevőt tulajdonítanak a cigányok transznacionális csoport jellegének. Miután a romák eddigi történelmük során nem hoztak létre önálló államot, így ők bárhol is élnek a világban minden esetben kisebbségi identitással rendelkeznek. (Bócsi 2015:129.) A diaszpóra létben élés mellett a roma identitások másik

meghatározó összetevője a heterogenitás, az, hogy a romák/cigányok sem területileg, sem kulturálisan nem egységesek, számos egymástól nyelvi/kulturális szempontból is elkülönülő, ennek következtében önálló etnikai identitással rendelkező csoportjuk létezik, amelyek önmagukat nemcsak a „nem cigányokkal” hanem a tőlük eltérő csoportokkal, a „másik” cigányokkal szemben is meghatározzák (Pálos 2010). A romák/cigányok identitásának ezt a vonatkozását Marushiakova és Popov a cigány identitás egyik sajátosságának tekintik és a multidimenzionalitás fogalmával írják le. Marushiakováék a kontextuális etnicitás fogalmához kapcsolódva azt emelik ki, hogy a romák identitása kizárólag más társadalmi csoportokkal való kapcsolatviszonyukban alakul és értelmezhető. Az nem tekinthető sem szeparáltnak, sem homogénnek.

A roma identitás formálódásának színtereit döntően meghatározzák a strukturális feltételrendszerek. A roma identitást három „oldalról” érik közvetlen hatások: 1. a nemzetállami keretek szintjén 2. a saját csoporthoz tartozás vonatkozásában és a 3. a külső kategorizáció révén. Az egyén identitása mikroszinten alakul, középszinten a roma identitáspolitikai diskurzus, makroszinten pedig az állami „romapolitika” játszik meghatározó szerepet. (Binder 2016:253)

A kortárs etnicitás kutatások¹⁰ a konstruktivista megközelítést alkalmazzák (Feischmidt 2010). Ezek a korábbi megközelítésektől eltérően (Barth 1996), amelyek statikus, szigorú határok között létező etnikai csoportok tételeztek, azt a felfogást képviselik, amelyek az etnikai közösségek flexibilitását, az etnikus identitás szituatív és kontextuális jellegét tartják fontosnak (Jenkins 2005, Eriksson 2006, Brubaker 2001). A roma etnikai identitásra vonatkoztatva Durst Judit az alábbiakban írja körül az etnicitás működési módját. „Az etnicitást a »kultúrához hasonlóan vett változó« helyett sokkal inkább érdemes olyan relációs változónak tekinteni, amely nemcsak több tényező (társadalmi státusz-jellemzők valamint kulturális gyakorlatok) együttes hatásának eredőjeként alakul, hanem ugyanakkor erősen bele is ágyazódik abba a társadalmi kontextusba, amely meghatározza a vizsgált etnikai csoport helyét az őt magába ölelő társadalom interetnikus viszonyainak szövetében. Másképpen fogalmazva: a cigány kategória önmagában csupán egy üres kategória, amely tartalmát csak a nem cigányokkal való

---

¹⁰ A roma etnicitás vizsgálatában figyelemre méltó eredményekre jut Pulay, aki a roma reprezentáció és elismerés mikropolitikáját tanulmányozta (Pulay 2010:353) zenei alkotók tevékenységére vonatkozóan, az találja, hogy az etnicitást kezdik el kulturális tőkeként működtetni. Zenei gyakorlataik a cigány kategória nyilvános újradefiniálását célozzák. (Pulay 2010:356) A populáris zenei kultúra médiumai az etnikai címkek és kapcsolatok újraértelmezéséhez járulnak hozzá (Pulay 2010:354) Meglátása szerint marginalizálódott helyzetű, alternatív modernitás kifejeződése a roma zenei performansz. Ez ellentétes azzal a szocializmusban meghatározó gyakorlattal, hogy a kultúra volt az elismerésért folytatott küzdelem legfőbb eszköze a roma értelmiség kezében.

kapcsolat révén nyeri el” (Durst 2010:190). A roma etnicitás mibenlétét illetően karakteresen eltérő véleményt képviselnek a strukturális rasszizmus fogalmát alkalmazó magyarországi kutatók. Kóczé Angéla több tanulmányában is hangot (Kóczé 2017, Kóczé 2021) ad annak a meggyőződésének, hogy a kritikai roma tanulmányok képviselőinek meg kell kérdőjelezniük a romákkal kapcsolatos ismeretelméleti alapvetéseket. Ennek kapcsán igen problematikusnak tartja az etnicitás fogalmának használatát is. Vajda Róza is hasonlóan vélekedik, amikor tanulmányában azt vizsgálja, milyen következményekkel jár a romák elismerése szempontjából a társadalmi egyenlőtlenségekkel és az ezeket alátámasztó diszkriminációval szemben az etnicitást előtérbe helyező, ún. kulturális perspektíva. Véleményét az alábbiakban foglalja össze: „Minden kísérlet, amely a romák identitásának alakulását és meggyökeresedését a társadalmi konstruktivista magyarázatokra hagyatkozva próbálja vizsgálni, elkerülhetetlenül elköveti a csoport egysíkú és rasszista bemutatásának hibáját” (Vajda 2018:17). Vajda Róza úgy látja, hogy az etnicista megközelítés azért tarthatatlan, mert a roma etnicitás egyáltalán nem értelmezhető a társadalmi egyenlőtlenség és annak alapvető oka, a strukturális rasszizmus és a diszkrimináció meghatározó tényezőként való elfogadása nélkül (Uo.).

Vizsgálatom szempontjából a roma etnikai identitás formálódását befolyásoló tényezők a kérdéseknek új értelmezési keretbe való helyezése kitüntetett szereppel bír, hiszen a kutatás eredményei is arra utalnak, hogy a rendszerszintű kirekesztés döntő módon határozza meg a roma diplomások identitásstratégiáját, azt nem lehet pusztán kulturális összetevők hatásának tulajdonítani.

2.5. Romák az oktatási rendszerben

A romák társadalmi felzárkózásának kulcsösszetevőjét az oktatási rendszerben látják a szakértők. A neveléstudományi és a társadalomtudományi megközelítések átfogó vizsgálatok révén azonosították azokat a folyamatokat, amelyek rendszerszinten akadályozzák a romák oktatási rendszerbe való integrációját. (Nahalka 2009, Radó 2007, Radó 2017, Fejes 2010) A legfőbb akadályt az iskolai szegregációban látják. De a fontos összetevők egyike, hogy az iskolarendszerű képzésben milyen ismereteket és hogyan közvetítenek a roma és nem roma tanulók számára. Ugyancsak hangsúlyosan megjelenő tényező a pedagógus nézetek szerepe az oktatási folyamat hatékonyságában és sikerességében. Miután a roma értelmiség szerepeit illetően és a tényleges folyamatok befolyásolását tekintve is kiemelkedő problémakörökről van szó, két rövid alfejezetben mutatok rá ezen témakörök disszertáció témájához való kapcsolódási pontjaira.

2.5.1. A Romák története az iskolai oktatásban

Napjaink oktatási elképzeléseiben a multikulturális és interkulturális oktatás térnyerésével párhuzamosan egyre inkább felértékelődik a kisebbségi csoportok történetének iskolarendszerű képzésben való hangsúlyos megjelenítésének igénye.

A cigányokról közvetített történelmi ismeretek alapvető nehézsége elsősorban abból adódik, hogy a cigányok, mint transznacionális csoport története különös történelem (Tóth 2006). A magyarországi cigányok története – a sajátos történelmi viszonyok miatt – kizárólag a többségi társadalom történetének részeként értelmezhető (Nagy1997, Nagy 1998, Nagy 2015). Önmagában vett roma történelemről így nem is beszélhetünk, vagyis arról, ami úgy keletkezik, hogy a romákra vonatkozó forrásokat a történészek kiemelik és elkülönítetten értelmezik, ez történelmi szempontból nem követhető gyakorlat (Nagy 1997, Nagy 2015). A magyarországi cigányok történetét a többségi társadalom történetével párhuzamosan, annak szerves részeként való bemutatása, módszertani indokoltsága mellett más, többek közt pedagógiai vonatkozásban is döntő jelentőségű.

2.5.2. A roma történelem értelmezési nehézségei

A romák történetének oktatását két tényező nehezíti jelentősen. Egyfelől az, hogy a romák magyarországi történetére vonatkozó kutatások a történelmi megközelítésben marginális területnek tekinthetőek (Nagy 2010.), másfelől, hogy a mégis jelentősnek mondható kutatási eredmények igen eltérő történelemszemléletet tükröznek. Emiatt a cigány kultúrák értelmezése kapcsán kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk a tudományos nézőpont kérdésének. Jóllehet egyazon történelmi jelenség megközelítéséről van szó, mégis élesen különböző felfogások

érvényesülnek. Karakteresen eltér a történetírói megközelítés és a kisebbségpolitikai, szociológiai látásmód. A magyarországi cigányokra vonatkozó történeti és kulturális antropológiai kutatások a kisebbségi és többségi társadalom kapcsolatviszonyaiban „az együttélési modellek változásának paradigmájában” értelmezik a több évszázados közös történelmet (Nagy 2007, Nagy 2015, Kotics 2020a). Ezzel szemben a kisebbségpolitikai és szociológiai megközelítések az európai cigányság történetére értelmezési keretként kialakított másik – a szenvedés- és üldözéstörténeti – paradigmában vélik elbeszélhetőnek a magyarországi cigányság történetét (Dupcsik 2009, Majtényi B. – Majtényi Gy. 2012). Abban a történeti kutatás is egyetért, hogy a cigányok magyarországi történetében bizonyos korszakokban tetten érhető az üldöztetés, de azt alapvetően vitatja, hogy ennek oka a folyamatosan jelen lévő rendszerszintű rasszizmusban gyökerezik (Nagy 2015).

A cigányokra vonatkozó igen kiterjedt történeti, kulturális antropológiai és szociológiai kutatások azt igazolják, hogy ugyan rendkívül összetett és sokféle kulturális hagyomány jellemzi a vizsgált cigány/roma csoportokat, ennek ellenére a róluk való társadalomtudományos beszédmódban hosszú ideig az őket egységes csoportként való felfogás jellemezte (Oblath 2006:52). A paradigmaváltás az 1980-as években következett be, amikor egyértelműen kimondásra került a cigány kultúrák és történelmek sokfélesége, heterogenitása (Oblath 2006:51). Az említett tudományágak mai felfogásában négy olyan tényezőt azonosíthatunk, amelyek a cigány életvilágokat érintően közösnek mondhatók: 1. nincs egységes roma/cigány történelem és kultúra; cigány kultúrák és cigány történelmek vannak; 2. a cigányok/romák transznacionális népcsoportot alkotnak, így ők minden esetben diaszpóra népnek tekinthetők, akik mindenhol kisebbségben éltek/élnek; 3. az együttélési modellek mentén írható le a roma/cigány és a többségi társadalom kapcsolatviszonya, szemben a szenvedés és üldözéstörténet paradigmával; 4. a kisebbség–többség viszonyrendszernek egy sajátos, más etnikai csoportokkal való együttélésre nem jellemző modellje alkotja a cigányok esetében a vizsgálat tárgyát (Kotics 2020a:13).

2.5.3. A roma történelem és kultúra az interkulturális/multikulturális nevelés koncepciójában

A multikulturalitás koncepciójának gyakorlatba való átültetése során kulcsfontosságú volt annak az oktatási rendszerekben való meghonosítása (Feischmidt 1997, Torgyik–Karlówitz 2006). Ennek egyik lényegi összetevője az új oktatási kánonok kialakítása volt, amelyekben a kulturális különbségek újragondolása vált a multikulturális nevelés meghatározó összetevőjévé (Feischmidt 1997). Ennek a szemléletmódnak lett a következménye az „elismerés politikája”, amely az addig kizárt vagy alulreprezentált csoportoknak biztosította az oktatási rendszerben

való hangsúlyosabb megjelenését. Taylor a multikulturális tantervek elsődleges célját abban látja, hogy segítsék a kisebbségek önmagukról alkotott negatív képének, az elsajátított stigmáknak az átalakítását (Taylor 1997:125).

A multikulturális/interkulturális nevelés fogalma több irányzatot ölel fel, amely három alapelve épül: (1) kölcsönös toleranciára és a megértésre nevelés igényére, (2) a különböző kultúrák közös elemeinek megtalálására és (3) a nevelés az egyetemes moralitásra irányultságára (Feischmidt 1997:18). A multikulturális oktatáspolitikai két meghatározó nevelési célt követ, az egyik a kisebbségi tanulók teljesítményének növelése és személyiségének fejlesztése, a másik a különböző kultúrájú és társadalmi helyzetű csoportokhoz tartozó egyének közötti kapcsolat javítása. Ezen célok érdekében alkalmazott legfontosabb módszere: a korábbi tantervek átalakítása oly módon, hogy az általuk közvetített kultúra és történelemszemlélet integratív, sokféleséget tükröző, semmiképpen nem homogenizáló és kirekesztő legyen.

A roma történelem oktatásának a multikulturális oktatási koncepció keretében történő magyarországi bevezetését több okból is szükségesnek ítélik a neveléstudományi szakemberek. Ennek révén csökkenthető a többség idegenkedése az eltérő kultúrájú csoportokkal szemben, másrészt az hosszútávon elősegíti a kisebbségi csoport integrálódását (Torgyik-Karlovitz 2006:30). Az oktatás ez által fontos kohéziós erővé válik, elkerülve, hogy maga is kirekesztő tényező legyen. A multikulturális nevelés hatékonyan működő oktatáspolitikai stratégia és pedagógiai eszköztár a sokkultúrájú társadalmak népességének integrálására. A multikulturális nevelés jellemző sajátossága, hogy figyelembe veszi a sokszínű, sokféle kulturális háttérrel rendelkező társadalomban megfogalmazódó eltérő igényeket, szükségleteket, a plurális értékeket (Torgyik-Karlovitz 2006:31).

A multikulturális nevelés célját Banks and Banks (2001:19) így definiálják: „A multikulturális nevelés egyik legfontosabb célja hozzásegíteni valamennyi diákot, ahhoz a tudáshoz, olyan attitűdökhöz, viszonyulásokhoz és képességekhez, amelyek egy plurális, demokratikus társadalom hatékony működéséhez szükségesek, és amelyek a különböző csoportokból származó emberek közötti interakciókat, a kommunikáció sikeres működését segítik, annak érdekében, hogy a társadalom és a morál a mindenki számára előnyös, közös jót szolgálja.”

A multikulturális oktatás a nemzetközi gyakorlatban paradigmaváltást is jelent, amely magától értődőnek tekinti a különböző gondolkodásmódok értéként való elfogadását, jellemzője az inkluzivitás, a befogadás, amely mindenki, így a többségi középosztálybeli diák számára is hasznos lehet (Torgyik-Karlovitz 2006:31). A multikulturális oktatás legfőbb jellemzője, hogy

tiszteletben tartja a különböző kultúrák értékeit, szokásait, hagyományait. A roma népismereti oktatásában kulcsfontosságú paradigmaváltás csak az interkulturális nevelés, az integrált nevelési rendszer keretében valósulhat meg sikeresen.

2.5.4. Paradigmaváltás a romák történelmi szerepének iskolai oktatásában

A hazai neveléstudományi kutatások már többször hangsúlyosan felvetették a romákra vonatkozó ismeretek megjelenítésében és átadásában az alapvető változtatás igényének szükségességét. Az utóbbi két évtizedben több kutatás is vizsgálta a romák tankönyvekben való reprezentációját (Terestényi 2005, Monitor 2014, Binder–Pálos 2016, Bogdán 2016).

Az eredmények arra utalnak, hogy az ezredfordulón még alig jelentek meg a roma történelemre és kultúrára vonatkozó tartalmak a magyarországi tankönyvekben. Ezek ugyan egy évtized alatt jelentős mértékben megnövekedtek, ugyanakkor számos problémát hordoztak magukban. Itt most csak azokat a fontosabbakat emelem ki, amelyek a történelem oktatásában lelhetők fel. Miután a kortárs történelemkönyvek még ma is a politikatörténeti és közjogi tartalmakat tekintik meghatározónak, így a romák történelmi folyamatban betöltött szerepe miatt különösen sérül a romák tankönyvi reprezentációja (Orsós 2015, Orsós 2016). A történeti folyamat szűk keresztmetszetben történő megjelenítése miatt a romák esetében a történelemkönyvek nem képesek a roma közösség tényleges társadalmi szerepének bemutatására. Ezt csak a társadalomtörténeti, művelődéstörténeti folyamatok hangsúlyosabb megjelenítése tudná ellensúlyozni. Ugyancsak elvárásként fogalmazódik meg annak igénye, hogy a roma kultúra sajátosságai, belső értékrendszere is megjelenjen a romák történelmi szerepének reprezentációjában, valamint az is, hogy a romákról szóló tartalmak nemzetközi viszonylatokban is mutassák be szerepüket. (Orsós 2015). További probléma, hogy hiányzik a megfelelő (gazdasági-társadalmi) kontextusba helyezés, a roma közösségek történetük legnehezebb időszakaiban jelenítődnek meg (Orsós 2020), ami nem teszi lehetővé a történeti folyamatban betöltött szerepük hiteles bemutatását (Binder–Pálos 2016).

A középiskolai történelemtanításban felhasználható, a romák történetére vonatkozó tananyagok annak a multikulturális nevelés szempontjából fontos célkitűzésnek a megvalósulását szolgálják, hogy a romák történetére vonatkozó információk hozzájáruljanak a többségi társadalomhoz tartozó diákok számára a roma társadalommal kapcsolatos nézetek/attitűdök formálásához és megváltozásához. A tananyagok nyomatékosan bemutatják, hogy a magyarországi cigányok az egyes történeti időszakokban a többségi társadalommal szimbiózisban éltek. A roma történelem ilyen módon való reprezentációja, a roma társadalomhoz tartozó diákok számára is előnyökkel jár: lehetőséget ad etnikai identitásuk

felvállalásához és megerősítéséhez (Vö.: Binder–Pálos 2016). A magyarországi cigányok történetének, a többségi társadalom története részeként, az együttélést középpontba állító bemutatása, a pedagógiai gyakorlatban olyan új tudásterület, amely speciális pedagógiai, módszertani megoldásokat is igényel. Értekezésem hangsúlyosan vizsgálja, hogy a roma értelmiségiek milyen szerepet tulajdonítanak a roma történelem oktatásának, a romák társadalmi integrációjának folyamatában.

2.6. Pedagógus nézetek vizsgálata a roma származású gyermekek oktatásának-nevelésének kérdéskörében

Napjainkban minden második roma fiatal végzettség nélkül kerül ki, azaz lemorzsolódik a magyar oktatási rendszerből. Akik befejezik a középiskolát, azok több mint a fele szakiskolát, és mindössze ötöde gimnáziumot végez. A nem roma fiatalok között ezek az arányok fordítottak, így a két csoport között nőnek a különbségek (Kertesi–Kézdi 2016:3).

A főiskolákon és egyetemeken még ma is nagyon kevés roma fiatalot találunk, de míg korábban 1%, napjainkban egy roma születési évjárat 4-5%-a iratkozik be valamilyen felsőoktatási intézménybe. Ez az abszolút számokban mért komoly progresszió sem feledtetheti el, hogy a roma fiatalok lemaradása a többségi társadalom gyermekeihez képest éppen ezen a téren nőtt meg a leginkább az elmúlt két-három évtizedben.

A roma fiatalok beiskolázása ma Magyarországon alapvetően biztosított, a fő problémát napjainkban a nagyarányú lemorzsolódás, továbbá az jelenti, hogy továbbtanulási esélyeik évek óta nem javulnak. A roma fiatalok oktatása többségében olyan szegregált osztályokban folyik, ahol nagyon nehéz minőségi oktatást biztosítani (Kertesi–Kézdi 2016).

A különböző pedagógiai kutatások egyik fontos és időszerű feladata a roma/cigány gyermekek iskolai lemorzsolódásának csökkentése céljából, hogy hiteles képet adjon a pedagógusok erre vonatkozó nézeteivel kapcsolatban (Szivák 2002, Sántha 2004, Németh-Papp Z. 2005, Rajnai, 2012).

A hátrányos helyzetű és roma/cigány tanulók iskolai lemorzsolódásának mérséklése céljából számos kezdeményezés indult az utóbbi néhány évben. A Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 19 oktatási intézkedést tartalmaz, melyek a minőségi oktatáshoz való egyenlő esélyű hozzáférést, a hátrányos helyzetű tanulók iskolai előmenetelének támogatását és a fejlesztési programok nyomon követési rendszerének kidolgozását tűzik ki célul. Az

MNTFS nevesített intézkedésein kívül további intézkedések is szolgálják e célokat (Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Nyomonkövetési jelentés 2017).

Az iskolai lemorzsolódás kezelése az Európai Unió 2020-ig kidolgozott gazdasági-társadalmi stratégiájában az öt célérték egyike – uniós szinten 10%-kal csökkenteni a végzettség nélküli iskolaelhagyók arányát. Magyarország szintén 10%-ot vállalt 2020-ig (Csapó 2014:11). A statisztikai adatok szerint ez az arány Magyarországon 2005-től (12,5%) 2010-ig (10,5%) folyamatosan csökkent, 2013-ra azonban nőtt (11,8 %) a lemorzsolódás (Mihályi 2015:12). A lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók aránya a 2017/2018-as tanév II. félévében 13%-ot mutatott.

Az egyes kezdeményezések tapasztalataival kapcsolatban több kutatási beszámolóval, esettanulmánnyal találkozhatunk, amelyek elsősorban a programba bevont gyermekek sikeres iskolai eredményességének bemutatásra fókuszálnak. Azonban a pedagógusok nézeteivel, vélekedésével kapcsolatban kevés tudományos elemzéssel találkozhatunk, különös tekintettel a pedagógusok roma gyermekekkel kapcsolatos vélekedéseivel kapcsolatban (Bereczky-Fejes 2010, Cserné 1997, Dudás 2006, Fejes 2005, Fejes-Balázs 2007, Géczi et alii, Hanák 2014, Kende Anna 2005, Liskó 2001, Liskó 2007).

A kérdéskörre vonatkozó kutatás eredmények hasznosíthatóak lehetnek különböző felzárkóztató programok kidolgozásában, a tanárképzésben és a tanár továbbképzésben egyaránt (Bereczky-Fejes 2010, Csapó 2005, Dudás 2006, Fülöpné 2009, Hercz 2005, Kállai 2009, Liskó-Fehérvári 2008, Mogyorósi 2009, Mogyorósi 2010, Mogyorósi 2012, Rajnai 2012).

A hátrányos helyzetű és roma diákok nevelésével kapcsolatos pedagógusi nézeteket neveléstudományi kutatása két szempontból is kapcsolódik értekezésem témafelvetéséhez. Egyfelől a diplomát szerzett/szerző vizsgálatba vont roma szereplők mind a kérdőíves, mind az interjú kutatás kapcsán hangsúlyosan vélekednek ezirányú tapasztalatairól. Másfelől a szakirodalom egyértelművé teszi, hogy a pedagógiai cselekvés kialakulásában a tanári nézeteknek jelentős szerepük van. A nézetek és a gondolatok mozgatják a cselekvést, ugyanakkor a cselekvéssel kapcsolatos reflexiók megváltoztatják és/vagy kiegészítik a nézeteket.

A pedagógusok nézetei a roma tanulók nem roma diáktársaiktól eltérő kulturális különbségeiről, különösen ennek túlhangsúlyozása jelentős akadályává válhat az integrációs, deszegregációs programok sikerességének (Fejes 2007). Az eddigi kutatások elsődlegesen az

alábbi kérdésekre irányultak: Milyen szerepet tulajdonítanak a tanárok a hátrányos helyzetű és roma gyerekek iskolai kudarcainak, illetve motivátlanságuk kialakulásában a családi háttérnek? Elfogadhatónak tartják-e vizsgálatba vont pedagógusok a hátrányos helyzetű és roma diákok kiegészítő iskolába irányítását iskolai problémák esetén? A hátrányos helyzetű és roma tanulók oktatási kudarcában tulajdonítanak-e jelentőséget a genetikai tényezőknek? Kimutatható-e összefüggés a tanárok roma kisebbséggel kapcsolatos attitűdje és a kérdezett pedagógus osztályába járó roma tanulók aránya között? Hogyan vélekednek a pedagógusok a multikulturális nevelés közoktatásban való emeléséről? Támogatják-e az integrált oktatást vagy a szegregált oktatást gondolják eredményesebbnek? Miben látják a hátrányos helyzetű gyerekek iskolai sikertelenségének okát? Milyen képet formálnak a magyarországi roma kultúráról?

A pedagógusok gondolkodásmódjára vonatkozó vizsgálatok meghatározó irányultsága a tanári nézetek feltárására irányul (Szivák 2002, lásd Bereczky-Fejes 2010). A neveléstudományi szakirodalomban a nézetek fogalma sokféle jelentéstartalommal fordul elő (Dudás 2006:151, Fejes-Bereczky 2010:330). A divergens felfogások közös értelmezési pontja az, hogy azt a kutatók mindegyike olyan pszichikus konstrukciónak értelmezi, amelyek a tapasztalatokból származnak. A felfogásbeli különbségek abban ragadhatók meg, hogy az ugyancsak társadalmi konstrukcióként értelmezett tudás és attitűd fogalmaktól milyen módon különítik el a nézeteket (Dudás 2006:151, Nahalka 1997, Nahalka 2009).

A nézetek és az attitűdök összehasonító vizsgálata során Richardson (2006) azt emeli ki, hogy a két konstrukció szorosan összefonódik egymással, ami nehezzé teszi az egyes fogalmakhoz tartozó jelentéstartalmak pontos megkülönböztetését. Richardson úgy véli, hogy a két fogalmi konstrukció tartalmának elkülönítése az alapján lehetséges, hogy a nézetek természete inkább kognitív, míg az attitűdöké inkább affektív (Richardson 2006 lásd Dudás 2006:151).

Richardson meghatározása szerint: „a nézetek olyan feltételezések, feltevések, propozíciók a világról, amelyeket igaznak vélünk, s amelyek befolyásolják ítéleteinket, mások megítélését, s amelyeket felhasználunk döntéseink során” (Richardson, 1996: 103.). A tanári nézetekre vonatkozó szerteágazó kutatási eredményekben közös az a felfogás, hogy a nézeteket minden esetben a személyes és iskolai tapasztalat formálja.

Ugyancsak hangsúlyosan említik a kutatások a nézetek és a cselekvés minden esetben tetten érhető kölcsönhatását (Richardson 1996:104, Dudás 2006: 151).

A kutatók öt területet találtak, ahol a tanárok jelentős nézetekkel rendelkeztek: a tanulókról és a tanulásról, a tanításról, a tantárgyról, a tanítás tanulásáról, önmagukról és a tanári szerepről.

A nézetekkel kapcsolatos kutatások megjelenéséről, azok kérdésfeltevéséről és a kutatási eredményekről Falus Iván tanulmányai adnak részletes és összehasonlító áttekintést (Falus 2001/a, Falus 2001/b, Falus 2006). Falus szerint a tanári nézetekre vonatkozó kutatásokban közös az a felismerés, hogy „a tanárok rendelkeznek egy többé vagy kevésbé koherens nézetrendszerrel, amely segíti őket a bonyolult jelenségek strukturálásában, megértésében és befolyásolja gyakorlati tevékenységüket” (Dudás 2006).

Miután a tanári nézetek egy stabil és koherens rendszert tükröznek az új pedagógiai módszerek bevezetése során döntő jelentőségre tesz szert a korábbi tudás megváltoztatása. Miután a tanárok nézetei döntően befolyásolják a tényleges pedagógiai tevékenységüket, ezért a tanulókról vallott elgondolásainak és elvárásainak megváltoztatása elengedhetetlen feltételévé válik az új ismeretek és beállítódások kialakításának.

„A legújabb értelmezések szerint a nézetek és a tevékenység közötti kapcsolat interaktív. A nézetek és a gondolatok mozgatják a cselekvést, ugyanakkor a cselekvéssel kapcsolatos reflexiók megváltoztatják és/vagy kiegészítik a nézeteket” (Falus 2006). A tanári nézetek és a praxis szoros kapcsolata azt jelenti, hogy a nézetekre vonatkozó átfogó ismeretek nélkül nincs esélye a tanítási módszerekben történő változás elindításának. A romák oktatási integrációja szempontjából kulcsfontosságú összetevő a pedagógusok rájuk vonatkozó és velük kapcsolatos nézeteinek átfogó ismerete és azok megváltoztatása.

A tanárok jelentős része szerint a mai magyar iskolarendszer nem képes a hátránykompenzációra. Arra a kérdésre, hogy a családi hátrányok csökkentése elvárható-e az iskolától és a pedagógusoktól ugyancsak a tanárok egyötöde adott igenlő választ. Túlnyomó részük úgy gondolja, hogy a jelenlegi iskolai körülmények azt nem teszik lehetővé.

A pedagógusok nagy része ért egyet azzal, hogy a cigányok csak magukat okolhatják, mert nem tesznek erőfeszítéseket, hogy másként éljenek. Ugyanakkor az az állítás is, hogy a romák családcentrikusak, összetartóak, sok zenei tehetség van közöttük, őrzik a hagyományaikat. Ezek a nézetek is sztereotip felfogásra utalnak.

Egységesnek mondható a pedagógusok azon véleménye, hogy a gyerekek iskolához és tanuláshoz fűződő viszonyát, és ez által a felnőtt életben elérhető lehetőségeiket a családok társadalmi helyzete határozza meg. Az iskolát alapvetően tehetetlennek látják ezekkel a

körülményekkel szemben. A roma tanulók családjainak szociális, egzisztenciális problémáit a pedagógusok „etnikai” problémaként tematizálják.

A pedagógusok az iskolai hátrányok kialakulásában nagy szerepet tulajdonítanak a romának tekintett kulturális sajátosságoknak. A szociális hátrányt etnicizálják. Nézeteik kulturális fundamentalizmust tükröznek, és jelentékenyen befolyásolják a roma gyermekek iskolai integrációjának sikerességét (Kende Anna 2005).

A helyzet csak abban az esetben javulhat, még új pedagógiai módszerek bevezetése esetén is, ha a pedagógusok nézeteinek megváltoztatására irányuló törekvések összekapcsolódnak a hátránykompenzációs pedagógiai módszerekkel.

A neveléstudományi szakirodalomban általánosan hangoztatott tétel, hogy a tanároknak döntő szerepe van a hátrányok csökkentésében és az esélyek növekedésében. Azonban a tanári nézetek természete alapvetően befolyásolja, hogy azok nem lesznek-e akadályai ennek a szerepnek a betöltésében. A roma tanulókkal kapcsolatos nézetek és a tanári attitűdök korlátozóak a hatékony beavatkozást illetően.

A tanárok zöme nem rendelkezik világos képpel arról, hogy a szegregált oktatás milyen módon vezet a hátrányok felerősödéséhez, az oktatás minőségének csökkenéséhez, az esélyegyenlőség sérüléséhez. Nem pusztán arról van szó, hogy a roma/hátrányos helyzetű gyerekről formált képük akadályozza a hátránykompenzáció sikerességét, hanem arról is, hogy hiányos ismeretekkel bírnak a szegregált oktatással kapcsolatban. Ezen nézetek megváltozása nélkül nincs esélye annak, hogy megnyerhetők legyenek dezegrációs oktatási folyamatokban való részvételre, miután pedagógiai nézeteik nem teszik lehetővé, hogy az övéktől eltérő értékrendű kulturális közösséghez elfogadó, esélyt biztosító módon viszonyuljanak.

Kende Ágnes szerint a tanárok a roma/cigány diákokról szóló vélekedésükben akár a genetikai érvelésről, akár a szociális vagy kulturális leértékelésről van szó, a cigányok másságát hangsúlyozzák, amely a különbségtétel legitimizálását szolgálja (Kende Ágnes 2013).

III. A KVANTITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI

3.1. Módszertani megfontolások, mintavétel, reprezentativitás

A kérdőíves kutatás legnagyobb nehézségét a bevonásra kerülő személyek kiválasztása és elérése jelentette. Miután az etnikai hovatartozás saját bevalláson alapul és védett adat, értelemszerűen nem lehetnek és nincsenek olyan nyilvános listák és adatbázisok, amelyekből a kutató kiindulhatna a mintaválasztás során. Miután a kutatásba bevonható személyek köréről nem áll rendelkezésre lista és az a személyiségi jogok tiszteletben tartása miatt nem is készíthető el, ez módszertani nehézséget okozott. Az etnikai/nemzetiségi csoporthoz tartozás önbevalláson alapul. A szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint a kisebbségek esetében az etnikai csoporthoz való tartozás megadása hivatalos összeírások alkalmával jóval kisebb mértékű, mint azon csoportok esetében, akik az etnikai elkülönülés felvállalásában nem érznek hátrányt vagy veszélyt (Papp. Z. 2012). Éppen emiatt a kérdőíves felvétel teljes mértékben garantálta az anonimitást. A kérdőíves kutatásba bevontak körének kiválasztása során a legfőbb törekvésem arra irányult, hogy közvetett módon minél több szóba jöhető személyt megszólítsak és felkérjek a kutatásban való részvételre. Alapvetően két mód kínálkozott, hogy minél szélesebb körben tudjak magukat roma származású valló (csak azokat vontam be a kutatásba, akik önbevalláson alapon romának tekintik magukat) már diplomával rendelkező, vagy most felsőfokú tanulmányokat folytató személyekkel kapcsolatba kerülni.

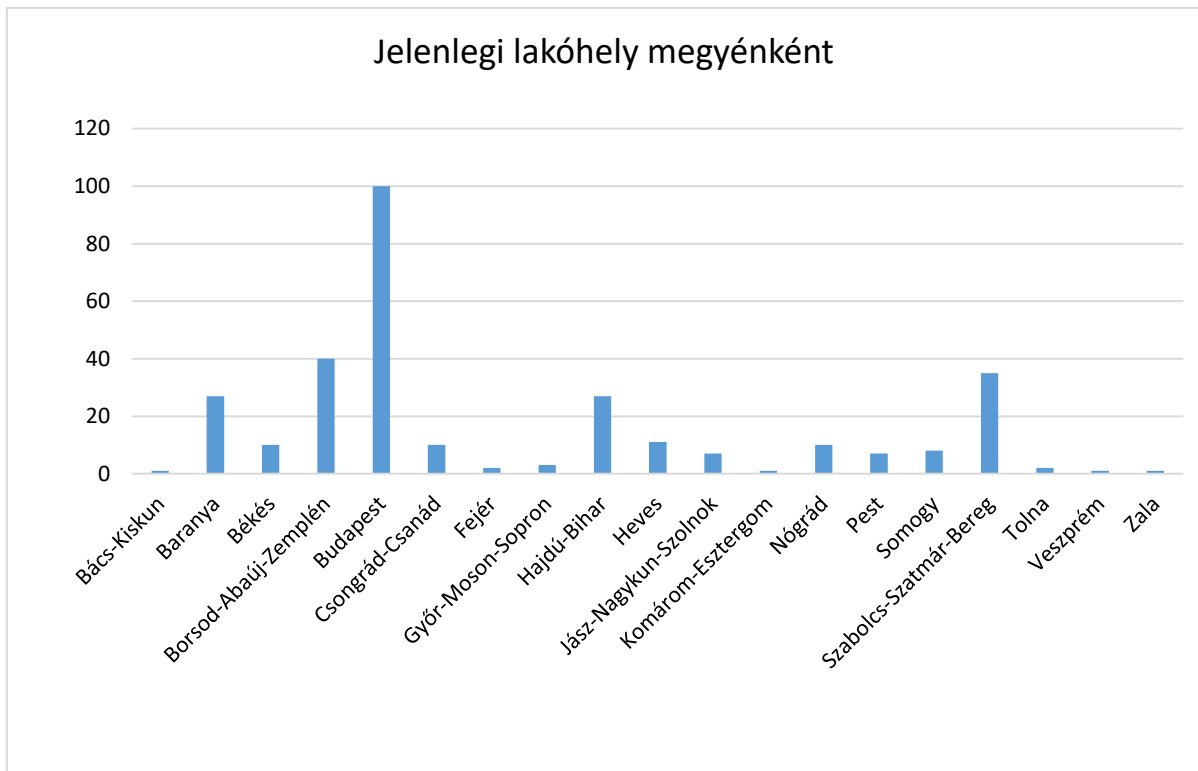
A Romaversitas és a Roma Szakkollégiumi hálózat intézményesített formában vesz részt a roma értelmiségiek képzésében és társadalmi szerepvállalásának erősítésében. A Roma Education Fund és a Roma Szakkollégiumi hálózat jelentősen segítette az információk megosztásával és népszerűsítésével a kérdőíves kutatás alanyainak bővítését. Az adott intézmények valószínűleg rendelkeznek listával a náluk ösztöndíjban részesülő hallgatókról, de miután az személyes adatokat tartalmaz, így azok a kutatás céljára nem tovább voltak adhatóak, viszont segítették munkámat, amikor a különböző (az érintett populáció által igen aktívan használt) internetes felületeiken a kutatásomra felhívták az érintettek figyelmét – akár egykori akár mostani hallgatóik esetében is. Ez a támogató hozzáállás jelentős mértékben növelte a kérdőívet kitöltők számát. Ugyanakkor az általuk elérhetővé váltak az esetek többségében a jelenleg hallgatói jogviszonnyal rendelkezők köréből kerültek ki, ami nem tette volna lehetővé, hogy általánosabb összefüggéseket keressünk. A másik platform, ahol népszerűsítettem a kutatást, az a roma internetes közösségi (többnyire zárt) Facebook csoportok, ahol azt feltételeztem, hogy nagyobb arányban vannak jelen roma diplomás értelmiségiek is. Ez a kezdeményezésem azért is lehetett

sikeres, mert egykori roma szakkollégiumi hallgatóként, másfelől a REF egykori ösztöndíjasaként és a Romaversitas vasárnapi csoport foglalkozásainak résztvevőjeként személyes viszonyom volt az említett intézményekkel. Másfelől a zárt roma közösségi (Facebook) csoportoknak jómagam is több éve tagja vagyok. Ugyancsak segítette a kérdőívet kitöltők minél nagyobb csoportjának elérését az UCCU Alapítvány azzal, hogy felhívásomat és a kérdőív linkjét közzétették. A személyes kapcsolat és kötődés biztosan segített, hiszen évek óta vagyok az UCCU Alapítvány önkéntes koordinátora. Nagyban segítette a rekrutációs bázis bővítését az is, hogy a roma közösség körében nagy reputációval bíró véleményformáló roma értelmiségi szereplők saját közösségi oldalukon szintén közzé tették a kérdőív elérhetőségét és személyesen kérték roma értelmiségi ismerőseiket annak kitöltésére. A roma tematikában kutatást végző nem roma értelmiségiek, kutatók ugyancsak segítettek a megfelelő alanyok megtalálását. Miután mind a REF, mind a ROMVER és a Roma szakkollégiumok alumni facebook közösségi csoportjának is tagja vagyok, az abban megjelenő Szakkollégiumi facebook zárt csoportok minden egyes tagjának külön személyesen megszólított messenger üzenetben küldtem el a kérdőív linkjét, amit megismételtem abban az esetben, ha nem érkezett visszajelzés a kitöltésről. A kitöltők csak igen szűk köre volt a nem virtuális, való személyes ismertségembe tartozó.

Összességében a kitöltési határidő meghosszabbítására nem volt szükség, így a mintába 355 személy került, ami nem tekinthető reprezentatívnak. Az elemzés során kizárólag arra törekedtem, hogy a kitöltők szociokulturális viszonyaira, roma értelmiségiek szerepeire, etnikai identitására, társadalmi szerepvállalására vonatkozóan beérkezett nagy mennyiségű adatsor alapján komplex képet adjak a kitöltők jellemzőiről, ez azonban nem általánosítható a magyarországi roma értelmiség egészére nézve. Ám ez nem is volt célom. De az igen, hogy a jelentős komplex adatokat tartalmazó adatbázis alapján átfogó képet kapjak a mintában szereplőkről és a kvalitatív kutatás részeként felvett interjúk segítségével mintázatok megragadására tegyek kísérletet. A következő rész a részletes adatsorokat fogja bemutatni.

A 355 kérdőívet kitöltő személy jelenlegi lakóhelyének megyénkénti megoszlását mutatja az alábbi diagram.

3.2. A vizsgálati populáció lakóhelyi megoszlása

1. ábra. A vizsgálati populáció lakóhelyi megoszlása

Ha a kutatási minta megoszlásának megyénkénti eloszlását vizsgáljuk, akkor el kell különítenünk a kibocsátó/származási közeg lakóhelyét és a jelenlegi lakóhelyet. A jelenlegi lakóhelyre vonatkozó kérdésre 302-en adtak meg magyarországi településnevet. 28-an jelöltek meg jelenlegi tartózkodási helyként külföldi helyszínt. A többiek nem válaszoltak a kérdésre. A jelenlegi lakóhelyre vonatkozóan a kérdőív kitöltőinek jelentős része megadta a konkrét település nevét is, azonban többen csak a lakóhely megyéjét és a település típusát adták meg (külön kérdésre). Így miután a településszintű adatok nem teljes körűek, nincs lehetőség a konkrét települések térképre vetítésére.

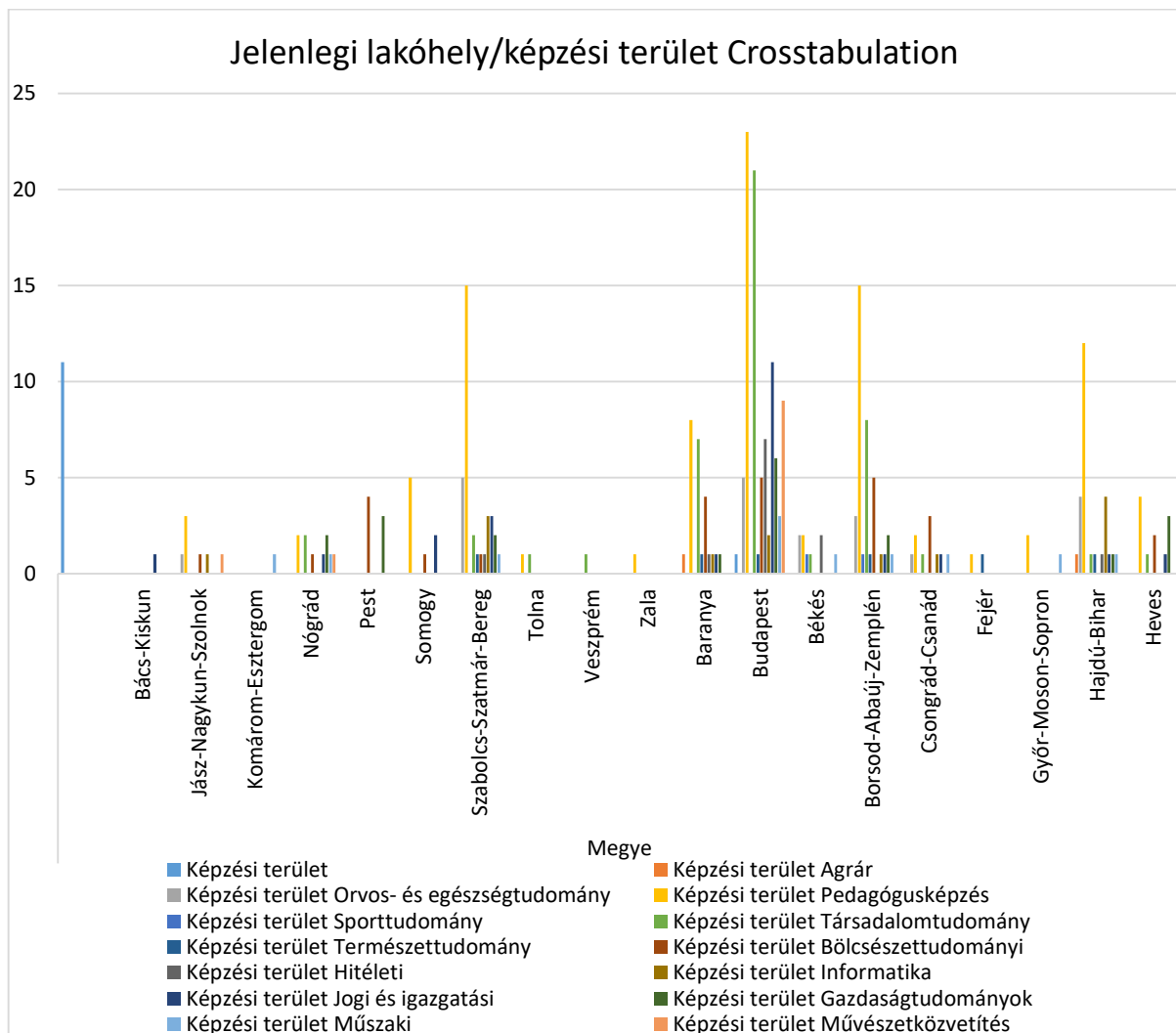
Azonban a megyére vonatkozó adatok alapján egyértelműen kirajzolódik a 355 kérdőívet kitöltő jelenlegi lakóhelyének földrajzi megoszlása. A jelenlegi lakóhelyet illetően Budapesten él az összes kitöltő majdnem egyharmada (94 fő), ezt követően legnagyobb arányban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élnek (38 fő), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 34 fő, Hajdú-Biharban 27, míg Baranyában 25 fő lakik. Budapesten és az említett 4 megyében él a kutatási minta kétharmada (72 százalék). Ez a nagyfokú területi koncentráció két tényezővel függ össze. Egyfelől a nem nagy létszámú roma értelmiség esetében is érződik Budapest elszívó ereje. Másfelől a származási településekről készített kimutatás arra utal, hogy ezek döntő mértékben az említett 4 megyében találhatóak. Ez egyértelműen a magyarországi roma népesség

egyenetlen területi koncentrációjával hozható összefüggésbe. Ennek mélyebb okait (aprófalvas települések, településfejlesztési politikák hatása, rendszerváltás hatása, gettósódó térségek) a vonatkozó szakirodalom részletesen bemutatja (Hablicsek 2008, Cserti Csapó Tibor 2008, Kocsis-Kovács 1991, Kemény-Janky- 2004, Péntzes 2016, Péntzes-Tátrai-Pásztor, 2018, Virág 2010, 2016, Biczó 2017, Kotics 2020a).

A diagramból jól kirajzolódik egy mobilitási folyamat. Ennek egyik összetevője, hogy nagy számban telepednek le a diplomás romák Budapesten, másfelől ezzel párhuzamos folyamatként a korábbi községekben élők a diploma megszerzését követően nagyobb városokba, az esetek többségében a megyeszékhelyre költöznek.

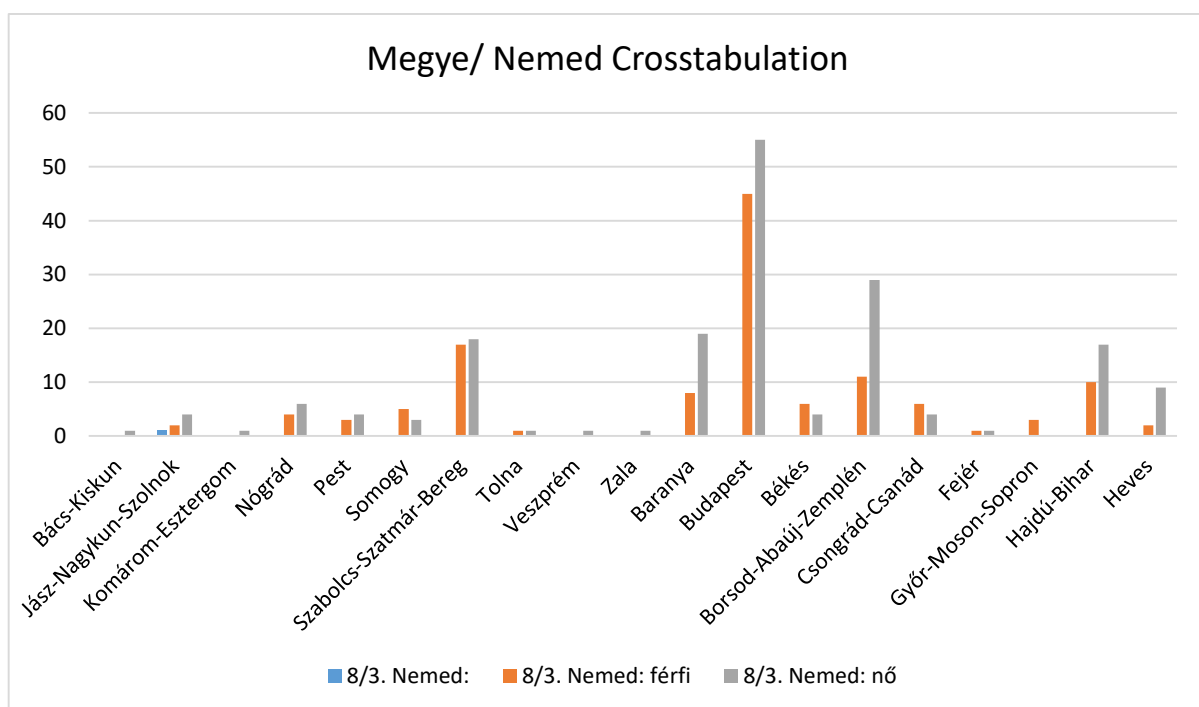
Most vizsgáljuk meg a diplomás romák területi elhelyezkedése és a képzési területek közötti összefüggést!

2. ábra. Jelenlegi lakóhely/képzési terület

A diagramról több összefüggés is leolvasható. Budapesten a 13 képzési területből 12 esetben – az agrárképzést leszámítva – jelentős mértékben képviselve van. Itt, – de éppen úgy a már említett négy megyében, ahol jelenleg a legtöbb diplomás él – a pedagógusképzési területen végzettek (vagy tanulók) vannak a legnagyobb arányban. A pedagógusképzési területen diplomát szerzett/szerző 96 főből Budapest, valamint Borsod, Szabolcs, Hajdú és Baranya megye 73 fővel részesül. Ez a dominancia uralja a társadalomtudományi képzési területet is, azzal a különbséggel, hogy ott Szabolcs és Hajdú megyék alulreprezentáltak (1 és 2 fő). Budapest túlsúlya egyáltalán nem jelenik meg a bölcsészettudományi képzés vonatkozásában, ugyanakkor főváros a művészetközvetítés képzési területen a 11 főből 9-el részesedik, ez a tendencia figyelhető meg a hitélet, a jogi és igazgatási képzési területen is. Az itt végzettek több mint fele Budapesten él. Jóval kisebb Budapest részesedése a műszaki, a természettudományi és az informatikai képzési területeken.

A jelenlegi lakóhely megyei megoszlása és a kérdőívet kitöltők nem szerinti tagoltsága közötti viszonylatot a következő diagram mutatja.

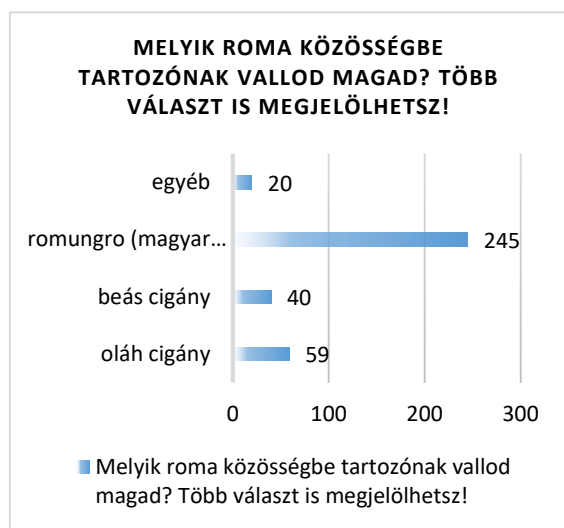

3. ábra. A jelenlegi lakóhely megyei megoszlása és a kérdőívet kitöltők nem szerinti tagoltsága közötti viszonylat

Jóllehet az alapsokaságban a nők aránya 60 százalék, ennek ellenére Budapesten és Szabolcs megyében ennél kisebb a részesedésük. Budapesten 55-45 százalékos arányt mutat a férfi nő adatsor. Szabolcsban közelítően egyenlő arányban vannak jelen a nők és a férfiak, míg Borsodban az ott lakó diplomás roma nők aránya kimagaslik, majd háromszorosa a férfiakénak. Ugyancsak magasabb a vizsgált populáció nemi arányait tekintve a nők részesedése Hajdú és

Baranya megyében. A legmagasabb Heves megyében a nők férfiakhoz viszonyított aránya, itt 9 nőre két férfi jut, aki diplomás romaként a megyében lakik. Ez összefügghet azzal, hogy a térségben élő roma diplomás nők kevésbé mobilisak, de ennek bizonyítására újabb elemzéseket kell végezni. Somogyban, Békésben, Csongrád-Csanád megyében és Győr-Sopronban meghaladja a férfiak aránya a nőkéét. Győr megyében mindhárom diplomás roma férfi.

A magyarországi romák körében 3 markáns nyelvi/kulturális csoportot különböztet meg a kutatás. Az oláh cigányokat, akik a romani nyelv különböző nyelvjárásait beszélik (lovari, cerhari stb), a beás cigányokat, akik a román nyelv középkori változatának egy dialektusát beszélik és a romungrónak¹¹ (muzsikus cigánynak) tekintett csoportot, akik már csak a magyart beszélik, ők korábban a romani nyelv kárpáti dialektusát beszélték, de nagy részük már évszázadokkal ezelőtt elvesztette anyanyelvét (Nagy 1998, Szuhay 1999, Orsós 2018, Kemény 2004). Az oláh cigányok és a beások kétnyelvűek és jelentősebb mértékben őrzik a tradicionális kultúrájuk elemeit. A romungrók esetében ez nincs így. A kérdőíves kutatásban néhányan (20 fő) az egyéb kategóriát jelölték be, nem tudva azonosítani a három nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozásukat. Ők elsődlegesen azok a roma csoportok közötti vegyes házasságú szülőkkel bírók, akiknek a roma csoport egyértelmű beazonosítása nehézséget okozott, de van közöttük olyan is, akinek családjában a roma közösséghez tartozás már egyáltalán nem volt ismert. Ezt a markáns alcsoportot az jellemzi, hogy magyar nyelvű cigányok, de nem tartják magukat romungrónak. A környezetük azonban cigányként tartja nyilván őket. Ma már ők is felvállalják roma származásukat és identitásukat.

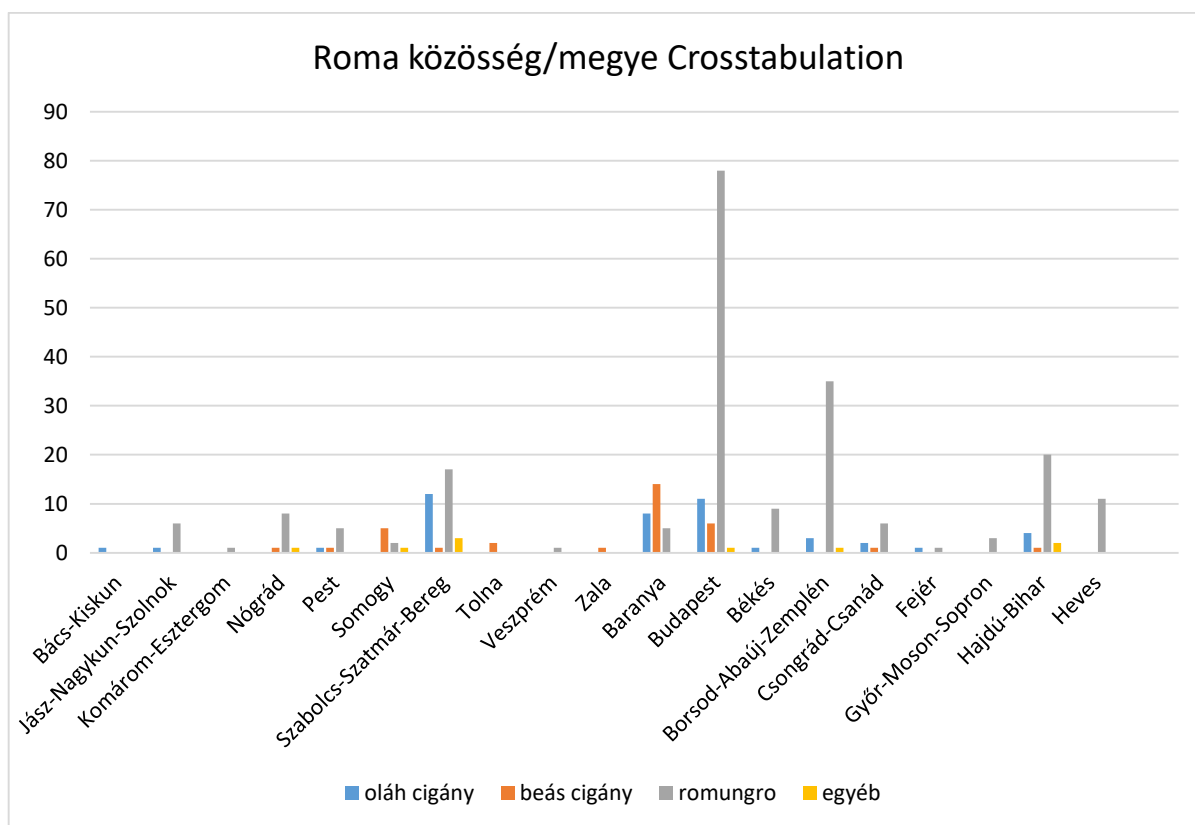
Melyik roma közösségbe tartozónak vallod magad? Több választ is megjelölhetsz!		
Válaszlehetőségek	db	%
oláh cigány	59	16,8
beás cigány	40	11,4
romungró (magyar cigány, zenész cigány)	245	69,6
egyéb	20	5,7
Összes kitöltő:	352	

4. ábra. Melyik roma közösségbe tartozónak vallod magad?

¹¹ A fogalmat használják romungró formában is. Mi a tudományos szóhasználatban gyakrabban alkalmazott változatot használjuk.

A kérdőívet kitöltők esetében azt látjuk, hogy a szakirodalomban ismert belső arányokat¹² (Kemény 2004.) majdnem teljesen lefedik, tehát ebben a vonatkozásban nagy átfedés mutatkozik az a magyarországi össz-roma populációban betöltött arányokkal. A beás cigányok kicsit becsült arányszámuk felett jelennek meg a mintában. A minta majd hat százalékát kitevő egyéb kategória – mint említettük – nem a kárpáti, vend stb. kisebb magyarországi roma csoportokhoz való tartozásra utal, hanem azokra, akiknek a családi hagyomány csak a romaságukat közvetíti (vagy próbálja elfedni, de a többségi társadalom vélekedése ezt nem teszi lehetővé), de ez nem társul a korábban magától értetődő kötődéshez a három nagyobb nyelvi/kulturális roma csoporthoz.

További dimenzió mentén is érdemes megvizsgálni a roma diplomások megyénkénti megoszlását. Az egyes roma nyelvi/kulturális csoportok jellegzetes földrajzi elhelyezkedést mutatnak - ez jól kirajzolódik a diagramból is.

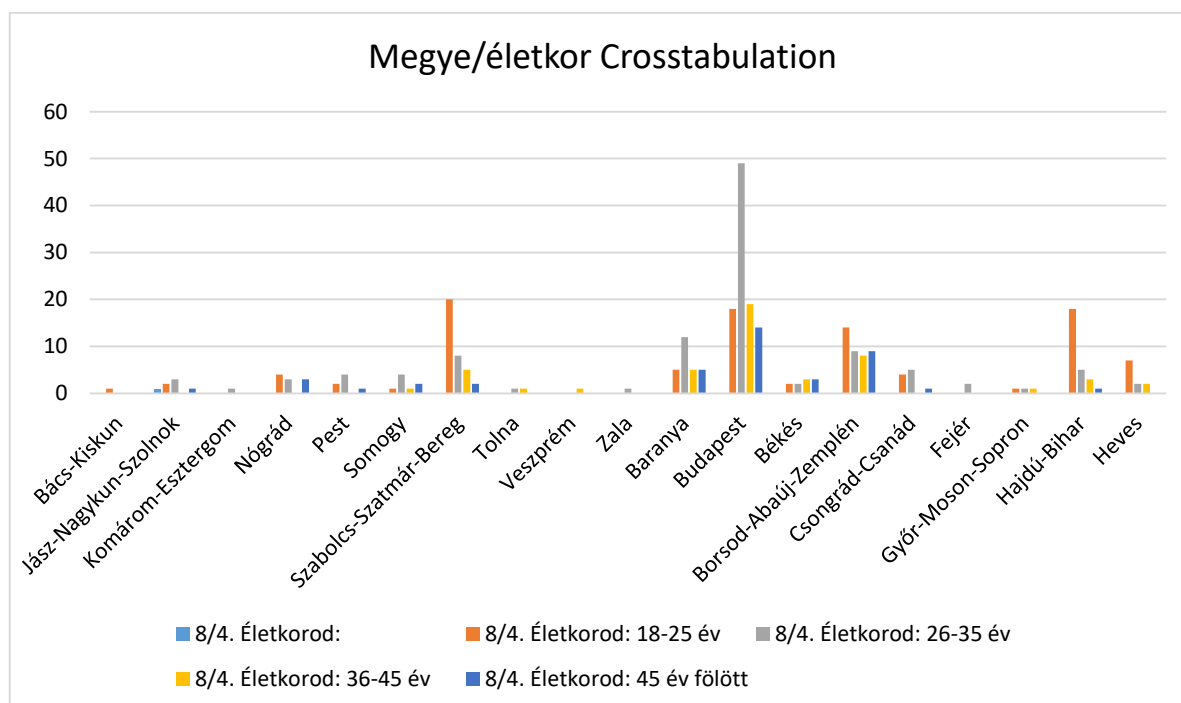
5. ábra. Roma közösségek megoszlása megyénként

A kérdőívet 45 fő olyan diplomával rendelkező (vagy azt épp megszerző) roma töltötte ki, aki az oláh cigány közösségbe sorolta magát. Közülük Szabolcs-Szatmár megyében élnek a

¹² Kemény Istvánék felmérése szerint

legtöbben (12 fő) majd Budapesten (11 fő), Baranyában (8 fő) Hajdú-Biharban 4 fő. Bár Békés megyében is él nagyobb számú oláh cigány közösség ott a kérdőívet kitöltők között csak 1 fő jelent meg. Ugyancsak 1 fő oláh cigány roma diplomás él az alapsokaság vonatkozásában Bács-Kiskun, Pest, Jász-Nagykun-Szolnok és Fejér megyében. Hajdú-Biharban 3, míg Csongrád-Csanád megyében 2 fő mintába került roma diplomás él. A többi megyében nincs olyan, aki az oláh cigány közösségbe tartozónak vallotta magát. A beás cigányok alapvetően a Dél-Dunántúlon élnek. Így nem meglepő, hogy a beás cigány közösséghez tartozó 33 fő, aki kitöltötte a kérdőívet legnagyobb arányban Baranya megyében élnek (14) fő, míg Somogyban 5, Tolna megyében 2 fő. Budapesten is él 6 fő beás csoporthoz tartozó roma diplomás. 1-1 fő beás diplomás él Hajdú-Biharban, Szabolcs-Szatmárban, Nógrád, Pest és Zala megyében. A romungró közösséghez tartozók 208 fővel részesülnek a mintában. Közülük Budapesten él 78 fő (26 százalék) Borsod Abaúj-Zemplén megyében 35 fő, Hajdú-Biharban 20, Szabolcs-Szatmár -Bereg megyében 17 fő, Nógrádban 11 fő. Budapesten és az említett 4 megyében él a romungró diplomások több mint fele. Zala és Bács-Kiskun megyében nem él olyan romungró diplomás, aki a kérdőív kitöltése révén a mintába került.

A következő diagram a minta életkori megoszlásának és a megyénkénti lakóhelynek a viszonylatát mutatja:

6. ábra. Az életkori megoszlásának és a megyénkénti lakóhelynek a viszonylata

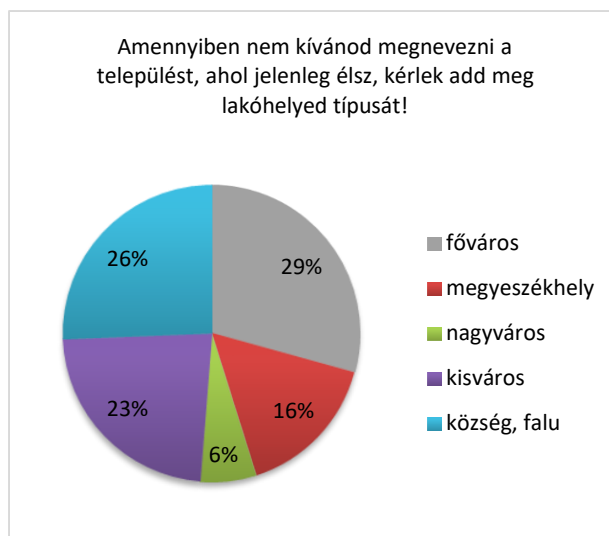
Ha a vizsgálati populációt életkor szerint vizsgáljuk, a megyei területi megoszlás vonatkozásában az alábbi összefüggéseket találjuk: A 45 év feletti 42 főből Budapesten (15) és

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (9) él a korcsoporthoz tartozók több mint fele, 23 fő. Az ő esetükben Budapest vonzereje egyértelműen kimutatható, miután 36 százalékuk a diplomás romáknak a fővárosban él. A másik három korcsoport esetében azt találjuk, hogy a 36-45 év közöttiek körében 37 százalékos a Budapesten lakók aránya, de a 26-35 év körében már 44 százalék, míg a 18-25 év közöttiek csupán 18 százaléka él Budapesten. Nem tudni, hogy ez egy trendfordulót jelent-e, és az okozza, hogy a fiatal diplomások nem feltétlenül Budapesten kívánnak szakmai karriert befutni, vagy csak azzal függ össze, hogy ők azok, akik még a diploma szerzés időszakában vannak és kevésbé mobilak a lakóhely változtatásban. Ebből a korosztályból több személy él Szabolcsban 20 (fő) mint Budapesten (18 fő) ugyancsak 18 fő él Hajdú-Biharban és 15 fő Borsodban. A három megyében együtt 53 fő él a 99 fős alapsokaságból. Tehát több mint fele a korcsoportnak ebben a három megyében él. Feltételezhető, hogy ez erős összefüggést mutat a térség egyetemein működő roma szakkollégiumok tevékenységével. Ezt a későbbiekben külön is megvizsgáljuk.

Nézzük meg egy újabb változó mentén a diplomás romák lakóközösségének kérdéskörét, a lakóhely típusa szerint vizsgálva azt. Az alábbi két diagram mutatja a százalékos megoszlást. Az egyik diagram azt az állapotot kérdezi, amikor a gyermekkori lakóhelyének típusára kérdez rá, a másik a jelenlegi lakóhelyet mutatja. A kérdőívben rákérdeztük arra a településre, ahol született vagy felnevelkedett és arra is, ahol jelenleg él. Ez a társadalmi mobilitás szempontjából tűnik kiemelkedően fontosnak. A származási település továbbá arra is utal, hogy milyen földrajzi elhelyezkedést mutat a diplomát szerző vagy felsőfokú képzésben jelenleg részesülő csoport. Abban az esetben, ha nem kívánta megadni a konkrét települést arra kértük a válaszadót, hogy a megyét és a település típusát adja meg. Ez alapján kirajzolódik, hogy országosan azokból a térségekből származnak a roma értelmiségiek, ahol a legnagyobb arányban él a roma populáció.

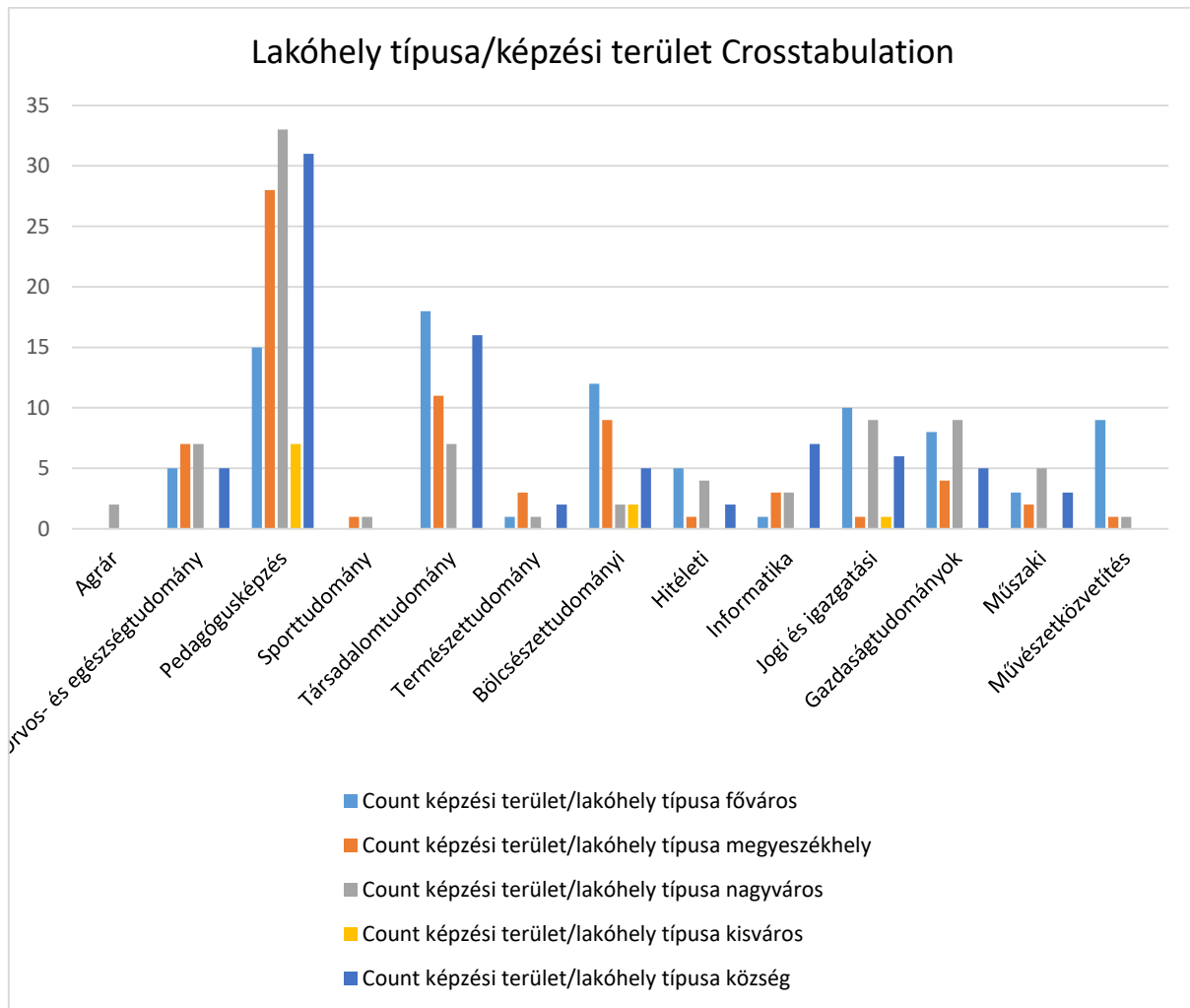
8. ábra. Gyermekkori lakóhely

7. ábra. Jelenlegi lakóhely

A kibocsátó/származási közeg lakóhelytípusa és a jelenlegi lakóhely típusa vonatkozásában igen jelentősnek mondható változás figyelhető meg. 11-ről 29 százalékra nőtt a Budapesten élők aránya, ugyancsak jelentősen emelkedett 8-ról a duplájára a megyeszékhelyen élők aránya, a nagyvárosban élők aránya stagnál (6 százalék), míg csökken a kisvárosban élők aránya 32-ről 23 százalékra. A legjelentősebb elmozdulás a községben élőket érintette, akik aránya 43 százalékról 25-re csökkent. Így a mintában szereplők egynegyede él ma községben. Több mint fele pedig vagy Budapesten, megyeszékhelyen vagy nagyvárosban. A másik fele a populációnak ma is kisvárosban (23 százalék) és községben él. A nagyarányú elmozdulás egyértelműen igazodik ahhoz a trendhez, amely a diplomához jutottak mobilitási stratégiáját jellemzi, amikor is gyakran lakóhelyet változtatnak karrierjük kibontakoztatása, munkalehetőséghez jutásuk érdekében.

A lakóhely típusa változót érdemes szemügyre venni a képzési területtel való összefüggésében is.

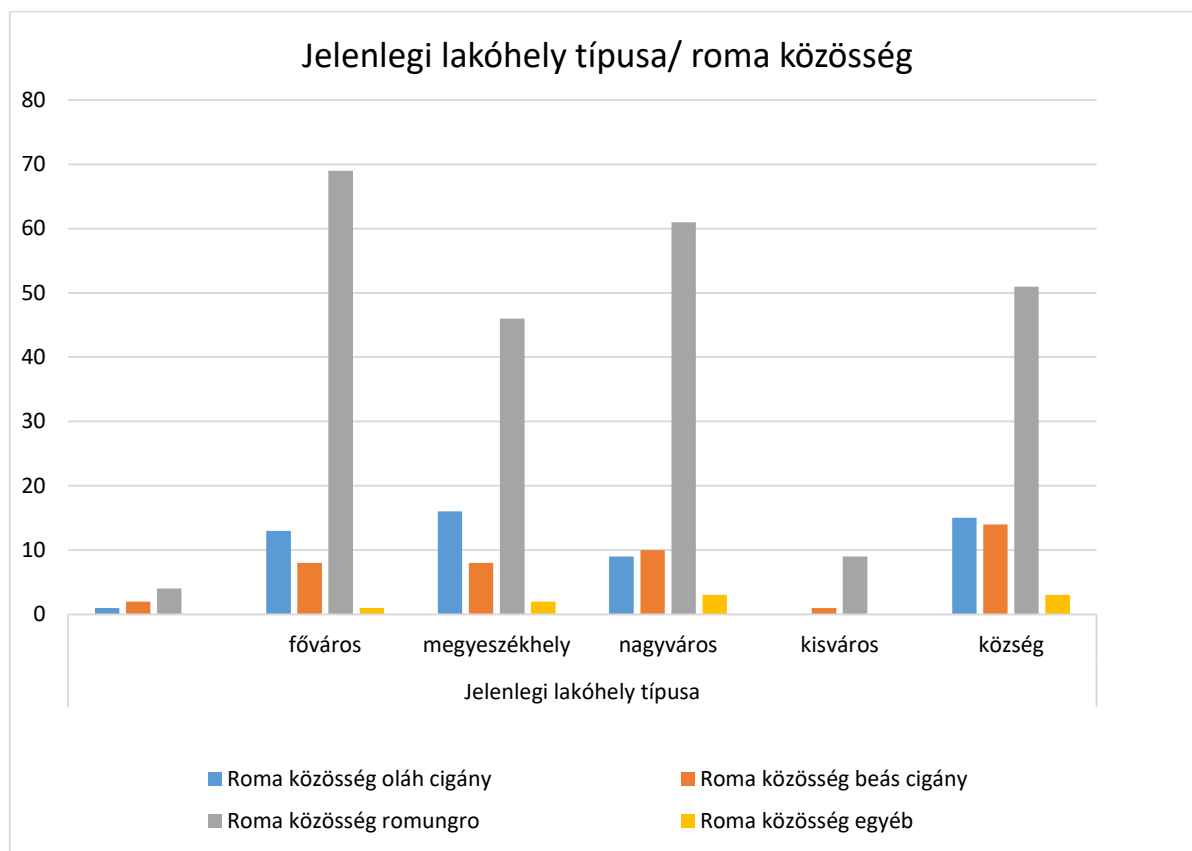
9. ábra. Lakóhely típusa/ képzési terület

Néhány jellegzetes összefüggés egyértelműen kirajzolódik. A pedagógusképzésben részesülő 116 főből ma 78 vagy Budapesten vagy megyeszékhelyen és nagyvárosban él, községben és kisvárosban 38 fő. Ez a tendencia rajzolódik ki a társadalomtudományi képzésben részesülők esetében is az 55 főből 36 él az előbbi lakóhelyi típusokban, községben mindössze 16 fő. Az orvos- és egészség tudományi területen végzettek/tanulók esetében csak 5 fő él községben, együttesen 19 Budapesten, megyeszékhelyen vagy nagyvárosban. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a jogi és igazgatási, valamint a gazdaságtudományi képzési területeken is. A legkirívóbb példa a művészetközvetítés területén található itt 11 főből 9 Budapesten él, 1-1 pedig megyeszékhelyen és nagyvárosban. A hiteleti képzésben részesülők esetében 12-ből csak 2 fő él községben. Az informatikai képzés területén azonban 7 fő él községben és összesen hét Budapesten, megyeszékhelyen és nagyvárosban.

A lakóhely típusa és a roma nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozás összefüggéseit szemlélteti az alábbi diagram. Nézzük meg az egyes közösségi csoportok milyen arányban

élnak községben és kisvárosban, valamint a fővárosban és megyeszékhelyen valamint kisvárosban.

10. ábra. A lakóhely típusa és a roma nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozás összefüggései

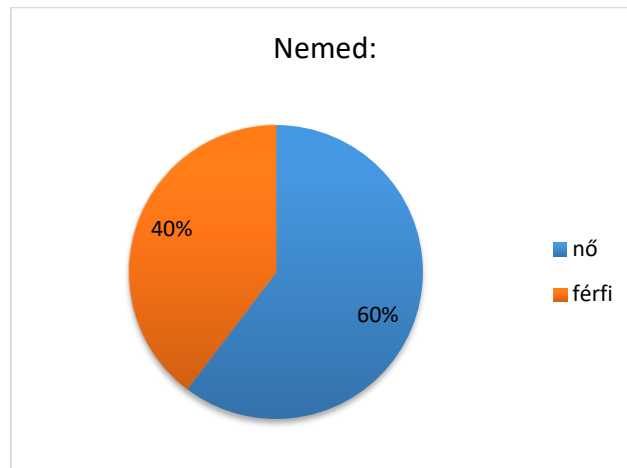
A mintába került oláh cigány közösséghez tartozó 54 főből 15 él községben, a többi 39 pedig Budapesten (13) megyeszékhelyen (16) és nagyvárosban. A községben élők aránya 28 százalék, megyeszékhelyen 30 százalékuk él, Budapesten 24 százalék, nagyvárosban 17 százalék.

A beás közösség esetében ezek az arányok az alábbiak szerint alakulnak: 43 főből 14 él községben, ez a beás minta 33 százaléka. Budapesten és megyeszékhelyen 8-8 fő él, ez 19-19 százalékot tesz ki. Nagyvárosban 10 beás diplomás roma él, azok közül, aki bekerült a mintába. Ez 23 százalékpontot tesz ki. A romungrók esetében így alakulnak az arányok: 240 főből 51 él községben, ez 21 százalék. Ennél jóval magasabb a Budapesten élők aránya 69 fő, 29 százalék, 19 százalékuk, 46 fő él megyeszékhelyen, míg 61 fő nagyvárosban, ez 25 százalékot tesz ki. A három csoportot összehasonlítva azt látjuk, hogy a beások közül élnek a legtöbben arányait tekintve községben, ez az összes beás diplomás egyharmada (33 százalék), míg az oláh cigányoknál ez 28 százalék, a romungrók esetében csupán az ötödük (21 százalék) él a diplomásoknak községben. Budapesten a beások 19 százaléka él, az oláh cigányok 24

százaléka, míg a romungrók 29 százaléka. Ez a különbség összefüggést mutathat a romungró közösség polgárosultabb, kevésbé tradicionális életformájával.

3.3. A vizsgálati populáció nemek szerinti megoszlása

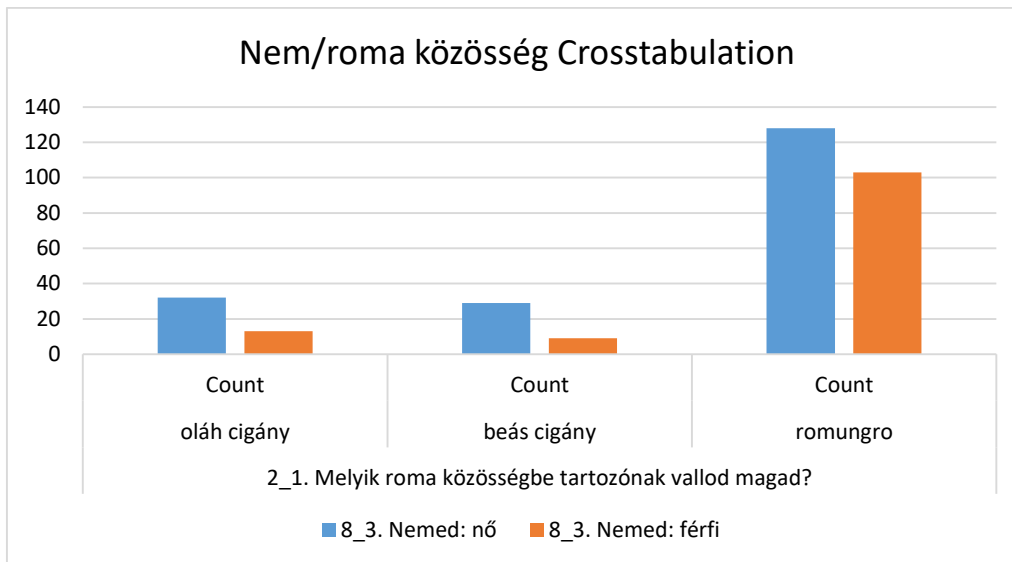
A vizsgálati populáció jellemzőinek meghatározása során kitüntetett szerepe van a nemi megoszlásnak, az alábbi diagram ezt szemlélteti.

11. ábra. A vizsgálati populáció nemek szerinti megoszlása

A nők 60 százalékos aránya első látásra meglepőnek is tűnhet. Érdekes párhuzam – de semmiféle kimutatható kapcsolat nem igazolható –, hogy 2020-ban a 11 magyarországi roma szakkollégiumban lévő hallgatók nemek szerinti aránya pontosan ilyen megoszlást mutat (Biczó-Szabó 2020:). Miután a Biczóék által elemzett, a roma szakkollégiumi hálózatban 2020-ban jogviszonnal rendelkezőkről készült teljes körű adatbázis az egyetlen olyan, amely szisztematikus kérdőíves felmérésen alapszik fontos lesz az összehasonlítható paraméterek mentén néhány párhuzamot összevetni. Erre az adott változók esetében fogok visszatérni.

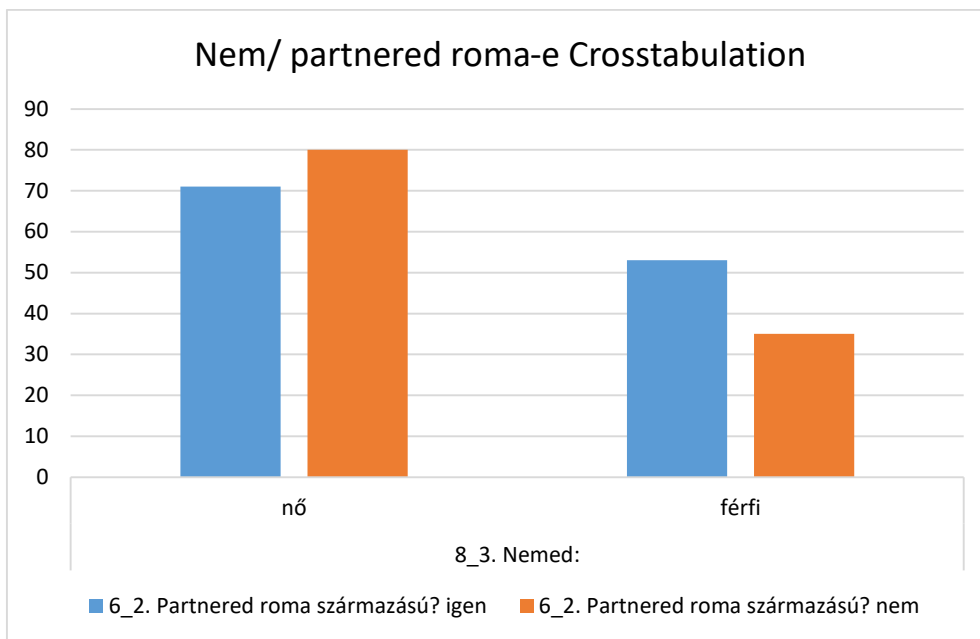
Most előbb nézzük meg a nemek arányát két másik dimenzióban, egyfelől a roma nyelvi/kulturális közösséghez tartozás szempontjából, másfelől a korcsoportokat illetően.

12. ábra. Közösség/nem aránya

A roma közösségi csoporthoz való tartozás esetében jelentős eltérések figyelhetők meg a három csoport vonatkozásában a férfi nő arányt tekintve. Az oláh cigány csoport esetében 29 százalékot tesz ki a férfiak aránya, míg 71 százalékot a nőké. A férfiak aránya a beás közösség esetében még az oláh cigányokénál is jóval kisebb, mindösszesen 24 százalék. Így a nők a beás közösségben háromnegyedes aránnyal részesednek (76 százalék). Ebből a két adatsorból következik, hogy a romungró csoport esetében jóval kiegyenlített lesz a férfi nő arány. A számok nyelvén: a 231 romungró válaszadóból 103 férfi és 128 nő. Így 45-55 százalék arányban jelennek meg a csoportban. Arra, hogy miért magasabb a nők aránya a diplomás romák körében és ez a beás és oláh cigány közösség esetében miért mutat még jelentősebb eltéréseket a későbbiekben visszatérünk.

A nemi megoszlás esetében fontos összetevő, hogy a diplomás romák roma, vagy nem roma házastársat választanak-e maguknak. 346-an válaszoltak arra a kérdésre, hogy partnerük roma-e. Miután közülük nagy számban, 139-en nem élnek párkapcsolatban jelenleg, így a diagram csak azokat mutatja, akik jelenleg házasságban élnek.

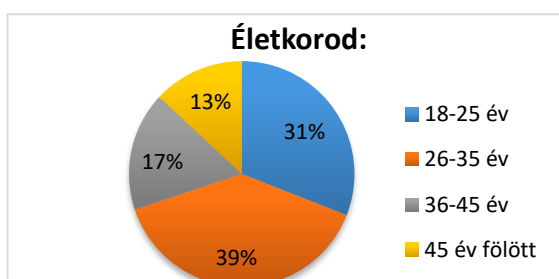

13. ábra. Roma származású partner aránya

A 124 női válaszadóból 71 roma párt/férjet választott magának, míg 80 nem roma származású párt. A roma diplomás nők tehát nagyobb arányban választanak nem roma férfit házastársul. A férfiaknál a 88 válaszadóból 53 roma párt választott, míg csak 35-en választottak nem roma házastársat maguknak. A későbbiek során a párválasztási stratégiákra, az azt befolyásoló tényezőkre vissza fogunk térni, mert az értelmiségi szerepek vonatkozásában kiemelt szereppel bír. Erre vonatkozóan érdemi kutatási eredmények születtek a korábbi roma értelmiségre vonatkozó vizsgálatokban is (Kóczé 2005, Kende Anna 2005).

3.4. A vizsgálati populáció korösszetétele

A vizsgálati populáció alapváltozóit tekintve az életkori összetétel is meghatározó összetevő. Az alábbi ábra a kérdőíveket kitöltőket 4 korcsoportra bontva ábrázolja:

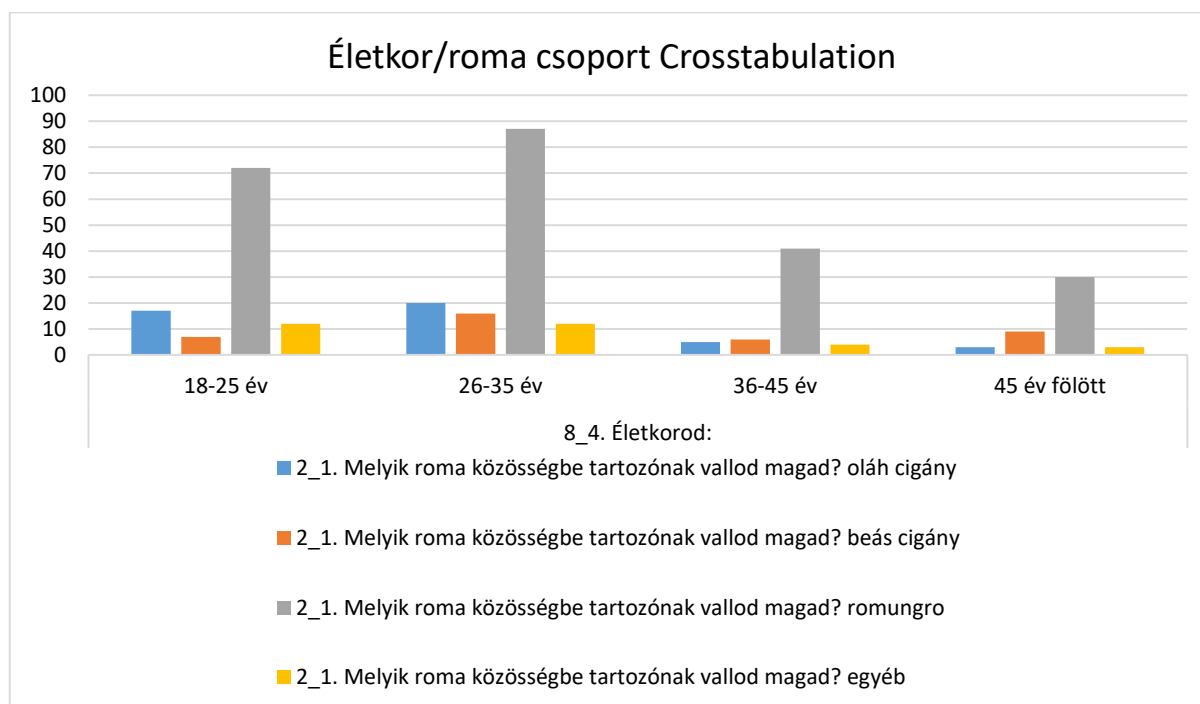
14. ábra. A vizsgálati populáció korösszetétele

Életkorod:		
Válaszlehetőségek	db	%
18-25 év	109	31
26-35 év	137	38,9
36-45 év	60	17
45 év fölött	46	13,1
Összes kitöltő:	352	

A mintában lévő adatok alapján az alanyok harminc százaléka 35 év feletti 13 százalék 45 év feletti, míg 17 százalék 36-46 év közötti. A 35 éven aluliak a teljes mintát tekintve 39 százalékkal, a 26-25 év közötti és a 18-25 év közöttiek 31 százalékos aránnyal részesednek az alapsokaságból.

A jelenleg is képzésben részesülők esetében érvényes az, ami a náluk idősebb generáció esetében még nem állt fent, hogy a hallgatók többsége a bevett gyakorlat szerint, a középiskola befejezését követően került a felsőoktatásba, így azt a képzési időtartam szerint 21-24 éves korára be is fejezi. Ez a trend egyértelműen érvényes a mai roma szakkollégista hallgatókra is. A roma szakkollégisták 78,5%-a 18–24 éves korosztályba tartozik, 45 éven felüli nincs is körükben. (Biczó-Szabó 2020:28)

Melyik roma csoportba tartozik és az életkor összefüggése változók keresztábra elemzése? Mutat-e az egyes roma nyelvi/kulturális csoportokhoz tartozás és az életkori megoszlás jellegzetességeket? Az alábbi ábra segít az összefüggések megfogalmazásában.

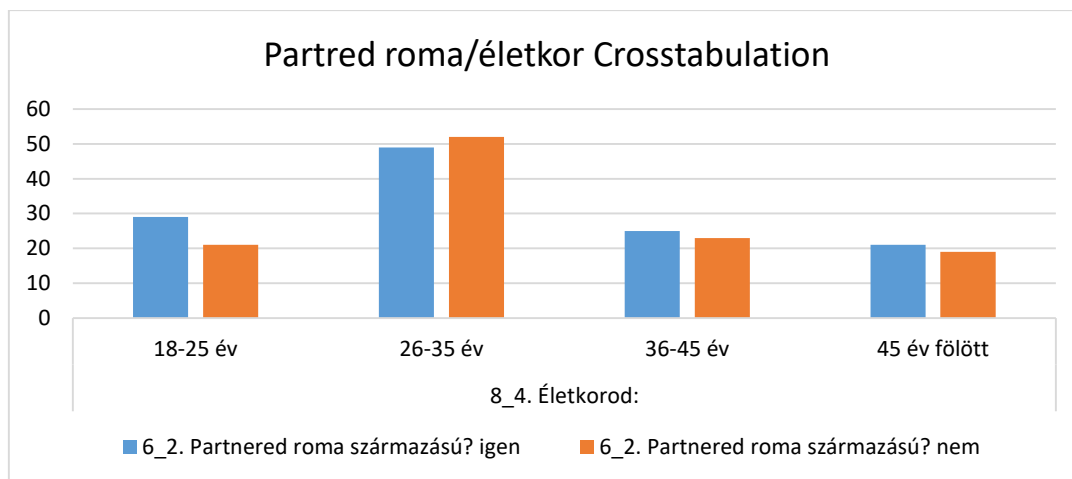

15. ábra. Életkor/roma csoport összefüggése

Az egyes roma nyelvi/kulturális csoportok eltérő arányban jelennek meg a teljes alapsokaságban. Az oláh cigányok 45 fővel a teljes minta 13 százalékát adják, a beás cigányok 38 fővel 11 százalékot tesznek ki, a romungrók 230 fővel 67 százalékot, míg a magukat egyéb kategóriába sorolók itt 20 fővel 9 százalékkal részesednek.

Ezek az arányok az egyes korcsoportok vonatkozásában teljesen egyenetlenül jelennek meg. Nézzük a 45 év feletti korosztályt! Ők 1975 előtt születtek, tehát felsőfokú tanulmányaikat, ha normál rend szerint tanultak az 1990-es évek közepére legkésőbb befejezték. Ebbe a korcsoportba beletartozik az első generációs romák diplomás csoportja is, akik közül néhányan az 1970-es évektől kezdődően kezdték el egyetemi tanulmányaikat. A 36-45 éves alpopuláció esetében a tanulmányok befejezésének időszaka a 2000-es évek közepe, a 26-36 éves korosztály esetében a 2010-es évek közepe, míg a 18-25 évesek jelenleg végzik tanulmányaikat. Az egyes nyelvi/kulturális roma közösséghez tartozók felsőoktatási képzésbe való bekapcsolódásának trendjeit is kiolvashatjuk az adatsorokból. A kétharmados aránnyal a mintában szereplő romungrók között a 45 év feletti korosztály éppen a teljes populációban betöltött arányában található (67 %). Ezzel szemben a beások ebben a korosztályban majd dupla annyian jelennek meg, 20 százalék részesedéssel, mint a teljes alapsokaságban. Az oláh cigány közösség tagja esetében egyértelmű, hogy az ő körükben a felsőoktatásba való belépés majd két évtizeddel később indult meg nagyobb arányban. A 45 év fölötti oláh cigány diplomások 3 fővel jelennek meg, ez a tényleges mintában betöltött arányuk fele csupán. A 36-45 év közötti korcsoportnál már a korábnál kissé nagyobb arányban jelennek meg az oláh cigányok (9 százalék) a beások ebben a korcsoportban 11 százalékkal részesülnek, tehát arányuk a korábbi korcsoporthoz képest a felére csökken egy évtized alatt. Itt a romungrók aránya ugrik meg a korábbi korcsoporthoz viszonyítva 8 százalékponttal, a magukat egyéb kategóriába sorolók ekkor lépnek be néhány fővel a felsőfokú képzésbe. A 26-35 év közötti korcsoport esetében komoly trendváltás következik be, az oláh cigány csoporthoz tartozók ekkor már 15 százalékát adják a teljes korcsoportnak, ez már 2 százalékkal meghaladja a teljes mintában képviselt arányukat, a beások aránya stagnál, éppen annyi, mint a teljes mintában való részesedésük. A romungrók aránya a korábbi korcsoporthoz viszonyítva 8 százalékponttal csökken, így ebben a korosztályban 2 százalékkal kevesebben vannak, mint a teljes mintában betöltött arányuk. Ekkor lépnek be nagyobb számban a magukat egyéb kategóriába sorolók, 9 százalékkal részesednek a korosztályi megoszlásból. A 18-25 évesek esetében tovább nő az oláh cigány csoporthoz tartozók aránya, 16 százalékot érnek el, így a 13 százalékos részesedésüket ebben a korcsoportban már 3 százalékkal túllépik. Hirtelen lecsökken a beás cigányok korcsoporti jelenléte 7 fővel mindössze 6,5 százalék, ez jelentősen alatta van a 11 százalékos arányuknak a teljes alapsokaságban. A romungró csoport 67 százalékkal éppen olyan arányban képviselteti magát ebben a korosztályban, mint amelyet betölt a teljes vizsgálati populációban.

Korábban megvizsgáltuk, hogy a férfiak és nők milyen arányban választanak maguknak roma házastársat. Nézzük meg ezt egy további változóhoz viszonyítva és az életkori korcsoportok estében vizsgáljuk meg a párválasztási stratégiának ezt az összetevőjét. A párkapcsolattal jelenleg nem rendelkezőket nem jelenítjük meg a diagramon.

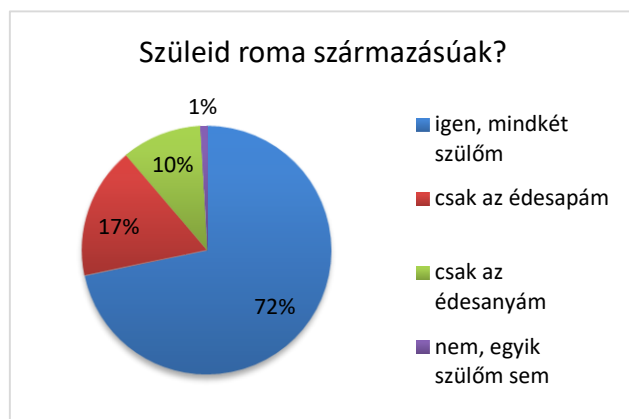

16. ábra. Párválasztási stratégia életkor függvényében

Azt korábban már láttuk, hogy a diplomás roma nők nagyobb arányban választanak maguknak nem roma párt, mint a férfiak. A korcsoportos megoszlás azt mutatja, hogy a 239 házasságos roma diplomásból 124 főnek roma a párja és 115 főnek nem roma. A teljes populáció esetében tehát többen választanak maguknak etnikailag azonos csoportba tartozó párt. De 48 százalékuk nem roma párt választott magának. A házasságos diplomások majd fele etnikailag vegyes házasságban él. Ennek kiemelt szerepet kell tulajdonítanunk a későbbiek során, amikor az értelmiségi szerepekről vallott attitűd és cselekvési dimenziót vesszük vizsgálat alá. Korcsoportos megoszlásban azt látjuk, hogy a 36-45 év közöttiek és a 45 év fölötti korosztály 2 és három fővel több roma párt választanak, mint nem romát. a 26-35 évesek esetében megfordul a trend 49 roma és 54 nem roma házastársat találunk körükben. A 18-25 évesek esetében mintha új tendencia jelenne meg. Körükben már tíz házasságból 6 roma partnert választ és csak 4 nem romát. Ennek egyértelmű trendfordulóként való megítélése nehézségbe ütközik, mert az egyetemre járó korosztály esetében jelentős arányt képviselnek a még nem házas hallgatók.

3.5. Szülők etnikai hovatartozása

A populáció összetételét illetően fontos összetevő, hogy a diplomás romák szülei milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek, roma származásúak-e mindketten, vagy etnikailag vegyes házasságban élnek. Nézzük mit mutatnak a diagramok!

17. ábra. Szülők származása

Szüleid roma származásúak?		
Válaszlehetőségek	db	%
igen, mindkét szülőm	251	71,7
csak az édesapám	60	17,1
csak az édesanyám	36	10,3
nem, egyik szülőm sem	3	0,9
Összes kitöltő:	350	

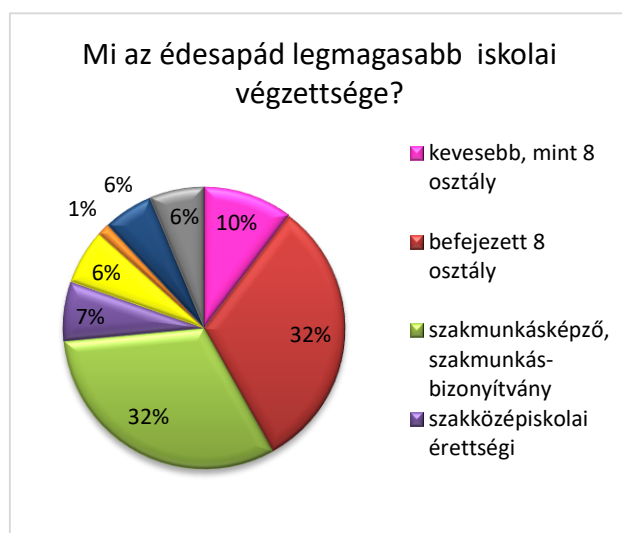
A szülők roma származására vonatkozó kérdésre beérkezett adatok igen nagy arányban mutatnak roma nem roma vegyes házasságot. A 355 válaszadó majd harmada (96 fő, 27 %) esetében vagy az édesanya, vagy az édesapa nem roma házastárs. A roma diplomások édesanyjai ritkábban választanak maguknak nem roma párt, mint édesapjuk. Azt láttuk, hogy ez a trend a diplomát szerzettek esetében teljesen megfordul. Éppen a diplomát szerzett roma férfiak lesznek azok, akik jóval nagyobb arányban választanak maguknak a saját etnikai közösségükből párt, míg a diplomás roma nők esetében ez az arány jóval kisebb, ők nagyobb arányban részesítik előnyben a nem roma. Ez az összefüggés feltehetően a nemi szerepekkel kapcsolatos – mindhárom roma közösségben máig erősen élő – tradicionális elvárásokkal hozható összefüggésbe, amit a diplomás roma nők a továbbiakban magukra nem kívánnak érvényesíteni. Erre az összefüggésre a későbbiek során még visszatérek.

3.6. Szülők iskolai végzettsége

Az apák körében a nyolc általános iskolát vagy annál kevesebb osztályt végzettek igen jelentős arány mutatnak, együttesen 147-en vannak a 351 válaszadóból, ez százalékban kifejezve 42. Az édesapák 45 százaléka végzett középiskolát, de ennek megoszlása a felsőfokú tanulmányok szempontjából előnytelen, miután ebből csak 13 százalék szerzett érettségit, ebből is csak 6 százalék járt gimnáziumba, ami a felsőfokú tanulmányok szempontjából nagy előnyt jelent.

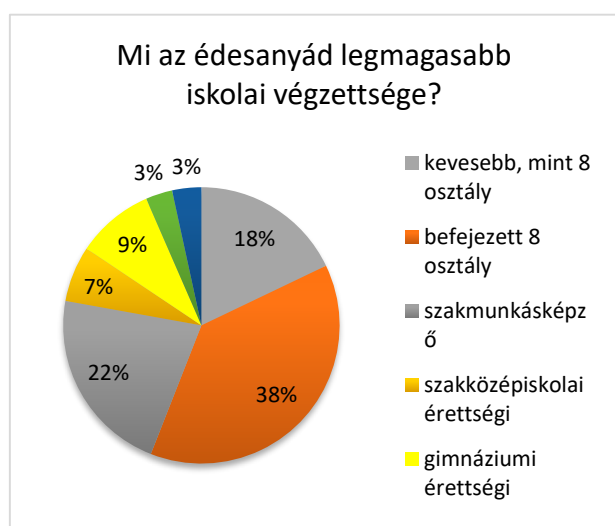
Az apák közül 42 fő szerzett felsőfokú oklevelet ez 12 százaléka a teljes mintának. Főiskolai diplomát 20-an, egyetemit 22-en szereztek.

18. ábra. Az édesapák legmagasabb iskolai végzettsége

Válaszlehetőségek	db	%
kevesebb, mint 8 osztály	36	10,3
befejezett 8 osztály	111	31,6
szakmunkásképző, szakmunkás-bizonyítvány	111	31,6
szakközépiskolai érettségi	24	6,8
gimnáziumi érettségi	22	6,3
technikum	5	1,4
főiskolai diploma	20	5,7
egyetemi diploma	22	6,3
Összes kitöltő:	351	

Nézzük meg az édesanya iskolai végzettségét!

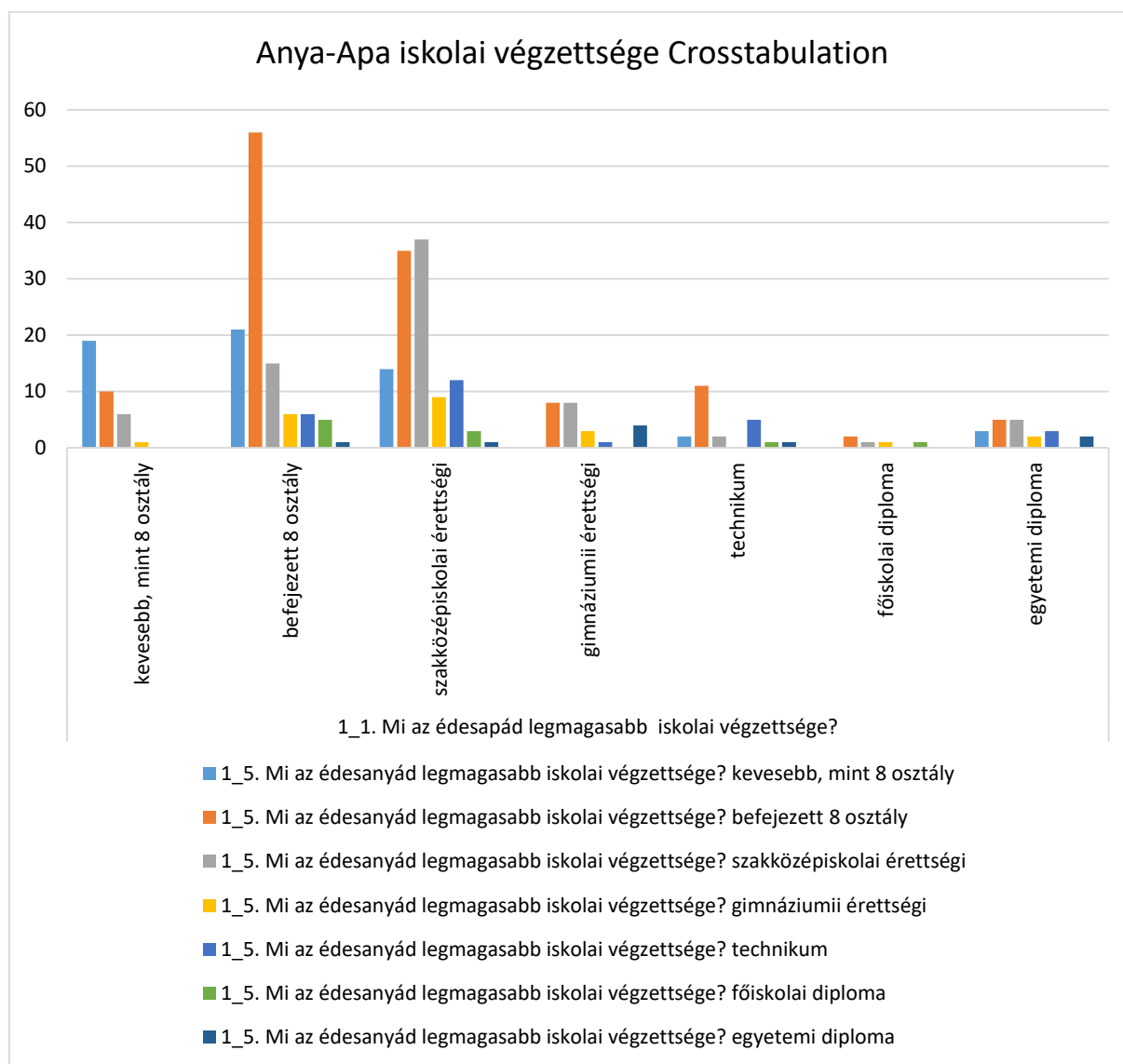

19. ábra. Az édesanyák legmagasabb iskolai végzettsége

Válaszlehetőségek	db	%
kevesebb, mint 8 osztály	63	17,9
befejezett 8 osztály	134	38,1
szakmunkásképző	77	21,9
szakközépiskolai érettségi	23	6,5
gimnáziumi érettségi	32	9,1
főiskolai diploma	11	3,1
egyetemi diploma	12	3,4
Összes kitöltő:	352	

Az édesanyák iskolai végzettsége jóval kedvezőtlenebb, mint az apáké. Körülben 56 százalék, akiknek nincs 8 osztálynál magasabb végzettsége, közülük 18 % a nyolc osztályt sem fejezte be. Középfiskolába is csak 35 % járt, abból 16 százalék érettségizett, 9 % gimnáziumi érettségét

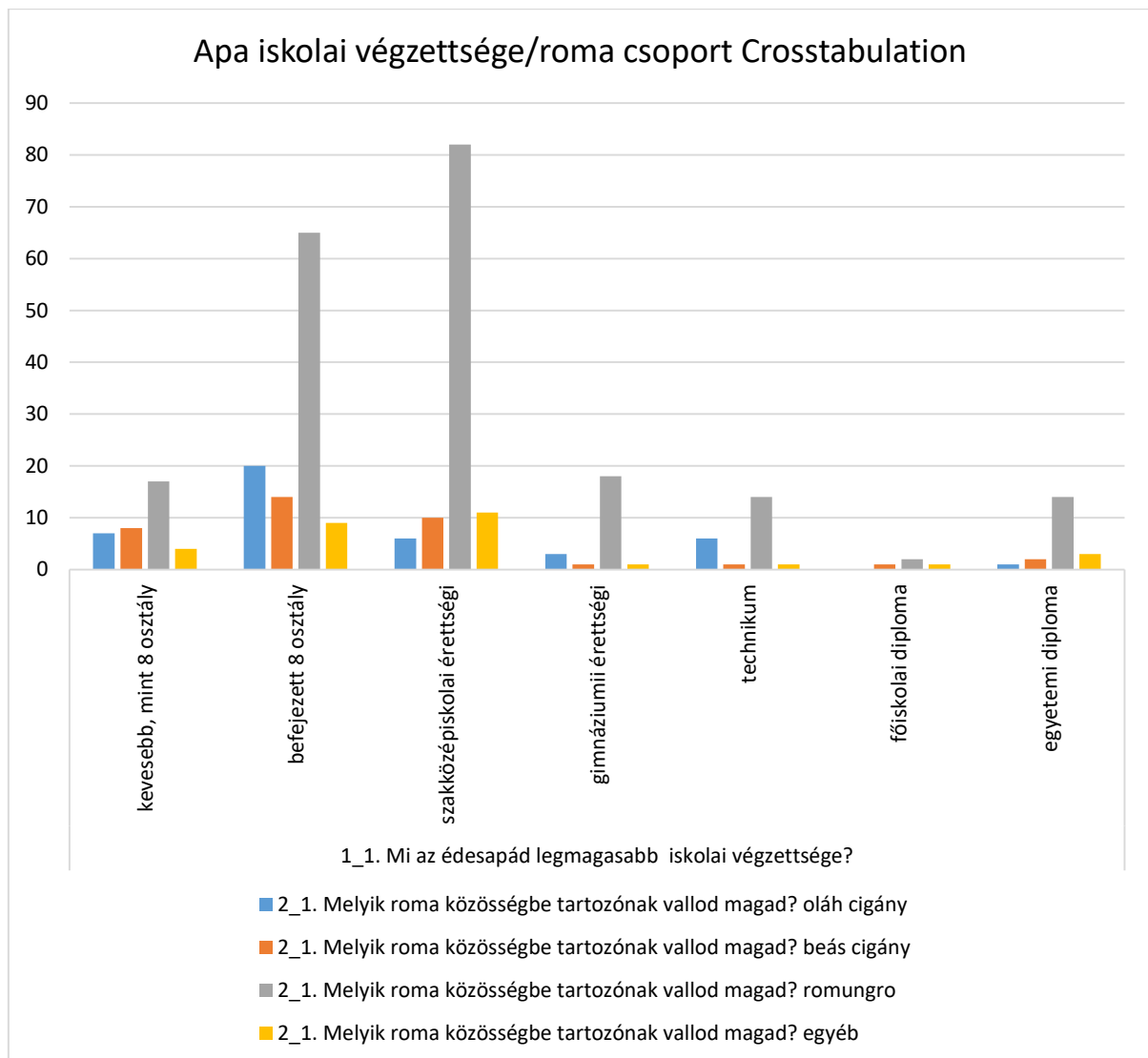
tett. 6,5 %-a az anyáknak, aki felsőfokú oklevelet szerzett, mindösszesen 23 fő. 12-en szereztek egyetemi diplomát. Az alábbi diagram együtt ábrázolja az édesanya és édesapa iskolai végzettségét.

20. ábra. Szülők iskola végzettsége

A keresztábra fontos összefüggésekre világít rá. A diplomával rendelkező anyák 2 esetben kötöttek házasságot olyan férfival, akinek nincs legalább gimnáziumi érettségije, 8 osztályt végzett és szakközépiskolai érettségivel rendelkezők közül is csupán 1-1 főt választottak. Olyannal nem házasodnak, akinek nincs meg az elvégzett 8 osztálya. Ugyanakkor csak 2 olyan házasság született, amikor mindkét szülő egyetemi diplomás, 1 fő ahol főiskolai végzettséggel bírnak mindketten. Ez egyértelműen arra utal, hogy a mintába került diplomás romák szülei mindkét nem esetében „lefelé” házasodnak. 3 olyan férfi is van, akinek egyetemi diplomája van felesége, pedig nem végezte el a 8 általánost sem, 5 olyan, aki 8 általánost végzett, 77 fő akinek szakközépiskolai végzettsége van érettségivel, 23 akinek gimnázium érettségije van, 32

technikumi végzettségű. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők általában csak egyel „lejjebbi” iskolai végzettséggel rendelkező párral házasodnak, akinek gimnáziumi érettségije (4 fő) vagy technikumi a 20 egyetemi diplomával rendelkező apa közül csak kettő házasodott egyetemi végzettségű nővel, az 5 főiskolai diplomás közül két olyan 8 általánost végzett nő van, akinek a férje főiskolai diplomát szerzett. Nézzük meg van-e összefüggés az apa iskolai végzettsége és a roma csoporthoz tartozás vonatkozásában!

21. ábra. Apa iskolai végzettsége/roma csoporthoz tartozása

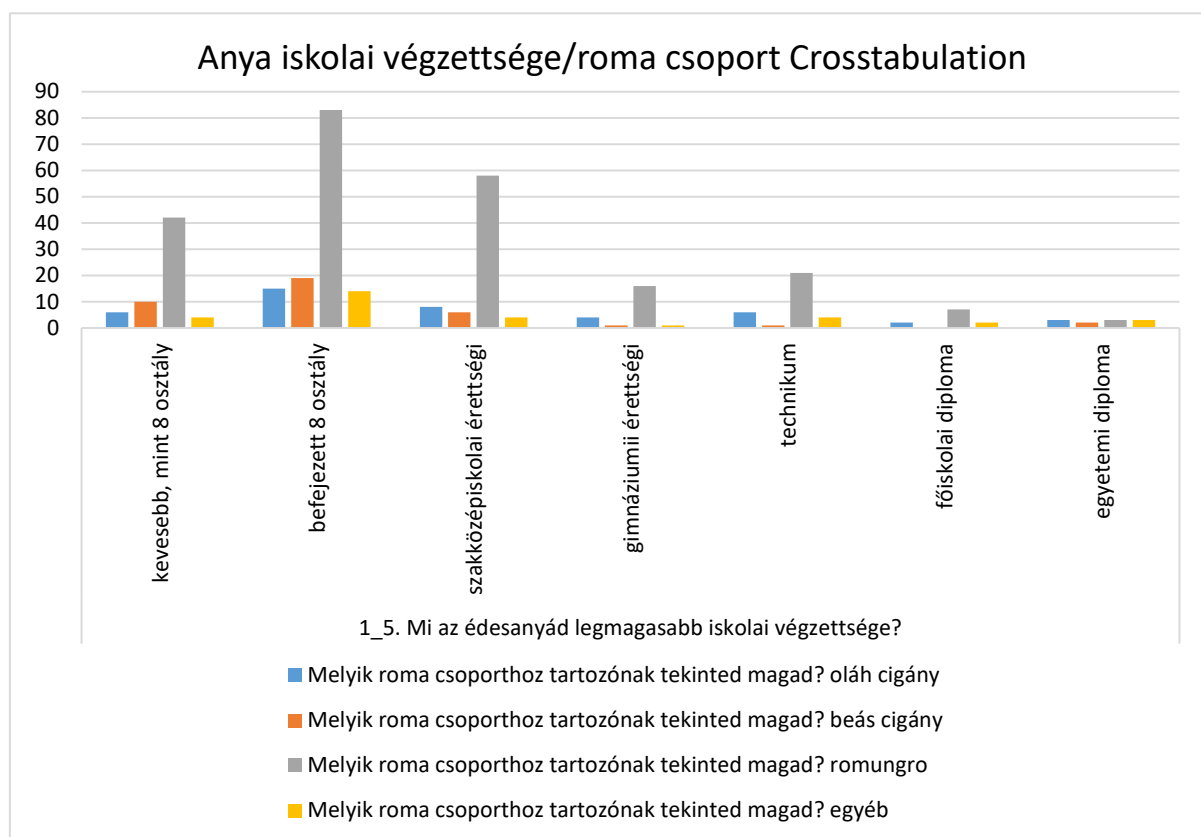
Az egyes roma közösséghez tartozás vonatkozásában jelentős eltérések figyelhetők meg az apa iskolai végzettségét tekintve. Az oláh cigány csoportban a legkedvezőtlenebbek a mutatók. 43 főből csak 1 fő szerzett felsőfokú diplomát, de ő egyetemre járt.

Gimnáziumi érettségije 7 %-nak van, ez mindössze 3 fő, technikumi végzettséggel 6 oláh cigány közösségbe tartozó apának van. Szakközépiszkolai végzettsége is 6 fő szerzett.

Az alpopuláció 47 %-a befejezett 8 általános iskolai osztályt végzett, 16 %-nak 8 osztálynál kevesebb iskolai végzettsége van.

Nézzük a beás cigányok esetében milyen megoszlást mutat a kérdőívet kitöltők esetében az édesapák iskolai végzettsége! A mintába került 37 főből 8-nak (22 százalék) nincs befejezett 8 osztálya, ez az adat még az oláh cigány apákénál is kedvezőtlenebb. Befejezett 8 osztálya 14 főnek (38%) középiskolai érettségije 10 főnek (27%) technikuma 1 főnek van. Ebben az alpopulációban 3 fő szerzett felsőfokú végzettséget 1 fő főiskolai, 2 fő egyetemi oklevelet. Tehát 8 százaléka a mintába került beás apáknak rendelkezik felsőfokú végzettséggel, ez az oláh cigány csoportnál 2,3 % volt csupán. A romungró csoport esetében ugyan az abszolút számok magasak 2 főiskolai és 14 egyetemi diplomát szerzett apa van körükben, azonban a 212 mintába tartozó romungróhoz viszonyítva ez csak 7,5 százalékos arányt mutat a felsőfokú végzettségre vonatkozóan. Ennél kicsit magasabb a beás apák aránya. A többi vonatkozásban azonban kedvezőbbek a romungró csoportba tartozó apák mutatói. Körükben csak 8 százalék nem tudta befejezni az általános iskola 8 osztályát, 31 % befejezett 8 osztályt végzett, igen magas körükben a szakközépiskolai érettségi, de csak 8 százaléka szerzett gimnáziumi érettségit. A romungrók esetében tehát fő trend a szakmaszerzés révén érettségihez is jutni. Miután gimnáziumi érettségije 8,5 százalékuknak van, a felsőfokú végzettséggel bírók 7,5 s% nem is tekinthető alacsonynak.

Az édesanya iskolai végzettsége és a roma csoporthoz tartozás összefüggéseit az alábbi diagram szemlélteti.

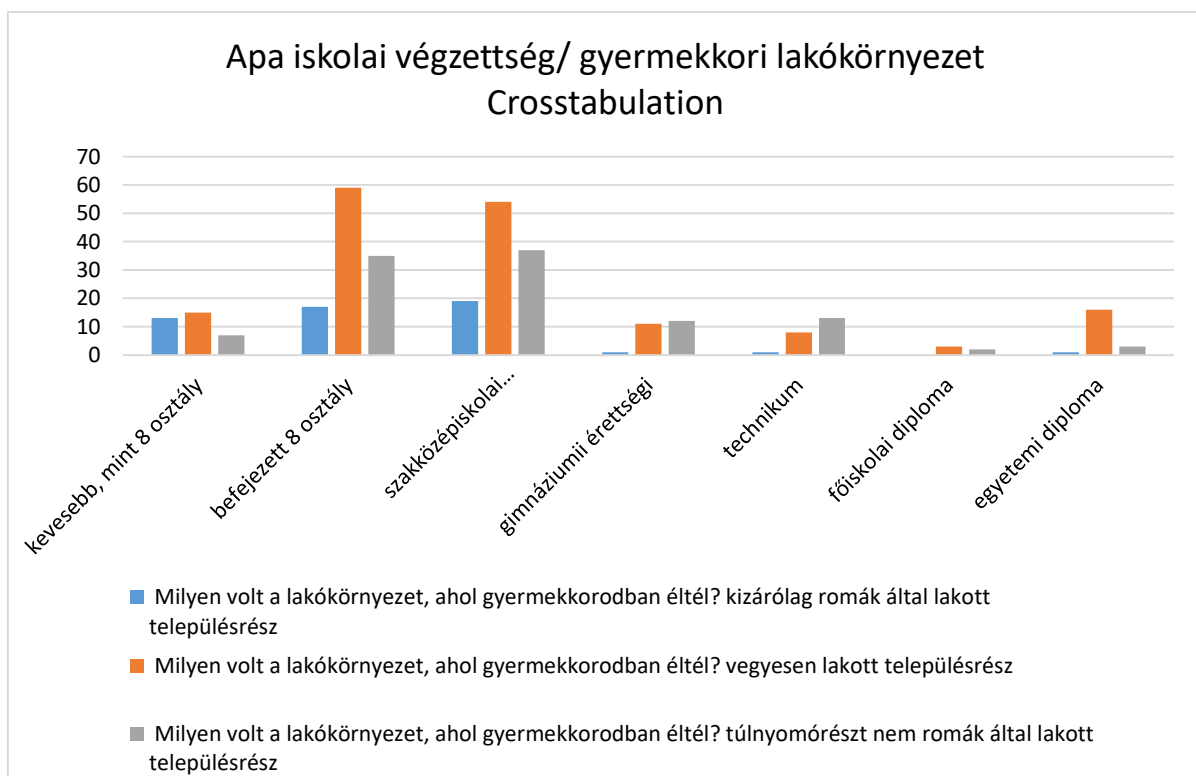
22. ábra. Anya iskolai végzettsége/roma csoporthoz tartozása

Az anyák iskolai végzettségét és roma csoporthoz tartozásukat mutató keresztábrából szerkesztett diagram teljesen más arányokat mutat, mint férjeik esetében. Az oláh cigány közösséghez tartozó anyák körében néhány százalékkal kisebb azok aránya, akik nem fejezték be a 8 általánost. Befejezett 8 osztállyal 34 % rendelkezik, szakközépiskolai érettségivel 18 % abból gimnáziumival 9 %. Az alpopulációba tartozó 44 oláh cigány anyából 5 fő (11%) rendelkezik felsőfokú végzettséggel, 2 főiskolai 3 egyetemi diplomát szerzett. A férjeik adatsorával összevetve azt mondhatjuk, hogy ebből a közösségből (a mintába kerültekre érvényesen) korábban és nagyobb arányban a nők indulnak el a diplomaszerzés útján. Az összefüggés egyértelmű, ennek oka azonban nem olvasható ki az adatsorokból. A beás cigány anyák esetében kimagaslóan magas azon anyák aránya, akik legfeljebb 8 általánost végeztek, az alminta kétharmada (74%) Tehát ebben a közösségben a férfiakhoz képest is igen alacsony a nők iskolai végzettsége. 6 anya rendelkezik szakközépiskolai érettségivel és mindössze 1 gimnáziumban érettségizett. Főiskolai végzettségű nincs körükben, de ketten egyetemi diplomát szereztek (5%) A romungro csoport esetében a nők közül csak 10 fő szerzett felsőfokú végzettséget, ez az alminta 4,3 %-a, ez mindkét másik roma csoportétól alacsonyabb érték, igaz

minimális eltérés van csupán. Szakközépiskolai végzettsége a romungró anyák egynegyedének van, gimnáziumi érettségivel azonban csak 7 %-uk rendelkezik. Magas körökben a technikumot végzettek aránya, 9 százalék. A romungró anyák 54 %-a legfeljebb 8 osztályt végzett, az alminta 230 alanyából 42 fő (18,3%) nem fejezte be az általános iskola 8 osztályát. Azt látjuk tehát, hogy az anyák iskolai végzettsége mindhárom csoport esetében sokkal kedvezőtlenebb, mint férjeik esetében. Ilyen iskolázottsági mutatók esetében minimális esély van arra, hogy valaki eljut a diplomaszerzésig. A hagyományos nemi szerepfelfogások, a kora gyermekvállalás lehet a legfőbb ok, ami miatt az egyes roma közösségekhez tartozó nők igen kis hányada jut el középiskolába és a felsőoktatási képzésbe belépőül szolgáló gimnáziumi érettségi a szülők korosztályában egyáltalán nem volt preferált a roma lányok esetében.

Az iskolai végzettség és lakókörnyezet összefüggéseinek a keresése egy további változó mentén mutatja meg a lehetséges kapcsolódási pontokat.

Fontos kérdésnek ígérkezik annak megvizsgálása, hogy az iskolai végzettség szintje és a lakókörnyezet között található-e összefüggés. Nézzük meg ezt első körben az apák esetében!

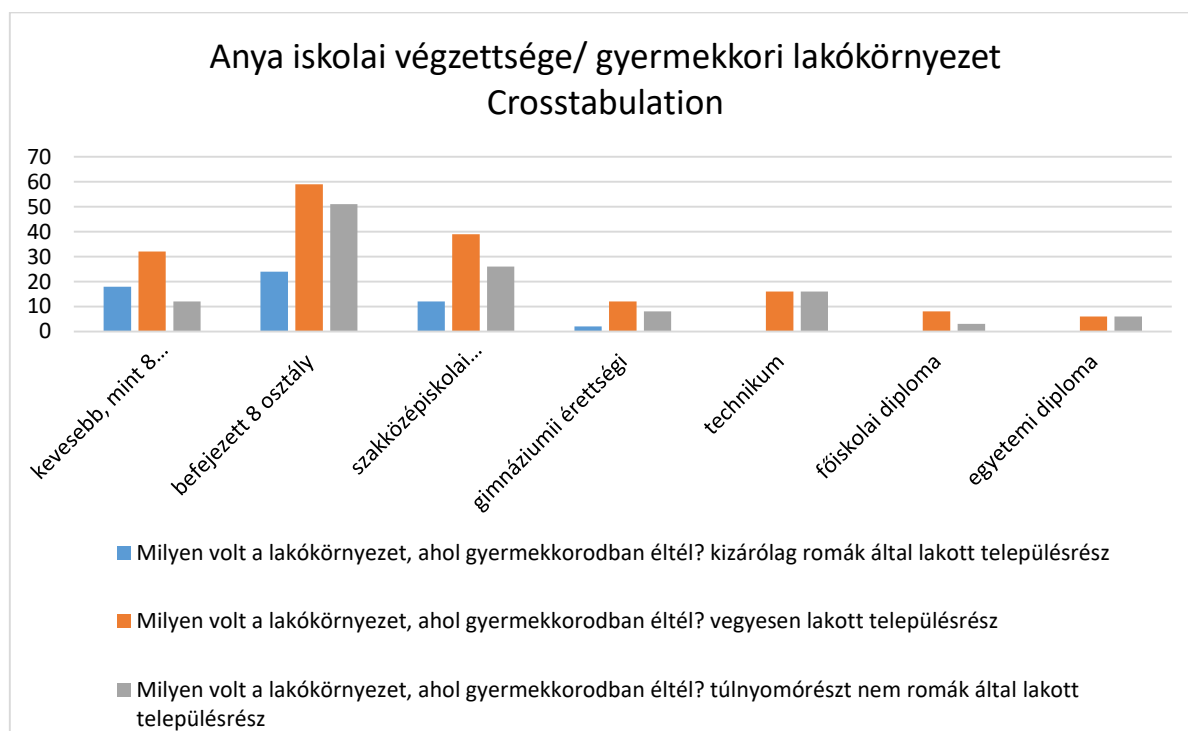

23. ábra. Apa iskolai végzettsége/gyermekkori lakókörnyezet összefüggése

A 20 felsőfokú végzettséggel bíró apából egyetlen egy van, aki szegregált (kizárólag romák által lakott) településrészen élt. 19 fő vegyesen lakott településrészen, 5 pedig nem roma többségű településrészen élt. Az összefüggés egyértelműen kirajzolódik, aki szegregált

közegben él, azok közül csak egy végzett gimnáziumot. A kizárólag romák által lakott részeken élők esetében is van középiskolát végzett, de ők csak a szakközépiskolai érettségiig jutnak el, arányuk igen magas 36,5 százalék. Érdekes összefüggés, hogy a vegyes megtelepedés vagy túlnyomórészt nem romák által lakott településrészeken élők körében valamivel alacsonyabb a középiskolai érettségit szerzettek aránya, de mindkét csoport esetében megnő a gimnáziumi érettségit és a technikumot végzettek aránya. Ennek következményének tűnik, hogy a nem szegregált környezetben élők esetében megsokszorozódik a felsőfokú végzettséget szerzettek száma. Természetesen ki kell emelni, hogy a továbbtanulás esetében döntő összetevő a család szocioökonómia státusa, gazdasági stabilitása, de ez az adatsorokból úgy tűnik, a már nem szegregált területen élők esetében nagyobb eséllyel adott lehetett felsőfokú tanulmányok végzése.

Az anya iskolai végzettsége és a gyermekkori lakókörnyezet kapcsolatát az alábbi diagram mutatja meg.

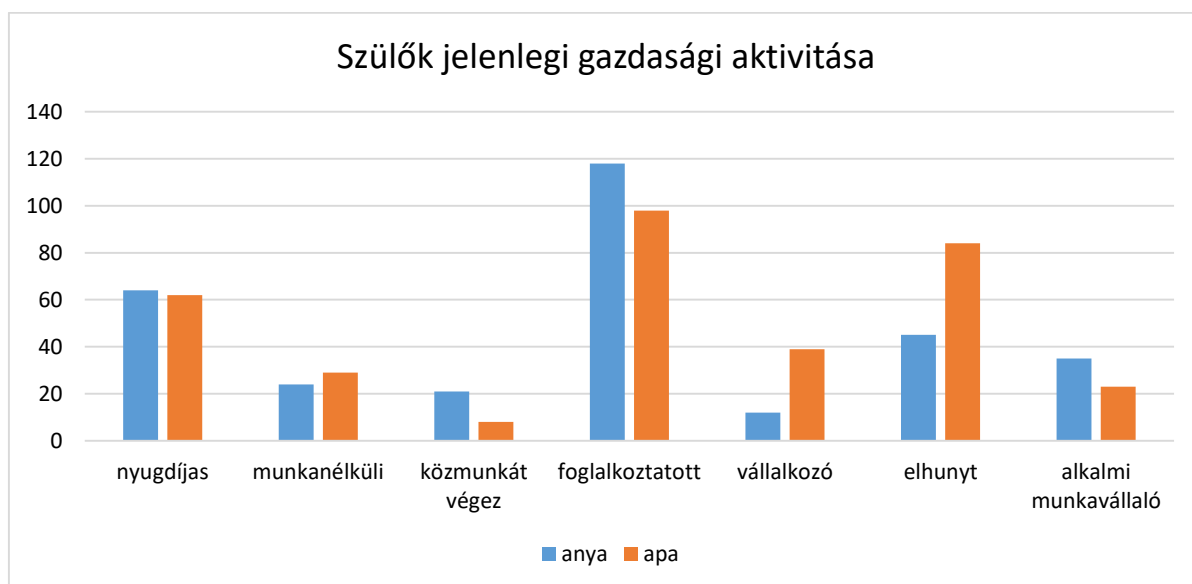
24. ábra. Anya iskolai végzettsége és a gyermekkori lakókörnyezet

Az anyák esetében még hangsúlyosabban függ össze a gyermekkori szegregált lakókörnyezet és a felsőfokú végzettség. Közülük egyetlen olyat sem találunk, aki diplomához jutott volna, úgy, hogy szegregált körülmények között nőtt fel. Két esetben járt és szerzett gimnáziumi érettségit kizárólag romák által lakott településrészen élő a mintába került anyákból. Szakközépiskolai érettségit is csak minden ötödik szerzett közülük. Nézzük meg ezeket az arányokat a nem szegregált környezetben élő anyák esetében. Meglepő módon a vegyes megtelepedésű és nem romák között élő anyák esetében semmivel nem magasabb a

középiskolai érettségit szerettek aránya, mint a szegregált körülmények között élők esetében. Abban mutatkozik jelentős eltérés, hogy körükben magasabb a gimnáziumi érettségit szerzők aránya, a 20 fő éppen tízszerese a szegregált körülmények között élőkének. Ennek következtében, – bár nem magától értetődően – körükben 23 fő felsőfokú diplomát szerzett.

3.7. Szülők gazdasági aktivitása

A szülők gazdasági aktivitása döntő jelentőséggel bír a diplomához jutás folyamatában, hiszen a felsőfokú tanulmányok finanszírozása igen magas költségeket ró a családokra. Nézzük meg a szülők jelenlegi aktivitását és több változó mentén vizsgáljuk meg a lehetséges összefüggéseket.

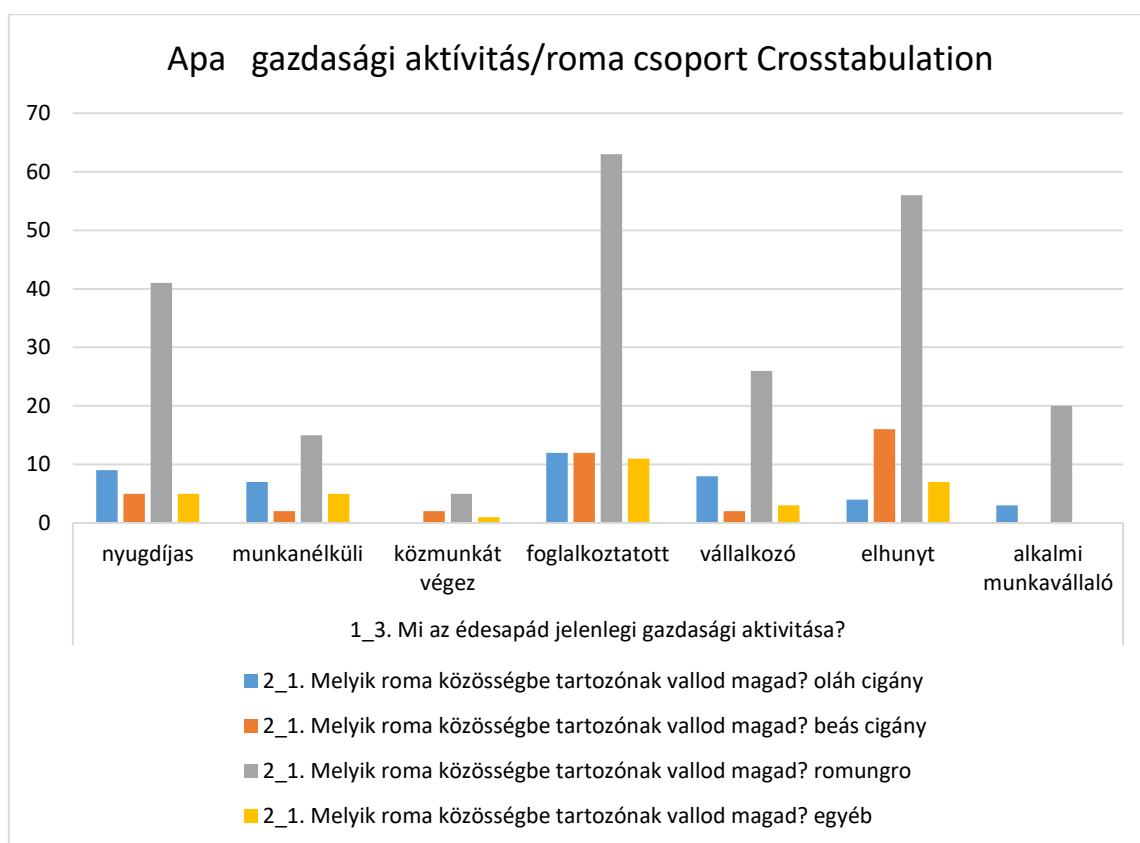
25. ábra. Szülők jelenlegi gazdasági aktivitása

Ha a szülők jelenlegi gazdasági aktivitását nemi megoszlásban vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az apák és az anyák hasonló arányban nyugdíjból élnek. A munkanélküliség nem jellemző rájuk, de aki munkanélküli az nagyobb arányban férfi. A közmunka körükben szinte jelentéktelen, itt azonban a nők jelennek meg nagyobb aránnyal. Legnagyobb részük foglalkoztatott, de a férfiak nagyobb arányban vannak jelen ebben a csoportban, a vállalkozó férfiak majd háromszorosát teszik ki a populációba tartozó nőknek, ugyanakkor a férfiak nagyobb arányban részesülnek az alkalmi munkavállalók körében. Az elhunytak között a férfiak kétszer akkora hányadot tesznek ki. A 333 beérkezett válasz 121 esetben nevezi meg a szülőket nyugdíjasként (59 nő és 62 férfi). 114 nő és 95 férfi foglalkoztatott, ez a minta 63 %-a. Az aktív korú foglalkoztatottak teszik ki a vonatkozó alapsokaság esetében a meghatározó gazdasági aktivitást. 34 apa és 14 anya vállalkozó. Ez a 14 százalékos részesedés igen magas. Közmunkát elsődlegesen a nők végeznek

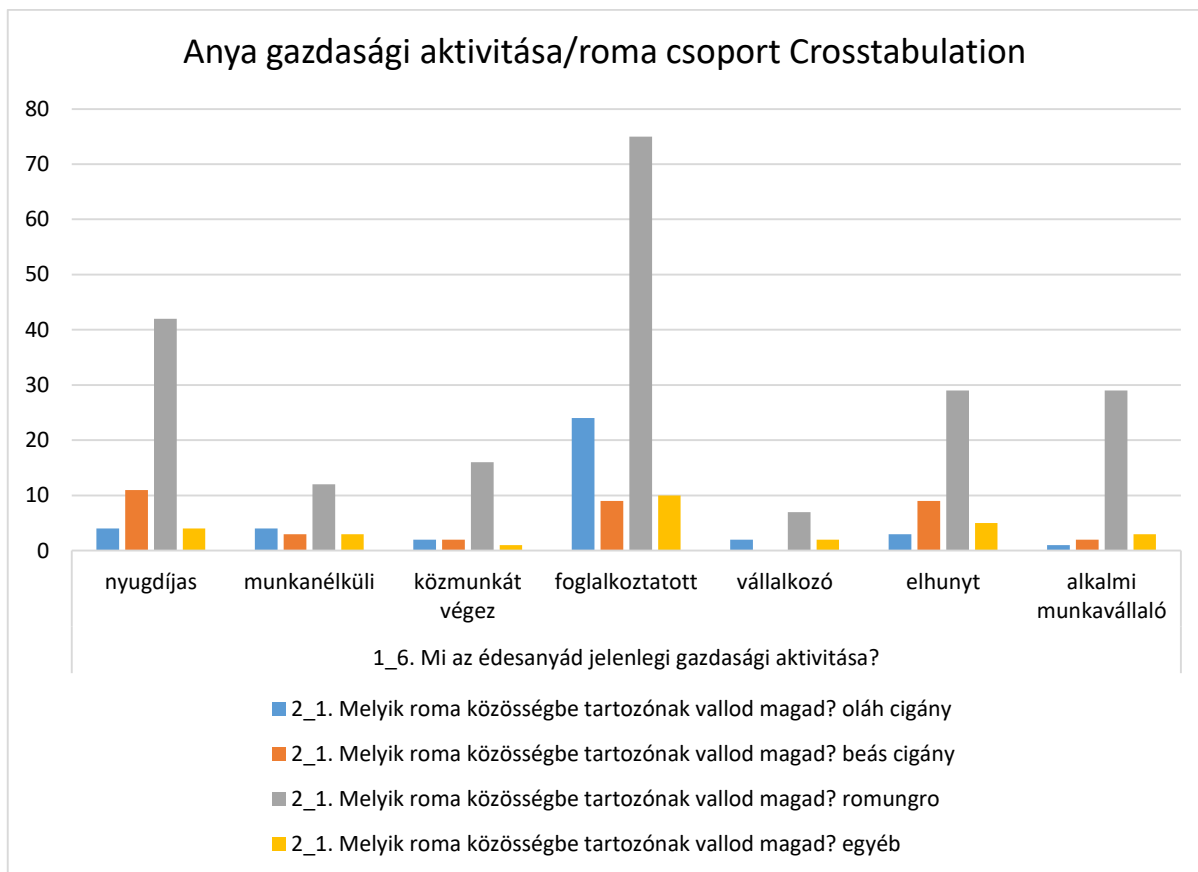
(21) fő, míg az apák közül jelenleg 8 közmunkás. A munkanélküliek együttes száma 52 fő. Ez az összes szülő 16 százaléka. 6 esetben mindkét szülő munkanélküli, 4 esetben mindkét szülő közmunkát végez, 2 esetben az apa közmunkás az anya munkanélküli 26 esetben mindkét szülő elhunyt 4 olyan eset van, amikor az apa nem él már, az anya pedig munkanélküli.

Az eddigi keresztábra elemzések során azt láttuk, hogy az adott populációra jellemző összképet tovább finomítja, ha az adott roma nyelvi/kulturális csoportokra bontva is külön megvizsgáljuk az arányokat és a jellegzetességeket. Az apák jelenlegi gazdasági aktivitását szemügyre véve is azt találjuk, hogy markáns különbségek fedezhetőek fel ebben a vonatkozásban is.

26. ábra. Apa gazdasági aktivitása/roma csoport

Az oláh cigány közösségbe tartozó apák esetében 9 fő nyugdíjas, 7 fő munkanélküli (16 %), nincs közmunkás, 12 fő foglalkoztatott, 8 fő vállalkozó 4 elhunyt és 3 fő alkalmi munkavállaló. Kimagaslak a 43 főből a 8 vállalkozó jelenléte (19 %). Figyelemreméltó, hogy az oláh cigány apák nem végeznek közmunkát. A beás cigányok esetében kevesebb a nyugdíjas 5 fő, miután ők valamivel később léptek be munkavállalóként a munkaerőpiacra. Alacsony, 2 fő a közmunkában résztvevő beás apák száma is, 12 fő foglalkoztatott, de alacsony, mindössze 2 fő a vállalkozó közöttük. Ami feltűnő, hogy a beás cigány apák körében nincs alkalmi munkavállaló. Százalékos értékben meglepő módon nem a romungro édesapák körében van a legtöbb nyugdíjas (18 %), hanem az oláh cigány csoportban (21%), míg a beásoknál csak 13%.

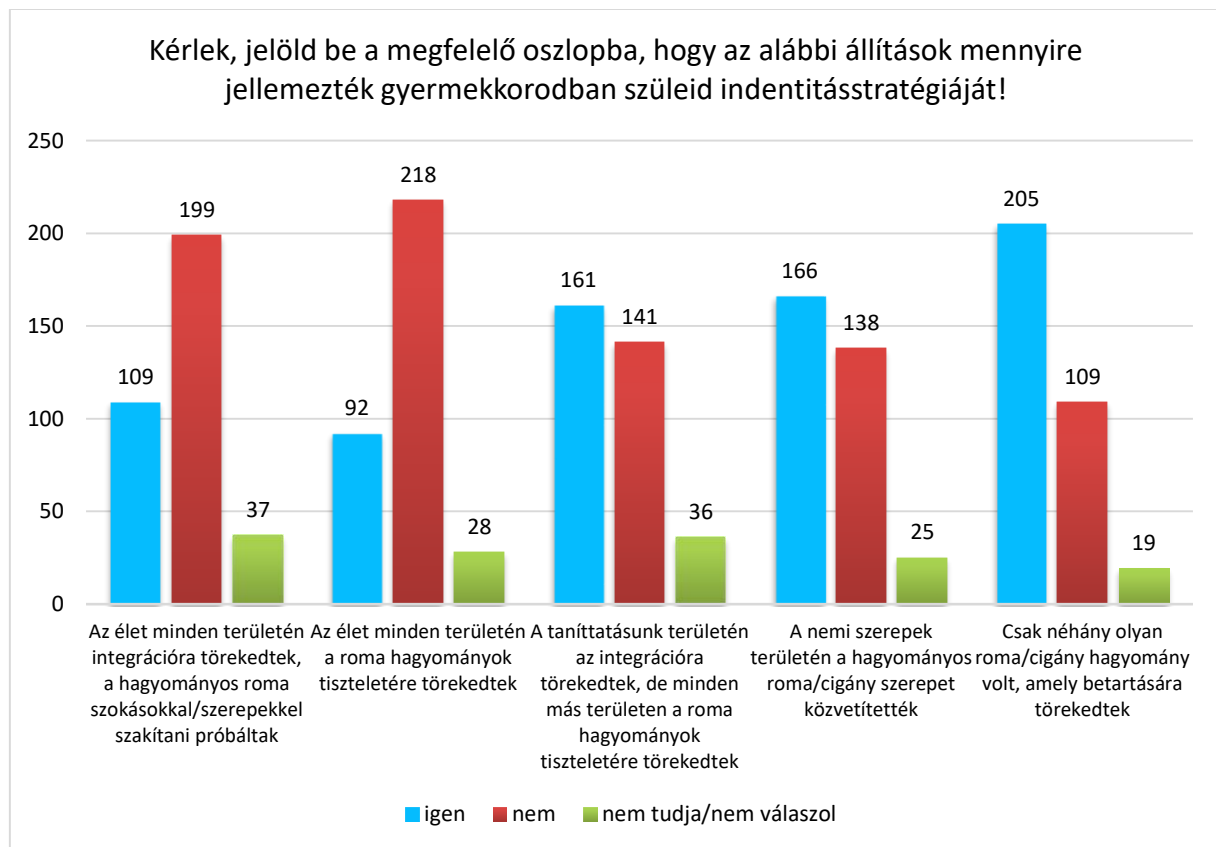

27. ábra. Anya gazdasági aktivitás/ roma csoporthoz tartozás

Az oláh cigány közösségbe tartozó anyák esetében 57 százalékuk jelenlegi gazdasági aktivitása a foglalkoztatotti kategória. 10 százalékuk nyugdíjas és ugyanannyian munkanélküliek. Vállalkozóként 5 százalékuk tevékenykedik, ugyancsak ekkora arányuk vesz részt jelenleg közmunkaprogramban. 7 százalékuk elhunyt, alkalmi munkát a 42 főből csak 1 végez, ez 2,5 százalék. A beás anyák esetében egészen másként alakul a jelenlegi gazdasági aktivitás. Körükben a nyugdíjasok alkotják a legnagyobb részcsoporthoz, ők 30 százalékkal részesednek a 36 válaszadóból. Csak egynegyedük foglalkoztatott, ugyanennyien haláloztak el. Az anyák 8 százaléka munkanélküli és 6 százalékuk közmunkát végez. Körükben nincs vállalkozó, alkalmi munkavállaló 2 fő, ez majd 6 százalék. A romungrók körébe tartozó anyák esetében is a foglalkoztatottak alkotják a legnagyobb csoportot, de arányuk nem jelentős, az alpopuláció egyharmada csupán. 19 százalékuk nyugdíjas, de csak 5 százalékuk munkanélküli. Közmunkát 7 százalék végez és csak 3 százalékot alkotnak a vállalkozók. Az elhunytak száma majd duplája az oláh közösségben élők arányának, de csak a fele a beás közösséghez viszonyítva.

3.8. Szülők identitásstratégiája

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a szülők identitásstratégiája milyen jellemzőket mutat, majd néhány változó mentén megvizsgáljuk a lehetséges összefüggéseket.

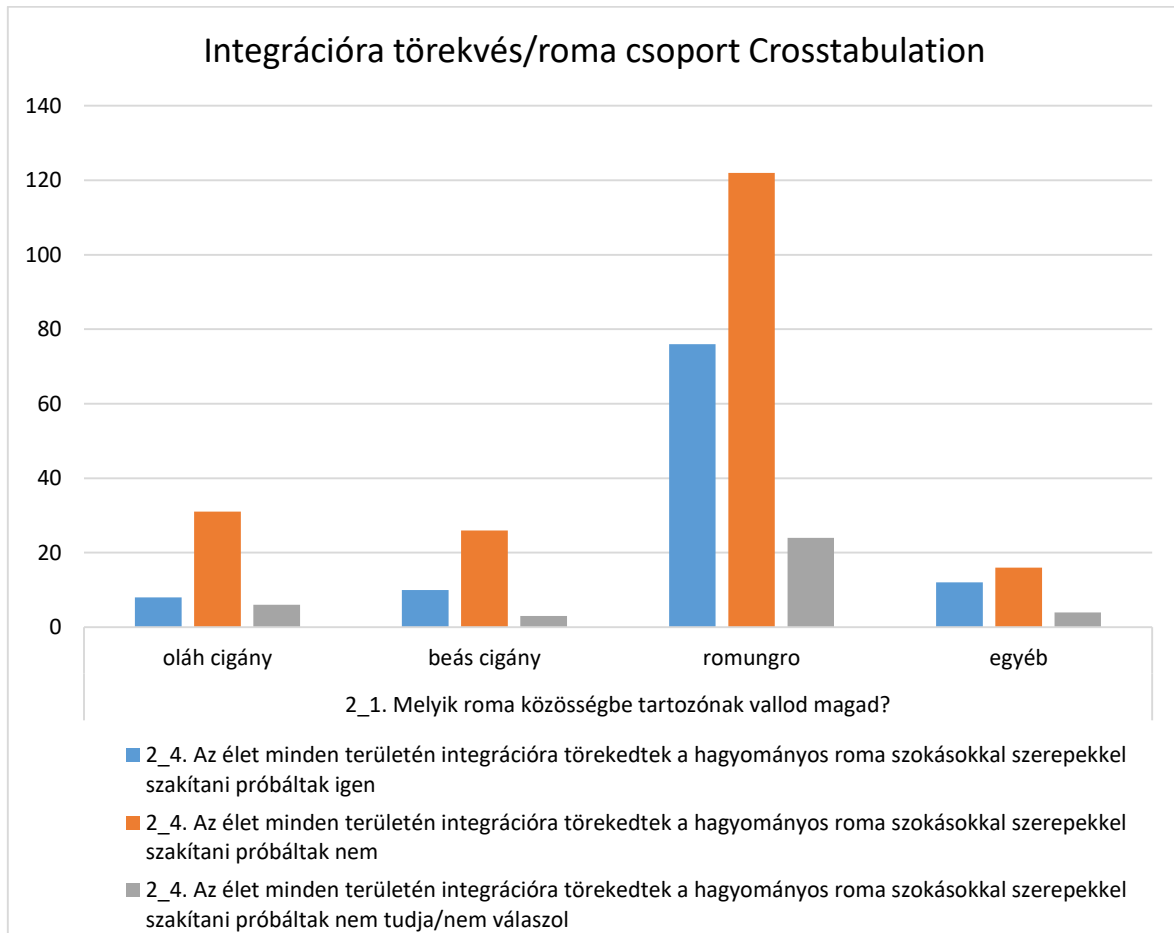

28. ábra. Szülők identitásstratégiája

A szülők identitásstratégiájára vonatkozó állításokra adott válaszokból kirajzolódik több fontos összefüggés. Jóllehet azok a szülők, akiknek gyermekei diplomások lettek (vagy most van a diploma megszerzése folyamatban) egyértelműen integrációs törekvéseket fogalmazznak, a többségi társadalom érték és normarendszere, életvitele szempontjából, de ez nem minden esetben jár együtt a kulturális hagyományok teljes megtagadásával. 306-an válaszoltak arra a kérdésre, hogy az integráció és a hagyományoktól való tudatos eltávolodás együtt járt-e az esetükben. A válaszok majd kétharmada nem igazolja ezt az összefüggést. Ugyanakkor csak a válaszadók egyharmada adta azt a választ, hogy az élet minden területén a roma hagyományok tiszteletére törekedtek. Ebből az látszik, hogy bizonyos hagyományok a csoport majd egyharmadának fontosak, de az életforma teljes tradicionális kereteit ők sem látják már fenntarthatónak. Erre utal az is, hogy majd kétharmaduk azt válaszolta, hogy csak néhány hagyományelem volt, amelynek betartására minden esetben törekedtek. Figyelemre méltó, hogy a nemi szerepek területén kialakult korábbi mintákhoz való ragaszkodás igen nagyfokú. A gyermekek iskoláztatása, mint az integrációra törekvés egyik kulcsösszetevője is kirajzolódik

a válaszokból, ugyanakkor itt is azt látjuk, hogy ez nem jelentette egyúttal a roma hagyományokhoz való kötődés fenntartását.

Vizsgáljuk meg, hogy az egyes kulturális csoportokhoz való tartozás mutat-e eltéréseket a szülő identitásstratégiáját illetően!

29. ábra. Integrációra törekvés/roma csoport

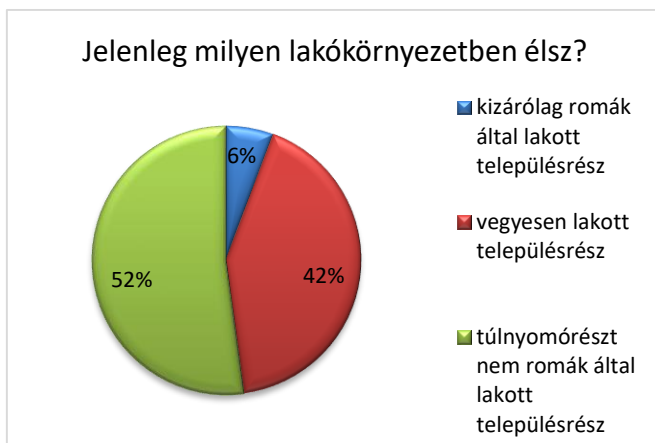
Az integrációra törekvés, ami egyúttal a roma hagyományokkal való szakítást is jelentette, az egyes roma csoportok esetében eltérő módon jelenik meg. Az oláh cigány közösséghez tartozók esetében 45 főből 31-en válaszoltak erre a kérdésre nemmel és csak 8 fő igennel, ez egyértelműen arra utal, hogy a tradíciókkal való szakítást nem állítják szembe az integrációra való törekvéssel. A beás cigányok esetében is jelentősen nagyobb azoknak a száma, akik a hagyományokkal nem kívánják szakítani a 39 főből 26-an adták ezt a választ, de ebben a csoportban a részarányukat tekintve többen, 10 fő válaszolta meg igennel a kérdést. A romungro csoport esetében is jelentősen nagyobb azoknak az aránya, akik az integrációs törekvéseket nem a hagyományos kultúra elhagyásával kívánják megvalósítani, közülük 122-en nemmel válaszoltak, míg 76 fő mondta azt, hogy az élet minden területén az integrációra törekedtek, ami a hagyományokkal való szakítást is jelentette.

3.9. Szülők lakókörnyezete

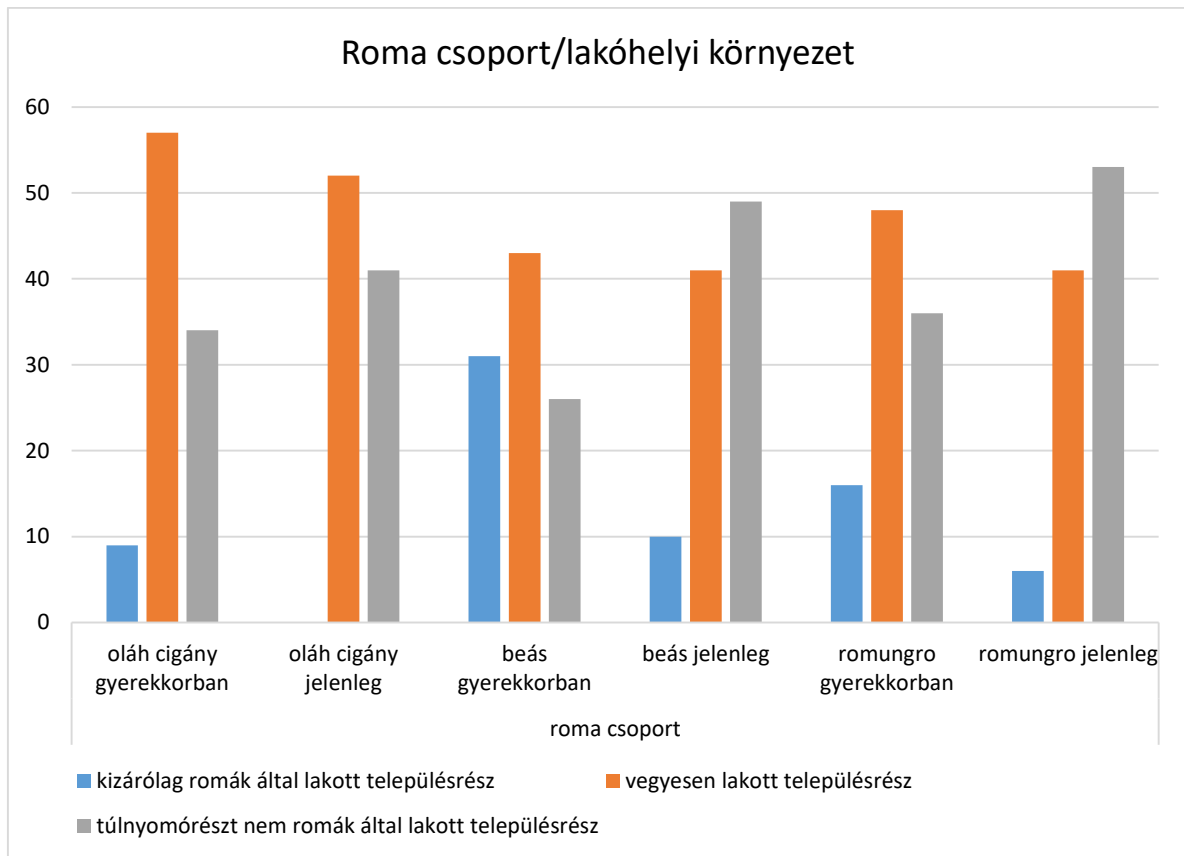
30. ábra. Gyermekkori lakókörnyezet

Milyen volt a lakókörnyezet, ahol gyermekkorodban éltél?		
Válaszlehetőségek	db	%
kizárólag romák által lakott településrész	56	15,9
vegyesen lakott településrész	173	49,1
túlnyomórészt nem romák által lakott településrész	123	34,9
Összes kitöltő:	352	

Jelenleg milyen lakókörnyezetben élsz?		
Válaszlehetőségek	db	%
kizárólag romák által lakott településrész	20	5,7
vegyesen lakott településrész	148	42,2
túlnyomórészt nem romák által lakott településrész	183	52,1
Összes kitöltő:	351	

A két adatsort összesítve szemléletesen mutatkozik meg a lakókörnyezetben bekövetkezett változás iránya. A mintába kerültek 16 százaléka kizárólag romák által lakott településrészen nőtt fel, jelenlegi lakókörnyezetük azonban már csupán 6 százalékuknak tekinthető szegregátnak. Nagy részük a túlnyomórészt nem romák által lakott településrészre költözik. Igazából nem is a vegyes megtelepedés aránya növekszik, hanem a túlnyomórészt nem romák által lakott településrészen élők aránya növekedett meg 52 százalékra, a korábbi 35-ről. Ez arra utal, hogy a szegregált lakókörnyezetből való kilépés során nem a fokozatos térbeli távolodást követik, hanem amikor arra lehetőségük adódik azonnal a túlnyomórészt nem romák által lakott területre költöznek.

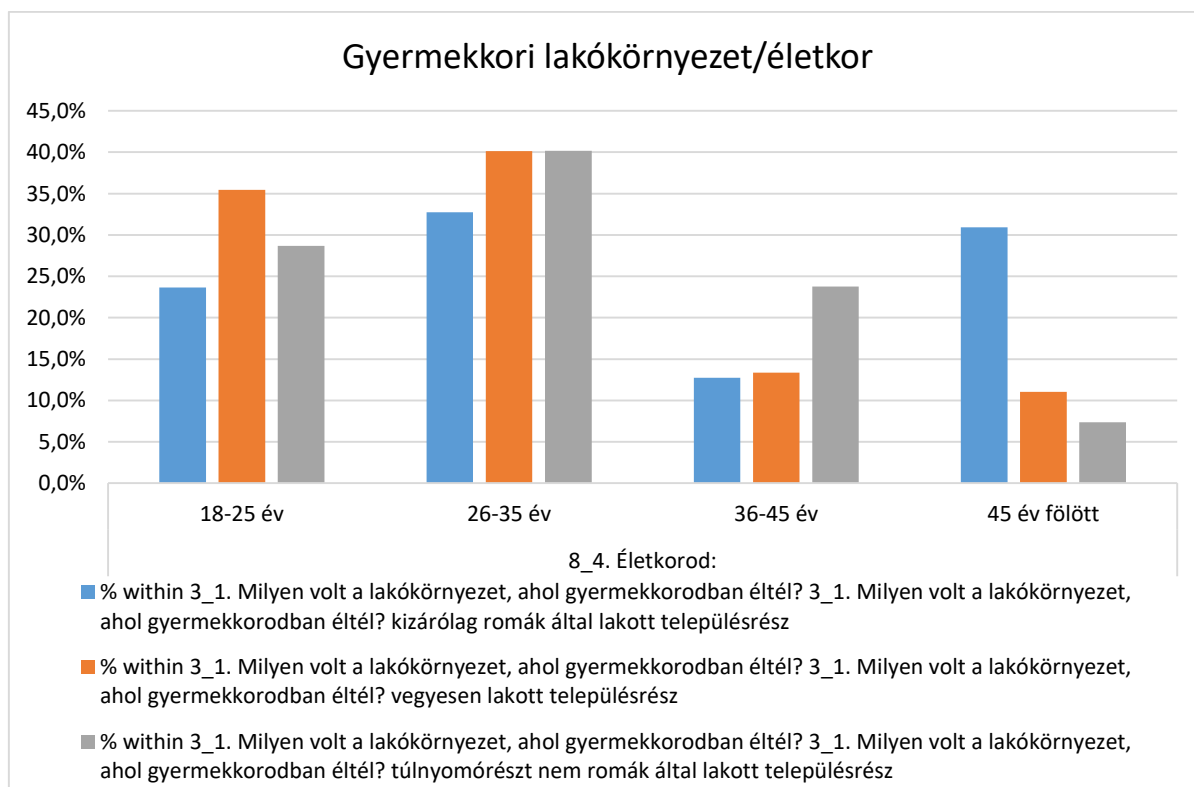

31. ábra. Roma csoport/lakóhelyi környezet

A gyermekkori lakókörnyezet és a roma közösséghez való tartozás kereszttáblája egyértelműen arra világít rá, hogy az egyes nyelvi/kulturális csoportok esetében jelentékeny eltérések figyelhetők meg a szegregált vegyes vagy túlnyomórészt nem romák által lakott településrészen élés vonatkozásában. 1971-ben a cigányok kétharmada telepen élt. A telepen lakók aránya Budapesten 30, a vidéki városokban 52 és a községekben 68 százalék volt. Telepen élt a magyar anyanyelvű cigányok 65, a román anyanyelvű cigányok és a cigány anyanyelvű cigányok 75 százaléka. Budapesten, telepen lakott a magyar anyanyelvűek 22 és a cigány anyanyelvűek 52 százaléka. A vidéki városokban telepen lakott a magyar anyanyelvűek 74, a cigány anyanyelvűek 62 és a román anyanyelvűek 87 százaléka. A községekben telepen lakott a magyar anyanyelvűek 68 százaléka, a cigány anyanyelvűek 80 és a román anyanyelvűek 45 százaléka (Kemény et al. 2004:51). Az adatok arra utalnak, hogy összarányukat tekintve a romungrók éltek legkevésbé szegregált lakkörnyezetben és az oláh cigány és beások esetében kétharmados arányt mutatott. Jelentős eltérés figyelhető meg a településtípus és a roma nyelvi/kulturális csoporthoz tartozás tekintetében is. Ezeket az eltéréseket a jelenkor lakókörnyezet dimenziójában is megvizsgáljuk. Az oláh cigány közösséghez tartozó diplomások esetében már a gyermekkori lakókörnyezet is csak kis arányban volt kizárólag romák által lakott településrész. A mintába kerültek egy hatoda élt ilyen

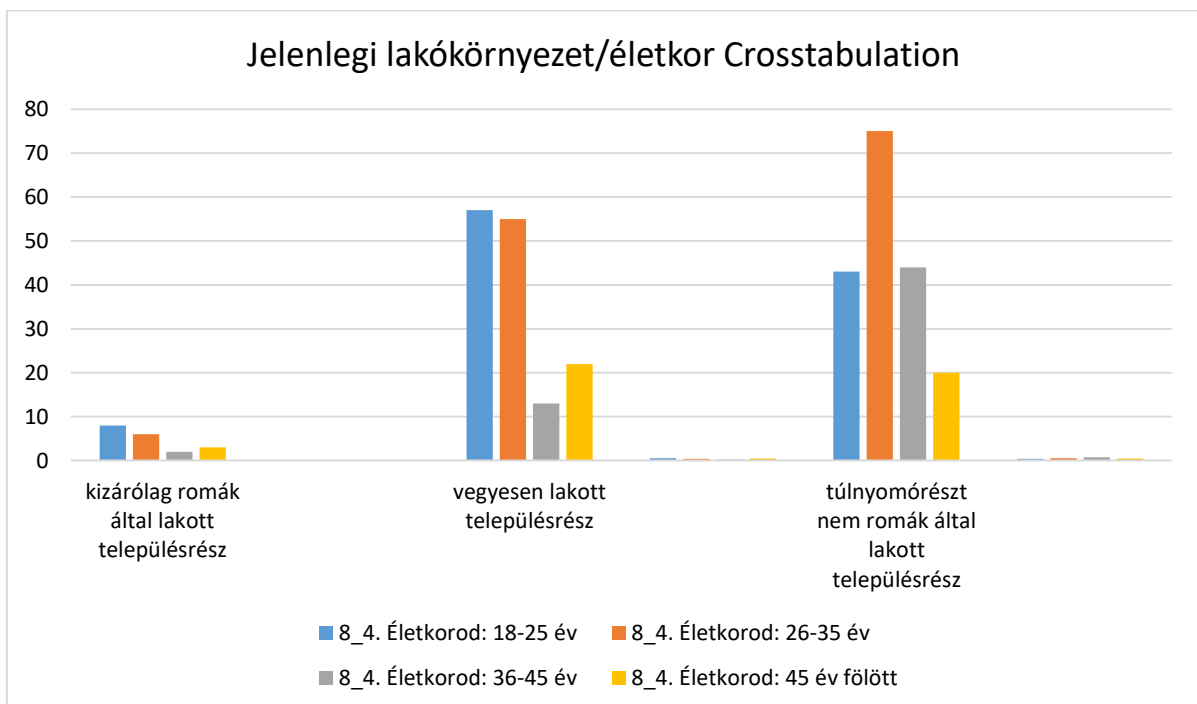
lakókörnyezetben. Többségük már ekkor vegyes megtelepedésű településrészen élt, és a többségében nem romák által lakott településrészen élők aránya is háromszorosán meghaladta a szegregált körülmények között élőkét. Az oláh cigány csoportba tartozók esetében a válaszadók egyike sem jelölte be azt a választ, hogy jelenlegi lakókörülményük kizárólag romák által lakott településrészen lenne, tehát ők kizárólag vegyesen lakott területen (ennek aránya kissé csökkent) vagy túlnyomórészt nem romák által lakott részeken élnek (itt megnövekedett a részarányuk). A beás csoport az, akik a gyermekkori lakókörnyezet esetében éppen úgy, mint a jelenlegi esetében a legnagyobb mértékben éltek/élnek szegregált lakókörnyezetben. Gyerekkorukban egyharmaduk, jelenleg már csak 10 százalékuk. Vegyes megtelepedés a beás csoport esetében a gyerekkorban 44 százalék volt, jelenleg valamivel kevesebb. Ennek oka, hogy ma a beások majd fele már túlnyomórészt nem romák által lakott településrészen él. Gyerekkorban ez az arány csak 26 százalék volt. Szembetűnő az arányok jelentős megváltozása. A romungró közösség esetében az alábbi trend rajzolódik ki: 16 % élt gyerekkorban szegregált lakókörnyezetben, jelenleg ez az arány már csak 6 százalék. A vegyes megtelepedés gyerekkorban majd 50 % volt, ma már csak 42 %. Ennek oka, hogy jelentékenyen megnőtt azok aránya, akik már túlnyomórészt nem romák által lakott településrészen élnek. A változás jelentős 36%-ról 52 %-ra növekedett az arányuk.

Az alábbi diagram a gyermekkori lakókörnyezet és az életkor összefüggéseire világít rá.

32. ábra. Gyermekkori lakókörnyezet/életkor

Figyelemre méltó összefüggést találunk a gyermekkori lakókörnyezet és az életkor vonatkozásában. A mintába került 45 év fölötti korosztály 38 százaléka gyermekkorában szegregált lakókörülmények között élt, onnan sikerült felsőfokú diplomát szereznie. A három fiatalabb korcsoport esetében ez az arány 12-13 százalékra csökkent. A legidősebb korcsoportba tartozók 42 százaléka gyermekkorában vegyes megtelepedésű településrészen élt és 20 százaléka túlnyomórészt nem romák által lakott lakókörnyezetben. Míg a 36-45 év közöttiek 39 %-a, addig a 26-35 év közöttiek 51 %-a, a 18-25 év közöttieknek már 56 százaléka vegyes településrészen élt. Figyelemreméltó, hogy a 35-45 év közöttiek közel fele, addig a 26-45 éveseknek már csak 36 százaléka, míg a legfiatalabb korosztály esetében csak 32 százaléka él túlnyomórészt romák által lakott környezetben. Tehát a trend egyértelmű, a legfőbb törekvése a szülőknek kikerülni a szegregált lakókörnyezetből. Míg a 36-45 éves korosztály szüleinek sikerült a vegyesen lakott településrészeiről nagy arányban onnan tovább költözni a túlnyomórészt nem romák által lakott településrészekre, addig a két legfiatalabb generáció esetében már az a jellemző, hogy a vegyes megtelepedésű településrészekre költöznek és onnan már csak kevesen tudnak a nagyrészt nem romák által lakott településrészeire tovább költözni.

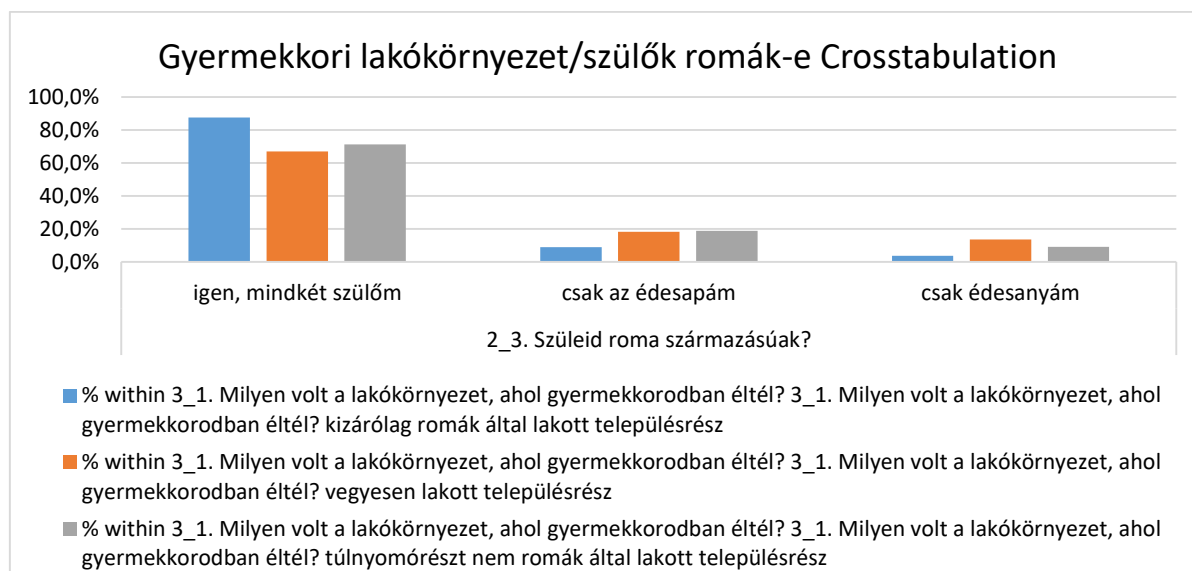
33. ábra. Jelenlegi lakókörnyezet és az életkor

Ha a jelenlegi lakókörülményeket nézzük és annak életkorról való összefüggéseit keressük, akkor azt látjuk, hogy átlagosan a diplomás romák (vagy a diplomát most szerzők) 5,5 százaléka jelenleg is túlnyomórészt romák által lakott településrészen él. Ennek a 4 korcsoportra való lebontása azt mutatja, hogy figyelemreméltó módon azok élnek 7,4 százalékos arányban

szegregált lakókörnyezetben, akik most végzik főiskolai vagy egyetemi tanulmányaikat. Feltételezhetően ők a szegregált környezetben élő szülőkkel élnek egy háztartásban. A 26-35 év közötti korosztály 4,4 a 36-46 évesek 3,4 százaléka és – meglepő módon – a 45 év felettek 6,7 százaléka él kizárólag romák által lakott településrészen. Ha a vegyesen lakott településrészekre és a túlnyomórészt nem romák által lakott településrészekre élő korcsoport megoszlást vizsgáljuk, feltűnő, hogy 36-46 év közötti korolytály kimagaslóan nagy aránya – éppen háromnegyede – él az utóbbi lakókörnyezetben. A másik három korcsoport esetében a 26-35 évesek esetében is meghaladja az 50 százalékot az ott élők aránya (55%), azonban a 45 éven felülieknek csak 44 százaléka, a 18-25 év közöttieknek pedig 40 százaléka él ilyen lakókörnyezetben. Ebből az is kirajzolódik, hogy a legfiatalabb korosztály 52 százaléka él vegyesen lakott településrészekre, míg ez az arány hasonló a 45 év felettek esetében (49 %), addig ez az érték a 26-35 év közöttiek körében 40 százalék, míg a 36-45 év közötti korcsoportban csak 22 százalék.

Érdeemesnek gondoljuk annak megvizsgálását, hogy van-e bármilyen kapcsolat vagy összefüggés a gyermekkori lakókörnyezet és a között, hogy a szülők romák-e. Miután korábban láttuk, hogy a mintába került 355 fő szüleinek 27 százaléka etnikailag vegyes házasságban él, felvetődik, hogy a nem roma anya vagy nem roma apa van-e bármiféle hatással arra, hogy milyen volt a gyermekkori lakókörnyezete a mintába kerülteknek.

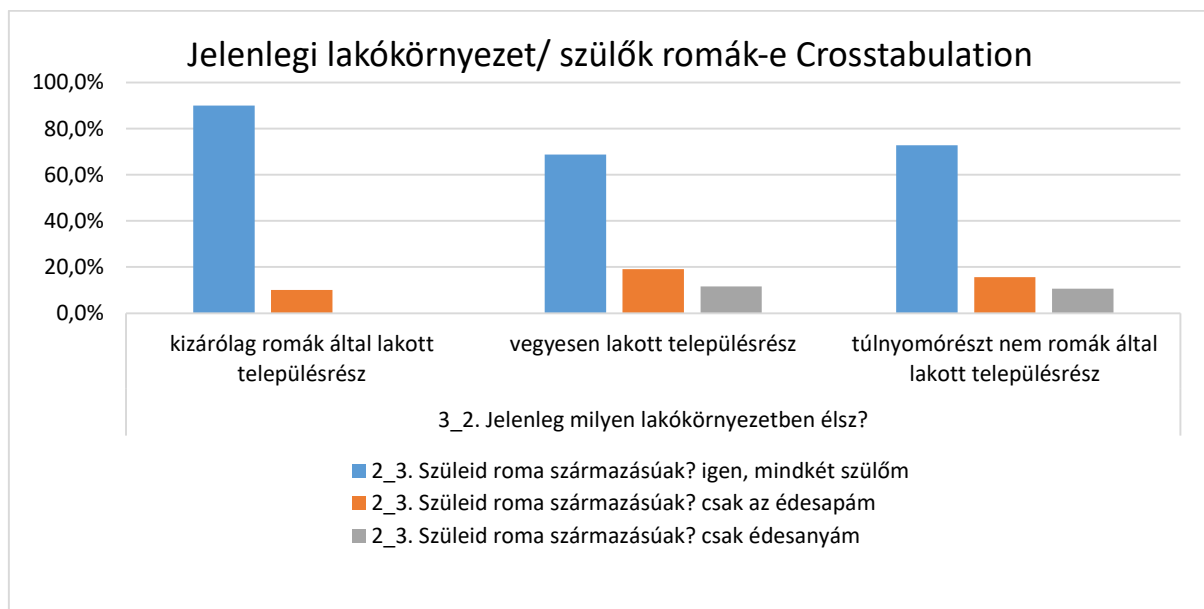

34. ábra. Gyermekkori lakókörnyezet/ romák-e a szülők

A diagramból arra következtethetünk, hogy egyértelműen befolyásolja a gyermekkori lakókörnyezetet az, hogy a szülők mindketten roma származásúak, csak az édesapa, vagy csak az édesanya roma származású. 56 fő élt gyermekkorában szegregált lakókörnyelmények között. Közülük 49 fő (87 %) esetében mindkét szülő roma volt. Akinek csak az édesapja volt roma,

azok közül 5 fő élt kizárólag romák által lakott településrészen, ez ennek az almintának 9 százaléká. Azonban azok, akiknek az édesanyja volt roma, azok jelentéktelen arányban (2 fő, 3,6 százalék) éltek szegregált lakókörmények között. Ebből arra következtethetünk, hogy a nem roma férfival házasságot kötő roma nők férjükhöz (vagy annak családjához) költöznek, akik értelemszerűen nagyobb arányban laknak nem romák által lakott településrészen. Befolyásolja-e, hogy az apa vagy az anya az etnikailag vegyes házasságokban a roma fél, azt is, hogy milyen arányban élnek vegyesen lakott településrészen vagy túlnyomórészt nem romák által lakott környezetben. Ebben az esetben nem mutatható ki jellegzetes eltérés. Az 59 esetből, amikor a vegyes házasságban az apa a roma, 31 fő vegyesen lakott településrészen él, míg 23 túlnyomórészt nem romák által lakott területen, míg ha az anya a roma fél a házasságban, akkor ez az arány a 46 fő esetében 23 fő vegyes megtelepedésű részen él, míg 11 túlnyomórészt nem romák által lakott területen. Arra is utalni kell, hogy abban az esetben is magas a túlnyomórészt nem romák által lakott területen való élés, amikor a mindkét szülő roma származású. Ez esetükben 87 fő, míg azoké, akik vegyesen lakott területen élnek 114 fő, szegregált lakókörményzetében pedig 49 fő.

Megvizsgáltuk azt az összefüggést is, hogy a jelenlegi lakókörményzet és a szülők roma származása között van-e kapcsolat.

35. ábra. Jelenlegi lakókörményzet/ szülők romák-e

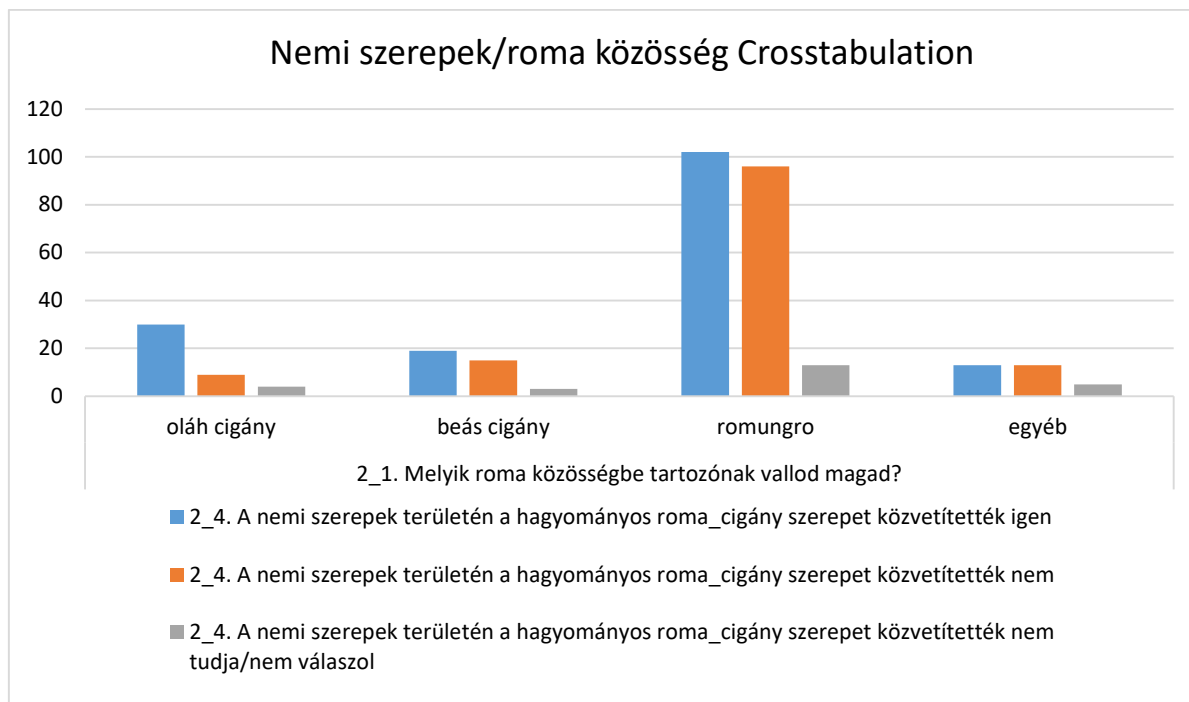
Ebben a vonatkozásban is van összefüggés a jelenlegi lakókörményzetben élés módja és a szülők roma származása között. Gyermekkoriban még volt két olyan család, ahol az anya roma volt és a házastársa nem és kizárólag roma lakó környezetben éltek. Ma a 36 olyan vegyes etnikai házasságban élő család, ahol a nő a roma egyike sem él szegregált

lakókörnyezetben. Jelentősen csökkent azon családok száma is, akik jelenleg is ilyen lakókörnyezetben élnek, azon családok esetében, ahol az apa lépett nem roma partnerrel házasságra, 5-ből 2 család él még ma is szegregált körülmények között. 49 főből, akiknek mindkét szülője roma és gyermekkorukban kizárólag romák által lakott településrészen éltek, ma már csak 18 család él ilyen lakókörnyezetben. Figyelemreméltó, hogy az a 250 család, ahol mindkét fél roma a házasságban, jelenleg 52 százalékban túlnyomórészt nem romák által lakott településrészen él. A változás számottevő, majdnem másfélszeresére nőtt az adott lakókörnyezetben élési arányuk. 53 százaléka él annak a 36 családnak túlnyomórészt nem romák által lakott környezetben, akik esetében a vegyes házasságban az anya volt a roma fél. Azok a vegyes házasságokra épülő családok is, ahol az apa a roma majdnem 50%-ban ilyen településrészen laknak jelenleg. Itt nem figyelhető meg jelentős eltérés.

3.10. Nemi szerepek

A nemi szerepek vonatkozásában is több dimenzió mentén vizsgáljuk meg az összefüggéseket. Az a keresztábra, ami a nemi szerepekről közvetített családi minták és a válaszadók nemi megoszlását mutatja, arra utal, ebben a vonatkozásban nincsen jelentős eltérés a férfiak és a nők válaszai között. Mindkét nem esetében nagyobb arányban vannak azok, akiknek a családjában a hagyományos nemi szerepmintákat közvetítették. A megoszlás 60-40 százalék, ami arra utal, hogy a mintába kerültek esetében a családok jelentős részében gyengültek a tradicionális nemi szerepekkel kapcsolatos korábbi normák.

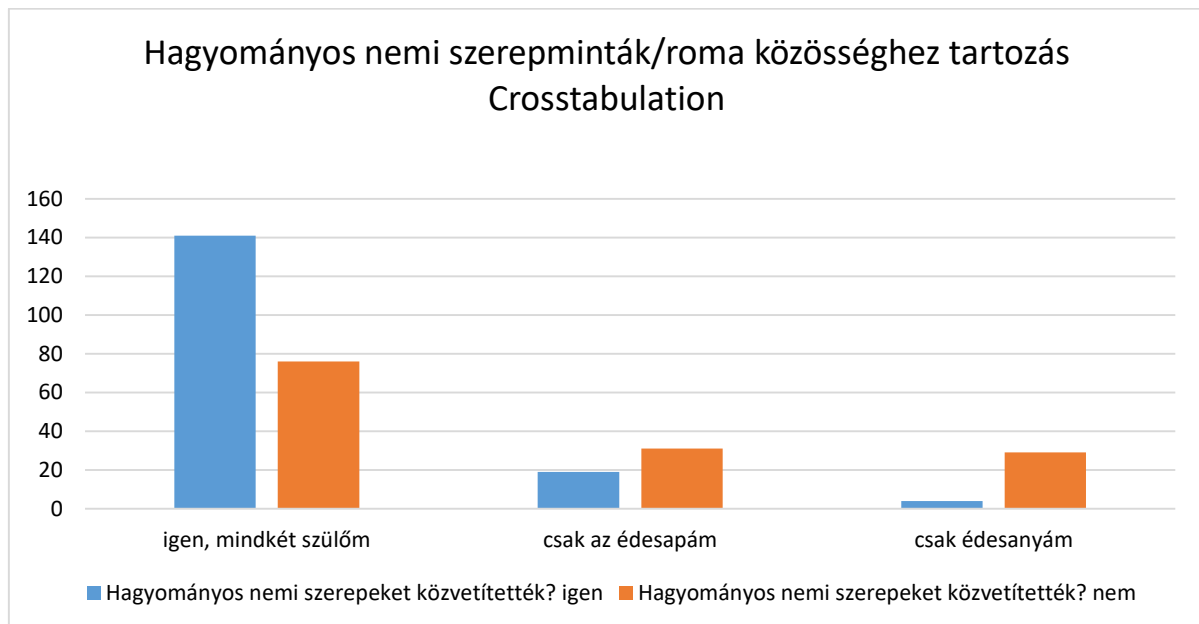
Azt feltételezzük, hogyha a nemi szerepekkel kapcsolatos mintakövetés és a roma nyelvi/kulturális közösséghez tartozás kapcsolatát vizsgáljuk erősebb összefüggés mutatható ki.

36. ábra. Nemi szerepek/roma közösség

Az ábra egyértelműen megmutatja, hogy mindhárom roma csoport esetében azok a családok voltak többségben, ahol a nemi szerepek területén a hagyományos mintát közvetítették. Azonban az arányok az egyes roma nyelvi/kulturális csoporthoz tartozás szerint jelentősen eltérnek egymástól. A 211 mintába került romungró családból 13-an nem válaszoltak, a válaszadók közül 102 esetben a hagyományos nemi szerepmintákat közvetítették, és 96 esetben már nem. Tehát az arány a romungró családoknál majdnem fele-fele, ez egyértelműen a polgárosult zenész cigány családoknál megfigyelhető női szerepfelfogások jelentős átalakulásával hozható összefüggésbe (Szabóné 2021) A beás közösség esetében is magas azoknak a családoknak az aránya, akik már nem várják el a hagyományos szerepminták egyértelmű követését, itt 19 esetben volt meghatározó a családokban a hagyományos nemi szerepfelfogás érvényre juttatása, míg 15 családban már nem. Ez talán összefüggésben lehet azzal a korábbi megállapítással, hogy a beás cigány 45 év feletti diplomás csoport esetében jóval magasabb a volt a nők aránya. Esetükben a felsőfokú tanulmányok folytatása során kevésbé voltak meghatározóak a hagyományos nemi szerepminták követéséből származó akadályozó tényezők (korai házasságkötés, gyermekvállalás, a gyermeknevelés elsődlegessége az életpálya vonatkozásában) A hagyományos nemi szerepfelfogásokat a legnagyobb mértékben az oláh cigány közösség esetében közvetítették a családokban. A 43 oláh cigány közösséghez tartozó családból 30 igennel válaszolt, 9 esetben nem választ adtak, 3-an nem tudtak válaszolni. Ez egyértelműen arra utal, hogy az oláh cigány közösség családjainak háromnegyedében még kizárólag a hagyományos nemi szerepmintákat közvetítették. Többek

között ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az oláh cigány közösségből a teljes mintában betöltött arányuknál jóval kevesebben szereztek diplomát a 2000-es évek elején, majd két évtizeddel később csatlakoztak be arányukat megjelenítő módon a diplomaszerezés folyamatába.

37. ábra. Hagyományos nemi szerepminták/roma közösséghez tartozás

Ha a nemi szerepek területén közvetített hagyományos minták és a között keresünk összefüggést, hogy a szülők roma származásúak-e, akkor az adatsorok elemzése arra utal, hogy, ahol mindkét szülő roma származású és ahol valamelyik szülő nem roma, ott arányaiban másként jelenik meg a nemi szerepek területén közvetített szerepminta. Ahol romák voltak a szülők, ott kétharmados arányban a hagyományos nemi szerepeket közvetítették a nevelési folyamatban. Feltűnő a különbség az etnikailag vegyes házasságokra épülő családok esetében. Akár az apa a roma, akár az anya a roma, ezekben a családokban jelentősen nagyobb számban vannak azok, ahol már nem a hagyományos szerepmintákat követték és közvetítették. Ott ahol az édesapa a roma, ott 50 válaszadóból 31 azt mondta, hogy nem a hagyományos szerepmintát követték az ő családjukban. A kétharmados arány, ahol a mindkét fél szülő roma volt, ebben az esetben teljesen megfordul és itt már csak egyharmad esetben követték a hagyományos nemi szerepfelfogásokat. Ennél is drasztikusabb a változás azoknál a családoknál (33) ahol az édesanya volt a vegyes házasságban a roma fél. Itt csak 4 esetben kaptuk azt a választ, hogy a hagyományos nemi szerepmintákat közvetítette a család és 29 esetben már nem ez volt a megélt, közvetített és elvárt minta a nemi szerepeket illetően.

Található-e kapcsolat a között, hogy a megválasztott házastárs roma-e vagy sem és a között, hogy a családban milyen nemi szerepmintákat közvetítettek?

A keresztábla adatsorai arra utalnak, hogy egyértelműen nagyobb arányban választanak roma pár maguknak azok, ahol a családban a hagyományos nemi szerepmintákat közvetítették és várták el.

A választ adó 208 házasságban élő közül roma származású a partnere 66 főnek, ebben az esetben nekik a hagyományos szerepmintát közvetítették. De ahol a tradicionális nemi szerepek voltak a meghatározóak ott is 40 diplomás nem roma partnert választott magának. Ahol nem a hagyományos mintákat közvetítették, ott valamivel alacsonyabb azok aránya, akik roma párt választottak maguknak 48 fő igen, 50 fő pedig nem roma partnert választott.

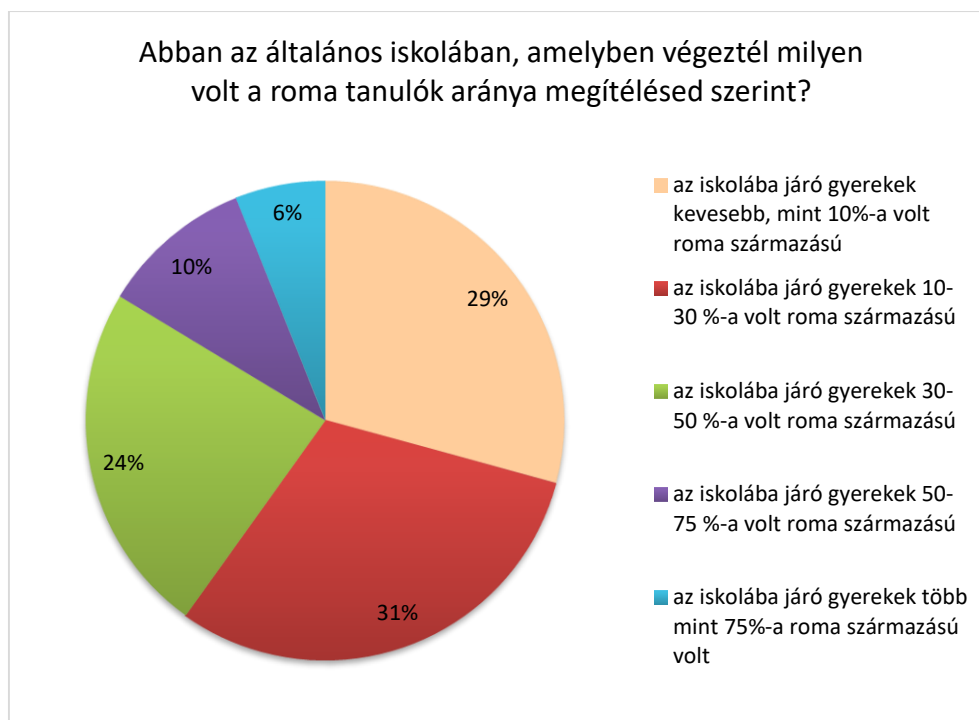
Kisebb arányú megfelelést találtunk abban az esetben, amikor a még nem házas mintába kerültek arra a kérdésre válaszoltak, hogy a családban hagyományos nemi szerepmintákat közvetítettek-e és a leendő partnere roma vagy nem roma lesz-e. Akiket hagyományos nemi szerepmintákra szocializáltak ugyan valamivel nagyobb arányban választák azt, hogy kizárólag roma partnert választanak maguknak házastársul, mint azok, akiket már kevésbé a hagyományos szerepfelfogásokra neveltek. Közülük valamivel többen jelölték be azt, hogy inkább nem roma partnert választanának maguknak. Ugyanakkor a válaszadók kétharmada roma és nem roma partnert egyaránt el tudna fogadni magának. A válaszok egyenlő arányban oszlanak meg azok között, akiket hagyományos nemi szerepre neveltek és azok között, akiket egyáltalán nem.

3.11. Iskolai környezet és szegregáció

A kérdőívre adott válaszokból egyértelműen megmutatkozik, hogy a diplomás romák esetében az etnikus identitás megélésének egyik kulcs összetevője a többségi társadalom előítéletes, sztereotipizáló, sok esetben diszkriminatív viszonyulása. Ennek egyik fontos színtere az iskolarendszer. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy az iskolai környezet az általános és középiskolában milyen módon befolyásolta a diplomás romák életlehetőségeit.

Az alábbi adatsorok azt mutatják meg, hogy abban az általános iskolában, ahol a válaszadó tanult milyen volt az oda járó gyermekek etnikai összetétele.

Abban az általános iskolában, amelyben végeztél milyen volt a roma tanulók aránya megítélésed szerint?		
Válaszlehetőségek	db	%
az iskolába járó gyerekek kevesebb, mint 10%-a volt roma származású	102	29,2
az iskolába járó gyerekek 10-30 %-a volt roma származású	107	30,7
az iskolába járó gyerekek 30-50 %-a volt roma származású	83	23,8
az iskolába járó gyerekek 50-75 %-a volt roma származású	36	10,3
az iskolába járó gyerekek több mint 75%-a roma származású volt	21	6
Összes kitöltő:	349	

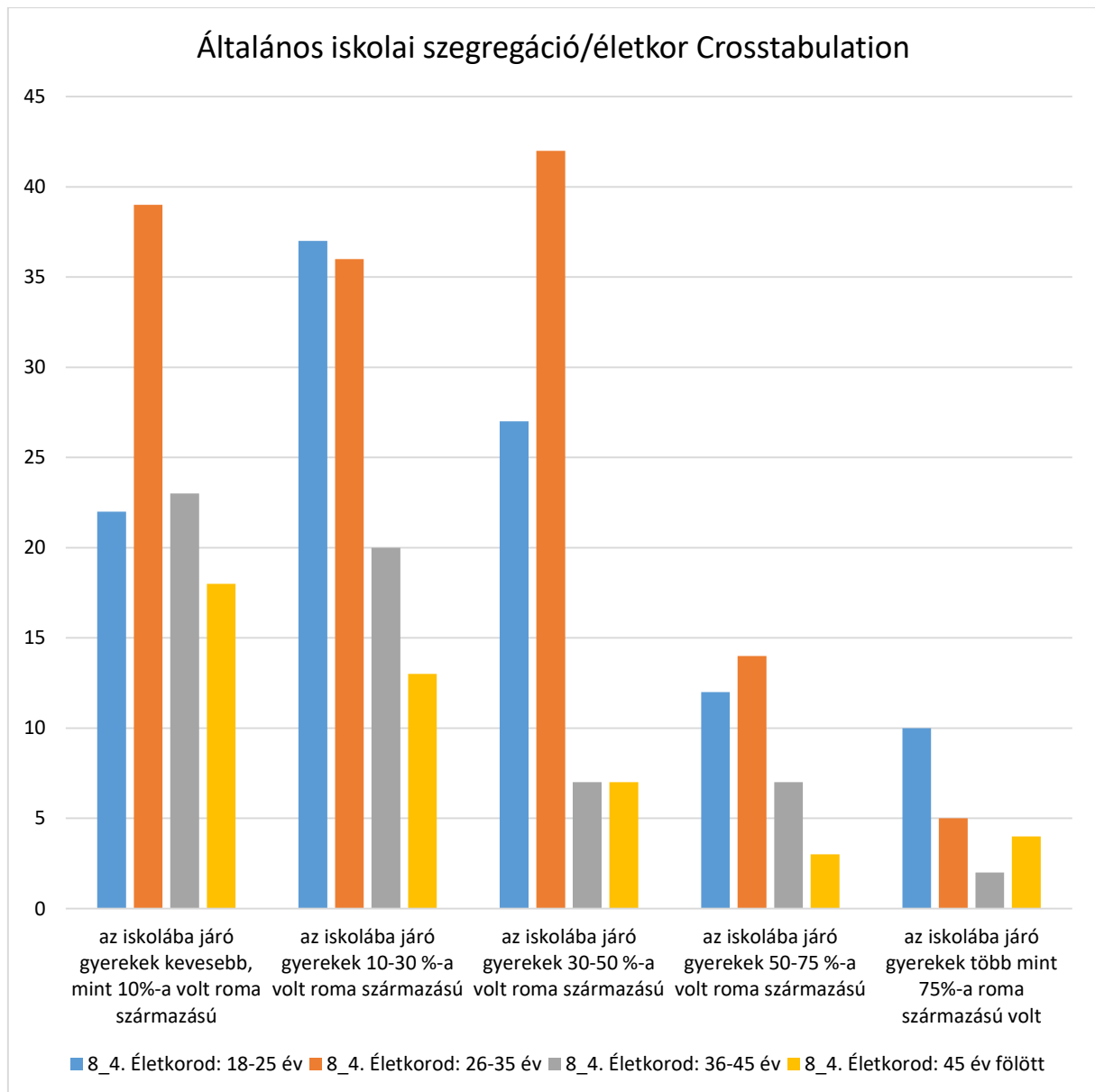
38. ábra. Roma tanulók aránya az általános iskolában, amibe járt

A diagram azt mutatja, hogy a válaszadók¹³ 60 százaléka olyan általános iskolába járt, ahol a roma gyermekek aránya nem haladta meg a 30 százalékot, ebből 29 százalék esetében tíz százalék alatt volt. Az általános iskolák egynegyedében azonban már 30-50 százalék közöttire becsülik a válaszadók a roma gyermekek arányát. Minden hatodik általános iskolában (16 %) a gyermeke aránya meghaladja az 50 százalékot, ebből 6 százalék esetében már kifejezetten

¹³ Fontos megjegyezni, hogy ennél a kérdésnél a megadott értékek becslés alapján fogalmazódtak meg. Ebből következően az adatokból való következtetések levonása során óvatosságnak kell lennünk.

szegregált iskolai környezetéről beszélhetünk, miután a gyermekek több mint háromnegyede roma származású volt.

Próbáljunk meg keresztábra elemzés révén ennél pontosabb információkat szerezni az iskolai szegregáció mértékéről és az egyes változókkal való összefüggéseiről. Elsőként azt vizsgáljuk meg, hogy a mintában elkülönített életkori csoportok és az általános iskolai etnikai arány mutat-e kapcsolatot.

39. ábra. Általános iskolai szegregáció/életkor

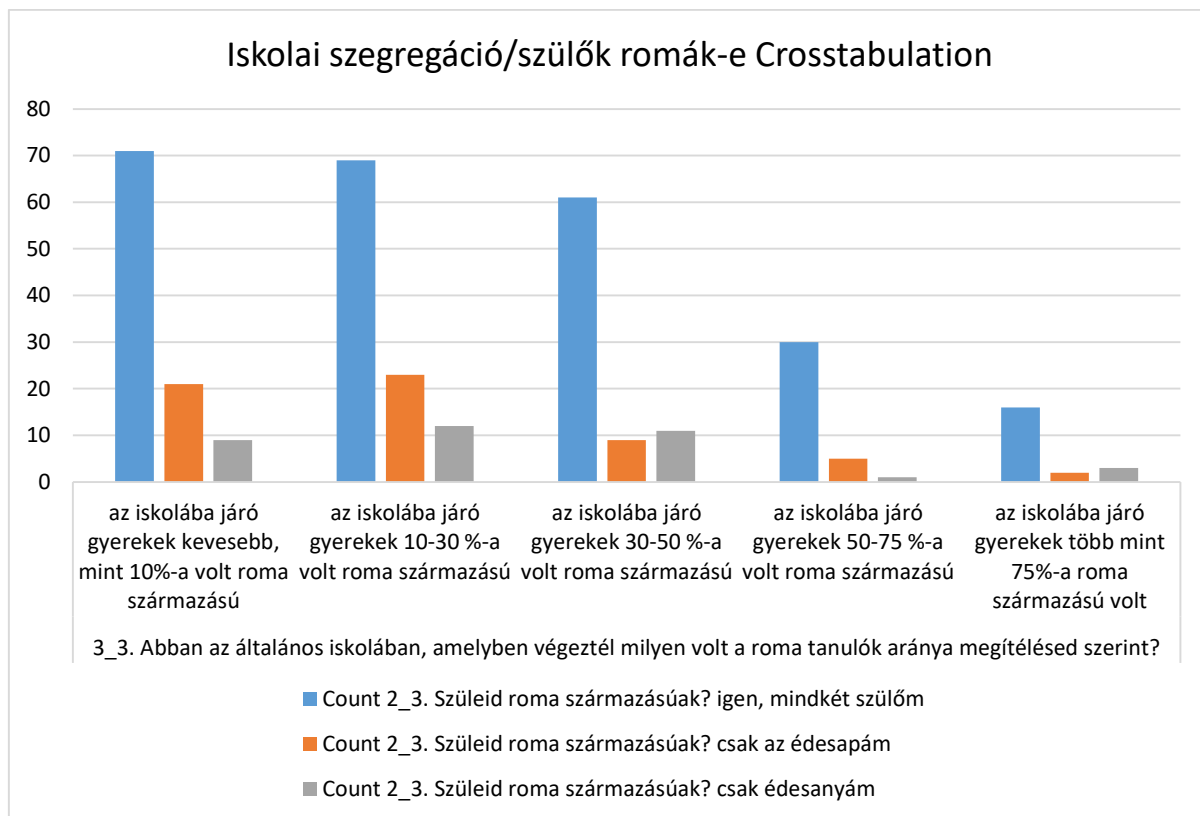
A 45 év fölötti mintába került diplomás romák esetében azt látjuk, hogy esetükben a 48 főből a legtöbben (18 fő) olyan általános iskolába járt ahol a roma gyereke aránya 10 százalék alatti volt. 13-an jártak olyan általános iskolába ahol 10-30 % közötti volt a roma gyerekek aránya, 7-en ahol 30-50 %, 3-an ahol 50-75 % és 4-en ahol szinte csak roma gyerekek voltak az

iskolában. Ennek a korcsoportnak a túlnyomó többsége tehát nem járt olyan általános iskolába, ahol a romák voltak többségben. A becslésre alapozott, 75 %-nál nagyobb roma gyermekarányt képviselő általános iskolába a 45 év fölötti korosztálynak mindössze 9 százaléka járt. Ez az arány a 26-45 év közöttiek esetében lecsökkent 3 százalékra, azonban a 18-25 éves korosztály esetében már jóval nagyobb elemszámmal újra 9 %-ra emelkedett. A trend egyértelműen megmutatkozik.

A ma felsőfokú képzésben részvevő (a kérdőívet kitöltő) roma hallgatóból minden tizedik szegregált általános iskolában végzett (ahol roma gyermekek aránya 75 százalék fölötti). Ennek a korcsoportnak pusztán egyötöde járt olyan általános iskolába, ahol a roma gyermekek aránya 10 % alatt volt. Egyharmaduk esetében 10-30 százalék közötti, egynegyedük esetében pedig már 30-50 százalék közötti, egytizedük esetében 50-75 százalékuk volt roma származású a kitöltők becslése alapján. A 45 év fölöttiek és a 36-45 év közöttiek esetében még 40 % járt olyan iskolába, ahol 10 % alatti volt a roma gyermekek száma, ez az arány a korcsoport életkorának csökkenésével párhuzamosan csökken. A 26-35 év közöttiek esetében már csak 29 százalék, a 18-25 évesek körében már csak 20 %. Természetesen a most felsőfokú tanulmányokat folytató roma hallgatók, így is sokkal kedvezőbb etnikai arányokat mutató általános iskolába járnak, mint a korcsoportba tartozó roma társaik. Hiszen az ország bizonyos térségeiben a vidéki általános iskolák jelentős része túlnyomórészt hátrányos helyzetű gyermekeket tanít, vagyis szegregált körülmények között tanulnak az oda járó gyerekek (Gulyás 2018).

Vizsgáljuk meg egy másik változó mentén az általános iskolák becsült etnikai arányát, a szülei romák-e kérdésre adott válaszokkal való összefüggésben.

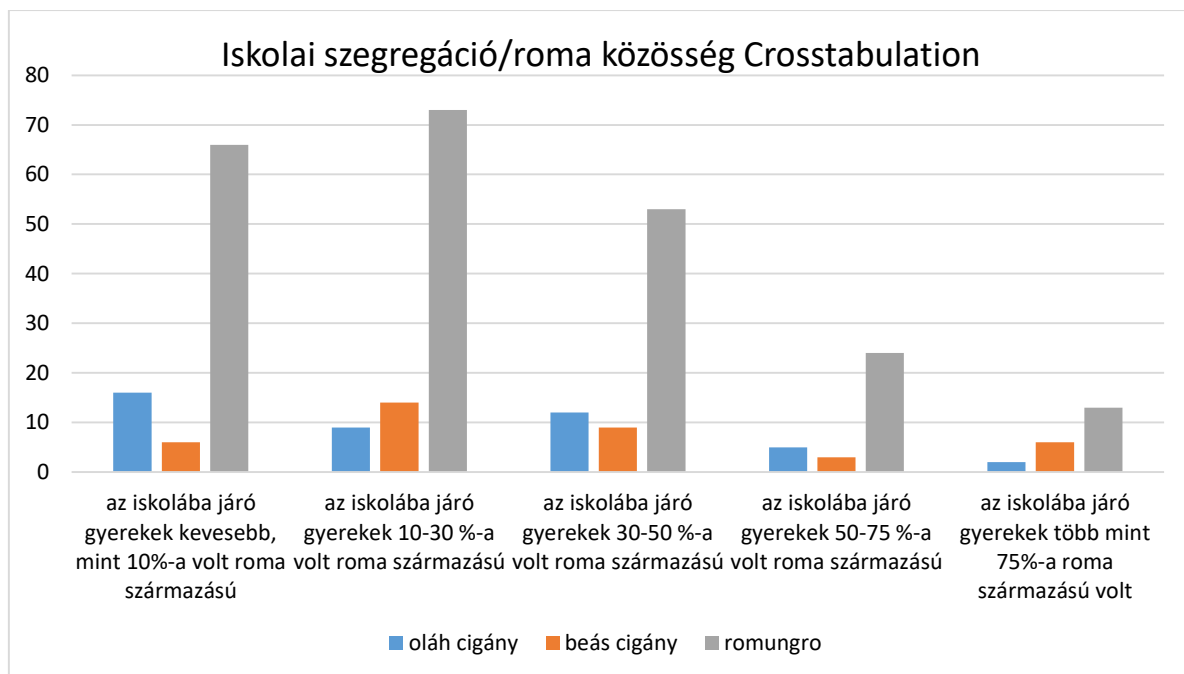

40. ábra. Iskolai szegregáció/szülők romák-e

Korábban egyértelmű összefüggés mutatkozott abban, hogy azokban a családokban ahol az egyik fél nem roma jóval kevesebben éltek gyermekkorukban és jelenleg is szegregált lakókörnyezetben. Ahol az anyák voltak az etnikailag vegyes házasságban romák, ott gyermekkorban minimális, a jelenlegi lakókörnyezet esetében egyáltalán nem éltek olyan településrészen, ahol kizárólag csak romák éltek. Ebből az következne, hogy azok a családok, ahol az anyák romák az általános iskolai szegregáció esetében is érvényre tudják juttatni szándékukat és gyermekeiket integrált oktatási forma keretében taníttatják. Azonban, ha a fenti adatokat megvizsgáljuk, ettől teljesen eltérő összefüggés rajzolódik ki. Azok a roma/cigány édesanyák, akiknek férje nem roma/cigány és integrált lakókörnyezetben éltek és élnek, gyermekeik (a teljes mintában betöltött arányukat tekintve) 8%-ban olyan általános iskolába jártak, ahol a gyermekek több mint 75%-a roma volt. Ahol az apák a romák a vegyes házasságban, ott nagyobb arányban éltek szegregált lakókörnyezetben, de gyermekeik csak 3%-a járt olyan általános iskolába, ahol a roma gyermekek aránya 75% arány feletti. Vagyis azokban a családokban, ahol az édesanya volt roma/cigány származású ott nagyobb arányban jártak szegregált iskolába a gyermekek, mint ott, ahol az édesanya nem roma származású volt. A roma/cigány édesanyák gyermekei annak ellenére járnak tehát szegregált általános iskolába, hogy integrált környezetben élnek. Ez arra enged következtetni, hogy a lakóhelyi integráció még önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az iskolai/intézményi szegregációt kikerüljék.

A iskolai szegregáció kikerülését tovább nehezítheti az is, hogy miután általában a nemi szerepekből következően az édesanyák azok, akik gyermekeiket iskolába hordják, vagyis általában az édesanyák kerülnek kapcsolatba a köznevelési intézményekkel, a gyermeket hamarabb azonosítják cigányként a roma/cigány édesanyával való kapcsolatfelvétel során, így hamarabb áldozatul esnek az intézményi szegregációnak, mint abban az esetben, ha a vegyes házasságban az édesanya az, aki nem roma/cigány származású.

Nézzük meg egy másik keresztábra elemzése révén milyen összetevők befolyásolják, hogy a mintába kerültek diplomás romák általános iskolai tanulmányaikat integrált vagy szegregált iskolai környezetben folytatták-e. Az alábbiakban az általános iskolákba járó roma gyermekek arányát és a roma csoporthoz tartozás összefüggésére kérdezzük rá.

41. ábra. Iskolai szegregáció/roma közösséghez tartozás

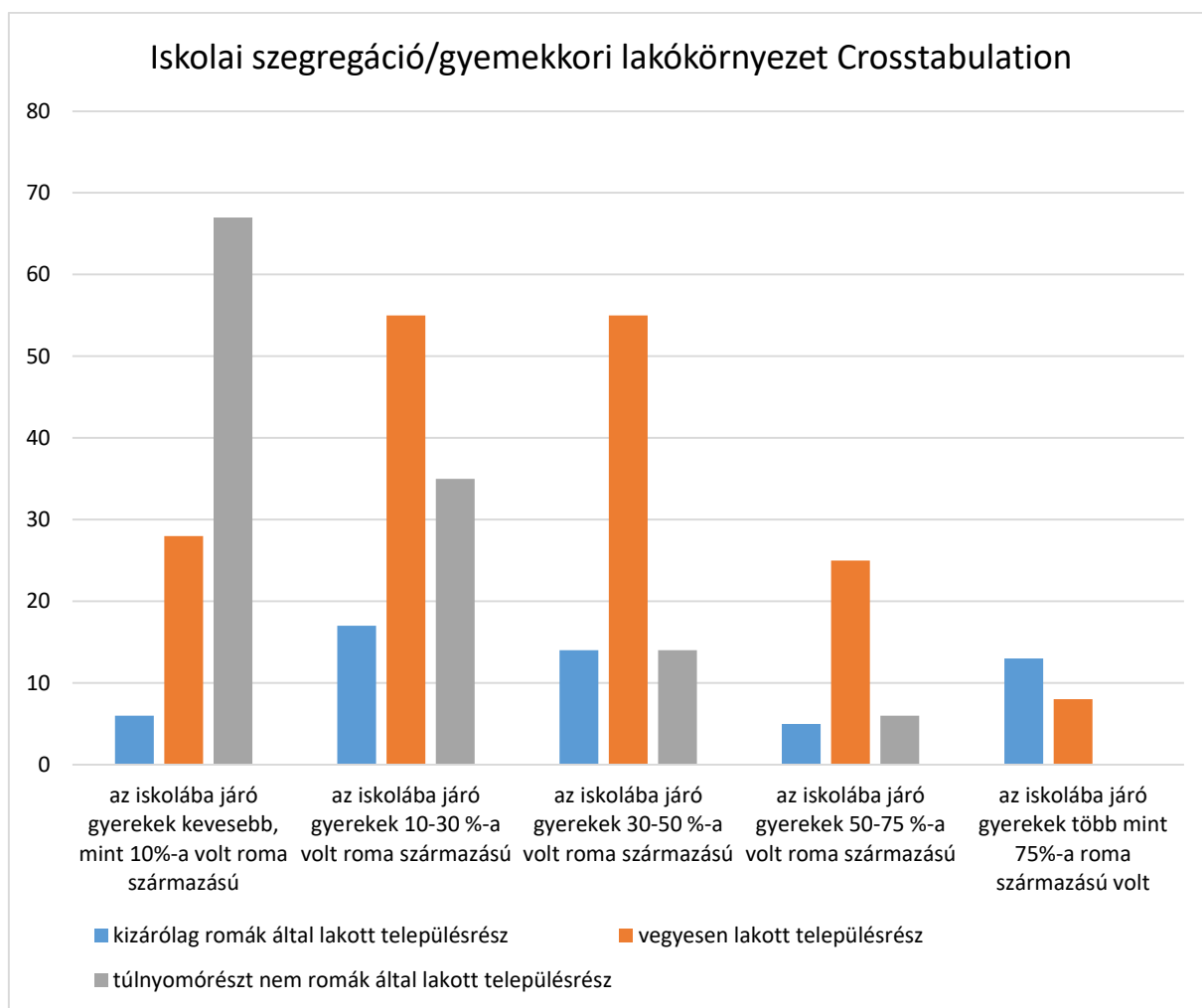
A mintába került és választ adó 44 oláh cigány közösséghez tartozó közül 16 fő (az oláh cigány csoportba tartozók 36 %-a) olyan általános iskolába járt, ahol a roma gyermekek aránya nem érte el a 10 %-ot. 9 (20 %) fő járt olyan iskolába, ahol 10-30 % közötti volt a roma gyerekek becsült aránya, 12 (27%) fő, ahol 30-50 %, 5 fő (11,4 %) ahol 50-75 % közötti és 2 fő (4,5 %), ahol 75-100 % közötti volt a roma gyermekek aránya az általános iskolában. Az oláh cigány almintába tartozók túlnyomó többsége nem szegregált osztályban tanult (az 50 százalék fölötti roma arány esetében beszélünk szegregált osztályról). Ez az oláh cigány csoport esetében 7 fő (16%). A beás közösséghez tartozók esetében (38 fő) ezek az adatok az alábbi képet mutatják: 6 fő (16 %) járt olyan általános iskolába, ahol a roma gyermekek aránya 10% alatt volt. Olyan iskolába, ahol a roma gyermekek aránya 10-30 % volt a beás cigány válaszadók 37 %-a járt,

közülük 14-en (24%) jártak olyan általános iskolába, ahol 30-50 % közötti volt a roma gyerekek becsült aránya. Összesen 9 fő (24 %) járt olyan iskolába, ahol a roma gyermekek aránya meghaladta az 50 %-ot. 3 fő (8%) járt olyan általános iskolába, ahol már több volt a roma gyerek (50-75 % között) és 6 fő (16%) járt olyanba, ahol túlnyomórészt roma gyermekek tanultak. A beás cigány közösséghez tartozók esetében majd egynegyedük szegregált általános iskolai környezetében tanult, másik egynegyedük pedig olyanban, ahol 30-50 % közötti volt a roma gyerekek aránya. A romungró közösséghez tartozók esetében azt látjuk, hogy a mintába kerülő és a kérdésre választ adó 229 főből 66 fő (16 %) olyan általános iskolába járt, ahol a roma gyermekek száma nem érte el a becslések szerinti 10 %-ot. 73 fő (32 %) 10-30 % között volt az iskolában a roma gyerekek aránya. 53 fő (23 %). A romungró közösségből 37 fő (16,5 %) százalék járt szegregáltnak tekinthető általános iskolába ez úgy oszlik meg, hogy 24 (10,5 %) járt olyan iskolába, ahol a roma gyerekek aránya 50-75 % közötti volt, 13 fő (6%) esetében pedig 75 % fölött voltak a roma gyerekek az iskolában. Az adatok azt mutatják, hogy a beás cigány közösségbe tartozó gyerekek jóval nagyobb arányban jártak szegregált általános iskolába (24 %), míg az oláh cigányok (16 %) és a romungrók (16,5%). A beás közösség esetében az integrált iskolákba járók aránya is jóval alacsonyabb, mint a két másik nyelvi/kulturális közösségé.¹⁴

Nézzük meg, mit mutatnak a kérdőívre beérkezett válaszok arra a vonatkozóan, hogy az általános iskola szegregáltsági foka és a gyermekkori lakókörnyezet összefügg-e egymással.

---

¹⁴ Az egyes nyelvi/kulturális csoportokra vonatkozóan az iskolai szegregáció vonatkozásában Keményék kutatása az alábbi arányokat találta 2003-ban:

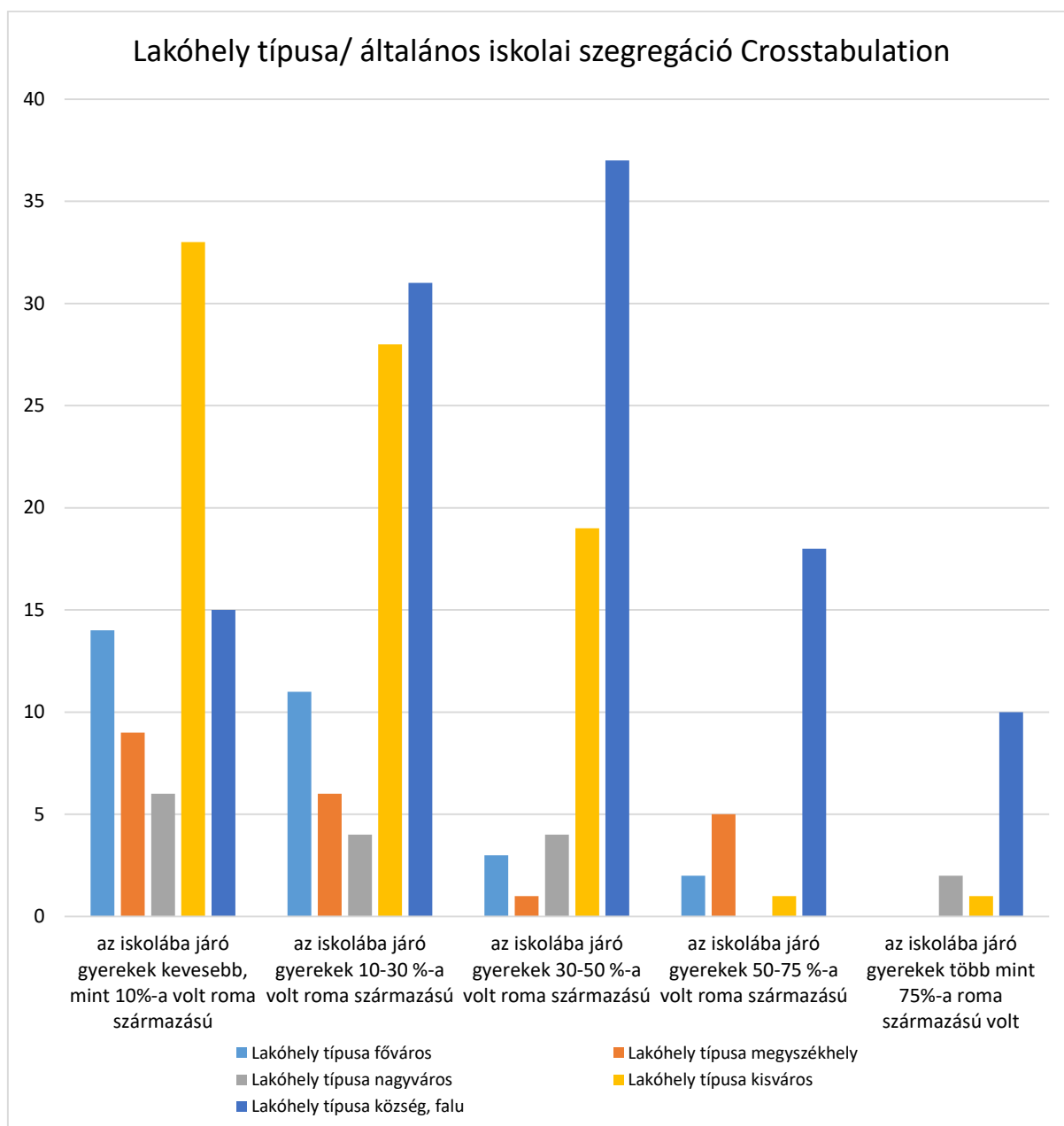

42. ábra. Iskolai szegregáció/gyemekkori lakókörnyezet

A 348 válaszadóból 55 fő élt gyermekkorában kizárólag romák által lakott településrészen. Közülük hatan (az alminta százalékos arányában 11 %) járt olyan általános iskolába, ahol a roma gyermekek becsült aránya nem haladta meg a 10 százalékot. 17 fő (36 %) járt olyan iskolába, ahol 10-30 % között volt a roma gyermekek aránya. 14 fő esetében (25,5 %) olyan iskolába jártak, ahol 30-50 % között volt a roma gyerekek aránya. Szegregált általános iskolába a kizárólag romák által lakott településrészen élők közül 18 fő járt (32,7 %). Tehát közülük minden harmadik gyerek szegregált általános iskolában végzete tanulmányait. Ebből 5 fő olyan iskolában, ahol 50-75% közötti volt a roma gyerekek aránya. Feltűnően magas azok száma, 13 fő (23,6 %) akik olyan általános iskolába jártak, ahol a gyerekek túlnyomó többsége roma származású volt. A szegregált lakókörnyezetben élők esetében majd negyedük olyan szegregált általános iskolában végzett, ahol a nem roma gyerekek aránya igen kicsi volt. A vegyesen lakott településrészen élők esetében ezek az arányok az alábbiak: az almintába tartozó 171 főből 28 (16,4 %) járt teljesen integrált iskolába, ahol a gyerekek 10 % sem volt roma. 55 fő (32,2 %) olyan általános iskolában végzete tanulmányait, ahol az oda járó gyermekek közül 10-30 %

közötti arányban voltak roma gyerekek. Pontosan ennyien (55 fő) jártak olyan iskolába, ahol 30-50 % között volt a roma gyerekek becsült száma. A vegyesen lakott településrészen élő közül 33 fő (19,5 %) járt szegregált általános iskolába. Közülük tehát minden ötödik járt szegregált általános iskolába. Itt 25 fő (14, 6%) járt olyan iskolába, ahol 50-75 % közötti volt a roma gyerekek aránya és 8 fő (4,7 %), ahol meghaladta a 75 %-ot. Az integrált lakókörnyezetben élő 122 főtől beérkezett válaszok a korábbiaktól jelentősen eltérő arányokat mutatnak. Közülük 67 fő (55 %) integrált általános iskolába járt, ahol a roma gyermekek aránya 10 % alatt volt. 35 fő esetében (29 %) a roma gyerekek aránya 10-30 % között volt. 14 fő (11%) járt olyan iskolába, ahol a roma gyermekek aránya 30-50 % közötti volt. Szegregált általános iskolába a gyerekkorában integrált lakó körülmények között élő közül mindössze 6 fő (5%), ők mindannyian olyan általános iskolába, ahol a roma gyerekek aránya 50-75 % közötti volt. Senki nem járt olyan iskolába ebből az almintából, ahol a roma gyerekek aránya meghaladta a 75 %-ot. Az adatsorok egyértelműen alátámasztják, hogy aki teljesen integrált lakókörnyezetben él, tehát olyan településrészen, ahol a nem romák élnek túlnyomó többségben, ott a gyermekek minimális mértékben részesülnek szegregált általános iskolai oktatásban. A vegyesen lakott településrészen élők esetében azonban jóval nehezebben kerülhető el, hogy gyermekük szegregált általános iskolába járjon, bár az, hogy erre törekszenek kiderül a számadatokból. Akik teljesen szegregált lakókörnyezetben éltek, azoknak a gyermekei jóval nagyobb arányban jártak szegregált általános iskolába.

Fontosnak tűnik annak megvizsgálása, hogy a szegregált általános iskolai oktatás és a lakóhely típusa között található-e összefüggés.

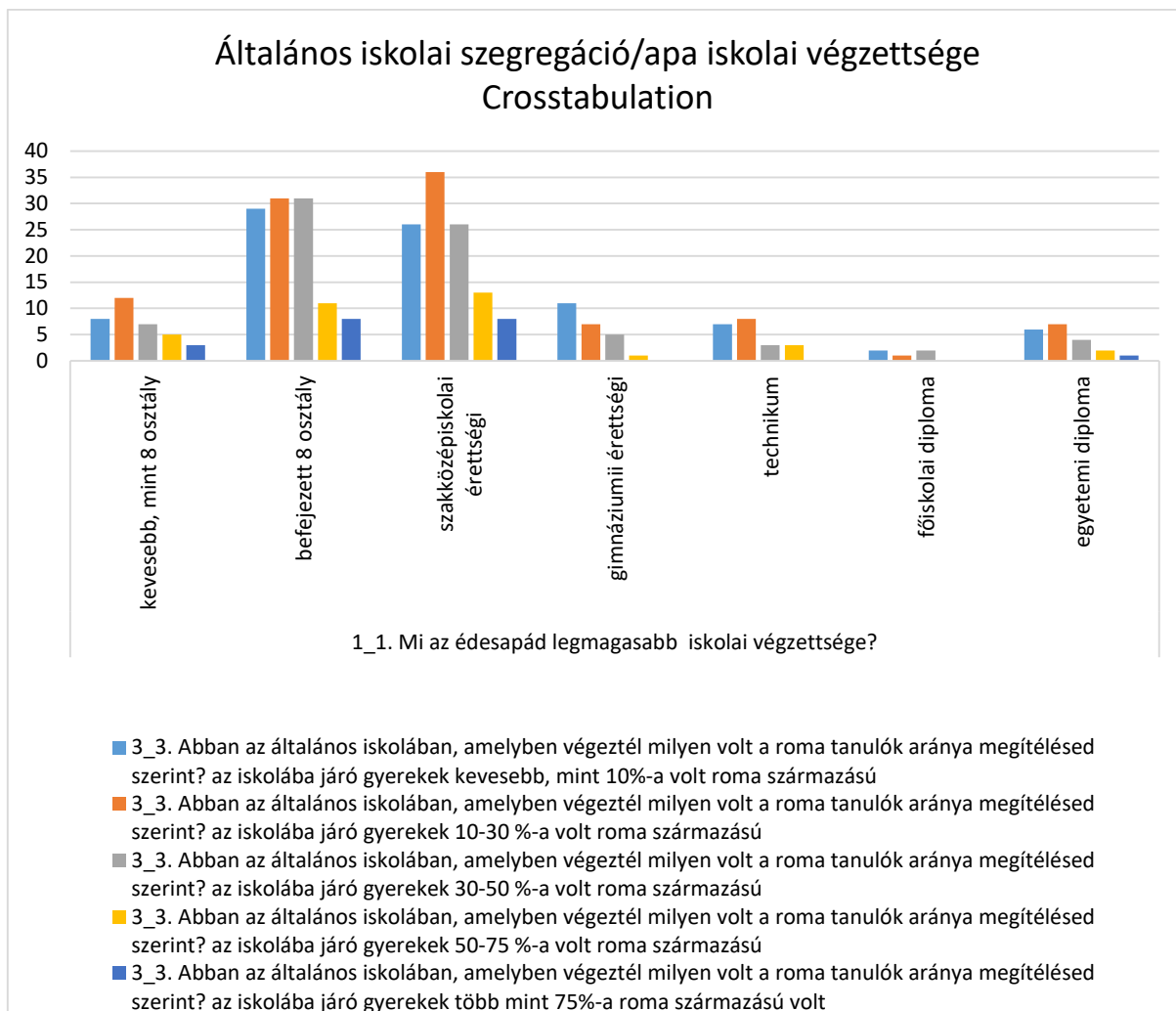
43. ábra. Lakóhely típusa/iskolai szegregáció

Gyermekkorában a mintába került és a kérdésre választ adó 206 főből 30 Budapesten élt. Nézzük meg, ők milyen általános iskolába jártak. 14 fő (47 %) százalék olyan általános iskolába járt, ahol a roma gyerekek aránya igen kismértékű volt (10 % alatt). 11 fő (37 %) járt olyan általános iskolába a fővárosban, ahol 10-30 % közötti volt a roma gyerekek becsült aránya. 3 fő (10 %) esetében 30-50 %-ban voltak az általános iskolában roma gyereke. Szegregált általános iskolába a budapesti almintá esetében 2 fő járt, ők olyan általános iskolába, ahol 50-75 % között voltak roma gyerekek. Teljesen szegregált (túlnyomórészt roma gyerekek jártak oda) általános iskolába nem járt közülük senki. A gyermekkorában megyeszékhelyen élő 21 főből 9 (43 %) teljesen integrált általános iskolában végezte tanulmányait. 6 fő (29 százalék) olyan iskolában, ahol 10-30 % közötti volt a roma gyerekek aránya. Csupán 1 fő járt olyan iskolába,

ahol 30-50 százalékban roma fiatalok tanultak. A megyeszékhelyen élők közül 5 fő (24 %) már szegregált iskolában tanult, de kizárólag olyanban, ahol a roma gyerekek aránya nem haladta meg a 75 százalékot. A kategorizálás során elkülönítettük a nagyváros és a kisváros kategóriáját. Nézzük meg, hogy a két típus esetében milyen arányokat találunk az iskolai szegregációra vonatkozóan. A teljes mintában 16 fő élt gyerekkorában nagyvárosban 82 kisvárosban. A nagyvárosban élők közül 6 fő (37%) míg a kisvárosokban élők közül 33 fő (40%) járt olyan általános iskolába, ahol 10 % alatt volt a roma gyerekek aránya. A nagyvárosokban 4 fő (25 %), a kisvárosokban 28 fő (34 %) járt olyan általános iskolába, ahol az oda járó gyerekek 10-30 %-a volt roma. Ez azokban az iskolákban, ahol 30-50 % közötti volt a roma gyerekek aránya a nagyvárosban 4 fő (25 %), míg a kisvárosokban 19 fő (23 %) volt. Szegregált általános iskolába a nagyvárosokban és a kisvárosokban is 2-2 fő járt, ez a nagyvárosi alminta 12 %-a, a kisvárosokban – a mintaelemszám jelentős eltérése miatt – csak 3 %. Az adatsorok arra utalnak, hogy a nagyvárosokban minden tizedik teljes mintába került diplomás roma fiatal szegregált általános iskolába járt, mégpedig mindkettő olyanba, ahol a roma gyerekek aránya 75 % fölötti volt. A községekben/falun élők esetében találjuk – nem meglepő módon – a legkedvezőtlenebb adatokat az iskolai szegregációra vonatkozóan. A 11 fős almintából 15 fő (13 %) járt olyan iskolába, ahol a roma gyerekek aránya 10 % alatti volt. 31 fő (28 %) esetében az általános iskolában 10-30 % közötti volt a roma gyerekek becsült aránya. Azokban a falusi általános iskolákban, ahol 30-50 % közötti volt a roma gyerekek aránya a községekben lakók közül 37 fő (33 %) járt. Szegregált körülmények között végezte általános iskolai tanulmányait a községekben élők közül 38 fő (26 %). Közülük 10 fő (9 %) olyan általános iskolában végzett, ahol a roma gyereke aránya meghaladta a háromnegyedet. Minden negyedik gyermekkorában községben élő diplomás roma szegregált általános iskolában végezte tanulmányait.

Ha a szülők iskolai végzettsége és az iskolai szegregáció kapcsolatát mutató keresztábra elemzését végezzük el, azt találjuk, hogy minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál kisebb az esélye, hogy a gyereke szegregált általános iskolába járjon.

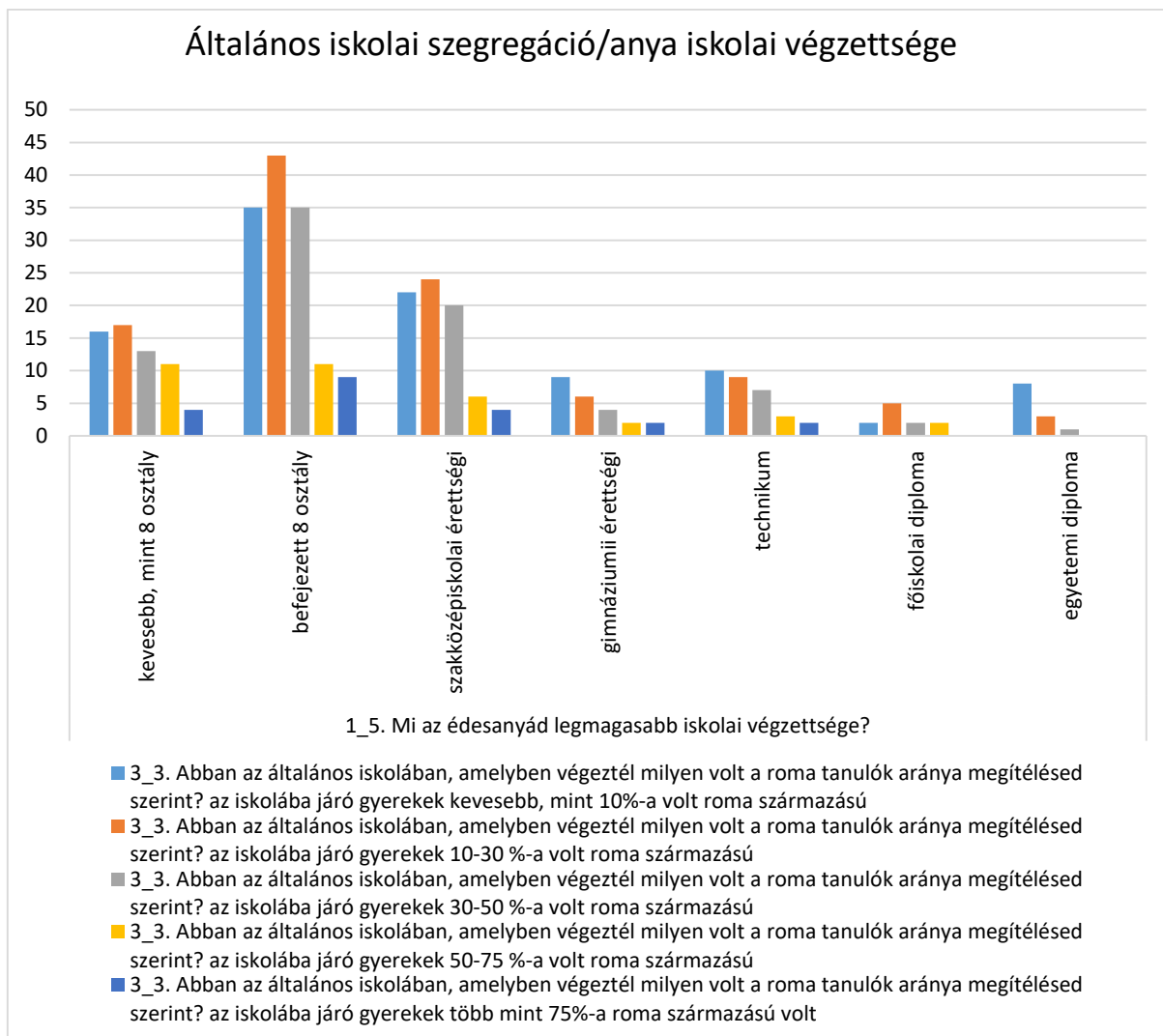

44. ábra. Általános iskolai szegregáció/apa iskolai végzettsége

A mintába került 25 diplomás apa közül 3-nak a gyereke járt szegregált általános iskolába, igaz ők olyanba, ahol a roma gyerekek aránya 75 % fölötti volt. Így a diplomával rendelkező apák 15 %-ának gyereke járt szegregált általános iskolába. Ezek a diplomás apák községekben éltek. A 8 általánost, vagy annál kevesebb végzettségűek esetében 25 százalékuk a gyerekeknek szegregált általános iskolába járt.

Az anya iskolai végzettségét tekintve azt találjuk, hogy az az összefüggés, hogy minél magasabb az ő iskolai végzettsége, annál kisebb eséllyel jár gyereke szegregált általános iskolába ez esetben is fennáll.

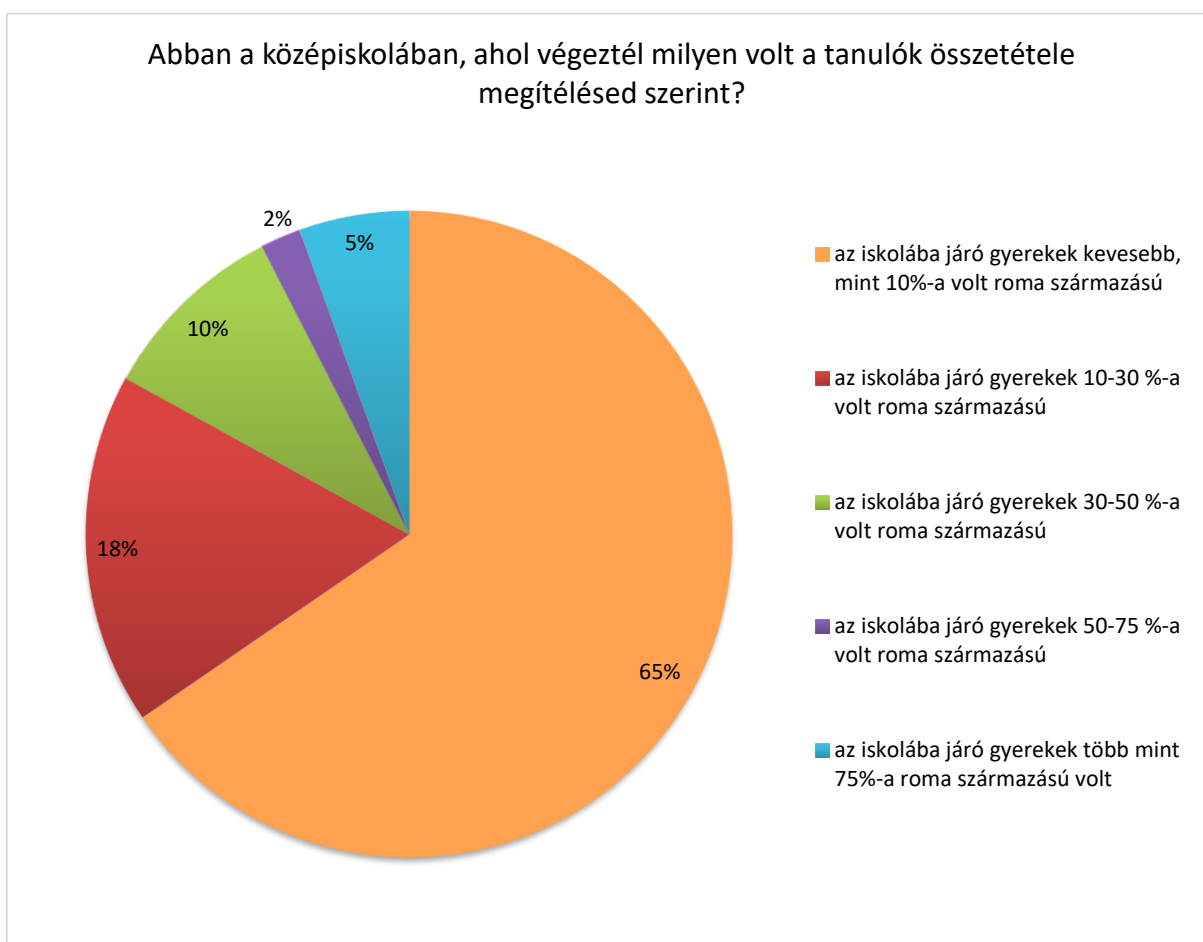

45. ábra. Általános iskolai szegregáció/anya iskolai végzettsége

A 12 fő egyetemi diplomát szerzett édesanya közül senkinek nem járt gyermeke szegregált általános iskolába. A 11 főiskolai végzettségű közül 2 főnek. Így a diplomás anyák gyermekeinek 8 %-a járt szegregált iskolába, annak ellenére, hogy ők integrált lakókörnyezetben éltek már a házasságkötésük után. Ezzel szemben ebben a mintában azoknak az anyák, akiknek alacsony volt az iskolai végzettsége a gyerekei 25% -a szegregált általános iskolában végezte a tanulmányait.

A középiskolai tanulmányok esetében az általános iskolaiétól jóval kisebb mértékű volt a mintába bekerültek esetében azoknak az iskoláknak a száma és aránya, ahol szegregált körülmények között tanultak. Ennek oka az, hogy olyan alacsony arányban vesznek részt gimnáziumi oktatásban a roma tanulók, hogy ez esetben nem keletkezik szegregált oktatási intézmény. Ez már kevésbé érvényes megállapítás a középiskolákra vonatkozóan, ott is elsődlegesen a szakképző iskolák esetében, ahol igen jelentős arányban találunk szegregált iskolákat.

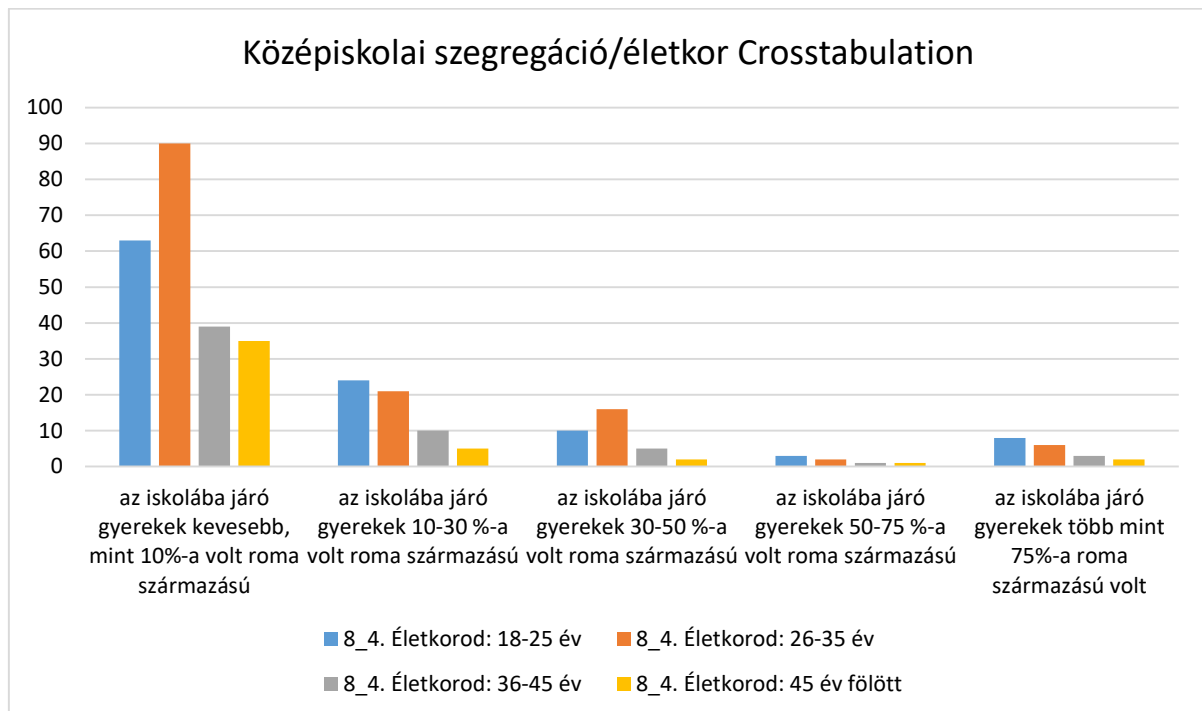
Abban a középiskolában, ahol végeztél milyen volt a tanulók összetétele megítélésed szerint?		
Válaszlehetőségek	db	%
az iskolába járó gyerekek kevesebb, mint 10%-a volt roma származású	227	65,4
az iskolába járó gyerekek 10-30 %-a volt roma származású	61	17,6
az iskolába járó gyerekek 30-50 %-a volt roma származású	33	9,5
az iskolába járó gyerekek 50-75 %-a volt roma származású	7	2
az iskolába járó gyerekek több mint 75%-a roma származású volt	19	5,5
Összes kitöltő:	347	

46. ábra. Abban a középiskolában, ahol végeztél milyen volt a tanulók összetétele megítélésed szerint?

Az ábra egyértelműen azt mutatja, hogy azok a roma diplomások, akik a mintába kerültek középiskolai tanulmányaik során túlnyomórészt integrált oktatási környezetben tanultak, ha gimnáziumba jártak, ebben az esetben csak néhány roma volt az adott iskolában. Ha a korábbiakhoz hasonlóan azokat az iskolákat tekintjük szegregált oktatási környezetnek, ahol a

roma tanulók aránya meghaladja az 50 %-ot, akkor azt találjuk, hogy ez a középiskolák esetében mindösszesen 7 százalékot tesz ki. A 347 kérdésre válaszadó közül középiskolai tanulmányai során 26 fő tanult szegregált iskolai környezetben.

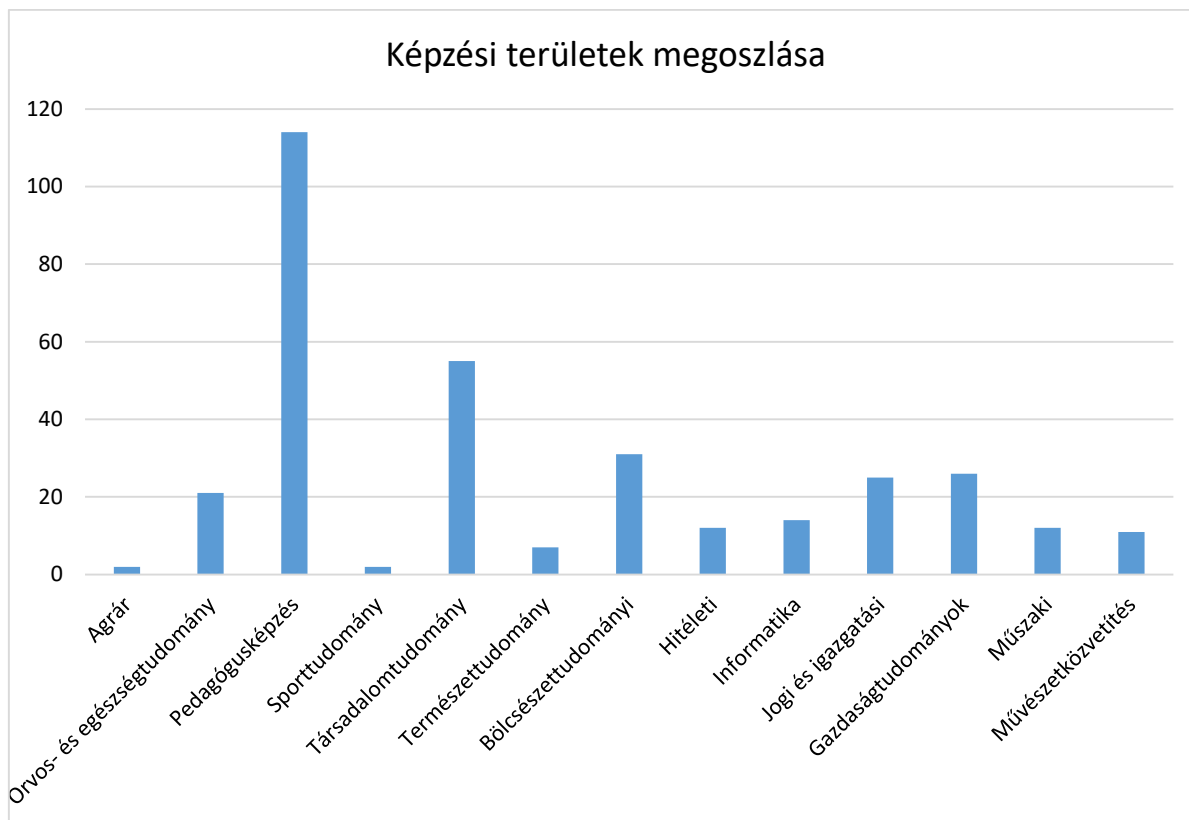

47. ábra. Középiskolai szegregáció és az életkor összefüggése

Megvizsgáltuk, hogy az adatsorok alapján az egyes korcsoportok középiskolai tanulmányaik során milyen arányban jártak szegregált iskolába. A 45 éven fölüliek esetében ez az almintában betöltött arányukat számítva 6,7 % volt. A 36-45 év közöttiek esetében 6,9 %, a 26-35 éves korcsoport esetében 5,9 %, míg a 18-25 évesek körében 10,2 %. Az adatok azt mutatják, hogy a 36-45 év és az annál idősebbek esetében kiegyenlített volt a megoszlás. Ez csökken a 26-35 évesek körében, azonban úgy tűnik, hogy a felsőfokú képzést jelenleg végzők esetében egy jelentősen növekvő tendencia rajzolódik ki a szegregált középiskolába járást illetően. Az adatsorokból nem megítélhető, hogy ez trend jellegűvé válik-e.

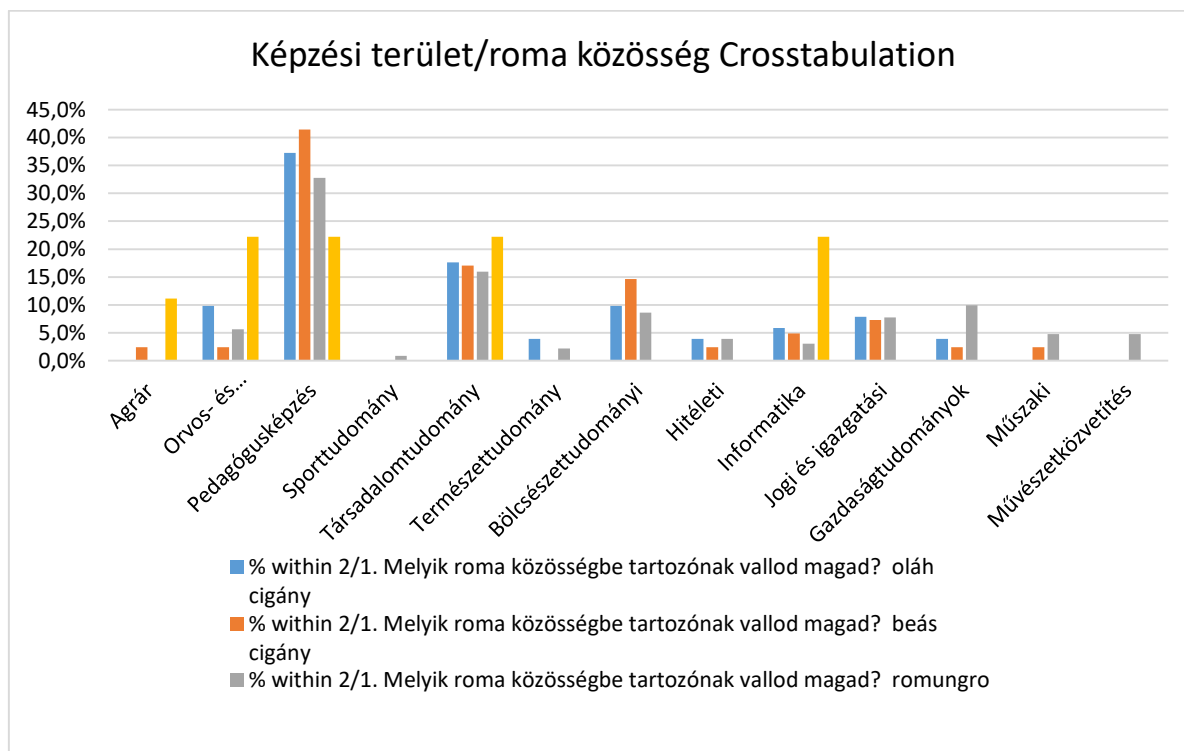
3.12. A diplomás romák képzési területei

Az alapsokaság jellemzőinek tekintetében kiemelt szerepe van a képzési terület kérdésének. Nézzük meg a teljes mintára vonatkozóan hogyan oszlanak meg a képzési területek! Ezt követően keresztábra elemzés révén próbáljuk más változókkal összevetve a lehetséges kapcsolódásokat és összefüggéseket felderíteni.

48. ábra. A diplomás romák képzési területeinek megoszlása

Elsőként a képzési terület és roma közösséghez tartozás kapcsolatát vizsgáljuk.

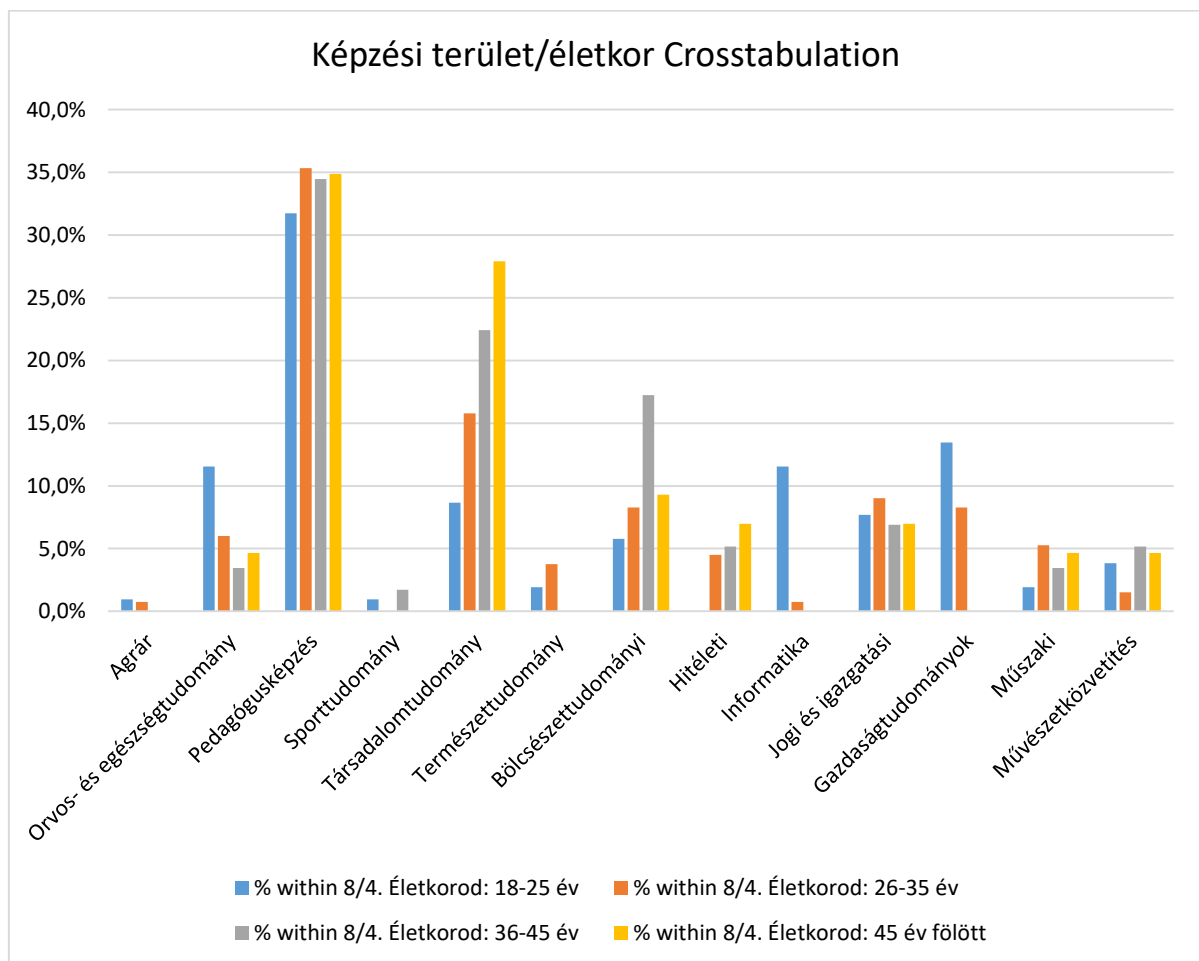
49. ábra. Képzési terület/roma közösség

Figyelemreméltó megoszlást mutat az egyes roma nyelvi/kulturális csoporthoz tartozás és a képzési területen való megjelenésük viszonya. Nézzük meg kulturális közösségek szerint az

arányokat! Az oláh cigány közösség esetében az agrárképzés, a sporttudomány, a műszaki tudományok és a művészetközvetítés területén a válaszadók közül senki nem folytatott (és folytat) felsőfokú tanulmányokat. Az 51 válaszadó 10 %-a az orvos- és egészségtudományi képzési területet választotta. Legnagyobb mértékben a pedagógusképzés területén tanultak/tanulnak az oláh cigány közösségbe tartozók, 19 fő (37 %). Ezt követi a társadalomtudományokat tanult 9 fő (18 %), majd a bölcsészettudományi képzési területen tanulók 5 fővel, azaz 10 %-os részesedéssel az oláh cigány csoporton belüli részarányokat megjelenítve. A jogi-és igazgatási képzési területen 4 fő (8 %), informatikai 3 fő (6 %), valamint a hitéleti, a gazdaságtudományi és természettudományi területen 2-2 fő (4-4 %) tanultak az oláh cigány közösségbe tartozók.

Nézzük az egyes képzési területen tanulók arányát a beás cigány közösség esetében! A 41 fős beás almintá csak három képzési területen nem képviselteti magát, a sporttudomány, a természettudomány és a művészetközvetítés területén. Kimagasló a beások körében is a pedagógusképzési terület, 17 fő (41,5%). Az ő esetükben a társadalomtudományi és a bölcsészettudományi képzésben résztvevők vannak ezt követően a legnagyobb arányban az előbbinél 7 fővel (16%), az utóbbinál 6 fővel (15%) részesednek. A három képzési területen tanult/tanul a beás cigány közösséghez tartozó diplomások 72 %-a. A jogi-és igazgatási területen 3-an tanultak (7 %), 1-1 fővel képviselteti magát az agrártudományi, az orvos- és egészségtudományi, a hitéleti, a gazdaságtudományi és a műszaki képzési terület (2,5-2,5 %). A romungrók körében 232 fő, agrárképzést végzett/végzőt nem találunk, minden más képzési területen érintettek. Körükben is a pedagógusképzési terület a leginkább preferált 76 fővel. Százalékosan azonban ez 33-at tesz ki, vagyis egyharmaduk választotta ezt a képzési területet, ez az oláh cigányok, de főleg a beások esetében jóval magasabb, mint láttuk. Körükben is a társadalomtudományi, 37 fő (16 %) a második legnépszerűbb képzési terület, de a gazdaságtudományi képzésben részesültek 23 fő (10 %) megelőzik a bölcsészettudományi képzést 20 fő (9 %) a képzési területek népszerűségi listáján. Magas a jogi-és igazgatási területen tanultak/tanulók aránya 18 fő (8%) ez teljesen hasonló arányt mutat a három roma nyelvi/kulturális közösség esetében. 13 fő (6 %) tanult az orvos-és egészségtudományi területen, itt a részesedésük (az almintában betöltött arányukat tekintve) fele az oláh cigány közösséghez képest, de duplája a beás cigányok csoportjának. A művészetközvetítés területén a 11 fő mindegyike romungró, ez a közösség zenei hagyományai miatt nem meglepő. Ez a képzési terület 5%-al részesedik az összeshez viszonyítva, ugyanilyen mértékben folytattak/folytatnak tanulmányokat a romungrók a műszaki képzési területen. A hitéleti képzés

9 fő (4%), az informatika 7 fővel, azaz 3%-al részesedik. A sort a természettudomány 5 fő (2%) és a sporttudomány zárja 2 fő (1%). Bár a romungró csoport esetében is jelentős arányt képvisel a saját csoporton belül a három legnépszerűbb képzési terület (pedagógusképzés, társadalomtudomány, gazdaságtudomány), de ez az arány jóval kisebb, mint az oláh cigány és a beás cigány közösség esetében. Különbség mutatkozik a tekintetben abban is, hogy ez utóbbi két csoportnál a bölcsészettudományi képzés jóval nagyobb szerepet kap, mint a romungróknál. Nézzük meg mutatkoznak-e különbségek a mintába került személyek képzési területe és a korcsoportok szerinti tagolódása között!

50. ábra. Képzési terület/életkor

A 45 év fölöttiek korcsoportjából (43 fő) közül senki nem végzett felsőfokú tanulmányokat az agrár, a sporttudomány, a természettudomány, az informatika és a gazdaságtudományi képzési területen. Jelentős részük a 45 főből 15 (35 %) a pedagógusképzési területen tanult, 12 fő (28%) a társadalomtudományi, 4 fő (9%) a bölcsészettudományi, 3 fő (7-7%) hitéleti és jogi-igazgatási területen végzett felsőfokú tanulmányokat. A művészetközvetítés, a műszaki és az orvosi-egészségügyi képzési területen 2-2 fő (3,4 %) szerzett diplomát.

Ha a 36-45 év közötti korcsoportot vesszük szemügyre azt találjuk, hogy az ő esetükben sem vett részt senki agrár, informatika, műszaki és természettudományi képzésben. A 45 év fölöttiektől eltérően körükben megjelent a sporttudományi képzési terület, igaz 1 fő végzete el csak a képzést. Az 58 főből, aki a korcsoportba tartozik és választ is adott a kérdésre a legtöbben a pedagógusképzési területen tanultak, 20 fő (35 %), társadalomtudományi végzettséget 13 fő (22%) szerzett ebből a korcsoportból. 10 fő tanult bölcsészettudományi szakokon (17%). A jogi-és igazgatási képzési területen 7 fő tanult (7%), A többi képzési terület 1-3 fővel képviselteti magát. Azt látjuk tehát, hogy képzési területek megoszlása és arányai a 36-45 év közötti és a 45 év feletti korosztályok esetében nagyfokú hasonlóságot mutatnak. Történik-e változás a fiatalabb generációk esetében? A 26-35 éves korosztály esetében egyértelműen kiszélesedik a képzési paletta, egyedül a sporttudomány területén nem végeznek a korcsoportba tartozók tanulmányokat, tehát ők azok, akik a gazdaságtudományi, informatikai és természettudományi területen szereznek a roma diplomások közül elsőként felsőfokú diplomát. Az informatikai képzésben csak 1 fő, de a természettudományi területén már 5 míg a gazdaságtudományi képzési területen 11 fő végez főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat. Ebben a korcsoportban az ide tartozó 133 főből 11 (8 %) végez gazdaságtudományi területen, amivel jelentősen megváltoztatja a korábbi korcsoportok esetében érvényes belső megoszlást a képzési területeknek. Az azonban nem változik, ebben a korcsoportban is kiemelkedik a pedagógusképzésben résztvevők aránya 47 fő (53%). A korábbi korcsoportokhoz képest jelentősen csökken a társadalomtudományi képzést választók aránya 21 fő (16%), Jelentősen visszaesik a bölcsészképzésben részesülők aránya is, 11 főre (8%). Jelentősen megnő a jogi-és igazgatási területen (12 fő, azaz 9 %) és az orvos-és egészségtudományi területen tanulók aránya (8 fő, azaz 6%), ezzel párhuzamosan a műszaki képzést végzők aránya is jelentősen növekszik. Nézzük a jelenleg felsőfokú tanulmányokat folytató 18-25 év közötti korcsoport esetében folytatódik-e a változási folyamat! A korcsoportba tartozó 104 fő (akik majd 30 fővel kevesebben vannak, mint a 26-35 évesek korcsoportja) is 12 képzési területen folytat tanulmányokat, közöttük már nincs olyan, aki a hitéleti képzést végezné, de újra megjelenik a sporttudomány. Ugyan csökken a részesedése, de még így is a pedagógusképzés a legnépszerűbb ebben a korcsoportban is, ahogy az összes többiben volt, 33 fő (32%), a kérdőívet kitöltők esetében jelentősen lecsökken a társadalomtudományi képzést végzők aránya, 9 fő (9%), még drasztikusabb a csökkenés a bölcsészettudományi képzés esetében, jelenleg 6 fő (6%) tanul csak ezen a területen. Előtérbe kerül a gazdaságtudományi 14 fő (14%), az informatikai képzési terület és az orvos-és egészségtudomány, ahol 12-12 fő vesz részt ilyen képzésekben a korcsoportból (12-12 %). Azt látjuk tehát, hogy míg a korábbi korcsoportoknál

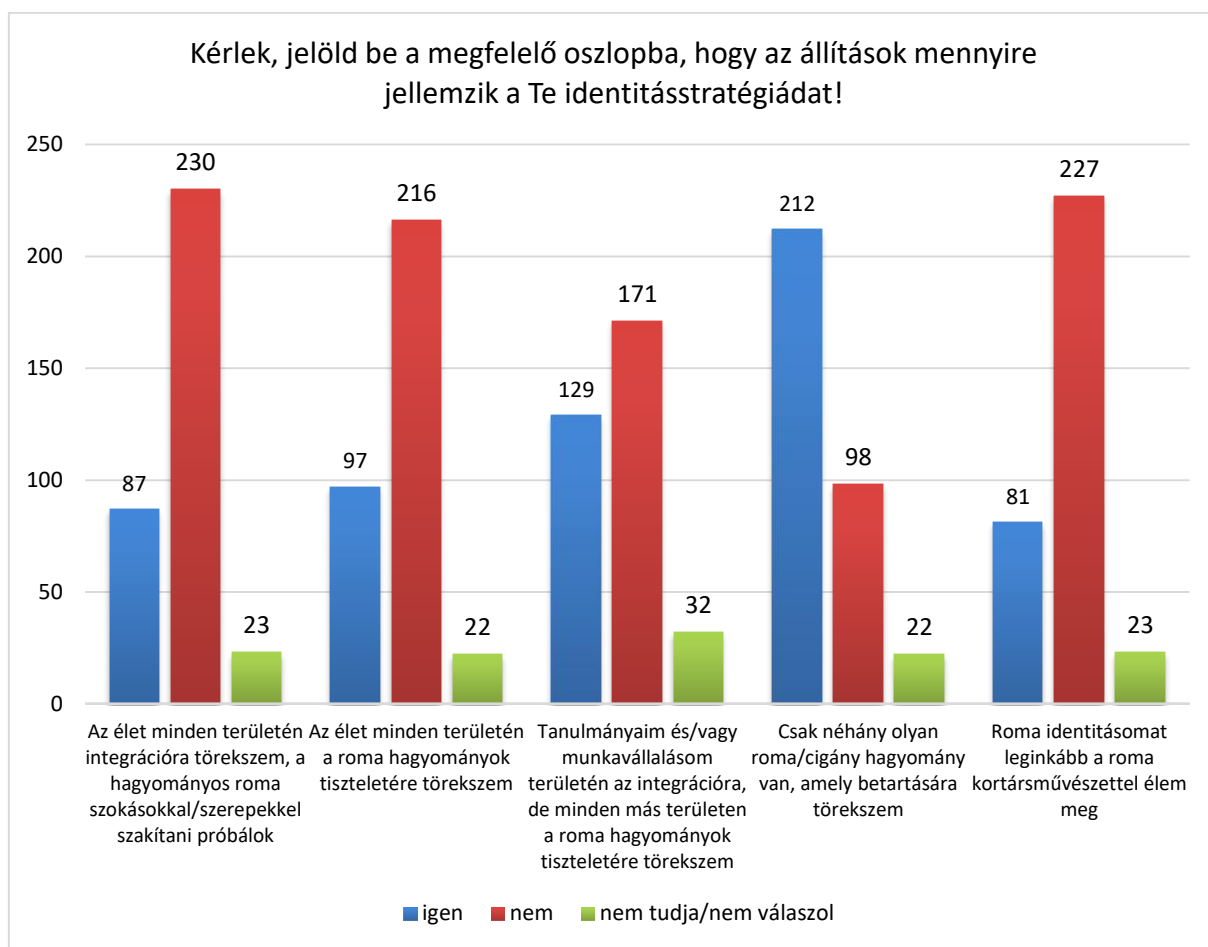
a pedagógusképzés mellett mindig a társadalomtudományi képzés volt a leginkább választott terület, a 45 évesek esetében pedig a bölcsészettudományi szakok, a legfiatalabb korosztály esetében itt jelentős változások történtek. A többi területen csak néhányan végeznek felsőfokú tanulmányokat. Azt látjuk tehát, hogy a legfiatalabb generáció olyan képzési területen végez ma tanulmányokat, amely a pedagógusképzés kivételével a korábbi, de főleg a 35 év feletti korcsoportokban nem voltak jellemzőek. Ez azt mutatja, hogy jelentős belső átalakulási folyamat indult meg a képzési területek vonatkozásában. A diplomát szerző romák körében a képzési területek diverzifikálódtak és megjelennek nagy súllyal olyanok is, amelyek korábban roma fiatalok számára nem tűntek elérhetőnek.

3.13. A diplomás romák identitásstratégiája

A kutatási célok elérése szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy a diplomát szerzett/szerző roma fiatalok szüleinek és a diplomaszerezést követően saját maguknak milyen az identitásstratégiája.

Az alábbi táblázat és az abból szerkesztett diagram azt mutatja, hogy a diplomát szerzőknek milyen a jelenlegi identitásstratégiája.

Kérlek, jelöld be a megfelelő oszlopban, hogy az állítás mennyire jellemezi a Te identitásstratégiádat!			
Válaszlehetőségek	igen	nem	nem tudja/nem válaszol
Az élet minden területén integrációra törekszem, a hagyományos roma szokásokkal/szerepekkel szakítani próbálok	87	230	23
Az élet minden területén a roma hagyományok tiszteletére törekszem	97	216	22
Tanulmányaim és/vagy munkavállalásom területén az integrációra, de minden más területen a roma hagyományok tiszteletére törekszem	129	171	32
Csak néhány olyan roma/cigány hagyomány van, amely betartására törekszem	212	98	22
Roma identitásomat leginkább a roma kortárművészettel élem meg	81	227	23
Összes kitöltő:	350		

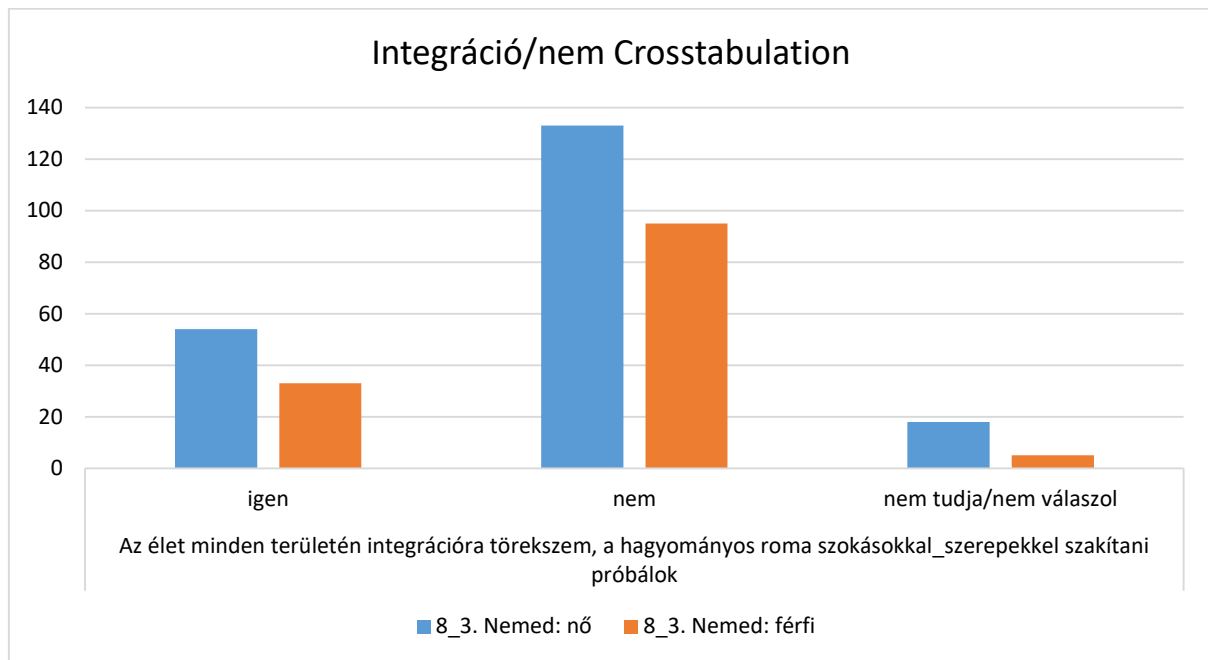

51. ábra. Identitásstratégiai jellemzők

Azt látjuk a beérkezett válaszokból, hogy a diplomás romák túlnyomó része úgy törekszik a társadalmi integrációra, hogy annak nem része a hagyományos roma szokásokkal, szerepekkel való szakítás, majd háromszor annyian választják ezt az opciót, mint azt, hogy a kettő az integráció és a hagyományos roma kulturális elemektől való eltávolodás egymás rovására érhetőek el. Nem mond ellent ennek a második választípusból kiolvasható attitűd sem. Túlnyomó többségük nem kíván megszabadulni a számára ismert roma hagyományoktól, de az integrációs szándékával, értékrendszerével már nem tartja összeegyeztethetőnek, hogy életét minden területen a roma hagyományoknak a tisztelete töltse ki. Erre utal az az adatsor is, amely során a válaszadók kétharmada esetében csak néhány roma hagyományelem van, amelynek a betartására törekszik. Figyelemreméltó, hogy ugyan a válaszadók nagy részének identitás-megélésének a kortárs roma művészet nem tölt be kizárólagos szerepet, de az életében, de a válaszadók egyharmada esetében ennek fontos szerepe van. Az interjúk elemzése során erre az összetevőre vissza fogunk térni.

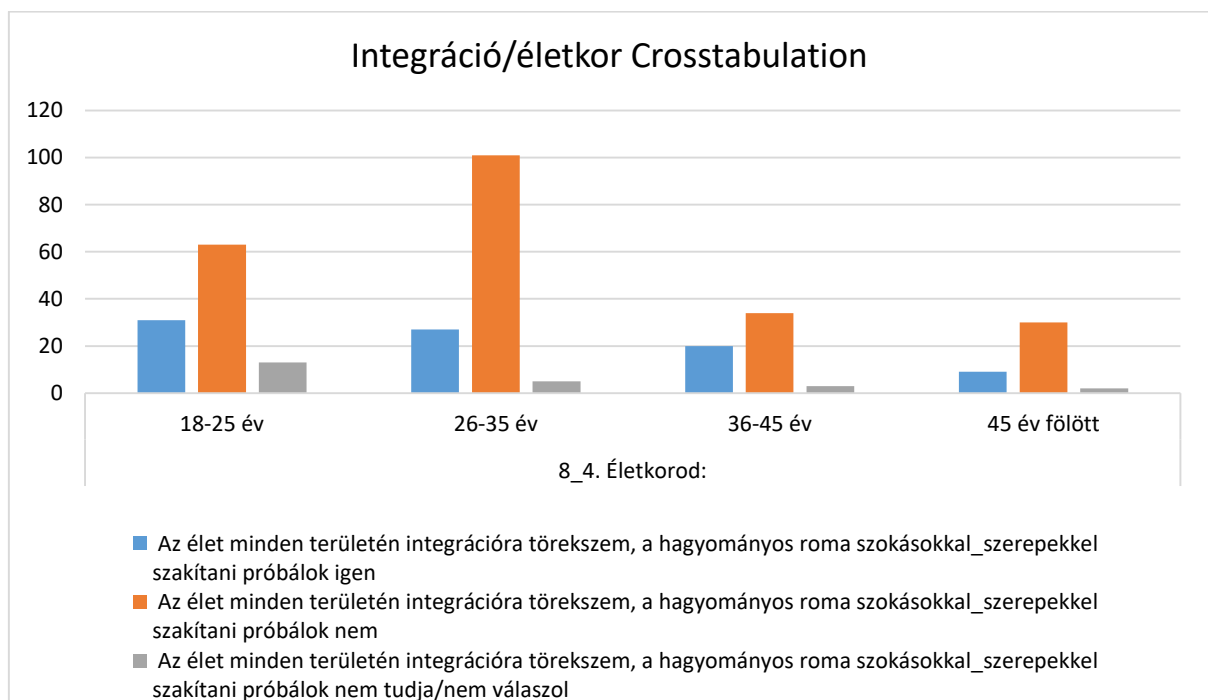
Az integrációra törekvés és a nemi megoszlás, valamint a roma hagyományok tiszteletére törekvés és a mintába tartozók nemi megoszlása keresztábrájának elemzése során

egyértelművé vált, hogy nincs lényeges különbség a férfiak és a nők két változóval kapcsolatos beállítódása között. Egyáltalán nem tűnnek ebben a vonatkozásban hagyományosabb szemléletet mutatónak, mintakövető magatartást tanúsítónak a nők.

52. ábra. Integráció/nem

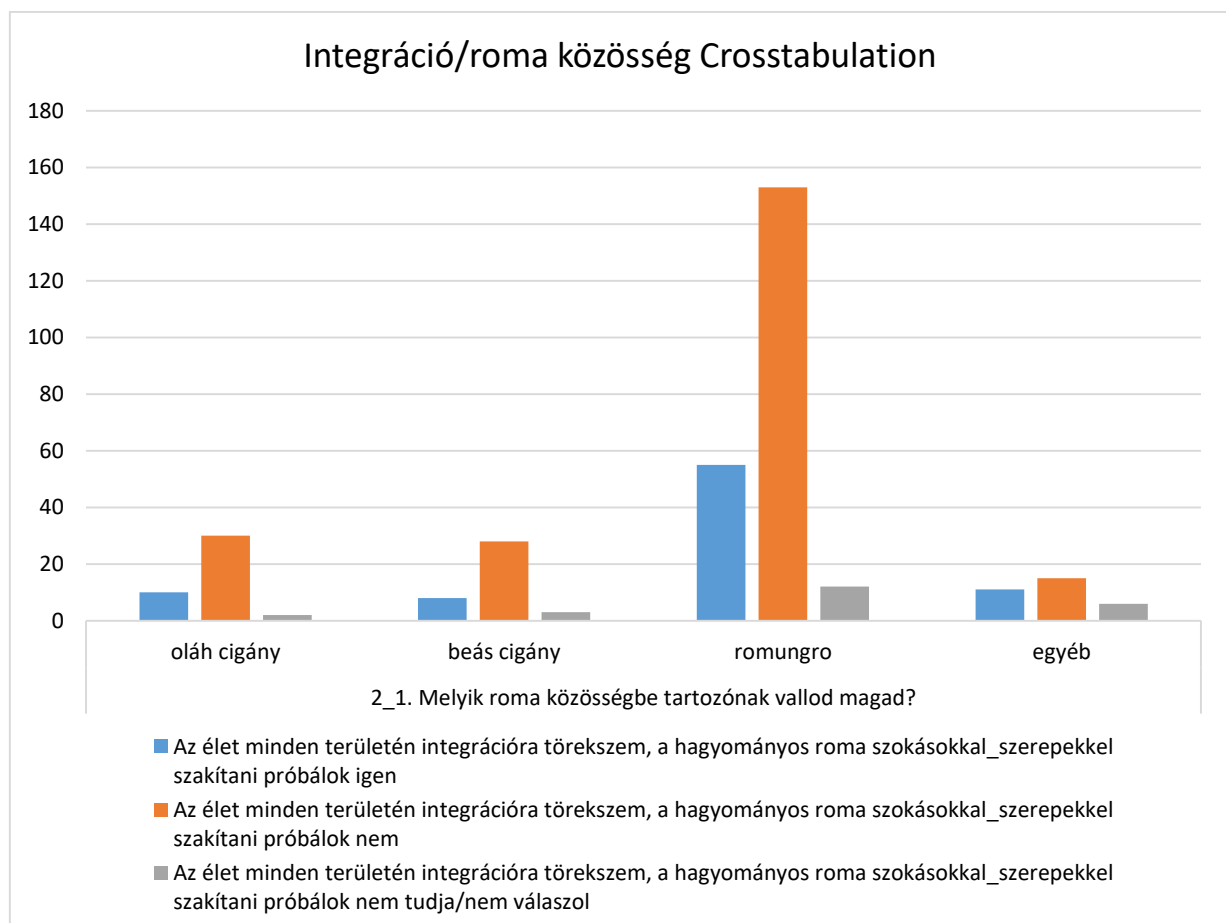
Ha az életkor és az integráció összefüggését keressük, akkor ott már kirajzolódnak az egyes életkori csoportok közötti jelentős eltérések.

53. ábra. Integráció/életkor

A 45 év fölöttiek korcsoportjában háromszor annyian vannak azok, akik úgy törekszenek az élet minden területén integrációra, hogy nem kívánnak eltávolodni a kibocsátó/származási csoport szokásaitól, hagyományaitól. A 36-45 év közöttiek korcsoportjában közelít egymáshoz az igenek és a nemek aránya, itt csak másfélszer annyian mondják, hogy az integrációra törekvést nem kívánják a roma kulturális hagyományokkal való szakítás/távolodás folyamatával összekötni. A 26-35 évesek korcsoportjában újra nyílik az olló az igen és nem válaszok között, körükben újra erősödik a hagyományok megtartásával megvalósított társadalmi integráció elgondolása. A 18-25 évesek körében, akik túlnyomó része ma végzi felsőfokú tanulmányait újra csökken a távolság az igen és nem válaszok között. Mintha felerősödne az integrációra törekvés és a roma hagyományok megtartása közötti egyértelmű választás szándéka

Nézzük meg, hogy az integráció versus hagyományok fenntartása dilemma milyen mértékben hozható összefüggésbe a roma nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozással!

54. ábra. Integráció/roma közösség

Az oláh cigány közösség esetében 10-en adták azt a választ, hogy az integrációs folyamat részeként szakítani kívánnak a roma szokásokkal és hagyományokkal, míg 30-an éppen ellenkezőleg képzelik el az integráció és hagyomány viszonyát. A beás cigányok esetében még nagyobb azok aránya, 8:28-hoz, akik nem kívánják hagyományos kultúrájukat feláldozni az integrációs folyamat sikere érdekében. Meglepő módon a romungró közösség, amelyik a legkorábban és a legnagyobb mértékben eltávolodott a hagyományos roma kultúrától, hiszen évszázadok óta elveszítette a roma nyelv kárpáti dialektusát jelentő nyelvi különállóságát, jelentős csoportjai polgárosultabb életformát követtek, másik részük az elszegényedés miatt vesztette el tradicionális életformáját, mégis igen nagy arányban adták azt a választ, hogy nem kívánnak az integrációs folyamat részeként kulturális hagyományaiktól eltávolodni. Az interjúkból kirajzolódó narratívák rávilágítanak ennek a beállítódásnak a hátterére.

3.14. Párvalasztási stratégiák

A kutatási célkitűzések megvalósítása szempontjából kifejezetten fontos annak vizsgálata, hogy a mintába került 355 diplomát szerzett/szerző roma személyek milyen párvalasztási és gyermekvállalási stratégiát alkalmaznak, milyen módon vélekednek a nemi szerepekről.

Az alábbi táblázat és a belőle szerkesztett diagramból kiviláglik, hogy a 344 kérdésre választ adó diplomásból 112-nek jelenleg nincs párkapcsolata. Ez akkor is igen magas arány, ha tudjuk, hogy a 18-25 év közötti korosztály majd harmadát adja a mintának. Az interjúk kutatás is azt mutatja, hogy minden korosztály esetében sokan vannak, akiknek nincs sikeres párkapcsolata. Ezt az életút interjúkból nyert narratívák segítségével a következő fejezetben fogjuk elemezni.

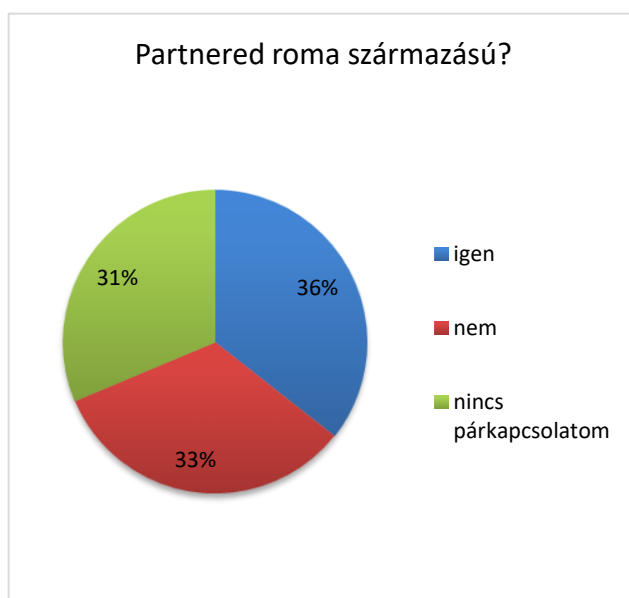
Párkapcsolatban élsz?		
Válaszlehetőségek	db	%
igen, együtt élek a házastársammal/élettársammal	182	52,9
igen, van párkapcsolatom, de nem élünk együtt	50	14,5
nem, pillanatnyilag nincs párkapcsolatom	112	32,6
Összes kitöltő:	344	

55. ábra. Párkapcsolatban élők

Fontos összetevő annak vizsgálata, hogy a diplomát szerzett/szerző romák esetében milyen mértékű és milyen jellegzetességeket mutat az etnikai vegyesházasság.

Az identitás szempontjából döntő összetevő, hogy a diplomás romák roma, vagy nem roma párt választanak-e maguknak. Az alábbi diagram azt mutatja meg, hogy a mintába kerültek milyen párválasztási stratégiát követnek.

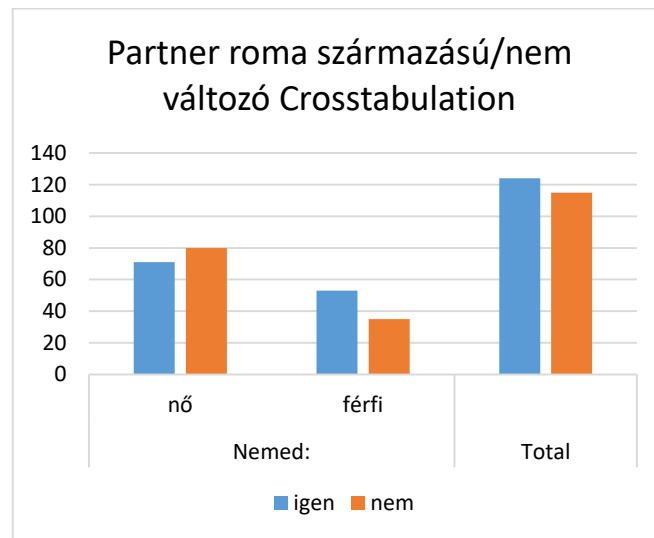
Partnered roma származású?		
Válaszlehetőségek	db	%
igen	124	35,6
nem	115	33
nincs párkapcsolatom	109	31,3
Összes kitöltő:	348	

56. ábra. Roma származású partner

Csak azok esetében vizsgáljuk, hogy roma-e a partner, akik házasságban élnek. A házásokra vonatkoztatottan ez az arány 239 fő esetében 124 igen 115 nem.

A mintába került és a kérdésre választ adó roma diplomások esetében a házasok 48 százaléka nem roma partnert választott. Ez az arány rendkívül magasnak tűnik és első látásra egyértelmű jele az asszimilációs szándéknak. Ha közelebbről megvizsgáljuk, a különböző változókkal való összefüggését a nem roma partner választásának nem tűnik elfogadhatónak ez a leegyszerűsített magyarázat.

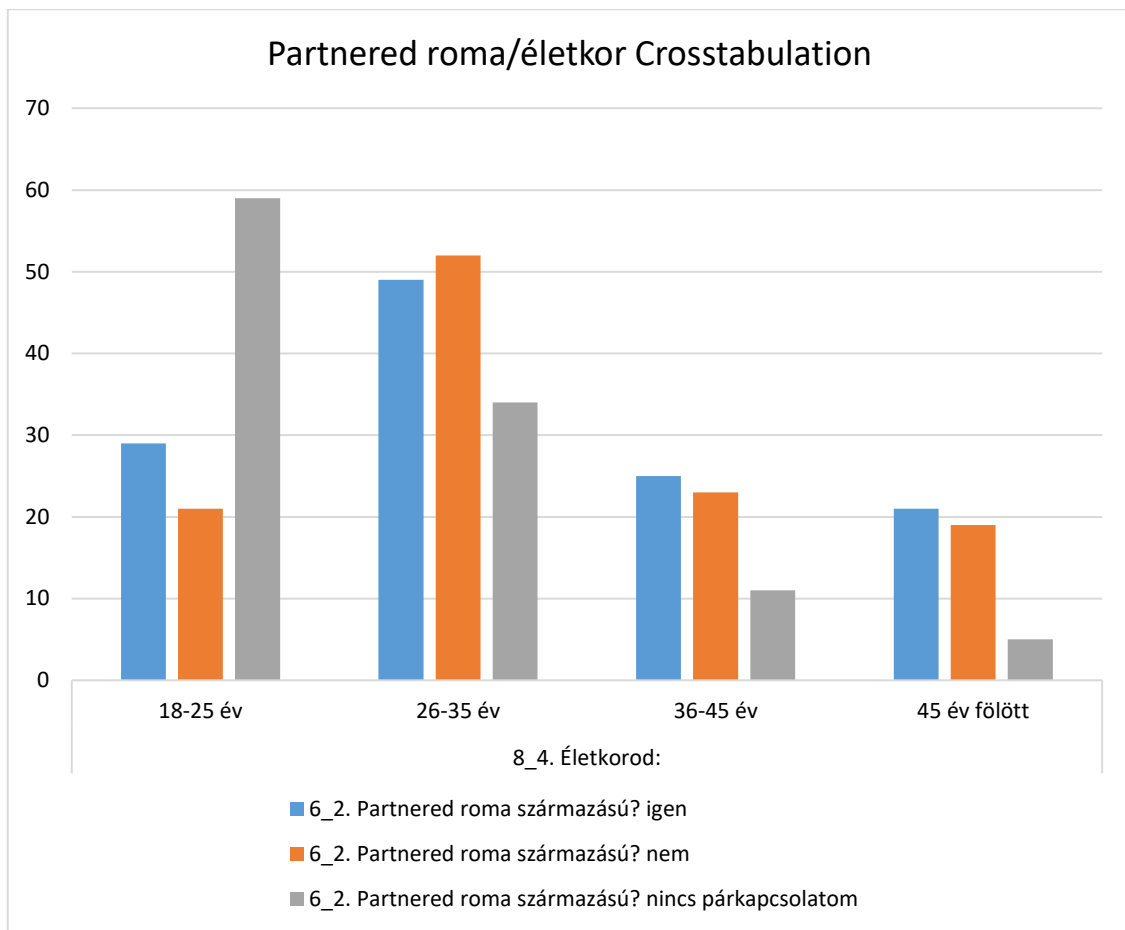
Elsőként vizsgáljuk meg a férfiak és a nők esetében milyen arányban jelenik meg a roma és nem roma partner.

57. ábra. Partner roma származású/nem

A partner választás esetén erős összefüggés mutatkozik abban, hogy a roma férfi vagy a roma nő hogyan dönt ebben a kérdésben. A válaszokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a diplomás roma nők jóval nagyobb arányban választanak maguknak nem roma partnert. A 151 házas roma nő 71 esetben választott roma férjet, míg 80 esetben nem romát. A férfiaknál egészen más tendencia rajzolódik ki: a 88 házas férfi többségében 53 esetben roma párt választott, míg csak 35 diplomás roma férfi választott nem roma házastársat magának.

Ugyancsak fontos összetevő a partner választás és az életkori csoportok közötti összefüggés megvizsgálása.

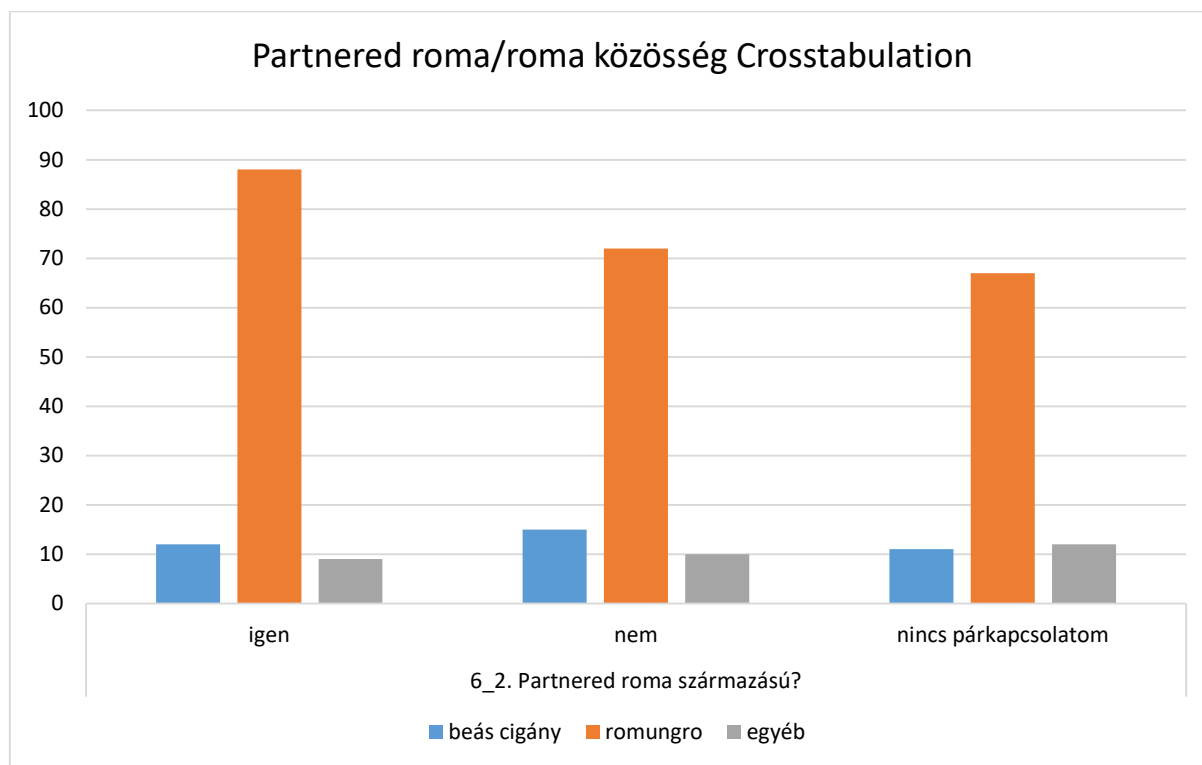
58. ábra. Roma partner/életkor

Figyelemreméltó megoszlást mutat az életkor és a partner roma származású-e változók közötti keresztábra elemzése. A 45 év feletti korcsoportnál 21 esetben roma a partner, 19 esetben nem. Ez a teljes minta arányait követi. Ugyancsak ez az arány mutatkozik a 36-45 éves korcsoportnál. Itt 25 igen és 23 nem válasz érkezett. A 26-35 évesek körében több a nem roma partner, mint a roma, 49: 54 arányban. Azonban úgy tűnik, ez a trend megtörik, mert a 18-25 évesek körében, akik már házasságban élnek 29-en roma partnet választottak és 21-en nem. Így ebben a korcsoportban kezd kinyílni az olló a roma partnert választók irányába, 48 százalékuk választott a saját etnikai csoportba tartozó házastársat, de még mindig 42 % azok aránya, akik nem roma partnert választanak. Fontos újfent arra utalni, hogy ebben a korcsoportban jelentős arányban vannak, akik még nem kötöttek házasságot, így nem ítélnél meg, hogy itt egy trendforduló lenne.

Az eddigi keresztábra elemzések során azt tapasztaltuk, hogy az adott változó viszonylatában kiemelt jelentősége van a roma nyelvi/kulturális csoportba való tartozásnak.

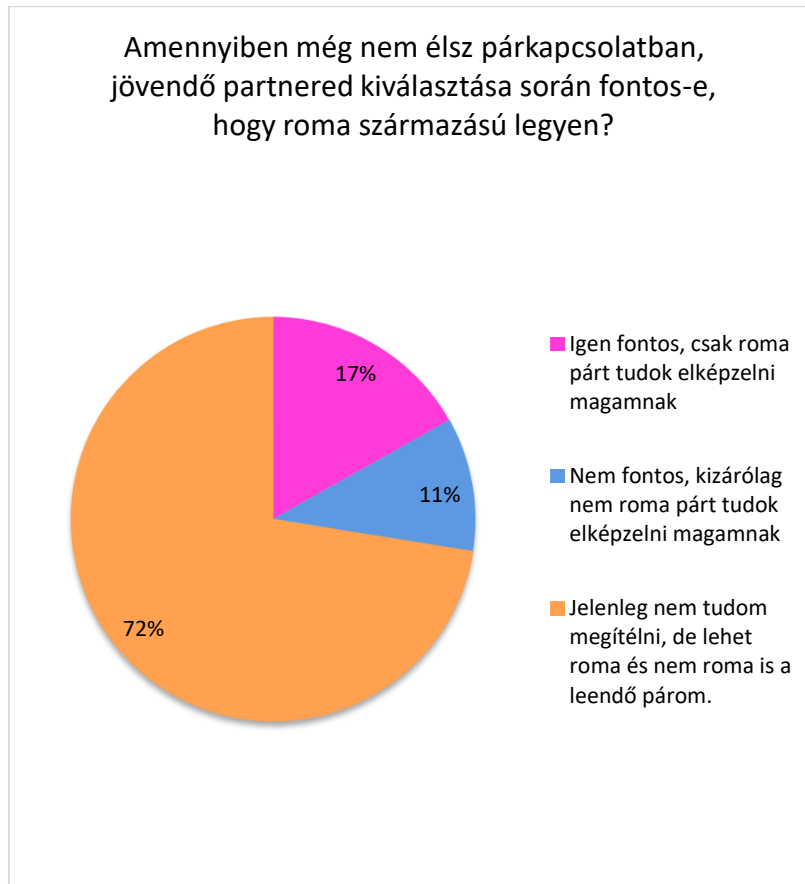
Nézzük meg befolyásolja-e hogy milyen párt választ magának a diplomás roma, ha a roma közösséghez való tartozását vizsgáljuk.

59. ábra. Partnered roma/roma közösség

Azt látjuk, hogy az egyes roma nyelvi/ kulturális közösségek eltérő módon viszonyulnak a roma vagy nem roma partner választásához. Az mindhárom csoportban közös, hogy jelentős mértékben választanak maguknak nem roma párt is. Az oláh cigány közösség esetében a 28 házasságban élő házastársak 13 esetben roma partnert választottak maguknak, míg 15 esetben nem romát. A beás cigány közösség esetében a 27 házasságból 12 roma partnert, míg 15 nem roma párt választott házastársnak. Tehát a két hagyományörzőnek tekintett csoport esetében meghaladja a nem roma párok aránya a roma párt választókét. Ezzel szemben a romungró közösséghez tartozó 160 házasságban élő pár esetében azok vannak többen 88-an, akik roma párt választottak maguknak, míg 72-en nem roma partnert választottak. Az interjúk elemzése során vissza kell térnünk erre a kérdésre, hogy erre a szokatlannak tűnő összefüggésre magyarázatot találjunk. Ennek oka az lehet, hogy a romungró nők esetében a hagyományos nemi szerepekre vonatkozó minták kevésbé korlátozóak. Míg a beás és oláh cigány diplomás nők menekülnek a kultúrájukba tartozó férfiak uralma elől, ez a romungrók esetében nem mutat olyan erős tendenciát, a férfiak polgárosultabb felfogásának nagyobb mértékű – de egyáltalán nem kizárólagos – érvényesülése miatt.

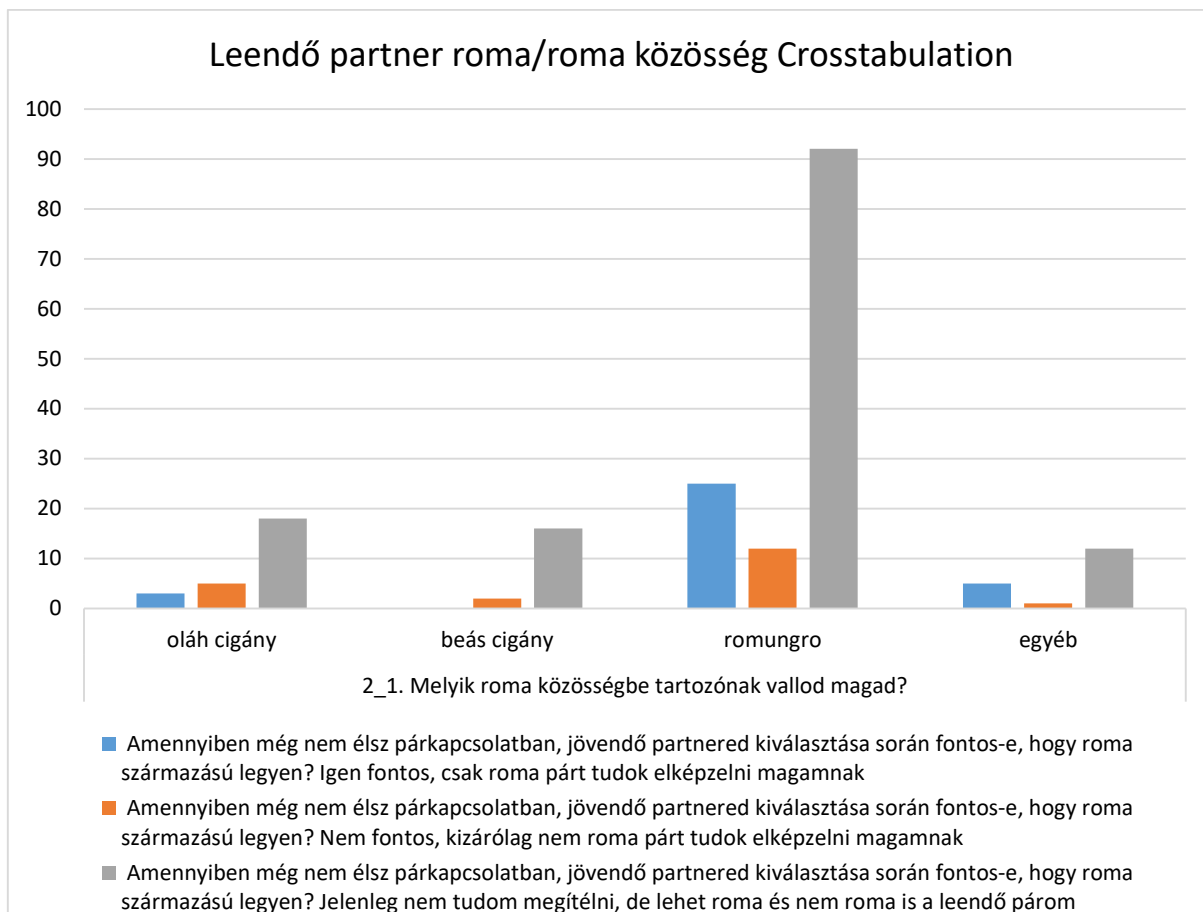
Azokat, akik a kérdőívfelvétel idején nem éltek párkapcsolatban, arra kértük, hogy jelöljék meg a leendő partnerük kiválasztásánál fontos-e, hogy roma legyen.

60. ábra. Amennyiben még nem élsz párkapcsolatban, jövődő partnered kiválasztása során fontos-e, hogy roma származású legyen?

A válaszok nagy része azt az opciót választotta, hogy jelenleg nem tudja megítélni, és roma és nem roma partner egyaránt szóba jön párként (72 %). Ugyanakkor, akik határozott elképzeléssel bírnak, hogy roma vagy nem roma párt szeretnének maguknak, azok jelentősen nagyobb arányban választották a roma partnert tudják csak elfogadni válaszlehetőséget.

Vizsgáljuk meg, hogy a még nem házas roma diplomások esetében van-e fontossága annak, hogy melyik roma nyelvi/kulturális közösségbe tartoznak a párválasztási preferenciáit illetően.

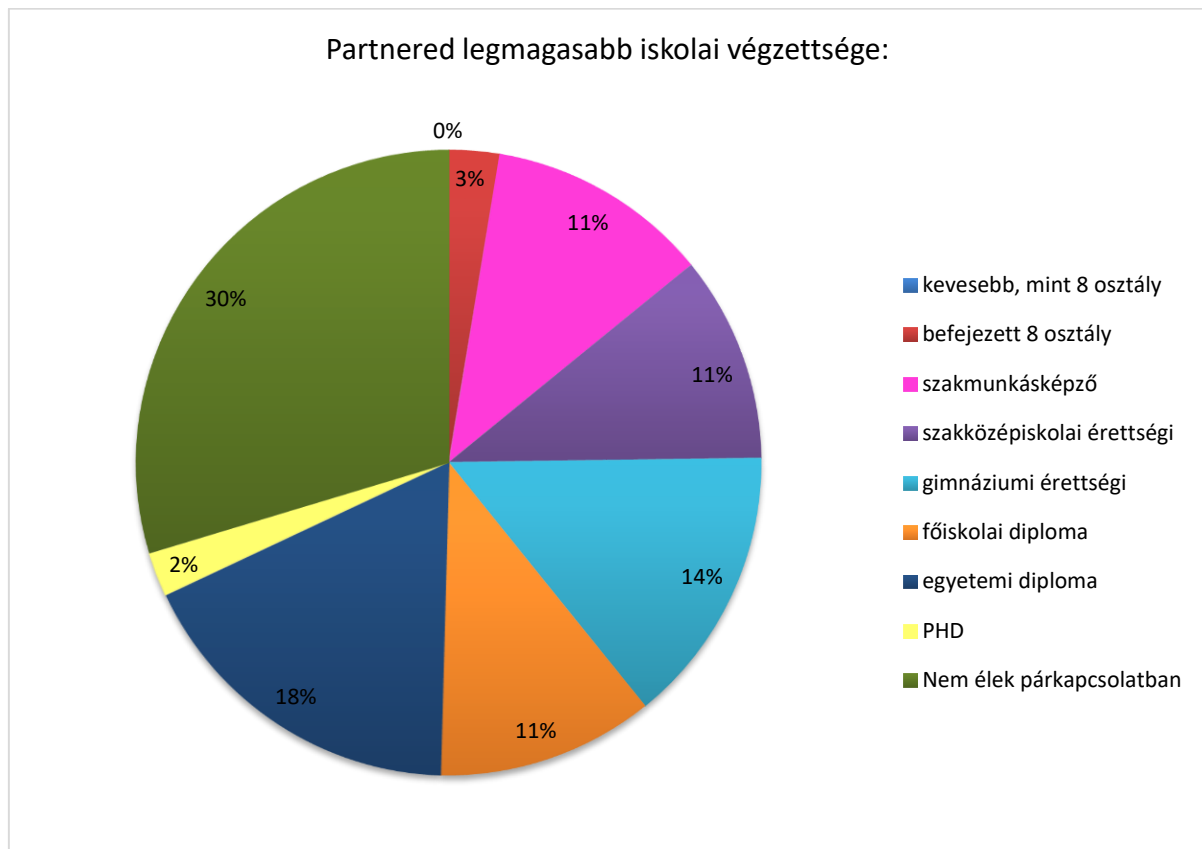

61. ábra. Leendő partner roma/roma közösség

Korábban azt láttuk, hogy az oláh cigány és a beás közösség nagyobb arányban választ magának nem roma párt. A keresztábra elemzés egyértelműen mutatja, hogy ez a beállítódás azok körében is él, akik még nem házasok a mintába kerültek közül. Körükben (igaz igen alacsony elemszámmal) az oláh cigány és a beás cigány közösségekben többen vannak azok, akik nem roma párt választanának leendő partnerként. Az oláh cigány közösségbe tartozók közül 3 mondta, hogy kizárólag roma párt tud elképzelni magának, 5 fő pedig kizárólag nem romát. A beások esetében 2 főnek volt erről határozott elképzelése, egyikük sem szeretne roma párt magának, kizárólag nem roma házastársat tudnak maguknak elképzelni. A romungró csoporthoz tartozók esetében 37 fő adott választ (körükben jóval nagyobb arányban vannak, akik erről határozott elképzelést formálnak) és közülük 25 csak roma párt, míg 12 csak nem roma párt tud magának házastársként elképzelni. Az adatokból az olvasható ki, hogy a romungró csoporton belül egyre inkább felerősödik (a még nem házasok esetében is) az a törekvés, hogy roma partnert válasszanak házastársuknak.

A házassági stratégiák szempontjából kitüntetett jelentőséggel bír, hogy a választott házastársnak milyen az iskolai végzettsége.

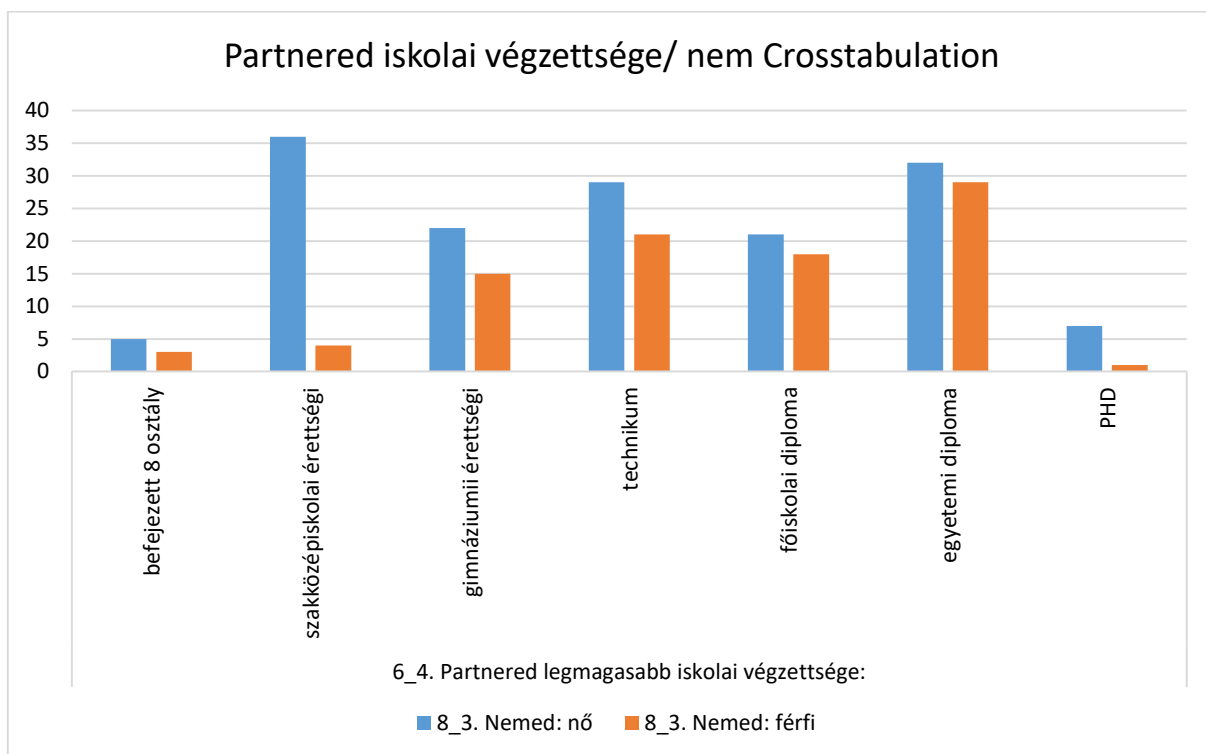
Az ábra egyértelműen megmutatja, hogy a mintába került diplomát szerzett/szerző már házasságban élő roma személyek (246 fő) esetében a partner iskolai végzettsége több esetben alacsonyabb a sajátjukénál.

62. ábra. Partner legmagasabb iskolai végzettsége

Olyan házastársat nem találunk, akinek 8 osztálynál alacsonyabb az iskolai végzettsége, de 8 fő esetében befejezett 8 osztály a házastárs legmagasabb iskolai végzettsége, szakmunkásképző 40 fő esetében, szakközépiskolai érettségi 37 fő, gimnáziumi érettségi 50 fő. Tehát a mintában szereplő házas diplomás romák 136 esetben náluk alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező partnerrel kötöttek házasságot és hasonló vagy magasabb iskolai végzettséggel rendelkező partnerrel csak 108 esetben kötöttek. Már a szülők iskolai végzettségénél is azt találtuk, hogy azok a szülők, akik főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkeztek jelentős arányban „lefelé,” azaz alacsonyabb iskolai végzettségű partnerrel házasodtak, ez különösen igaz volt a roma diplomás férfiakra (apákra). Az interjúelemzések során visszatérünk erre a kérdésre.

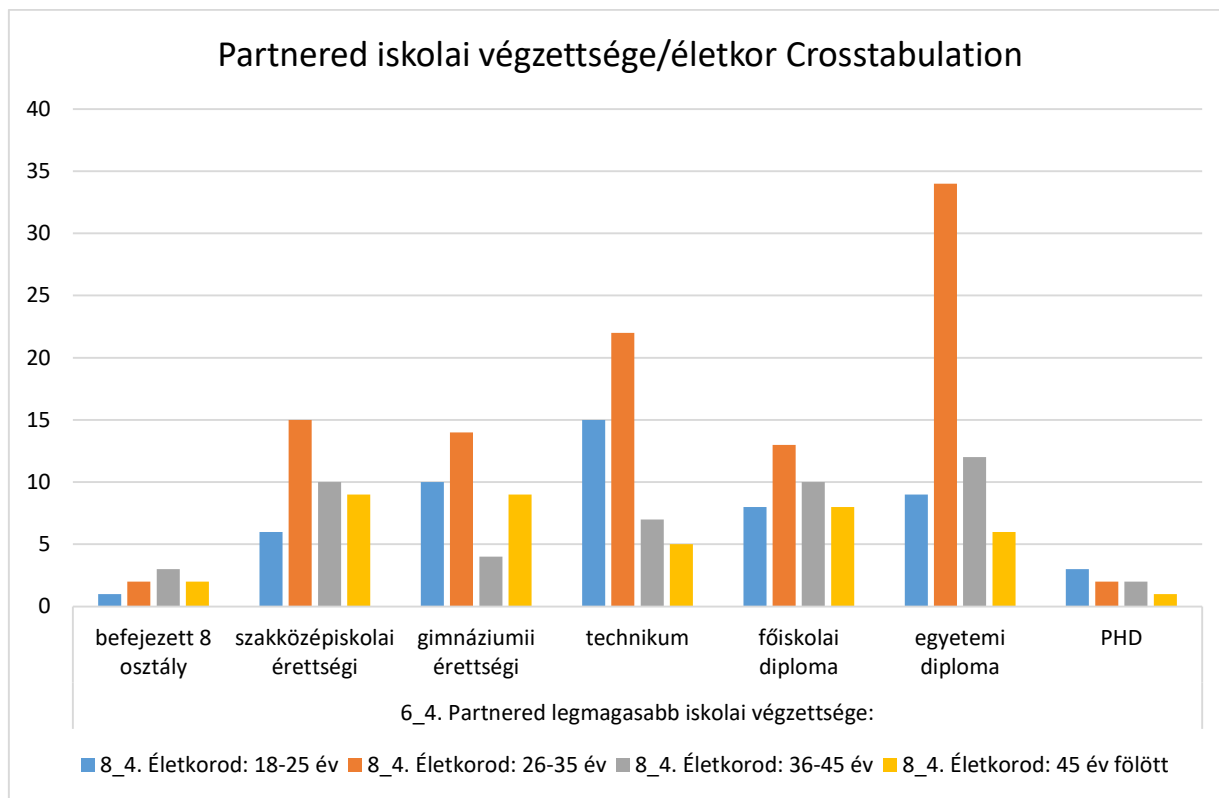
De előtte nézzük meg, hogy a keresztábra elemzések segítenek-e pontosítani a jelenség összetevőit. Vizsgáljuk meg, hogy a nemi megoszlás esetében hogyan működik a partner választás, milyen módon jelenik meg benne a házastárs iskolai végzettsége.

63. ábra. Partner iskolai végzettsége/nem

A mintába kerülő házas nők esetében 5 főnek volt befejezett 8 osztállyal rendelkező házastársa, 36 szakközépiskolai érettségivel, 22 fő gimnáziumi érettségivel, 29 technikumi végzettséggel, 21 főiskolai diplomával és 32 egyetemi diplomával rendelkezett. 53 diplomás roma nő kötött házasságot ugyancsak diplomás partnerrel. Ezzel szemben a férjeik közül 91 főnek nem volt diplomája. Igaz döntő többségük érettségizett. 144 házasságban 53 esetben volt a férj diplomás, vagyis a házastársak 62 % alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett, 38 %-a azonosan.

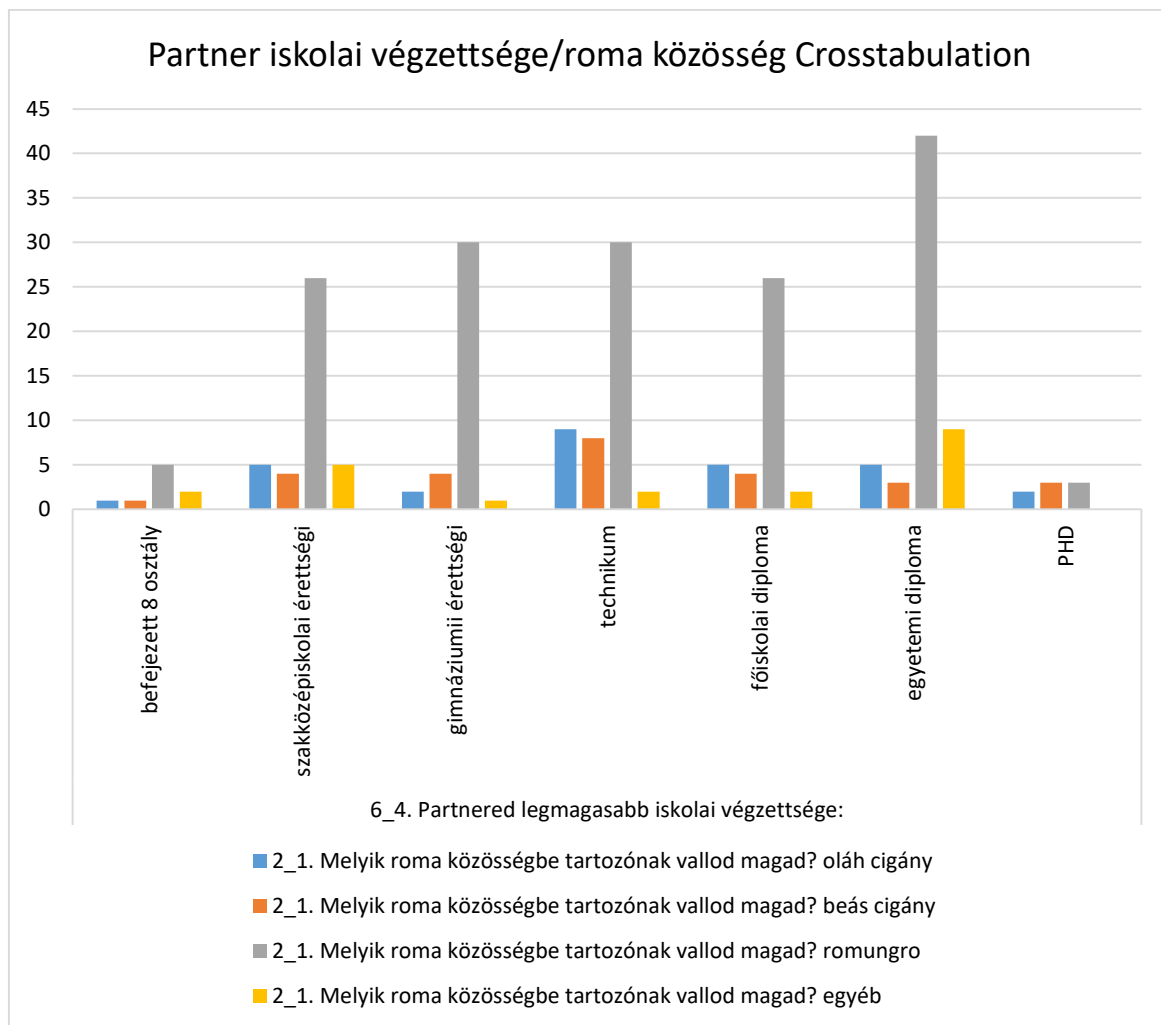
A férfiak esetében 3 fő házasodott 8 osztállyal bíró partnerrel, 4 szakközépiskolai, 15 gimnáziumi érettségivel rendelkezővel, 21 technikumi végzettséggel bíróval, 18 főiskolai diplomával és 29 egyetemi diplomával rendelkező partnerrel. A férfiak esetében 47 házastárs volt diplomás és 61 nem rendelkezett diplomával. A férfiak esetében tehát jóval magasabb a diplomás házastársak aránya, 44 %, míg a partnerek 56 %-a alacsonyabb iskolai végzettséggel bír.

64. ábra. Partner iskolai végzettsége életkor változó összefüggéseikor

Az egész mintában 108 fő olyan házastárs van, akinek főiskolai vagy egyetemi diplomája van és emellett 8 PhD végzettségű házastársat találunk. Nézzük meg az egyes korcsoportok esetében milyen mértékű a diplomásokkal való házasságkötés mértéke. A 40 fő 45 év fölötti korcsoportba tartozók közül 14 főnek van diplomája és 1 főnek PhD fokozata. A nem diplomásokkal kötött házasságok 25 fő, ebből 2 főnek befejezett nyolc általános iskolai végzettsége van, ebben a korcsoportban is jellemző a „lefelé” való házasodás jelensége. A 36-45 év közöttiek esetében jóval kedvezőbbek az arányuk. Az almintába tartozó 48 főből éppen fele-fele arányban vannak a diplomás és az annál alacsonyabb iskolai végzettségű házastársak. A 26-35 év közöttiek esetében 49 főnek van diplomás házastársa, míg 53 főnek annál alacsonyabb az iskolai végzettsége. Itt újra az alacsonyabb iskolai végzettséggel bíró házastársak vannak valamivel többen. A 18-25 éves korcsoportban 20 házastárs diplomás az 52 főből. Másfélszerese a diplomát nem szerzett házastársak aránya a diplomásokéhoz viszonyítva. Úgy tűnik minden korcsoport esetében jellemző – ha eltérő mértékben is – az alacsonyabb iskolai végzettségű házastárs választása. Fontos hangsúlyozni, hogy nagyon alacsony iskolai végzettségű partner, amikor tehát nagy a távolság a két végzettségi szint között, igen ritkán fordul elő.

Vessük össze a házastárs iskolai végzettségét a roma nyelvi/kulturális közösséghez tartozással!

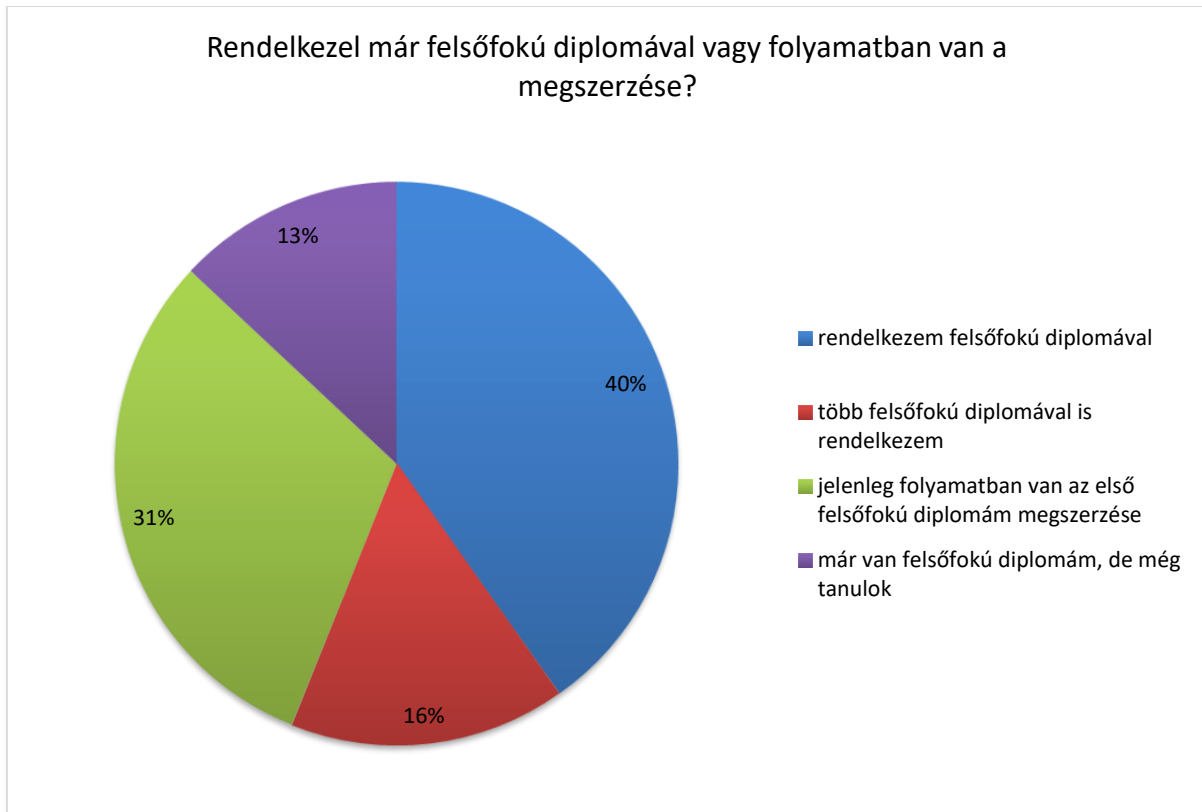

65. ábra. A házastárs iskolai végzettsége a roma nyelvi/kulturális közösség viszonylatában

Az oláh cigány közösséghez tartozó 29 válaszadóból 12 diplomás féelle kötött házasságot 17 fő alacsonyabb iskolai végzettségű partnert talált magának. A beás cigány csoportba tartozók esetében a 27 almintába tartozó, és a kérdésre választ adó személy közül 10-nek van olyan partnere, aki diplomát szerzett, míg 17 házastárs alacsonyabb iskolai végzettséggel bír. A romungro csoportban az alapsokasághoz tartozó 195 főből 91 házasodott nála alacsonyabb iskolai végzettségű partnerrel, míg 104 fő esetében a házastárs is rendelkezik egyetemi vagy főiskolai végzettséggel. Azt találjuk tehát, hogy a legnagyobb létszámú romungro csoportba tartozók estében jóval többen választanak úgy házastársat, hogy partnerüknek ne legyen alacsonyabb az iskolai végzettsége, de arányaiban még így is a házastársak 47 %-a alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik.

3.15. Munkahely, szakmai karrier

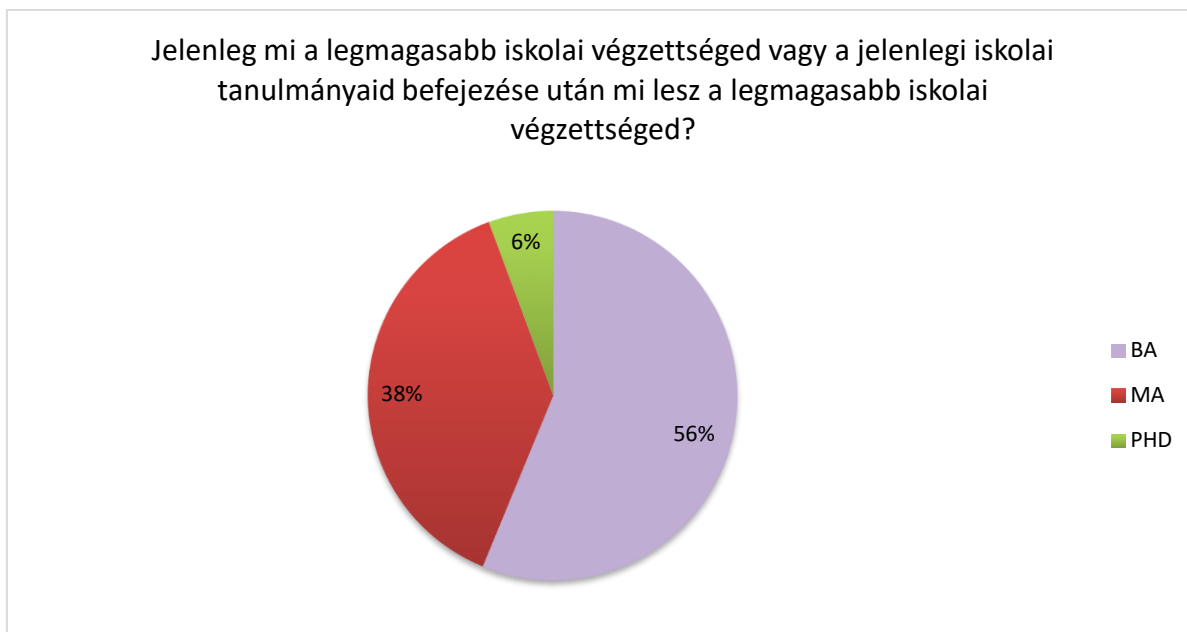
A mintába kerültek esetében kiemelt fontossága van annak, hogy rendelkezik-e már felsőfokú végzettséggel, vagy folyamatban van a diploma megszerzése.

66. ábra. Felsőfokú diplomával rendelkezők

Az alapsokaság fontos jellemzője, hogy a mintába került 355 főből 239-nek (69 %) már van diplomája. 55 fő, a teljes minta 16 %-a több diplomával is rendelkezik, 45 főnek (13%) már van diplomája, de jelenleg is felsőfokú tanulmányokat folytat. 107 főnek jelenleg van folyamatban a felsőfokú diploma megszerzése. Nézzük meg, hogy jelenleg mi a legmagasabb iskolai végzettsége, vagy a most felsőfokú tanulmányokat folytatók esetében mi lesz a legmagasabb iskolai végzettsége a mintába kerülteknek!

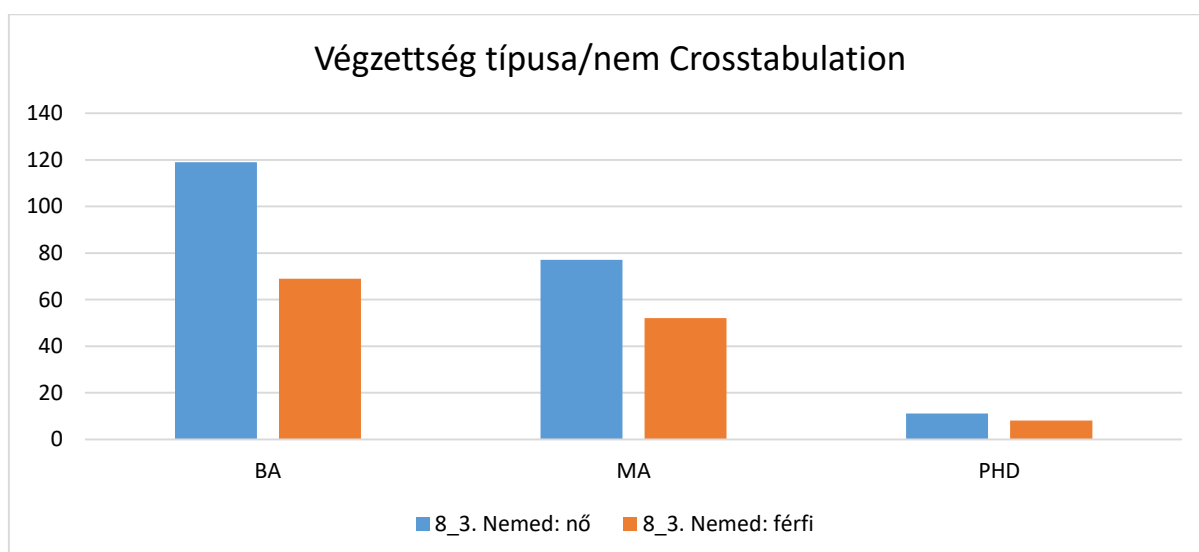

67. ábra Legmagasabb iskola végzettség

Az ábra jól mutatja, hogy a képzési szintek vonatkozásában, az alapképzésben (BA) részt vevők vannak többségben az alapsokaságban. A választ adó 338 főből 190 alapképzési végzettséget szerzett, vagy megszerzése folyamatban van. Ez a teljes minta 56 %-a. 129 fővel részesednek a mesterképzésben (vagy korábban az ennek megfelelő egyetemi képzésben) részesülők, ez csoport a teljes minta 38 %-át teszi ki. A mintába kerültek közül 19 fő szerzett vagy folyamatban van a PhD fokozat megszerzése. Különösen fontos, hogy a legmagasabb, már tudományos fokozatnak számító PhD végzettségűek 19 fővel, majd 6%-át adják a teljes vizsgálati populációnak.

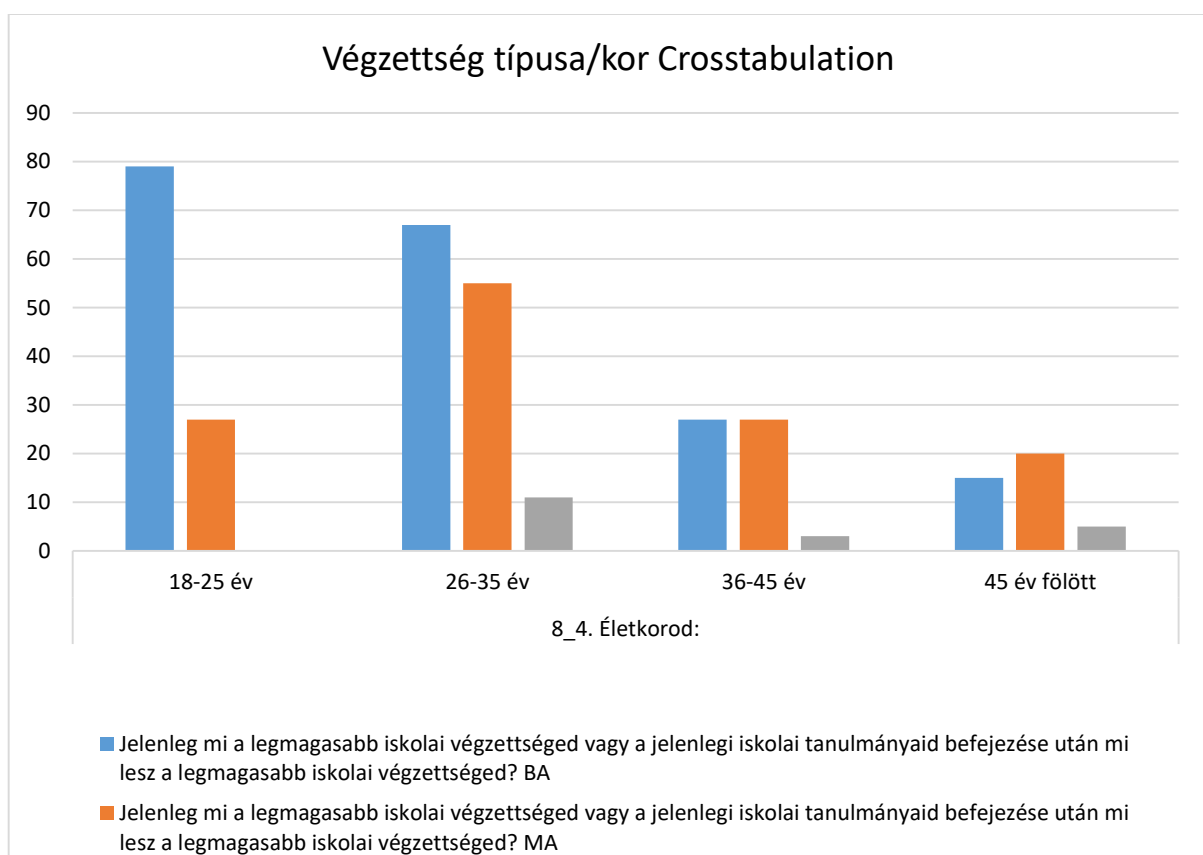
Vessük össze a végzettségi szintet a férfiak és nők részesedési arányával!

68. ábra. Végzettség típusa/nem

A mintába került 207 nőből 119 szerzett, vagy jelenleg szerez BA szintű végzettséget, ez az alpopulációban 57%-os arányt képvisel, a 77 mesterképzési (MA) végzettséget szerzett nő az almintá 37 %-át teszi ki, míg a 11 fő PHD végzettségű 5,3 % alkot. A 129 almintába tartozó férfiból 69 szerzett alapképzési diplomát ez a kérdőívet kitöltő férfiak 53 %-a, mesterképzési szinten 52 férfi szerzett egyetemi szintű diplomát ez az alpopuláció 40 %-át teszi ki. A PhD végzettséget szerzett/szerző férfiak 8 fővel a csoportjuk 6%-át alkotják. Azt látjuk tehát, hogy a férfiak valamivel nagyobb mértékben szereznek egyetemi, mint alapképzési végzettséget és körükben valamivel magasabb a PhD fokozatot szerzők almintán belüli aránya is.

Vegyük szemügyre, hogy a végzettség szintje és a korcsoporthoz tartozás mutat-e összefüggést!

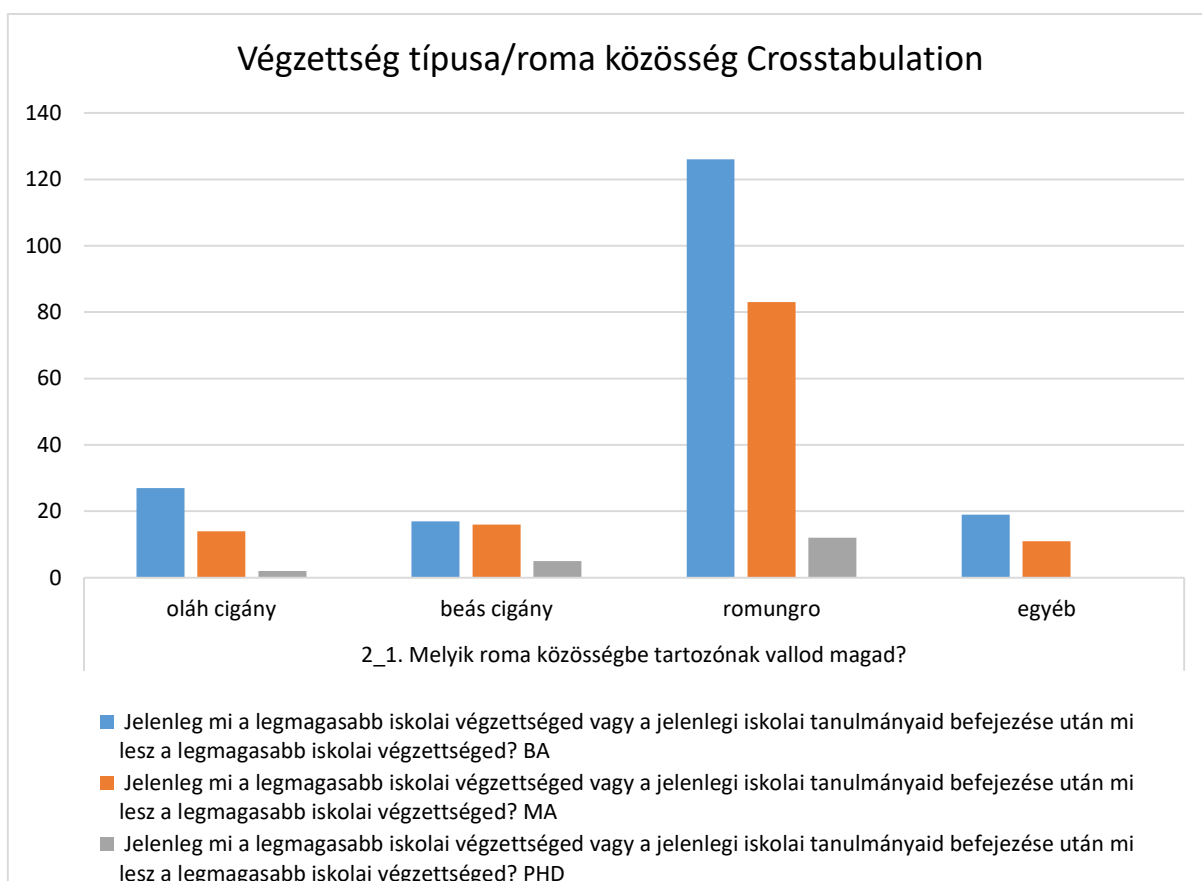

69. ábra. Végzettség típusa/kor

A 45 év fölöttiek körébe tartozó 40 fő közül 20 szerzett MA szintű diplomát és 5 fő PhD fokozatot. Tehát ebben a korcsoportban az egyetemi szintű képzésben részesülők és alapképzési diplomát szerzők arányában igen nagy eltérés mutatkozik. Az ide tartozók 37,5 %-a szerzett alapképzési diplomát. Ez a tendencia a fiatalabb korosztály esetében megváltozik. Ugyan a 36-45 év közöttiek körében még mindig valamivel magasabb az egyetemi és PhD fokozatot szerzők aránya, az 57 főből 30 szerzett magasabb szintű egyetemi végzettséget és 27 alapképzési diplomát, a 26-35 évesek körében már valamivel 50 % alá esik a két magasabb

szintű végzettséget szerzők aránya. 133 főből 67 szerzett BA végzettséget, 55 fő MA szintű diplomát és 11 fő PhD fokozatot. Ennek a korcsoportnak 8,3 %-a szerzett doktori (PhD) fokozatot. Érthető módon a 18-25 év közöttiek körében nincs még PhD fokozatot szerző, ennél a korcsoportnál válik teljesen egyértelművé, hogy a most képzésben lévők esetében már kimagasló arányt mutat az alapképzési végzettség megszerzésére irányuló törekvés. Míg a korábbi korcsoportoknál vagy magasabb, vagy éppen azt el nem érő volt az egyetemi diplomát szerzők aránya, a 18-25 év közöttiek esetében 106 főből már csak 27 végez MA szintű diplomát adó képzéseken, míg az alapképzési szakokon 79 fő tanult/tanul ebből a korcsoportból. Ebben a korosztályban az alapképzési diplomát szerzők már háromnegyedét adják a teljes almintának. Jelenleg nem megítélhető az adatsorokból, hogy tartós trend kezdete-e ez a jelentős elmozdulás az alacsonyabb képzési szint irányába, miután nincsenek adatok arra vonatkozóan, hogy az alapszakon végzettek milyen arányban lépnek tovább a mesterképzésre.

Vizsgáljuk meg, hogy a három nyelvi/kulturális csoportba tartozók esetében milyen megoszlást mutat a képzési szint.

70. ábra. Végzettség típusa/roma közösség

Az oláh cigány közösséghez tartozók esetében 43 főből 27 végzett/végez alapképzési szakokon, 14 MA végzettséget szerzett/szerez, míg 2 fő PhD fokozattal rendelkezik. Azt korábban láttuk,

hogy az oláh cigány közösségbe tartozók majd 20 év késéssel kapcsolódtak be a diplomaszerezési folyamatba. Így nem csodálkozhatunk, hogy körükben jóval magasabb azok köre, akik alapképzési diplomát szereztek/szerznek. 63-százaléka az oláh cigány csoporthoz tartozóknak BA diplomát szerzett/szerz, míg csupán 37 százalékuk, akik az egyetemi szintű végzettséget abszolválják. Egészen más arányokat találunk a beás cigány közösséghez tartozók esetében, az almintába tartozó 38 főből 21 szerzett egyetemi (MA) diplomát és PhD fokozatot, míg BA szintű diplomával 17 fő rendelkezik. Itt tehát a magasabb végzettségűek 55%-át adják az almintába tartozóknak. A romungró közösséghez tartozók körébe 221 fő tartozik, közülük együttesen 95 fő szerzett egyetemi (MA) szintű diplomát és PhD fokozatot. Ezzel szemben 126 fő járt/jár alapképzési diplomát adó szakokra, ami az összes csoportban diplomát szerzők 57 százaléká. Azt látjuk, hogy egyedül a beás közösségben haladja meg az egyetemi diplomát szerettek aránya az alapképzési végzettségi diplomát kapók arányát, ez összefüggésben állhat azzal, hogy a beások idősebb korcsoportja az almintában betöltött arányát jelentősen meghaladó mértékben szerzett diplomát és ekkor a képzés még egyosztatú volt, aki bekerült a felsőoktatásba az akkor egyetemi diplomát szerzett.

A szakválasztás motivációját mutatja az alábbi diagram.

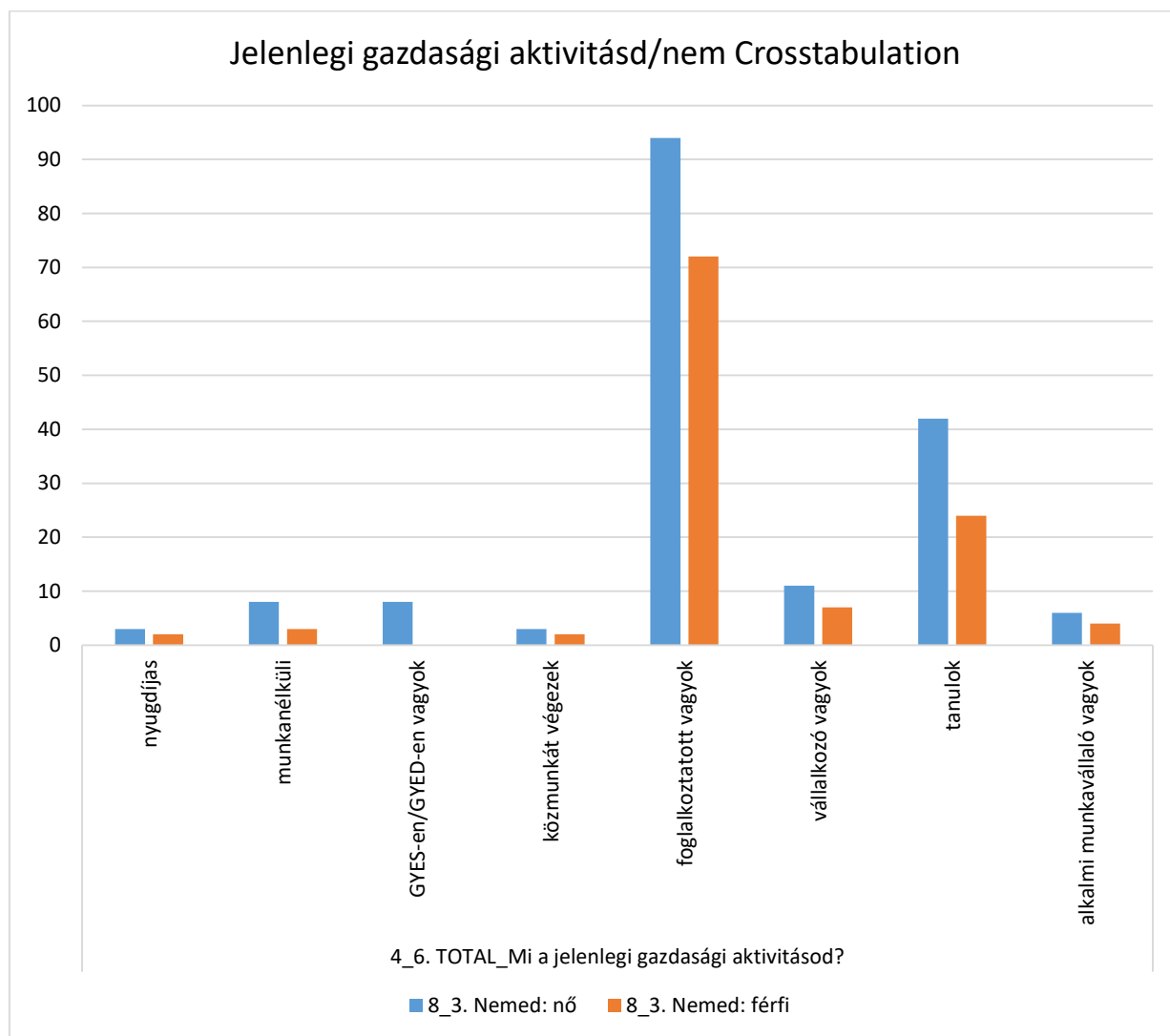
71. ábra. A szakválasztás oka

A válaszadó 345 főből 190 (55 %) mindig is az iránt a képzési terület iránt érdeklődött, amin később a tanulmányait folytatta. A szülei akaratát teljesítők aránya 12 % (41 fő), közülük csak

3 adta azt a választ, ő nem akarta, de szülei ráerőltették ezt a képzési területet, szakot. Viszonylag jelentős (13 %), azok aránya, akik tanáraik javaslatára választották a szakot.

3.16. A vizsgálati populáció gazdasági aktivitása

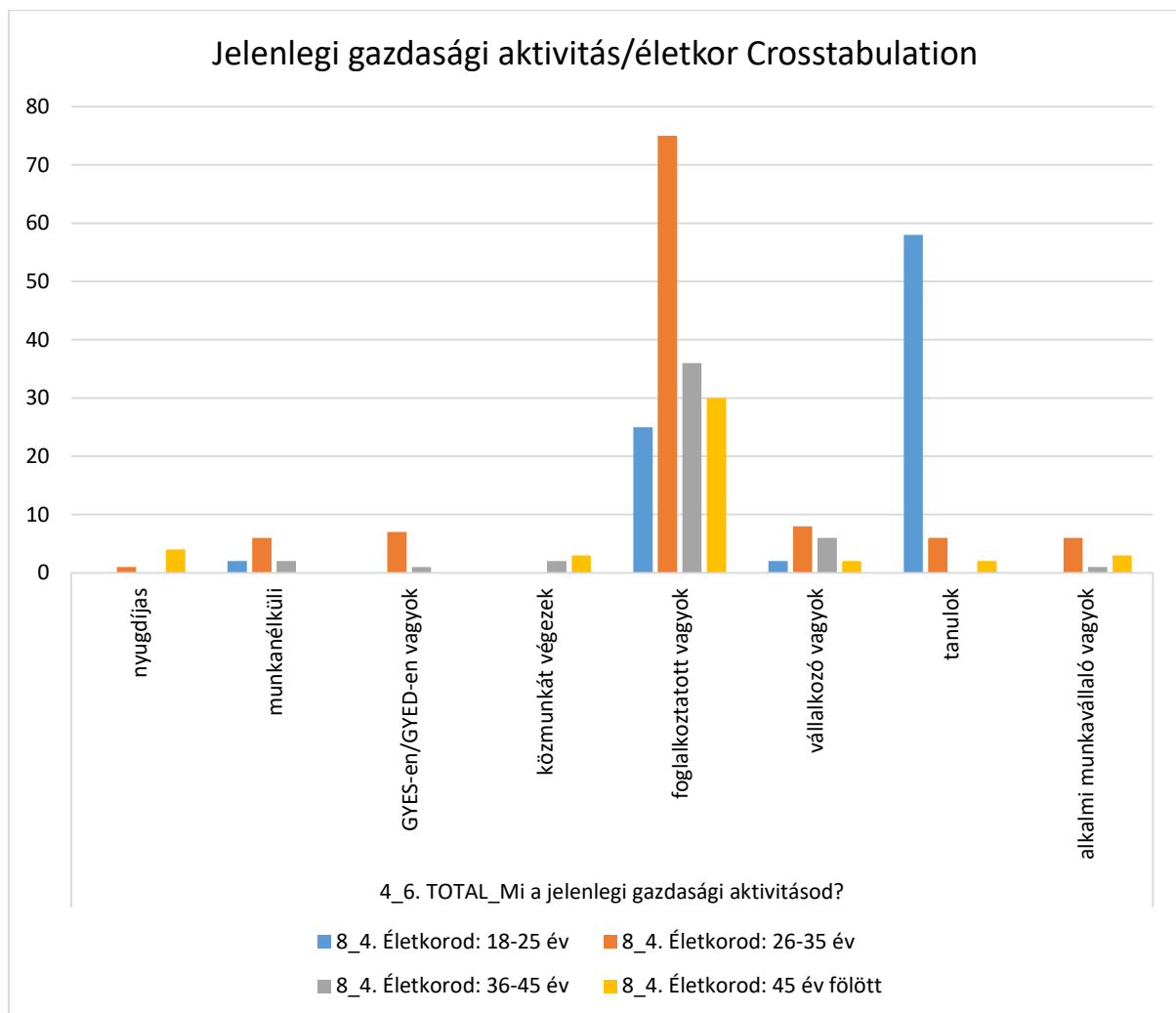
Nézzük meg a mintába kerültek jelenlegi gazdasági aktivitását!

72. ábra. Jelenlegi gazdasági aktivitás

A mintába kerülők egyharmada jelenleg végzi felsőfokú tanulmányait. Jelentős hányaduk 208 fő foglalkoztatott, csak 6 fő nyugdíjas. Majd 4 %-uk munkanélküli, 2 fő közmunkás. Jelentős a vállalkozók aránya, 31 fő (9 %). GYES-en/GYED-en 14-en vannak, ez a vizsgálati populáció 4 %-át teszi ki. A nemek szerinti megoszlás arra utal, hogy a nők száma minden kategóriában meghaladja a férfiakét, ez miután a mintában 60 százalékos aránnyal részesednek nem is meglepő, az azonban igen, hogy körükben a vállalkozók aránya is meghaladja a férfiakét.

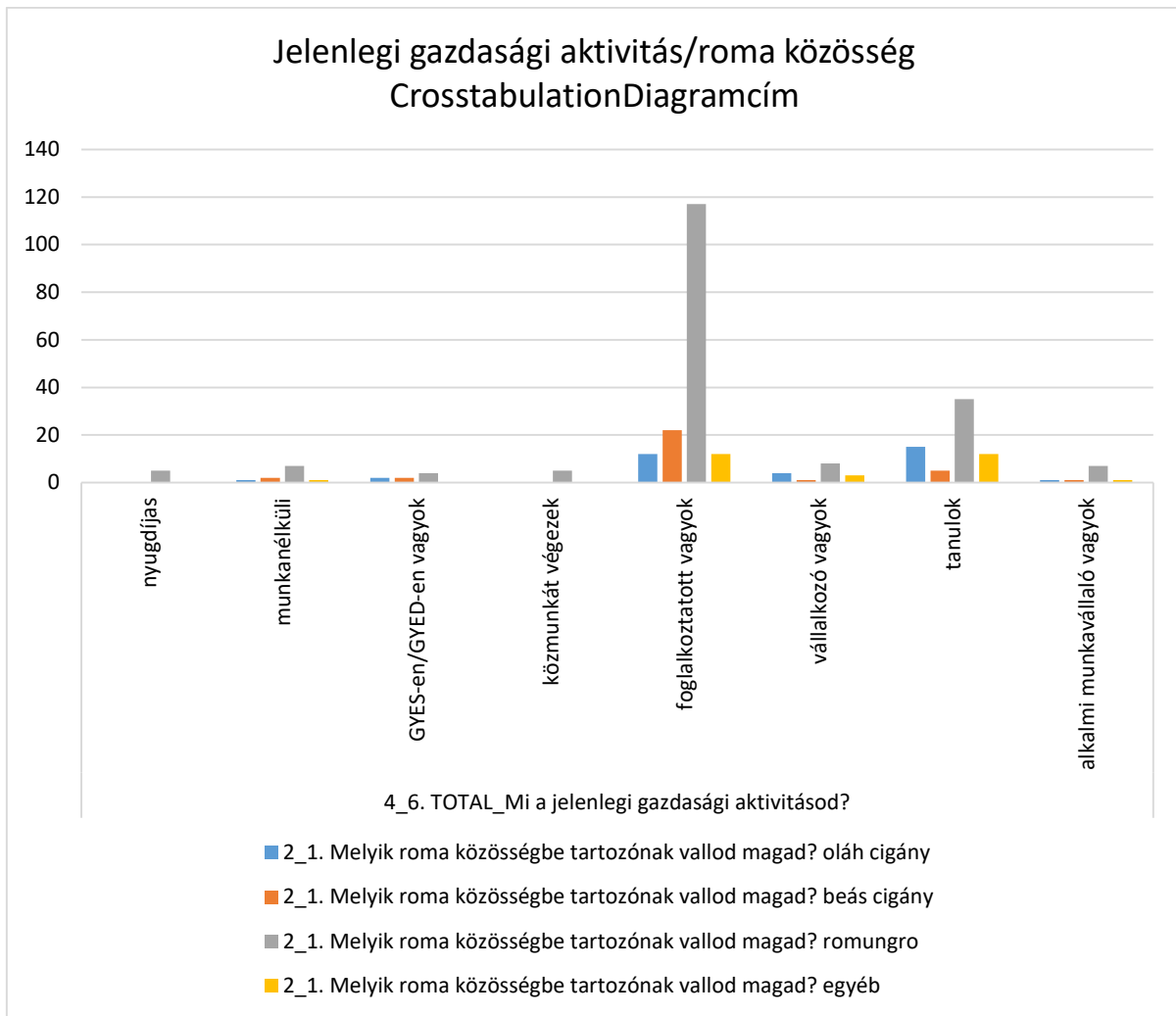
Az alábbi diagram az életkor és a jelenlegi gazdasági aktivitás összefüggéseire mutat rá.

73. ábra. Az életkori megoszlása a jelenlegi gazdasági aktivitásnak

Az adatokból kirajzolódik, hogy az egyes korcsoportok esetében lényegesen eltérő a jelenlegi gazdasági aktivitás. A 45 év felettek körében nem találunk közmunkást, azonban már többen nyugdíjasok közülük. A foglalkoztatottak legnagyobb arányban a 26-35 év közötti korcsoportból kerülnek ki, ahogy a vállalkozók esetében is, ugyanakkor a munkanélküliek körében is ők jelentik a legnagyobb csoportot. A 45 év feletti vállalkozók aránya kicsi, körükben az alkalmi munkavállalási forma markánsan megjelenik, míg ez a 36-45 év közöttiek esetében minimális.

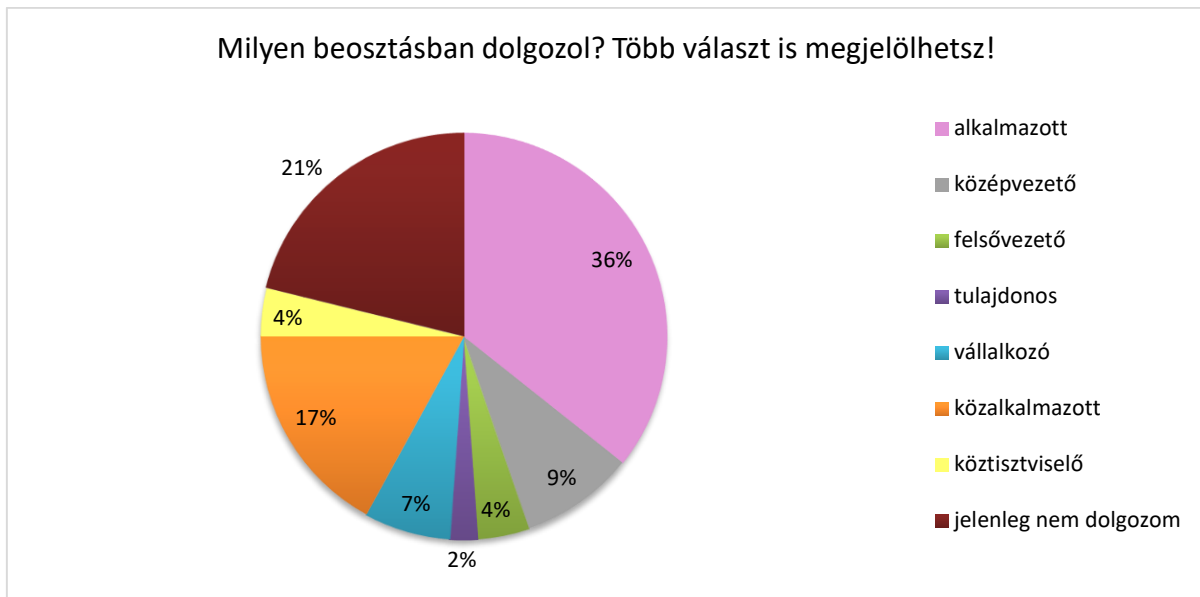
Diagramra vetítettük a jelenlegi gazdasági aktivitás és a roma nyelvi/kulturális csoportokhoz való tartozás összefüggését is.

74. ábra. A jelenlegi gazdasági aktivitás és a roma nyelvi kulturális csoporthoz való tartozás összefüggése

A roma közösséghez tartozás és a jelenlegi gazdasági aktivitás összefüggései is jellegzetes eltéréseket mutatnak. A jelenleg tanulói jogviszonyban lévők közül az oláh cigányok jelennek meg az összmintán belüli arányukat tekintve a legnagyobb mértékben. Ugyancsak magas az aránya a meghatározatlan identitással rendelkezőké (egyéb). A vállalkozók körében arányszámokat tekintve a romungók erősen alulreprezentáltak, míg az oláh cigányok felül. Ugyanakkor a foglalkoztatottak körében fordított a helyzet. Az oláh cigány foglalkoztatottak száma jóval kevesebb még a beás cigány csoportnál is.

A jelenlegi munkahelyi beosztást mutatja az alábbi diagram.

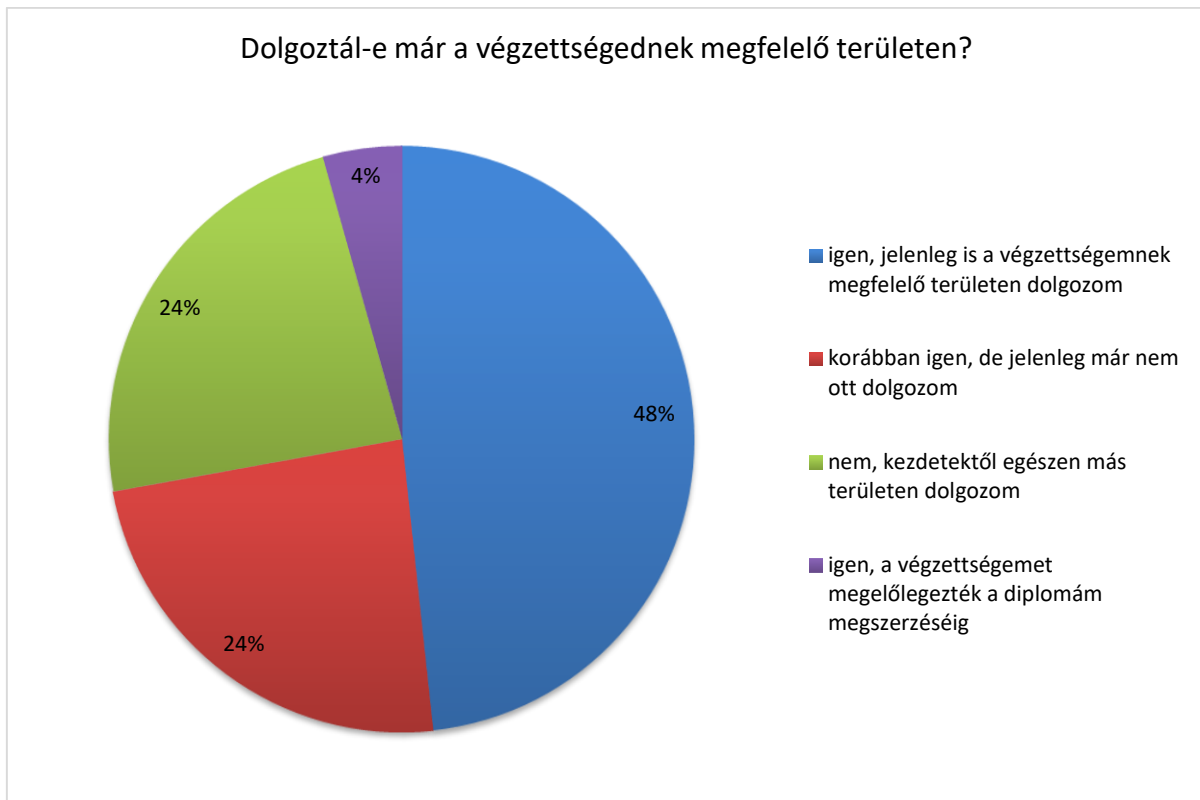

75. ábra. A jelenlegi munkahelyi beosztása

A jelenleg munkát végzők túlnyomó többsége alkalmazott, jelentős csoportot alkotnak a közalkalmazottak is. Egyötödük – miután felsőfokú tanulmányaikat végzik – jelenleg nem dolgozik. De miután a jelenleg is tanulók egyharmadot adják a teljes vizsgálati populációnak, közülük így egy jelentős csoport munkavállaló is párhuzamosan. A populáció 9 %-a középvezetőként dolgozik, 4 % felsővezető. Ez arra utal, hogy 13 %-uk tölt be vezetői pozíciót.

Fontos látnunk, hogy a vizsgálati populáció milyen arányban dolgozik a végzettsége szerinti területen. Ezt mutatja az alábbi diagram.

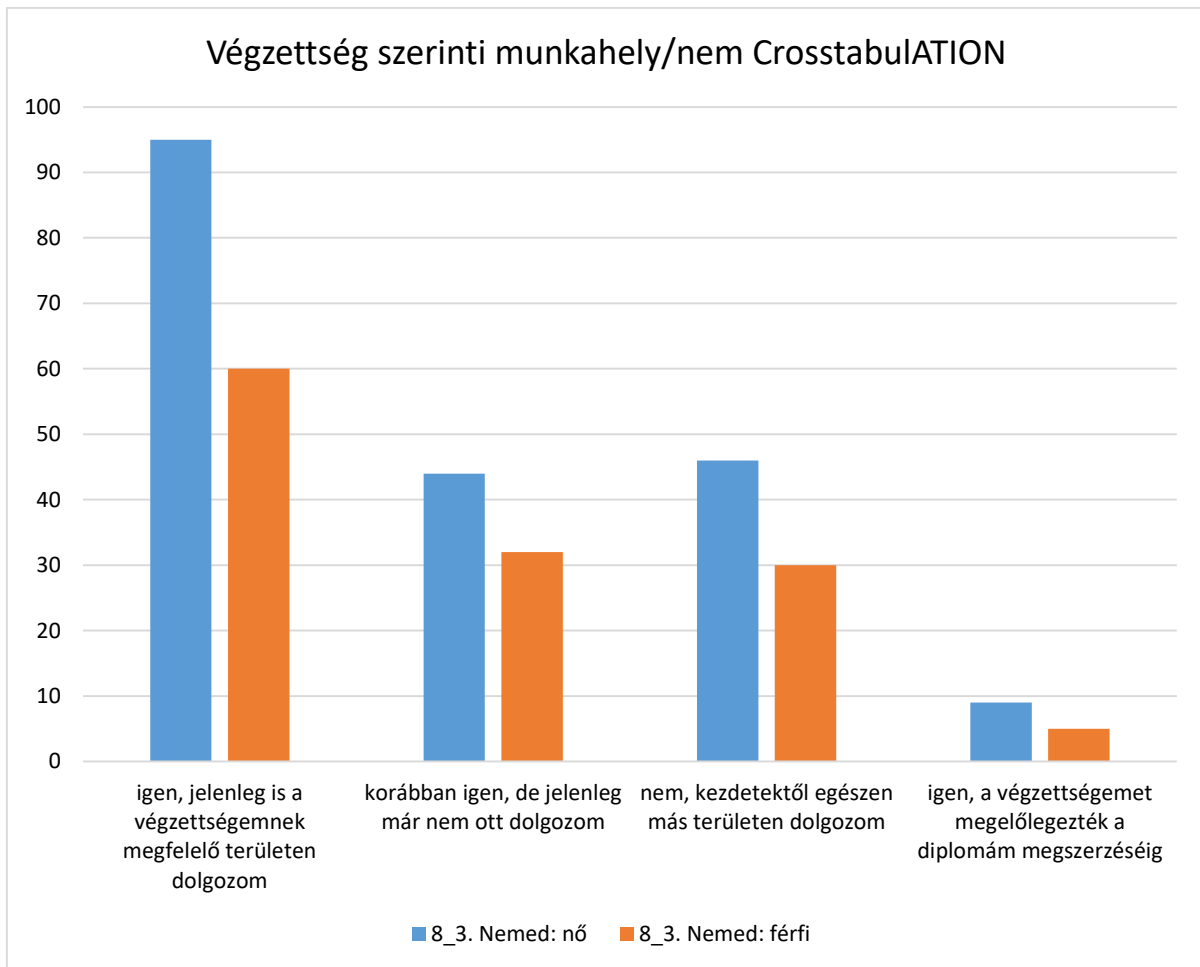

76. ábra. A vizsgálati populáció milyen arányban dolgozik a végzettsége szerinti területen

Meglepőnek tűnhet, hogy a 323 válaszadó fele sem mondta, hogy a végzettsége szerint területen dolgozik. 156 fő a 323-ból dolgozik ma is azon a területen, mire a végzettsége feljogosítja (48 %). Igen jelentős tehát a pályaelhagyók száma és aránya, 24 százalék (77 fő). Korábban a végzettsége szerinti területen dolgozott, azonban jelenleg már nem 77fő (24 %). Pontosán ilyen arányban, 24 % (76 fő) már kezdetektől egészen más területen dolgozik. 14 fő esetében bár nincs még diplomája, de a végzettsége szerinti területen dolgozik, mert munkahelye megelőlegezte azt a diploma megszerzéséig (4,3 %). Ha őket is azokhoz számoljuk, akik azon a területen tevékenykednek, amire végzettséget szereztek, abban az esetben is csak a vizsgálati populáció 52 %-át alkotja ez a csoport.

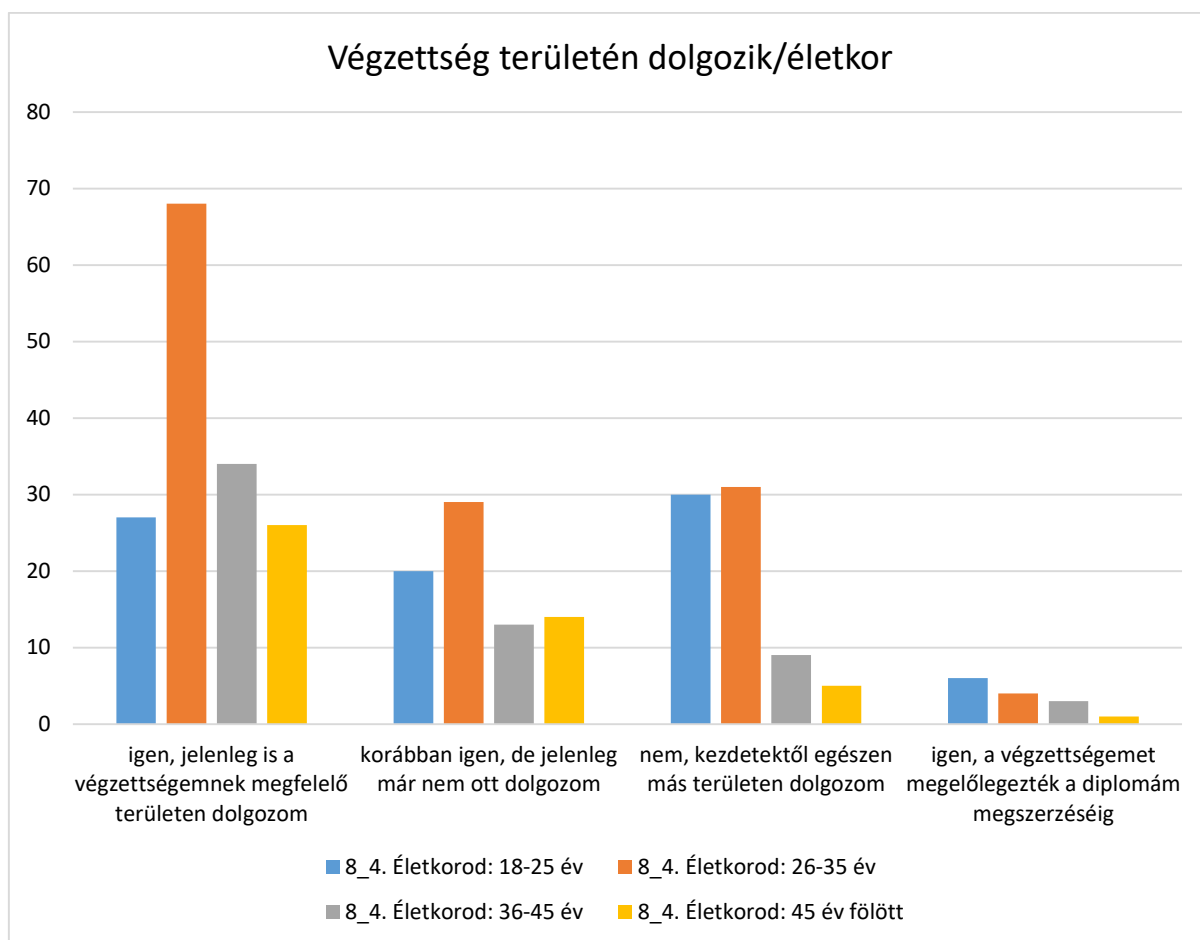
A nemi megoszlás és a végzettségi területen tevékenykedés kereszttábla elemzése arra utal, hogy a férfiak nagyobb arányban pályaelhagyók.

77. ábra. *Végzettség szerinti munkahely/nem*

192 nőből 90 pályaelhagyó, míg 104 dolgozik a végzettségének megfelelő területen. A férfiak esetében a 127 főből 65 dolgozik a képzettsége szerinti területen, míg 62 tekinthető pályaelhagyónak. A férfiak és nők azonos arányban kezdetektől egészen más területen dolgoztak.

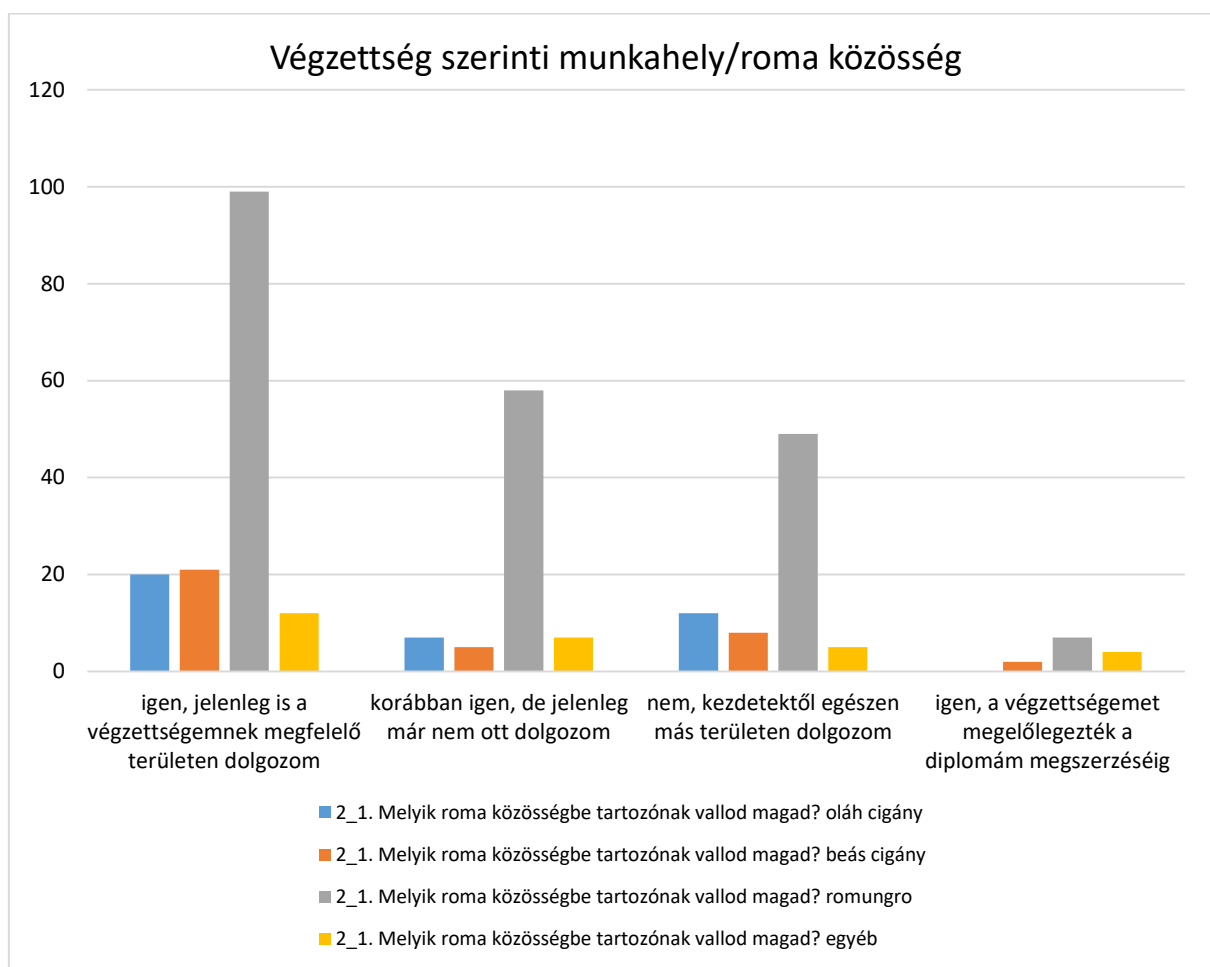
Ha korcsoportokra bontva vizsgáljuk a végzettség szerinti területen való tevékenykedést az egyes korosztályok esetében eltérő tendenciák rajzolódhatnak ki.

78. ábra. *Végzettség területén dolgozik/életkor*

A 45 év felettek körében 27 fő dolgozik végzettségének megfelelő területen, 14 ott kezdte a munkát, de már nem ott dolgozik, csak 5 fő volt, aki diplomája megszerzése után egészen más területen tevékenykedett. Ma is 27-en ott dolgoznak végzettségüknek megfelelő területen, a 19 pályaelhagyóval szemben. A 36-45 év közöttiek esetében 37 fő képzettségének megfelelő területen dolgozik, 22 nem, de ebből 13 ott kezdte munkáját, de jelenleg egészen más területen tevékenykedik. Ebben a korcsoportban a 63 % dolgozik azon a területen, amire felsőfokú végzettséget szerzett. A 26-35 éves korosztály esetében a 132 fős almintából 72-en dolgoznak a képzettségüknek megfelelő területen és 60-an nem, közülük 30 fő a diplomaszerezést követően nem is próbálkozott ezzel. Itt tehát a diplomát szerzettek 55 %-a dolgozik képzettségének megfelelő területen. Jelentősen megváltozik a legfiatalabb 18-25 éves korosztályban ez az arány. A 83 fős almintából csak 33-an dolgoznak végzettségüknek megfelelő munkakörben és 50-en nem. Ebben a korosztályban csak a végzettek 40 %-a tevékenykedik végzettségéhez köthető területen.

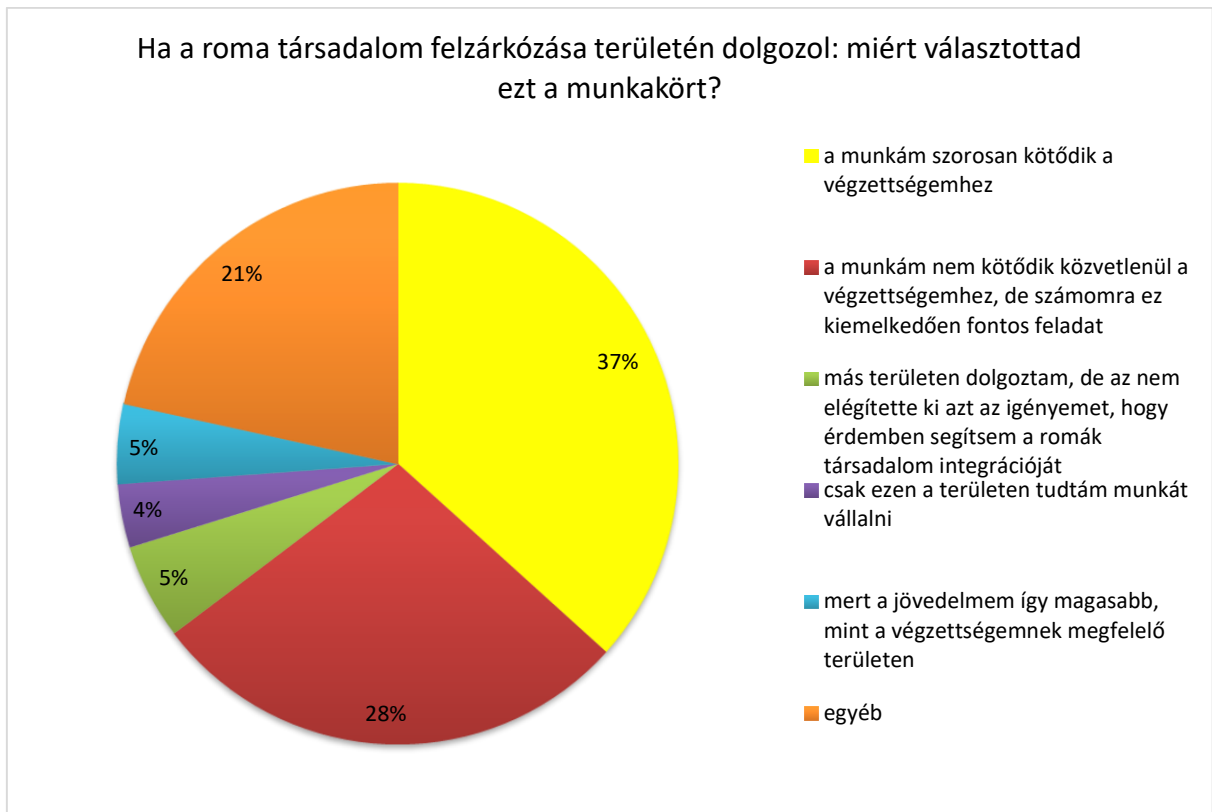
Nézzük meg, hogy a végzettségi területen való tevékenykedés és az egyes nyelvi/kulturális csoporthoz tartozás mutat-e összefüggést.

79. ábra. Végzettség szerinti munkahely/roma közösség

Az oláh cigány közösséghez tartozó 39 válaszadóból 20 jelenleg is a végzettségének megfelelő területen dolgozik. 7 fő ott kezdett, de ma már egészen más területen tevékenykedik, 12 fő pedig meg sem próbált azon a területen elhelyezkedni. Tehát 51 %-uk dolgozik az oláh cigány csoporthoz tartozók közül eredeti végzettségének megfelelő területen. A beás cigány közösséghez tartozók esetében jóval kevesebb a pályaelhagyó. 36 főből 23 dolgozik olyan területen, amire végzettsége feljogosítja, ez a csoporthoz tartozó diplomások 64 %-a. 13 fő tekinthető a beás közösségből pályaelhagyónak. A romungrók esetében azt találjuk, hogy az almintába tartozó 213 főből 106, a vizsgálati alpopuláció éppen fele dolgozik képzettségének megfelelő területen.

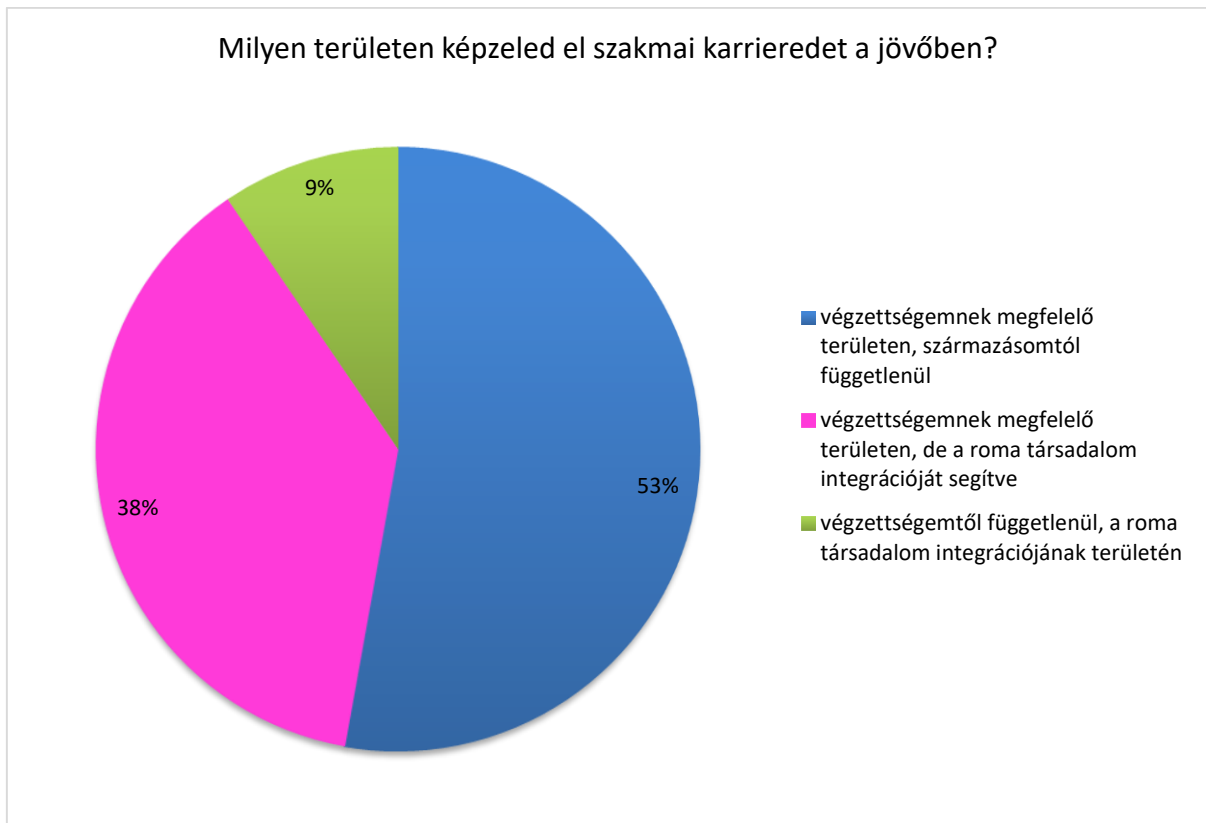
Fontos kérdésnek tekintettük annak megtudakolását, hogyha a roma felzárkózás területén tevékenykedik a mintába került diplomás roma személy, mi volt annak a motivációja.

80. ábra Munkakör választás oka a roma felzárkóztatás területén dolgozóknál

A 218 válaszadóból 80 fő azért dolgozik a roma társadalom felzárkózásának területén, mert munkája szorosan kötődik a végzettségéhez (37 %). Nagy arányban olyanok is a roma felzárkózás területén dolgoznak, akik végzettsége egyáltalán nem kötődik ehhez, de számukra kiemelkedően fontos feladat. 30 fő, az almintába tartozók 28%-a tartozik ebbe a csoportba. 12 olyan személyt találunk, aki más területen dolgozott, de az nem elégítette ki azt az igényét, hogy érdemben segítse a romák társadalom integrációját. 8 fő csak azért dolgozik ezen a területen, mert máshol nem tudott munkát találni.

A kérdőívet kitöltők szakmai karrierjére vonatkozó elképzeléseit az alábbi diagram szemlélteti.

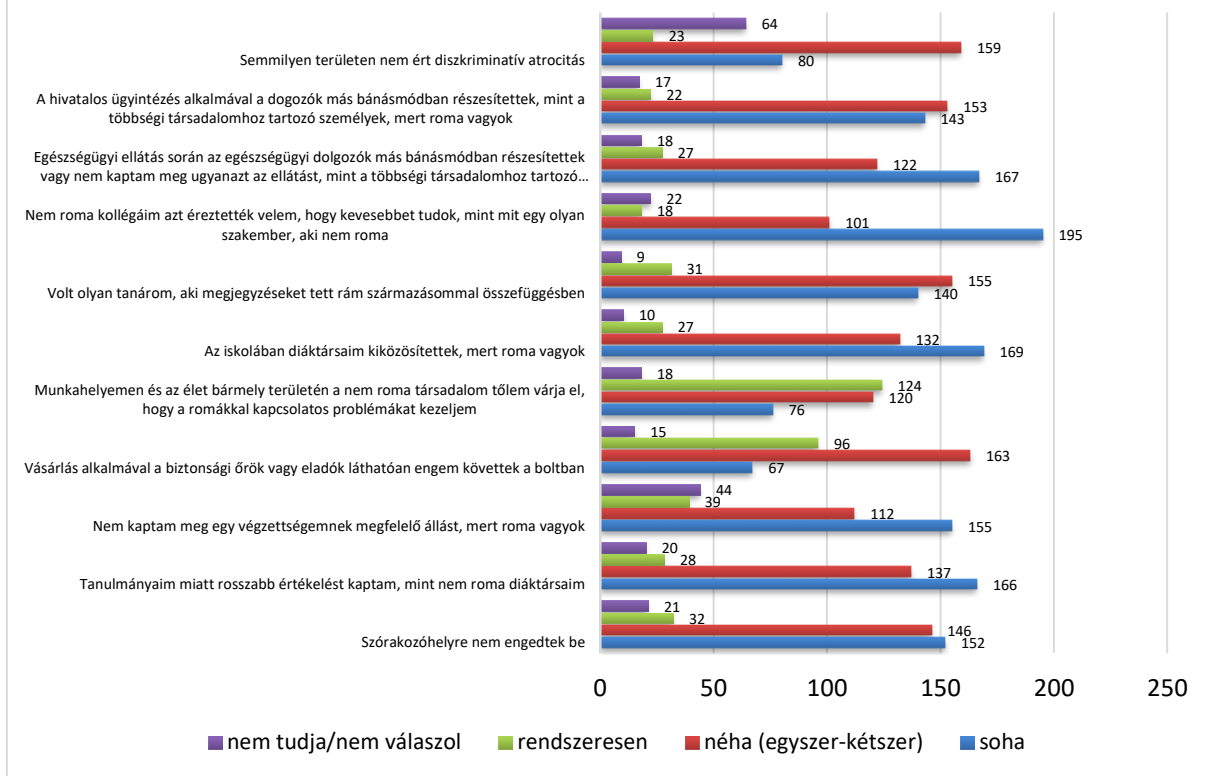
81. ábra. Jövőbeni elképzelések

A 337 kérdésre választ adó véleménye egyértelműen jelzi, hogy a végzettségének megfelelő területen szeretne dolgozni, roma származásától függetlenül. 178 fő (53%) teszi egyértelművé, hogy a végzettsége és a származása/etnikai identitása nem összemosható. Magas azok aránya, akik a végzettségüknek megfelelő területen, de egyértelműen a roma társadalom integrációját elősegítő területen kívánnak dolgozni, 127 fő (38%). Majd tíz százalék adta azt a választ, hogy mindenképpen a roma felzárkózás területén kíván tevékenykedni végzettségétől függetlenül.

3.17. A diszkriminatív atrocitások területei

A mintába kerülő roma diplomások esetében a diszkriminatív atrocitások vonatkozásában igen kiterjedt területeken és gyakran érte őket a többségi társadalom részéről atrocitás. A diagram ezeket a területeket veszi számba és mutatja meg ezek intenzitását.

Milyen területen érnek vagy értek diszkriminatív atrocitások? Jérek, jelöld be a megfelelő oszlopban, hogy milyen mértékben jellemzőek rád az alábbi állítások!

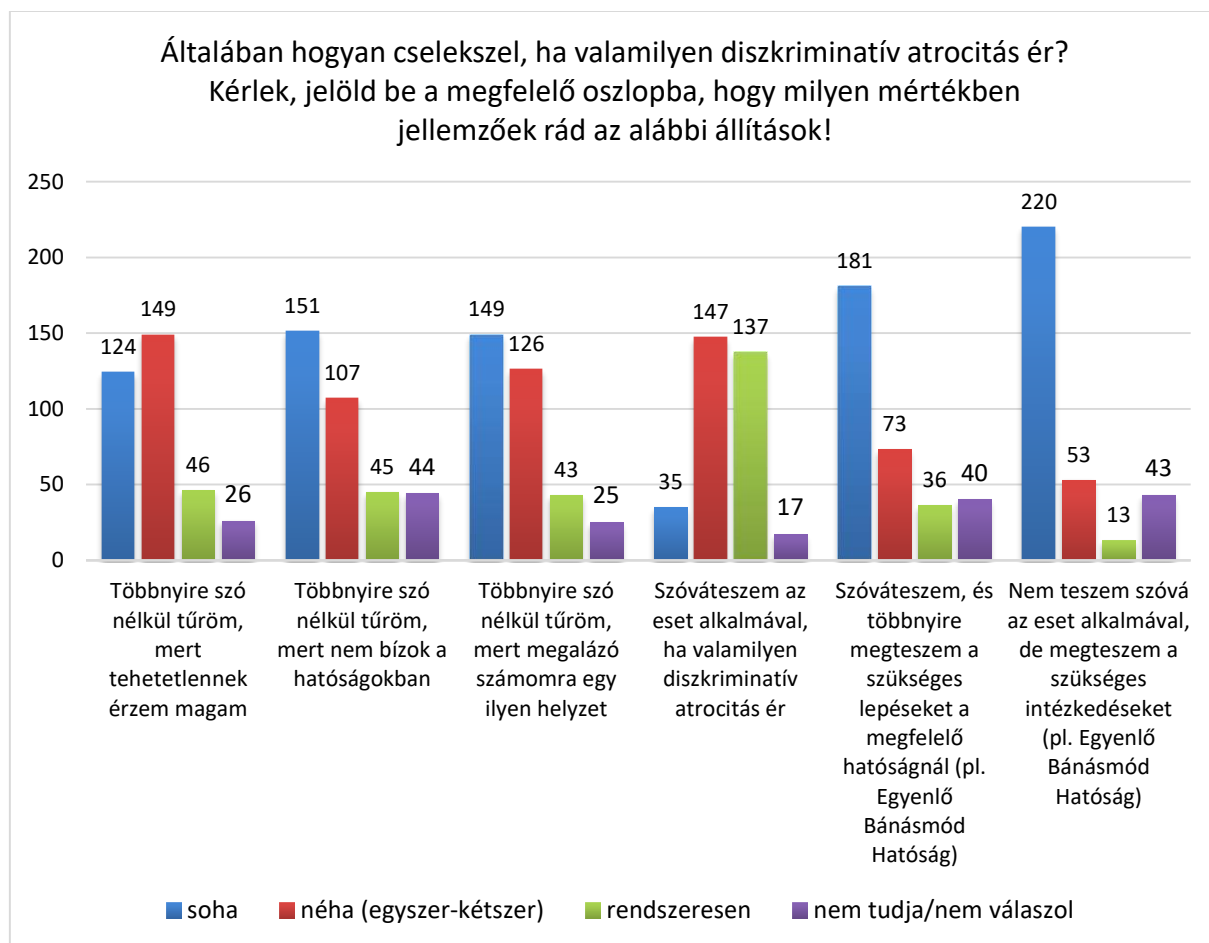
82. ábra. Diszkriminatív atrocitások

A legsúlyosabb problémaként azt érzékelik, hogy a munkahelyen és az élet bármely területén is azt tapasztalják, hogy a többségi társadalom tőlük várja el, hogy a romákkal kapcsolatos „problémákat” kezeljék, megoldják. Ezt olyan teherként és túlzó elvárásként élik meg, amit nem igazán tudnak kezelni. Az interjú elemzések során is hangsúlyosan előjön majd ez a kérdés.

A diagram szemléletesen mutatja, hogy az élet szinte minden területén (munkahelyen, iskolában, szórakozóhelyeken, az egészségügyben, hivatali ügyintézés során, vásárlás során) rendszeresen szembesülnek diszkriminatív atrocitásokkal. Szakmai önértéküket sérti, hogy munkahelyükön a nem roma kollégák kétségbe vonják felkészültségüket, azt éreztetve, hogy ők kevesebbet tudnak, mint a nem roma munkatársak. Az interjúkból kirajzolódik majd, hogy az őket ért diszkriminációval kapcsolatos sérelmek milyen jelentős módon befolyásolják a roma diplomások identitásának alakulását. Különösen komoly negatív hatása van az iskolai kiközösítésnek, a tanárok rasszista megjegyzéseinek.

3.18. A diszkriminációra adott válaszok

Döntő fontossága van annak, hogy a diszkriminatív gyakorlatokat hogyan tudják kezelni, feldolgozni. Az alábbi diagram az ezzel kapcsolatos reakciókat, cselekvéseket mutatja be.

83. ábra Válaszok a diszkriminációra

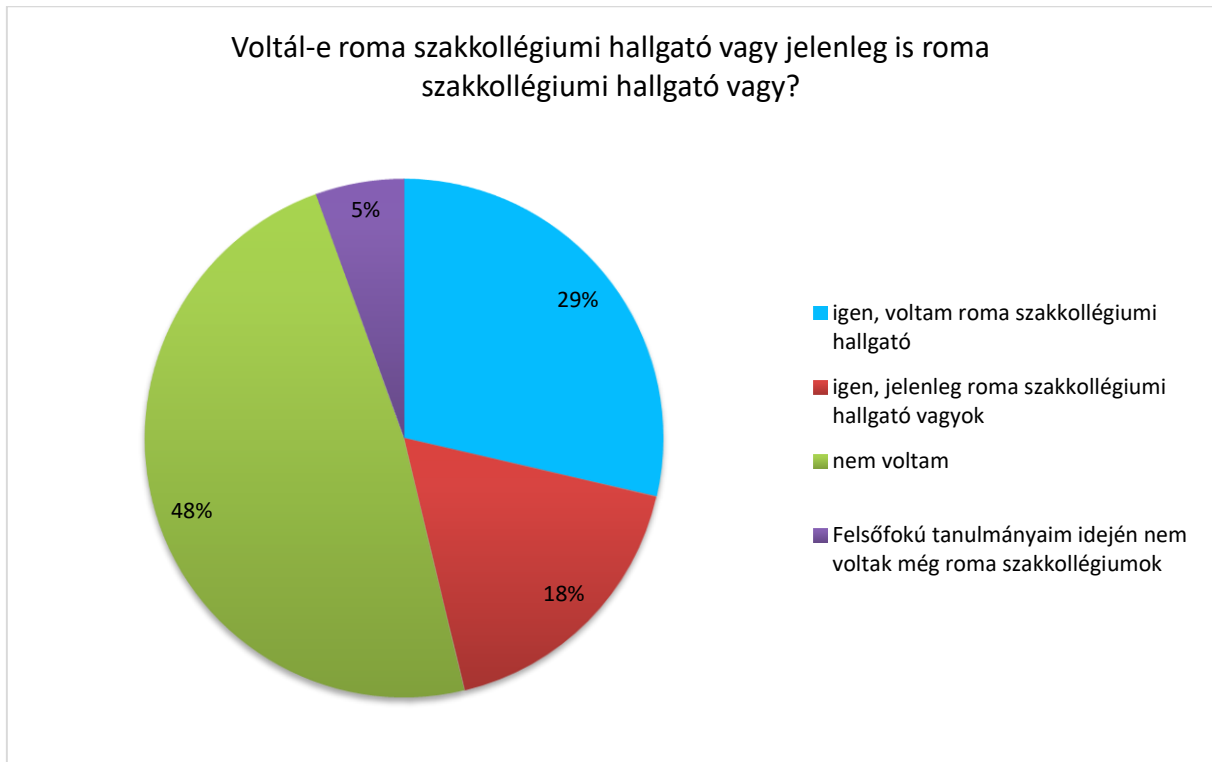
A cselekvési dimenzióra adott válaszokból sok esetben a teljes kiszolgáltatottság, a tehetetlenség, a hatóságok irányába tanúsított bizalomhiány tükröződik. Megfigyelhető azonban az ellenállás irányába való elmozdulás. A sérelem szóvá tétele, a szükséges jogi lépések megtétele egyre gyakrabban része a diplomás romák estében a diszkriminációval való szembesülés megélése és kezelése során.

3.19. Támogató intézmények

Jelenleg három olyan magyarországi szervezet van, amely intézményi szintű támogatást nyújt roma személyeknek felsőfokú tanulmányaik folytatásához. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a mintába kerültek kaptak-e/kapnak-e ösztöndíjat, más szakmai támogatást ezektől az intézményektől. Nézzük meg, hogy a roma szakkollégiumok hallgatói milyen arányban jelennek meg a vizsgálati populációban. Ennek azért van kitüntetett jelentősége, mert a

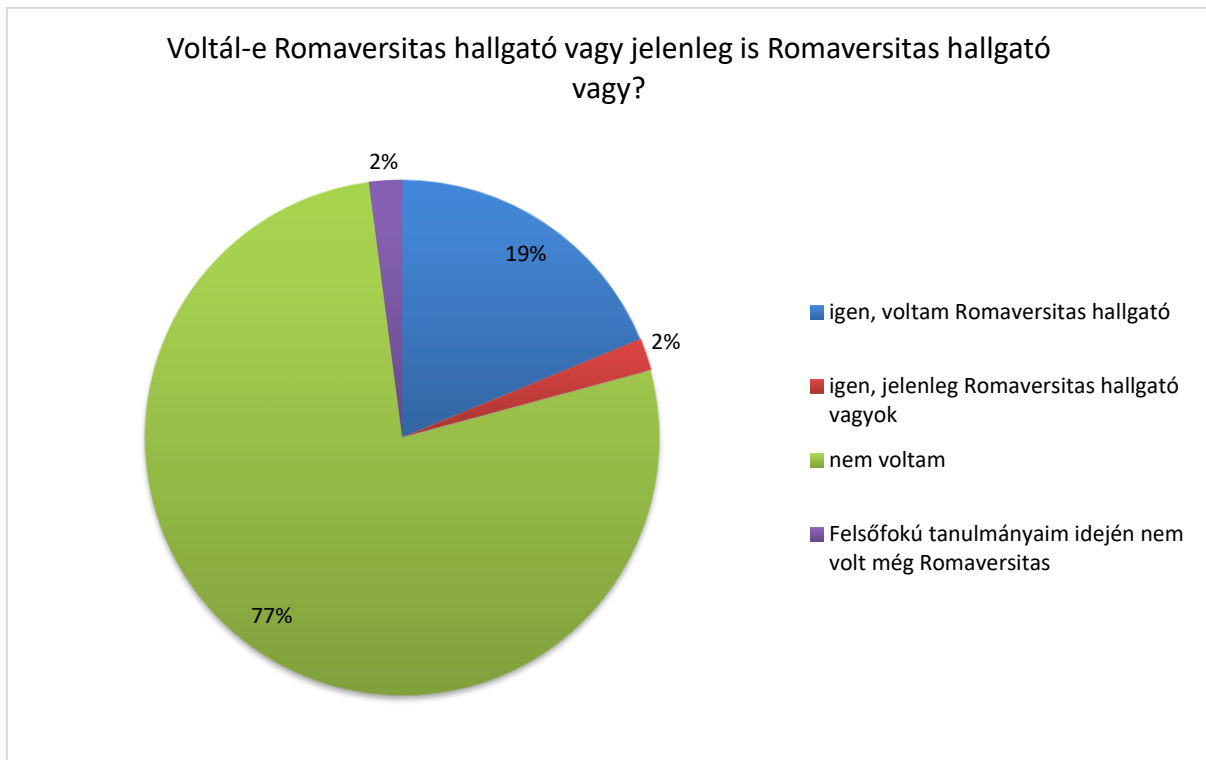
magyarországi roma szakkollégiumi hálózat jelenleg 11 szakkollégiumában az elmúlt 10 évben több mint 400 roma fiatal diplomaszerezését támogatták.

84. ábra. Roma szakkollégiumi hallgatói státusz

A mintába került 355 főből 160, a minta majd 46 %-a vagy volt roma szakkollégiumi hallgató (99 fő), vagy jelenleg tagja (61 fő) valamelyik roma szakkollégiumnak. Csak kevesen maradtak ki azért a roma szakkollégiumi támogatásból, mert tanulmányaik végzésének idejében még nem működtek roma szakkollégiumok.

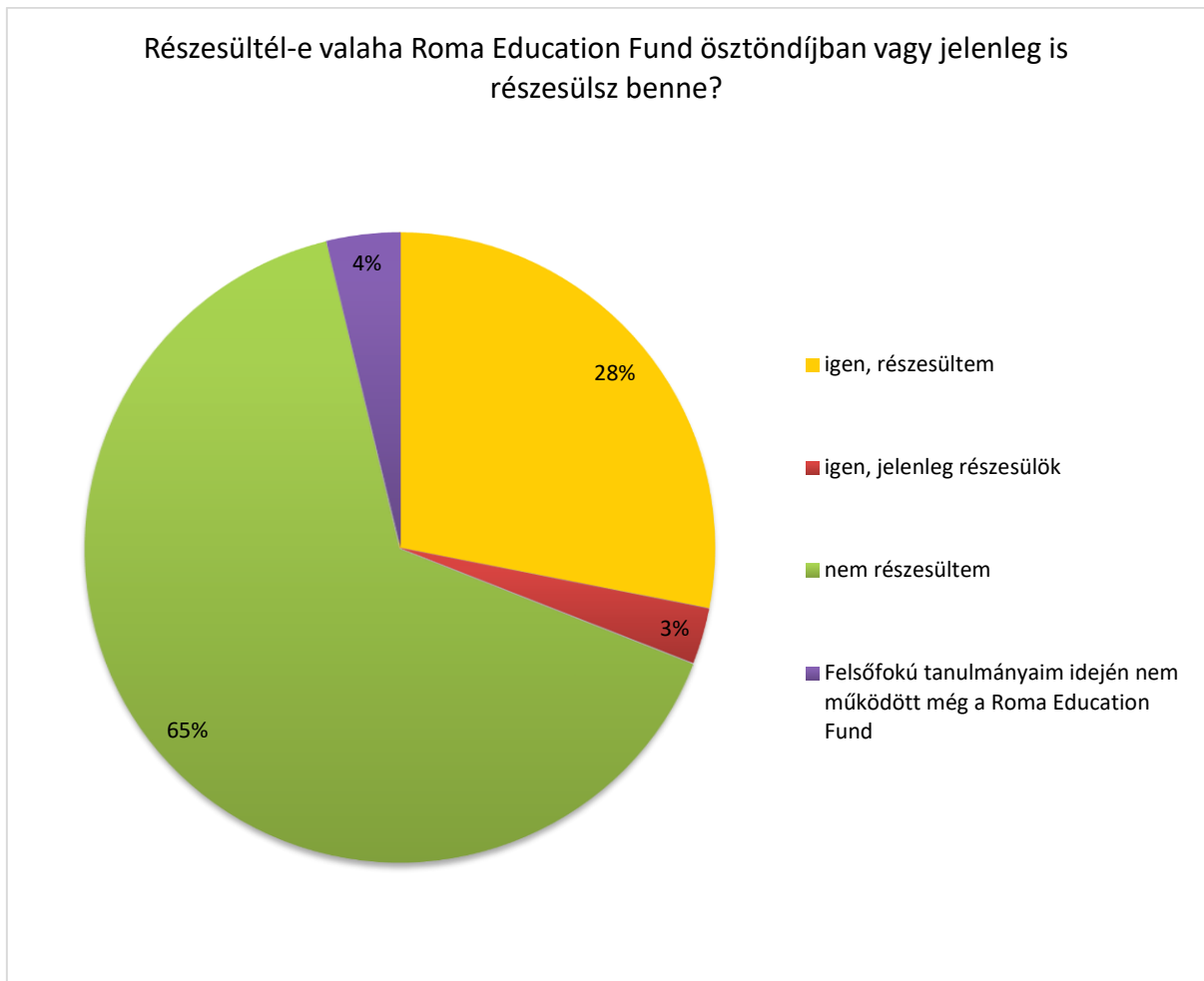
A Romaversitas Alapítvány Magyarországon elsőként támogatta intézményi keretek között roma fiatalok diplomához jutását. Eddigi tevékenységük eredményeként majd 300 hallgató szerzett ösztöndíjrendszerük támogatásával felsőfokú diplomát.

85. ábra. Romaversitas hallgatói státusz

A 355 mintába került személy közül 72 köthető a Romaversitas Alapítványhoz. 65 egykori Romaversitas hallgató és 7 jelenlegi töltötte ki a kérdőívet. A válaszadók 78 %-a nem volt kapcsolatban a Romaversitas Alapítvány felsőoktatási programjával.

A Roma Education Fund annak ellenére játszik meghatározó szerepet roma fiatalok diplomához segítésében, hogy az ő esetükben az ösztöndíjas támogatási rendszer a döntő, a támogatott hallgatók nem vesznek részt rendszeres programokban, nem rendelkeznek tagsággal.

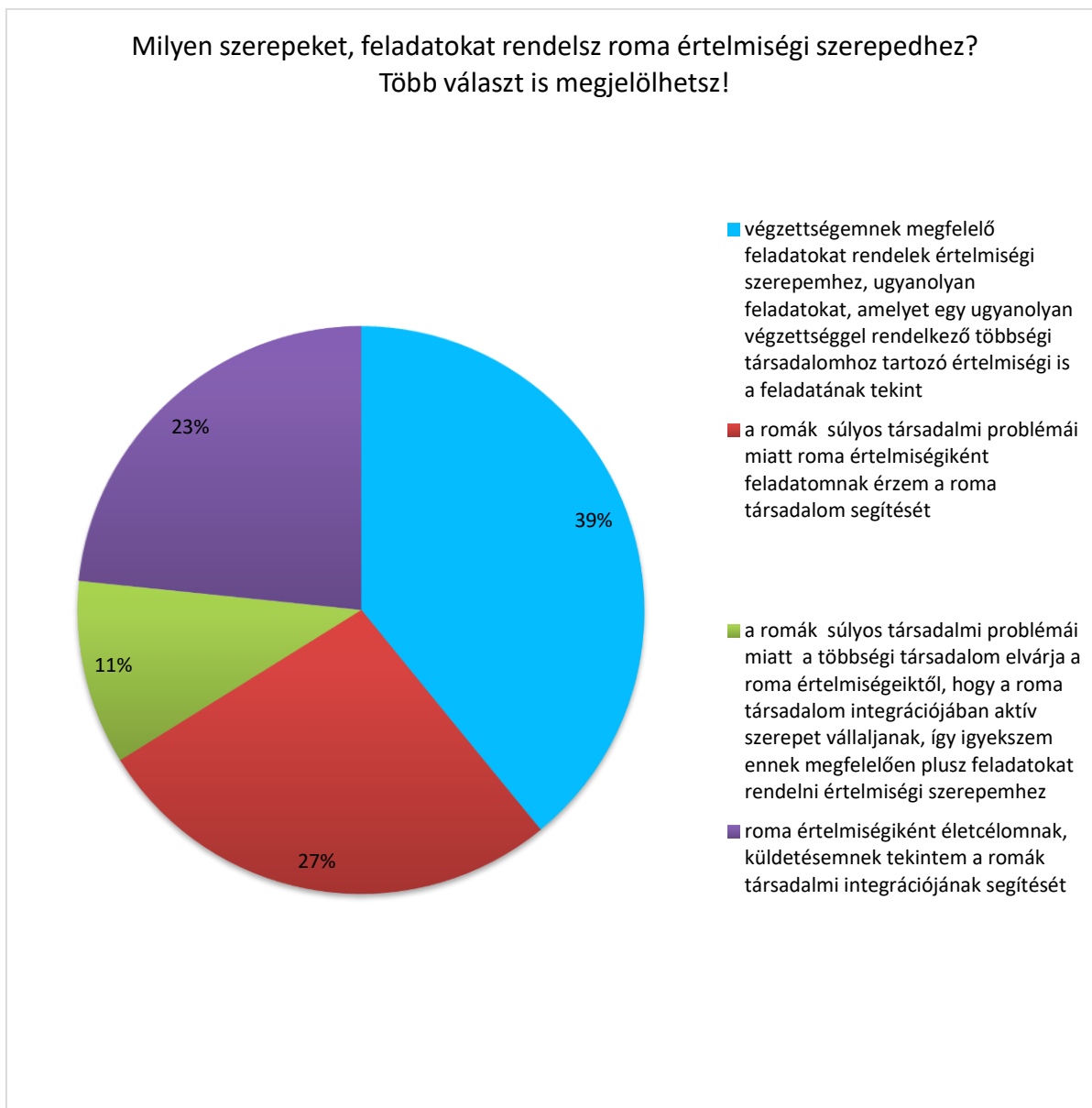

86. ábra. Roma Education Fund ösztöndíj státusz

A kérdőíves kutatás 355 fős mintájában a Roma Education Fund támogatásban részesülő hallgatók 108 fővel részesedtek, vagyis a minta majd egyharmada igénybe tudta venni az ösztöndíjat. A vizsgálati populáció 65 %-ának nem volt kapcsolata a Roma Education Fund támogatási rendszerével.

3.20. Értelmiségi szerepek

A disszertáció kutatási célkitűzései szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy a vizsgálati populáció milyen elképzeléseket alakít ki a diplomás romák értelmiségi szereplehetőségeire vonatkozóan.

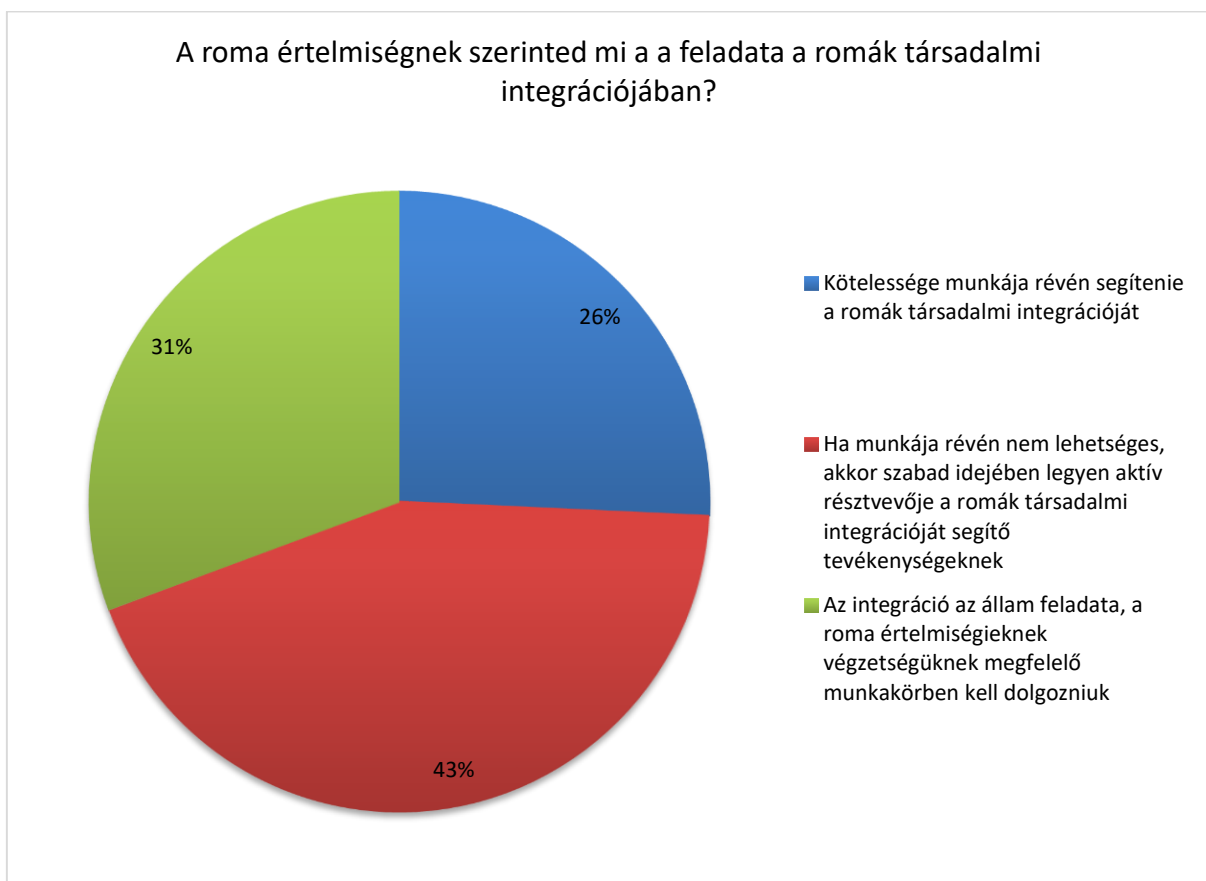

87. ábra. Értelmiségi szerepek

A 338 válaszadó többsége a végzettségének megfelelő szerepeket rendel értelmiségi szerepéhez. Ugyanolyan feladatokat kíván ellátni, mint minden más magyarországi értelmiségi szereplő, aki hasonló képzettséggel bír. A 179 igennel válaszoló egyértelművé teszi, hogy azért, mert roma származású és a többségi társadalom is romaként azonosítja, nem magától értetődő, hogy az értelmiségi szerepek ellátása során speciálisan a romákhoz köthető feladatai lennének. Felfogásukban önmagában az etnikai hovatartozás nem jelölheti ki, hogy a diplomás egyén milyen értelmiségi szerepet tölt be. A válaszadók 37 %-a, a romák súlyos társadalmi problémái miatt roma értelmiségiként feladatának érzi a roma társadalom segítségét. Ezt belső meggyőződésből teszi, nem a többségi társadalom felől érkező erős nyomás hatására kíván a felzárkózási folyamatban részt venni. Küldetesként, missziós tevékenységként fogja fel a roma társadalom modernizációjában való személyes hozzájárulását. A válaszadók 14 %-a, azért

rendel további – eredetileg ahhoz nem tartozó – feladatokat roma értelmiségiek szerepéhez, mert a többségi társadalom elvárja a roma értelmiségiektől, hogy aktív tevékeny szerepet vállaljanak a romák társadalmi integrációjában. Ő ennek a nyomásnak kíván megfelelni, ezen plusz feladatok ellátása révén. A mintában szereplők majd egyharmada, kifejezetten életcéljának, küldetésének tekinti a roma társadalom integrációjának segítségét. A korábbiakban láttuk, hogy sokan, akár végzettségüktől függetlenül is a roma társadalmi felzárkózás területén tevékenykednek diplomás romák közül. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik annak felvetése is, hogy mi a feladata a roma értelmiségi szereplőnek a romák társadalmi integrációjában. A diagram az erre adott válaszok megoszlását mutatja.

A roma értelmiségieknek mi a feladata a romák társadalmi integrációjában kérdésre az alábbi válaszok érkeztek:

88. ábra. A roma értelmiségiek feladata a romák társadalmi integrációjában

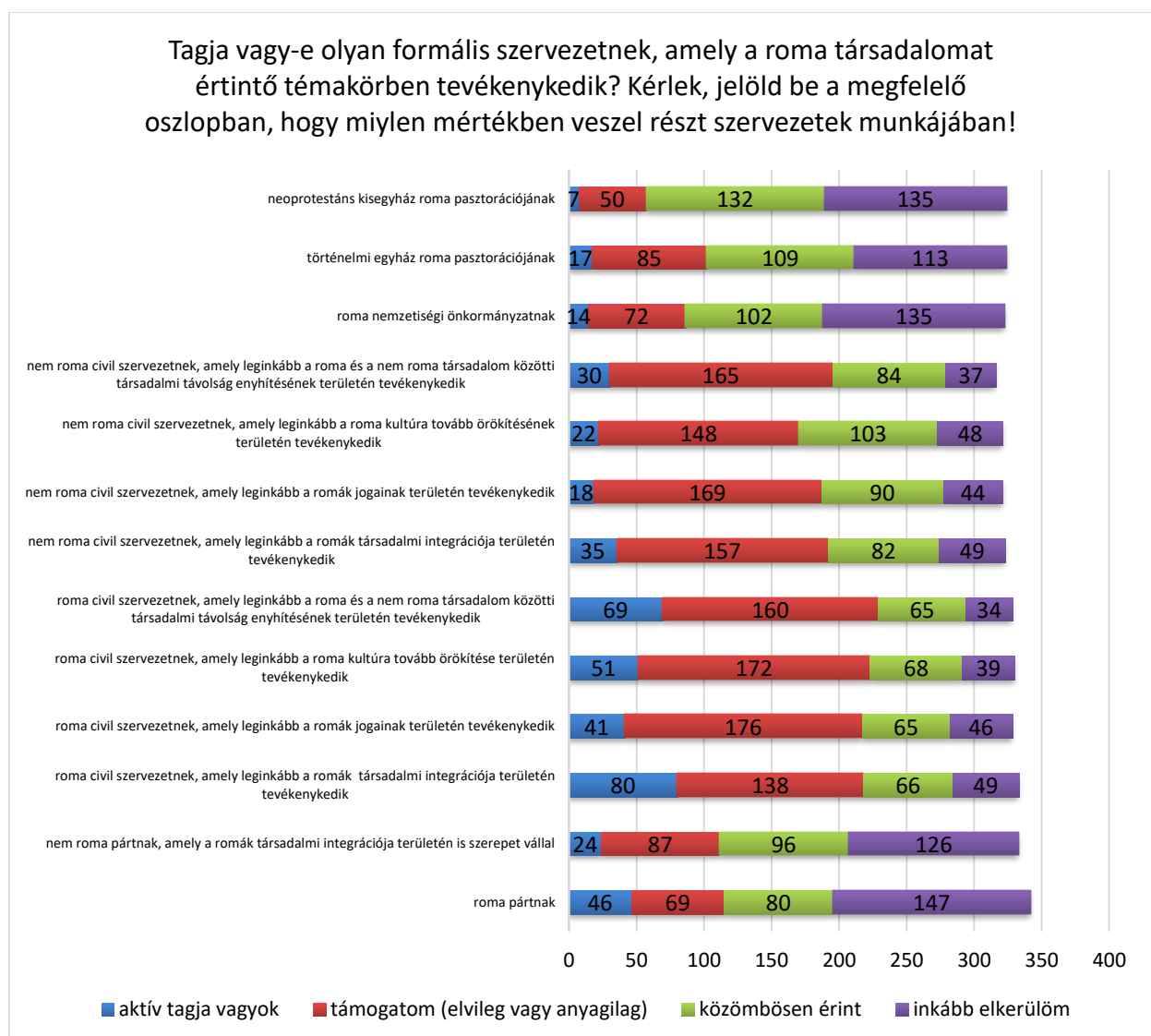
Erre a kérdésre a válaszadók egynegyede (88 fő) adta azt a választ, hogy munkája révén a roma értelmiséginek kötelessége segítenie a romák társadalmi integrációját. Meglepően magasnak tűnik azon válaszok aránya, amely azt várja el a roma értelmiségiektől, ha munkájuk, végzettségük miatt nem lehetséges a közvetlen segítség, beavatkozás a romák társadalmi integrációjának elősegítése, akkor azt szabad idejében aktív résztvevőként is elő kell

mozdítania. 149 válaszadó (44 %) vélekedett így az önkéntes segítség erkölcsi imperatívusként való felfogásáról. 105 fő (31%) egyértelműen azon a véleményen van, hogy az integráció az állam feladata, a roma értelmiségieknek magától értetődően a végzettségüknek megfelelő munkakörben kell dolgozniuk. A roma társadalom integrációja és a roma értelmiségiek ezzel kapcsolatos feladatai nem tartoznak magától értetődően egybe.

3.21. Formális szervezetekben való szerepvállalás

A kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy a formális szervezetekben való részvétel milyen jellegzetességeket mutat a 355 diplomás roma személy esetében.

A válaszokat az alábbi diagram szemlélteti.

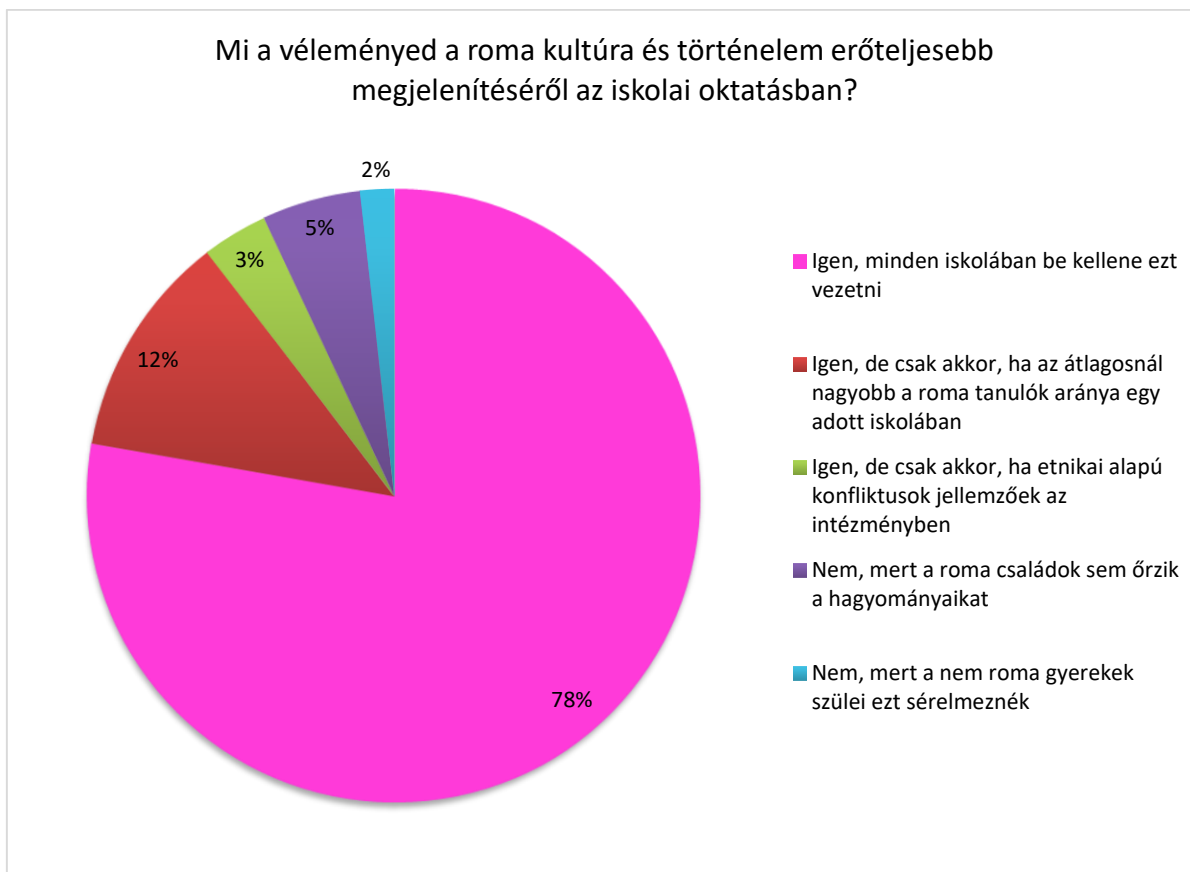

89. ábra. Tevékenykedés formális szervezetekben

A válaszokból az olvasható ki, hogy igen eltérő megítélés és aktivitás mutatkozik aszerint, hogy hivatalos párt, civil szervezet, vagy egyházi közösséghez való viszonyulásukat jelentik meg.

A 350 válaszadó egyhete tagja roma pártnak (46 fő), túlnyomó többségük kerüli a pártpolitikai szerepvállalás minden formáját. Nem roma pártnak még ennél is kevesebben (24 fő) aktív tagjai, itt is nagyfokú a közömbösség és a távolságtartó, elkerülő magatartás. A mintába kerültek nem túl nagy hányada kötődik pártpolitikai tevékenységekhez és szerepvállaláshoz. Roma értelmiségi szereplőként nem merül fel a többségben a politikai szerepvállalás fontossága, legyen az roma vagy nem roma politikai szervezet. Jóval nagyobb támogatottság és aktivitás mutatkozik a roma civil szervezetekhez kapcsolódó tevékenységeket illetően. A mintába kerültek kétharmada tagja vagy támogatja azon roma civil szervezetek tevékenységét, amelyek a roma társadalom integrációjának területén végzik munkájukat. De jelentős támogatottsága van a roma kulturális élet területén és a roma jogvédelmet ellátó civil szervezetek iránt is. Igen magas az aktivitás az olyan roma civil szervezetekben, amelyek a roma és nem roma társadalom közötti társadalmi távolság csökkentése érdekében tevékenykednek, vagy amelyek a roma kultúra továbbörökítésén dolgoznak. A nem roma civil szervezetek munkájában is részt vesznek, de kisebb intenzitással, ugyanakkor jelentős mértéken támogatják ezeket a szervezeteket. A politikai távolságtartással indokolható, hogy igen alacsony a mintában azoknak a száma, akik a roma nemzetiségi önkormányzatban tevékenykednek. A többség közömbös vagy kifejezetten kerüli ezt a tevékenységi formát. Viszonylag nagy a történelmi egyházak roma pasztorációs tevékenységében való részvétel, jóval kevésbé jellemző ez a neoprotesztáns kiegészítő esetében.

Figyelemre méltóak az arra a kérdésre adott válaszok, hogy hogyan ítéli meg a roma kultúra és történelem erőteljesebb megjelenítését az iskolai oktatásban.

90. ábra. Vélemények a roma történelem és kultúra megjelenítéséről az iskolai oktatásban

A 346 beérkezett válaszból majd 80 % egyértelműen azt gondolja, hogy ezt minden iskolában be kellene vezetni. 48 fő (12 %) ezzel szemben úgy vélekedik, hogy csak akkor van erre szükség, ha az átlagosnál nagyobb a roma tanulók aránya egy adott iskolában. Tehát ők nem gondolják azt, hogy a nem roma tanulóknak is szükségük lenne a roma kultúráról és történelemről ismereteket szerezniük, attól függetlenül, hogy nem romákkal tanulnak együtt. Ennél is figyelemreméltóbb az a válasz, hogy csak akkor lenne erre szükség, ha etnikai alapú konfliktusok jellemzőek a közoktatási intézményben, ezt 18 válaszadó jelölte be. De annak a véleménynek is volt 18 fő támogatója, aki azt gondolja erre egyáltalán nincs szükség, hiszen a roma családok sem őrzik hagyományaikat. 6 fő azt a választ jelölte be, hogy erre azért nincs szükség, mert a nem roma szülők sérelmeznék, hogy gyermekeiknek a roma kultúráról és történelemről kell tanulniuk.

A kérdőíves kutatás arra törekedett, hogy a mintába kerültek szociokulturális körülményeiről, a kibocsátó származási közösség életviszonyairól, az iskoláztatási beállítódásokról, a szülők és a válaszadók identitásstratégiájáról, a diplomás romák értelmiségi szerepfelfogásáról átfogó empirikus ismereteket szerezzen.

A kérdőíves kutatás átfogó képet rajzol a vizsgálati populáció összetételét meghatározó alapvető változókról és a kérdésekben megfogalmazott válaszokból kirajzolódó attitűd és cselekvési dimenziókról.

Az adott alapsokaságra vonatkozó elemzések egyfelől azt szolgálták, hogy megbízható szempontrendszerrel kínáljanak az interjúalanyok kiválasztásához, de ezen túl az igen összetett kérdéseket tárgyaló kérdőív adatai jó lehetőséget kínáltak arra is, hogy belőle kirajzolódjon a diplomás vagy jelenleg diplomát szerző romák profilja. Összefoglalóan az alábbi paraméterek mentén és összekapcsolódásaként ragadható meg a vizsgálati populáció. A már diplomát szerzett vagy diplomaszerezés folyamatában lévők hatvan százaléka nő. A roma közösségi csoporthoz való tartozás esetében jelentős eltérések figyelhetők meg a három csoport vonatkozásában a férfi nő arányt tekintve. Az oláh cigány csoport esetében 29 százalékot tesz ki a férfiak aránya, míg 71 százalékot a nők. A férfiak aránya a beás közösség esetében még az oláh cigányokénál is jóval kisebb, mindösszesen 24 százalék. Így a nők a beás közösségben háromnegyedes aránnyal részesednek (76 százalék). Ebből a két adatsorból következik, hogy a romungró csoport esetében jóval kiegyenlített lesz a férfi nő arány. A számok nyelvén: a 231 romungró válaszadóból 103 férfi és 128 nő. Így 45-55 százalék arányban jelennek meg a csoportban. A kutatási minta megoszlásának megyénkénti eloszlását vizsgáljuk, akkor el kell különítenünk a kibocsátó/származási közeg lakóhelyét és a jelenlegi lakóhelyet. A jelenlegi lakóhelyet illetően Budapesten él az összes kitöltő majdnem egyharmada (94 fő), ezt követően legnagyobb arányban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élnek (38 fő), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 34 fő, Hajdú-Biharban 27, míg Baranyában 25 fő lakik. Budapesten és az említett 4 megyében él a kutatási minta kétharmada (72 százalék). A származási településekről készített kimutatás arra utal, hogy ezek döntő mértékben az említett 4 megyében találhatóak. Ez egyértelműen a magyarországi roma népesség egyenetlen területi koncentrációjával hozható összefüggésbe. Országosan azokból a térségekből származnak a roma értelmiségiek, ahol a legnagyobb arányban él a roma populáció. Az adatokból jól kirajzolódik egy mobilitási folyamat. Ennek egyik összetevője, hogy nagy számban telepednek le a diplomás romák Budapesten, másfelől ezzel párhuzamos folyamatként a korábbi községekben élők a diploma megszerzését követően nagyobb városokba, az esetek többségében a megyeszékhelyre költöznek. A lakóhely szerinti megoszlás alapján azt találtuk, hogy a roma nyelvi/kulturális csoportok esetében a beások közül élnek a legtöbben arányait tekintve községben, ez az összes beás diplomás egyharmada, míg az oláh cigányoknál ez 28 százalék, a romungrók esetében

csupán az ötöde él a diplomásoknak községben. Budapesten a beások 19 százaléka, az oláh cigányok 24 százaléka, míg a romungrók 29 százaléka él.

A szülők roma származására vonatkozó kérdésre beérkezett adatok igen nagy arányban mutatnak roma-nem roma vegyes házasságot. A 355 válaszadó majd harmada (96 fő, 27 %) esetében vagy az édesanya, vagy az édesapa nem roma házastárs. A roma diplomások édesanyjai ritkábban választanak maguknak nem roma párt, mint édesapjuk.

A mintába kerültek 16 százaléka kizárólag romák által lakott településrészen nőtt fel, jelenlegi lakókörnyezetük azonban már csupán 6 százalékuknak tekinthető szegregáltak. Nagy részük a túlnyomórészt nem romák által lakott településrészre költözik. Igazából nem is a vegyes megtelepedés aránya növekszik, hanem a túlnyomórészt nem romák által lakott településrészen élők aránya növekedett meg 52 százalékra, a korábbi 35-ről.

A mintába kerültek képzési területeinek vizsgálata során kirajzolódik, hogy az egyes korcsoportok esetében jelentős belső átalakulási folyamat indult meg a képzési területek vonatkozásában. A diplomát szerző romák körében a képzési területek diverzifikálódtak és megjelennek nagy súllyal olyanok is, amelyek korábban roma fiatalok számára nem tűntek elérhetőnek.

A kérdőíves kutatás eredményeit az összegző fejezetben vetjük össze az interjúk kutatás eredményeivel és hozzuk párhuzamba a kutatási eredményekből kirajzolódó képet a korábbi vizsgálatok megállapításaival.

IV. A KVALITATÍV KUTATÁS MÓDSZERTANA ÉS EREDMÉNYEI

A kérdőívet kitöltő 355 főből kvótás mintavétel során kiválasztásra került 35 szereplő, akikkel narratív életútinterjúkat készítettem. A kiválasztás során a kérdőíves kutatásból kirajzolódó alapváltozókat vettem figyelembe, amelyek mentén a heterogén összetételű populációból homogén alcsoportok képződtek. Így a nem, az életkor, a roma származási csoporthoz tartozás, a végzettség szintje, a lakóhely típusa és a képzési terület változók mentén az adott alcsoportban betöltött arányuknak megfelelően kerültek az interjúalanyok kiválasztásra. Az interjúk túlnyomó többsége a járványügyi helyzetre való tekintettel online formában, videóhívás keretében valósult meg. Az interjúk kutatás esetében minden esetben hozzájáruló nyilatkozatot kértem, de a kutatási eredmények bemutatása során itt is biztosítottam az anonimitást, jóllehet ezt többen nem is kérték.

Az interjúk minden esetben – az interjúalany előzetes beleegyezését követően – hangfelvételnél rögzítésre kerültek, majd a másfél-2 órás interjúszövegek szó szerinti átírásra minden esetben elkészült. A hatalmas szövegdokumentáció szisztematikus elemzése során a legfőbb törekvésem az volt, hogy koherens kategóriarendszert alakítsak ki. Ennek segítségével tettem kísérletet az igen heterogén összetételű és divergens felfogásokat valló alapsokaságra vonatkozóan mintázatok megragadására. A disszertáció a felállított kategóriák mentén mutatja be és értelmezi az élettörténeti narratívákból kirajzolódó mintázatokot, azok főbb jellegzetességeit. Az értelmezéseket interjúrészletekből vett idézetekkel támasztom alá.

4.1. A KIBOCSÁTÓ/SZÁRMAZÁSI KÖZÖSSÉG JELLEMZŐI

4.1.1. A kibocsátó/származási közösség nyelvi identitása

A roma diplomások értelmiségi szerepeinek megértése szempontjából kulcsfontosságú összetevő volt annak vizsgálata, hogy az interjúalanyok kibocsátó/származási közösségében a nyelvi identitás milyen jelentőséggel bír. Az interjúalanyok nyelvi identitásának vizsgálata során három csoport rajzolódott ki.

Az elsőbe azok az interjúalanyok tartoznak, akik beszélnek a romani vagy a beás nyelvet, a második csoportba azok az interjúalanyok, akiknek származási közösségében már csak a szülők vagy a nagyszülő beszélnek a nyelvet, végül az utolsó csoportot azok az interjúalanyok alkotják, akiknek származási közösségében a szülők és nagyszülők sem beszélnek már a nyelvet. A kirajzolódott három csoportot döntően meghatározta az interjúalanyok roma nyelvi/kulturális

csoporthoz való tartozása, így értelemszerűen a roma nyelvet beszélők körébe – egy kivételtől eltekintve, akit az elemzésben külön is bemutatunk –, kizárólag a beás és az oláh cigány közösséghez tartozók kerültek. Tehát a cigány nyelvet beszélők körében csak 1 olyan interjúalany volt, aki a romungró cigány közösséghez tartozik. Emiatt az interjúalanyok nyelvi identitásának nyelvi/kulturális csoportonkénti bemutatását tartjuk célravezetőnek. Ez lehetőséget ad arra, hogy egyértelműen kirajzolódjon, hogy az oláh cigány interjúalanyok közül mi vezet a romani nyelv teljes elhagyásához, vagy éppen megtartásához az egyes interjúalanyok esetében. Ugyancsak megvizsgálhatjuk a nyelv szerepének mai jelentőségét a beás közösség esetében. A nyelv és az etnikai identitás kapcsolata ennél a két közösségnél játszik kitüntetett szerepet, hiszen a romungró csoport nyelvi asszimilációja évszázadokkal korábban bekövetkezett.

A származási közösség anyanyelvét (beás/romani) a 35 fő interjú alany közül 9 fő említette, hogy beszéli. Ebből 4 fő a beás, 4 fő az oláh cigány és 1 fő a romungró cigány közösséghez tartozik. Az összes oláh cigány interjúalany (7 fő) közül tehát 4 számolt be arról, hogy az oláh cigány nyelvet anyanyelvi szinten beszéli és 3 fő már nem beszéli a romani nyelvet. A romani nyelvet beszélő **oláh cigány interjúalanyok (1. csoport)** közül 3 fő volt, aki nem csak anyanyelvi szinten beszéli a nyelvet, hanem ez volt az első nyelv, amelyet gyermekként megtanult. Mindhármuk életében az identitásuk fontos részét képezni a romani nyelv, amelyet a mai napig rendszeresen használnak családi körben és otthoni lokális közösségükben is. Egyikük, Dezső¹⁵ (oláh cigány) szülőfalujából elköltözött és csak akkor beszélni a nyelvet, ha hazalátogat szüleihez és rokonaihoz, de a nyelv ennek ellenére mai napig meghatározó szerepet játszik roma/cigány identitásának megélésében és erős érzelmi kötődést is jelent számára.

„Hamarabb tanultam meg cigányul, mint magyarul. Nekem, az identitásomnak az egyik, a legfontosabb, hogy beszélem a nyelvet. Például én cigányul szoktam álmodni. Akármennyire is szeretem a magyar nyelvet, meg ismerem. Meg szerintem nagyon szerencsés vagyok, hogy magyarul is tudok gondolkodni. De a nyelv miatt van egy ilyen külön belsősegebb kapcsolatom úgy mond a cigány identitással. Mikor családdal vagyunk vidéken, H-án. Vagy amikor összejön a családunk, akkor mi nem beszélünk magyarul. Ez a fajta megélése az identitásnak, az önazonosságnak, hogy úgy tudod kifejezni az önazonosulást, olyan nyelven. Teljesen másképpen működik a két nyelv. A cigány nyelvben egyszerű szavakat használunk, de sokkal mélyebb gondolatokat lehet átadni. Két, három szavas metaforákkal, amiket használunk. (...) Az én korosztályom már nincs ott H-án, eljöttek a fiatalok. Mikor én voltam gyerek még a hivatalban is cigányul beszéltek, hiába magyarok ültek bent. Nem azért mert nem akartak, hanem mert sokan nem tudtak igazán magyarul, félig magyarul, félig cigányul beszéltek.”

---

¹⁵ Az alanyok anonimitásának megőrzése miatt a keresztnéveket megváltoztattam.

Szonja (oláh cigány) és Dorina (oláh cigány) jelenleg is abban a roma/cigány közösségben él, ahol megszületett. Számukra is fontos része identitásuknak a romani nyelv. A nyelvet napi szinten használják, mivel a családi környezetben szinte csak romani nyelven beszélnek. Dorinának is az első nyelve a romani volt, épp mint Dezsőnek és Szonjának, de még azelőtt megtanult magyarul, hogy óvodába került volna, mert nagyapja kereskedő volt, aki rendszeres kereskedő tevékenységet folytatott a közösség magyar lakosságával. Doriánt elmondása szerint sok atrocitás érte származási oláh-cigány közösségétől, amelyet az elemzés során egy későbbi fejezetben részletesebben bemutatunk.

„Szinte csak cigányul beszélünk itthon. Ez volt az első nyelv, amit megtanultam, de a nagyszüleim nagyon hamar megtanítottak magyarul is beszélni, mert nagyapám a helyi magyar lakossággal jól beszélt magyarul. Nagypapám kereskedő volt. Meg hát magyarul bonyolította le az üzleteket. Szóval, mondom teljes harmóniában éltek. Engem is így neveltek, ezért vagyok nagyon szerencsés. Én pont, azért mert gyereként nem nagyon fogadott be a cigány közösségem. Én nem voltam egy nagyon csavargó.”

A magyar nyelv korai elsajátításával kapcsolatban (óvodában vagy iskolába kerülés előtt) Szonja úgy nyilatkozott, hogy az oláh-cigány szülők gyermekeikhez születésük után csak cigányul beszélnek és annak ellenére sem tanítják meg gyermekeiknek a magyar nyelvet, ha a szülők jól beszéli azt. Szonja elmondása szerint az oláh-cigány szülők ezt tudatosan teszik és azokat a családok, akik nem így cselekszenek, azt közössége „árulónak” titulálja.

„Az oláh-cigány szülők csak cigányul beszélnek a gyerekekhez, akkor is, ha tudnak magyarul. Ha mégsem, akkor az a közösség szemében áruló lesz, kiutálják”

Szonja interjújában a romani nyelv egyik fontos használati sajátosságára utalva megemlíti, hogy akkor is a romani nyelvet használják, ha nem akarják, hogy a magyar lakosság tudja, hogy miről beszélnek.

„Cigányul tanultam meg először beszélni és csak az óvodában tanultam meg rendesen magyarul beszélni. Itthon mindenki cigányul beszél. Ez volt a szokás. Hiába tudnak magyarul beszélni a szülők, akkor is cigányul beszélnek a gyerekekhez eleinte. (...) Például más nyelven beszél bárhol, ha két roma nő találkozik, vagy felváltva. Akkor, hogy ne értsék a többiek például.”

Dezső Szonjához hasonlóan csak intézményi környezetben tanulta meg a magyar nyelvet, ami a kezdeti időszakban nehézséget okozott az iskolai környezetben.

„Egészen 7 éves koromig nem nagyon kellett használni a magyar nyelvet. Nekünk az első és második osztály arról szólt, hogy tanuljuk meg a magyar nyelvet helyesen. De úgy beszélünk, hogy félig magyarul félig cigányul, amikor meg kellett szólalni.”

A romani nyelvet anyanyelven beszélő oláh cigány interjúalanyok közül Csilla a fentiekben tárgyalt három oláh cigány interjú alanyhoz képes egészen eltérő módon sajátította el a romani nyelvet, hiszen az előző interjúalanyokkal ellentétben csak felnőttkorában tanulta azt meg. Édesanyja oláh cigány származású, aki pedagógusoként oktatja a romani nyelvet, édesapja pedig nem roma/cigány származású. Elmondása szerint édesanya meg akarta tanítani neki a romani nyelvet, de nem volt rá alkalma, mert szülei hamar elváltak és többnyire az édesapja vigyázott rá, aki – ahogyan fentebb már utaltunk rá – nem volt roma/cigány származású. Később azonban édesanyja indíttatására mégis fontosnak tartotta a nyelv megtanulását, amit nem otthoni környezetben tanult meg édesanyjától, hanem rendszeresen látogatta édesanyja nyelvóráit.

„A másik a nyelv. Ami kicsit nálunk nehezebb volt. Mert ugye anyukám a nyelvet oktatja. Anyukám abban bízott, hogy majd ő megtanítt minket cigányul. Jó is lett volna, de elmaradt, mert nagyon sokat dolgozott. Apukám sokat vigyázott rám, ők elváltak. Az anyai nagynéném is sokat vigyázott rám, ő is beszélt cigányul, de nem tanított meg cigányul beszélni. De érteni azért értettük, értjük valamennyire. És ennek ellenére a nyelv erős volt. Középiskolás koromban a húgommal lelkesek voltunk és bejártunk anyukám nyelvi óráira az egyetemre. Így tanultuk, tehát nem otthon. Érdekeltek minket és így profik lettünk, de nem beszélek sokszor cigányul. Azóta nagyon hasznosnak tűnik. Én nem igazán beszélek. Rossz a nyelvérzésem. De kötődünk a nyelvhez, még akkor is, hogyha nem beszéljük jól, vagy nem beszéljük tökéletesen.”

A 7 fő oláh interjú alany közül 3 volt olyan, aki már nem beszélni a romani nyelvet. Tibor (oláh cigány) egy-két szó ismer, de nem érti és nem beszél a nyelvet. A romani nyelvet azért nem sajátította el, mert egészen kiskorában a család nagyon rossz anyagi körülményei miatt kiemelték a családból és állami gondoskodásban nevelkedett. A nyelv ennek ellenére nem volt idegen számára, mert néha hazajárt kiskorában, felnőttként pedig erős kapcsolatot alakított ki oláh cigány családjával. Elmondása szerint elképzelhető, hogy a családból történő kiemelése előtt beszélhette a nyelvet.

„Már nem beszélem a nyelvet nagyon régóta. Most, talán most mondhatom azt, hogy egy két éve, legyen inkább 5-6 éve. Mióta jobban hazajárok. Viszont az unokatestvérem, illetve az egyik bátyám gyereke az ők még beszélnek. A bátyámat is hallom. Ezt a kis nyelvi környezetet megteremti, és akkor igyekszem a szavakat is megjegyezni és akkor bekapcsolódom egy nagyon kicsit. De én nem beszélem. De valószínűleg ez azért van, mert a környezetemben sem beszéltek gyermekként, mert kiragadtak. Az apu is meg az anyu is beszél. Az unokatestvéreik is. Az anyu testvérei, és a testvéreim mai napig beszélnek egymás között. Most ez a korosztály 55–70 év közé tartozik a rokonságban. Most is volt a temetés. Meg ilyesmi. Ott találkoztam a temetésen mindenféle roma nyelvvél, cigány nyelven beszéltek.”

A másik oláh cigány interjú alany, aki nem beszél a romani nyelvet Etelka. Etelka édesapja oláh cigány férfi, édesanyja pedig nem roma/cigány. Az édesanya egyedül nevelte fel Etelkát,

mert oláh cigány párja nagyon korán elhagyta őket. Etelka csak felnőttként találkozott édesapjával, semmilyen kapcsolata nincs vele.

„Nagyon érdekes én, oláh cigány vagyok és nincsen kapcsolatom az édesapámmal, magyar családdal nőttem fel.”

A származási közösség nyelvét beszélők másik markáns körét a **beás cigány interjúalanyok (2. csoport)** adják (4 fő), akik mindegyike anyanyelvi szinten beszéli a beás nyelvet. Mindegyikük első nyelve a beás, magyarul csak az óvodában vagy az iskolában tanultak meg. A beás nyelv volt az első nyelve a legfiatalabb interjúalanyoknak is, Balázsnak (beás) is, aki jelenleg 18 éves.

„Anyanyelvi szinten beszélem születésem óta a beás nyelvet. Ugyanúgy, mint a magyar nyelvet. Itt mindenki beszél cigányul. Sokszor előfordul, hogy előbb tanulnak meg cigányul, mint magyarul. A nyelvet felváltva használjuk itthon, a hangulattól, vagy a témától függően.

Annak ellenére, hogy az interjúalanyok mindegyikének a beás nyelv az első nyelve, amelyet először megtanult a négy interjú alany közül Petra (beás) és Letícia (beás) megemlíti, hogy bár ők még beszélik a beás nyelvet, de a fiatalabb generáció inkább már csak érti, de nem beszéli. Petrának a gyermekei már nem beszélik a beás nyelvet, ahogy Leticiának (beás) a 6 évvel fiatalabb húga sem. Letícia esetében ez leginkább annak az eredménye, hogy szülei iskolai tanulmányaikat 16 éves korukban abbahagyták és egy mezőgazdasági cégnél kezdtek el dolgozni, ahol már nem volt szokás a beás nyelvet használni.

„Kiskorom óta a szüleim beásul beszéltek. Mikor óvodába kerültem, előtte kellett magyarul rendesen megtanulnom. (...) A szüleimnek meg azért megvan a 8 általános, mindketten mentek volna szakmunkásba. 16 évesen azt mondták nekik a szüleik, hogy bocs, de nem tudom finanszírozni. Úgy hogy menjetek el dolgozni. Hát ők voltak egyedül romák a munkahelyükön. Aminek az is köszönhető, hogy aztán a beás nyelvet egyre kevésbé beszélték. Mert ugye a munkahelyen nem lehetett. Mert akkor kinézték őket, hogy miért titkoskodnak. (...) A húgom 6 évvel fiatalabb nálam. Őt már nem tanították meg beásul. Akkorra már nem beszéltek. (...) Képzeld el, hogy harmadik osztályig volt egy szó, amiről azt hittük, hogy magyarul van. Kiderült, hogy beásul van. Úgy derült ki, hogy mondtam otthon képzeld anyu beszélgettem az osztályfőnökömmel, hogy nem tud tésztát csinálni. Akkor a tésztát mondta beásul. Anyu ilyen 27-28 éves lehetett. Azt mondta, hogy az a szó - 28 évesen -, hogy az a szó magyarul van. Tehát ő sem tudta, hogy ez a szó nem magyarul van. És apu jött haza, és apu mondta, hogy hát az beásul van.”

Petra a nyelv elhagyásának okát a településen egyre gyakoribb vegyesházasságokkal hozza összefüggésbe.

„A környezetben mindenki beásul beszélt legfőképpen. Ez mindennapos a mai napig. A mi gyerekeink már nem beszélik, de értik. Azért itt a felnőtté válás során keveredtek a párok. Most

már nem az a szokás, hogy cigány cigánnyal házasodik. Ez így elmaradt az évtizedek alatt, de azért értik a gyerekek.”

Balázs családjában a beás nyelv ma is hangsúlyos használata azzal magyarázható, hogy azt a települést, ahol jelenleg is él családjával 90 %-ban beás cigányok lakják, ellenben Petrával és Letíciával, akik esetében szülőfalujukban csak kis számban lakják a települést beás cigányok. Balázs szülőfalujában ennek következtében nem, vagy csak elenyésző számban fordulhat elő vegyesházasság és integrált munkahelyi környezetben való munkavállalás sem jellemző.

„99 százalékban beás cigányok laknak itt, Sz.-en, ahol élek.”

Magdolna (beás) is az iskolában tanulta meg a magyar nyelvet hasonlóan a másik 3 fő beás cigány interjú alanyhoz. Magdolna ugyancsak kiemeli két fontos sajátosságot a nyelvhasználatra vonatkozóan, hasonlóan az oláh cigány nyelvi jellegzetességeknél tárgyalt részben, ahol Dorina (oláh cigány) esetében láttunk, hogy a magyar nyelv elsajátításakor diszkriminatív atrocitások érték saját származási közösségétől. Valamint Szonjához (oláh cigány) hasonlóan ő is kiemeli, hogy a származási nyelvet jellemzően akkor használták a roma közösségben, ha olyan dolgot akartak megbeszélni, amelyet a nem roma lakosság nem hallhatott.

„Én nem tudtam beszélni magyarul. Nekem ez nagyon, nagyon rossz volt. Nem használtuk annyira a magyar nyelvet otthon. Inkább tudtam perfektül beszélni cigányul, mint magyarul. Amikor már iskolába jártam, akkor már tudtam beszélni magyarul. A cigányasszonyok, amikor hazamentünk a cigánytelepre iskolából oda odaszóltak, hogy megérkezett a magyar asszony, a magyar lányával. Jó is volt, amikor nem kellett magyarul beszélni. Mert volt olyan dolog, amikor a rendőrök keresték a cigányokat.”

Erre a sajátos nyelvhasználati jellegzetességre utal az is, amit Letícia (beás) is kiemeli, amikor szülei az integrált munkahelyre kerültek.

„Mert ugye a munkahelyen nem lehetett. Mert akkor kinézték őket, hogy miért titkoskodnak.”

A 24 fő **romungró interjúalanyok (3. csoport)** között 1 fő volt, aki kiemelte, hogy fontosnak tartotta a cigány nyelv megtanulását, amelyet nem a diplomaszerzés motivált. Otília (romungró) származási közössége nem beszél a nyelvet, de elgondolása szerint fontos részét képezi a nyelv egy népcsoport identitásának, így felnőttkorában elsajátította a romani nyelvet. Egy későbbi fejezetben visszatérünk rá, hogy Otíliát mi motiválta abban, hogy a roma identitását a nyelv elsajátítása révén erőteljesebb megjelenítse mindennapjaiban.

„Etnikai jegyeken túl nem beszéljük a nyelvet. Nekem fontos volt, hogy megtanuljam a nyelvet. Mert azt gondolom, ez eléggé meghatároz egy identitást. Hogy az adott nyelvet mondjuk, beszéljem, ez a kultúrához hozzátartozik.”

Otília mellett további 4 fő romungró interjú alany említette identitásának tárgyalásakor a romani nyelvet. Izabella (romungró) a származási közössége roma kultúrához való viszonyának említésekor kiemelte, hogy az ő családja nem beszél a romani nyelvet, mert ők a romungró cigány közösséghez tartoznak ezért a magyar nyelv az anyanyelvük. Ebben az esetben tehát a romungró identitást állította szembe a romani nyelvet beszélő oláh cigány közösséggel, utalva arra a nehézségre, amely a saját nyelv hiányát mutatja az identitás megélésében. Ez a későbbi interjúkban is megjelenő összetevő, ami a romungró identitás sajátosságává válik a roma közösségen belül.

„Mi romungrók vagyunk, és nem beszéljük a cigány nyelvet nem az anyanyelvünk”.

Krisztina (romungró) viszont arról számolt be, hogy nagymamája még beszélte a romani nyelv kárpáti dialektusát, de a gyermekeitől és unokáitól nem várta el, hogy azt ők is megtanulják.

„A nagymamám még beszélte a cigányt, kárpáti dialektus volt, de nem várta el, hogy ezt mi használjuk. A szüleim se apám, se anyám egyetlen szót sem beszélnek a nyelvből. Nem ismerik a kultúrát.”

A 4 romungró interjú alany közül, - akiknek volt valamilyen viszonya a roma nyelvhez - kettejük édesapja korábban valamilyen szinten beszélte a romani nyelvet. Azonban fontos kiemelni, hogy Csenge (romungró) és Elza (romungró) esetében mindkettőjük édesapja oláh cigány, vagyis nem a romani nyelv kárpáti dialektusát beszélnek, hanem a lovári dialektusát. A nyelv elsősorban azért jelent meg a származási közösségben és ennek hatására valamilyen viszonya kialakult a nyelvvel a két interjú alanyak, mert Csenge és Elza romungró és oláh cigány vegyesházasságban születtek.

„Anyu volt mindig, aki tartotta a családot a vállán, gyereknevelés, főzés, stb. Arra emlékszem, hogy mindig cigány zenét hallgatott apu. Tehát a nő szolgálja a férfit. Egyébként a nyelveket is beszéli apu.”

Elza (romungró) külön kiemeli, hogy édesapja csak alapszinten beszél a nyelvet, de a családja a mai napig jól beszél azt. Ennek valószínűsíthető oka, hogy a vegyesházasság következményeképpen az édesapja a romungró cigány feleségével nem beszélte a mindennapokban a nyelvet és a romani nyelvet elfeledte.

„Apukám az oláh cigány, de anyámék részéről meg sok a muzsikus. (...) Nem teljesen hagyományörző oláh cigány családból jön az apukám, viszont a családjában sokan tudnak

cigányul. Ő sajnos csak ilyen nagyon alapszinten beszél, ami fáj is neki. Én meg sajnos nem tudok, ami nekem fáj jobban. Nem tudom.”

Emőke (romungró) családjában ugyan nem beszélnek a romani nyelvet, de elmondása szerint a faluban még vannak, akik beszélnek azt. A nyelvvel kapcsolatban elmondta, hogy nem a lovári cigány nyelvet beszél a helyi roma/cigány lakosság, hanem egy olyan nyelvet, amelyben inkább a magyar nyelv dominál.

„A nyelvhasználat, nálunk nincs meg. A környékünkön beszélnek, de nem azt az igazi szép lovarit, mint H-n. Hanem ezt a magyar szavakkal, meg mindennek a végére az O és akkor már cigányul van.”

4.1.2. A kibocsátó/származási közösség roma kultúrához rendelt elemeinek jellemzői

Az interjúalanyok nyelvi identitása mellett külön rákérdeztük arra, hogy emlékeznek-e olyan szokásokra, amelyet ők maguk a roma kultúrához kötnek. Az interjúalanyok erre irányuló narratíváiból három markáns csoport rajzolódott ki. Az interjúalanyok egyik körét azok alkotják, akik nem rendeltek a származási közösségéhez kapcsolódóan semmilyen roma kultúrához kapcsolódó szokást. A másik elkülönülő csoportot azok az interjúalanyok alkotják, akiknek származási közösségében ugyan megjelentek a roma kultúrához kapcsolódó szokások, de kizárólag csak egy-két elemében, redukálva jelentek meg. A harmadik csoportot azok alkotják, akik származási közösségében hangsúlyosan és rendszeresen megjelentek a roma kultúrához kapcsolódó szokások, így ezekben a közösségekben a roma kultúra többdimenziós megjelenése volt jellemző.

Azok az interjúalanyok (11 fő), akik úgy nyilatkoztak, hogy **semmilyen roma kultúrához köthető szokás nem jelent meg a származási közösségükben (1 csoport)** 2 fő kivételével a romungró cigány közösséghez tartoznak. Egyikük, Tibor (oláhcigány), akinek gyermekkorában semmilyen formában nem jelent meg a roma kultúra és a romani nyelv, ahogyan erre a nyelvi identitás fejezetrészben már utaltunk. Ennek egyértelmű oka, hogy Tibor állami gondoskodásban nevelkedett, egészen kicsi korában kiemelték a családból és csak felnőttként, az utóbbi 5-6 évben ápol rendszeres kapcsolatot oláhcigány családjával.

„A kis könyvecskében az volt írva, hogy nem megfelelő körülmények vannak otthon. Én akkor nem értettem, hogy ez mit jelent, de sokszor hallottam, hogy putris vagyok, koszos vagyok. Büdös cigány vagyok. Ennek jelentőségét nem fogtam fel, 5 évesen. A kiemlést követően pár hónapig kórházban voltam. Ezt követően kerültem a tatabányai gyűjtő magába az intézménybe kerültem. Ahol akkor aztán az akkori igazgatóság és Gyámhivatal a komáromi Dobi István gyermekvárosba helyezte ki engemet.”

A másik oláh cigány népcsoporthoz tartozó interjú alany Etelka, akinek Tiborhoz hasonlóan nem jelent meg a roma kultúrához kapcsolódó kulturális elem gyermekkorában. Etelka esetében – ahogyan erre az előző fejezetben már utaltunk – az eredményezte ezt, hogy nem roma/cigány édesanyja egyedül nevelte és kifejezetten elutasító volt az oláh-cigány származású édesapával szemben.

„(...) rossz véleménnyel voltak apámról az anyai családom. Teljesen jogosan egyébként. Anya szőke és kékszemű. Kérdeztem tőle miért barna a bőröm, annyit mondott, hogy azért mert apád cigány.”

A 15 fő romungró interjú alany közül, akinek családjában semmilyen formában nem jelent meg a roma kultúrához köthető szokás vagy hagyomány Tiborhoz hasonlóan, Sámuel (romungró) is állami gondoskodásban nevelkedett, amelynek eredményeképpen az ő esetében sem jelent meg a roma kultúrához kötődő hagyomány gyermekkorában. Tibor és Sámuel esetében nem a valamely roma nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozásuk miatt jelent meg vagy nem jelent meg a roma kultúra valamilyen szegmense, hanem ezt egyértelműen gyermekkorukban a családból történő kiemelésük okozta.

„Én gyökértelen vagyok, azt hiszem. De egyébként csak látszik rajtam, hogy roma vagyok, de semmit nem tudok a kultúráról és a nyelvről sem.”

4 interjúalany esetében közös jellegzetesség, amelynek eredményeképpen gyermekkorukban nem jelentek meg a roma kultúrához kapcsolódó szokások, mindegyikük roma-magyar vegyesházasságban született és közülük 2 főt a nem roma/cigány szülő és 1 főt a roma/cigány szülő egyedül nevelt. Anasztázia (romungró) esetében fontos megjegyezni, hogy gyermekkorának a nagy részében a nem roma/cigány édesanya nevelte, – később a nem roma/cigány anyai nagyanyja – aki abba a szegénytelepi környezetbe elmondása szerint habitusa és viselkedése miatt beleillett. Külön kiemeli, hogy ott mindenki egyforma volt, nem különböztettek meg senkit. Ez arra utal, hogy a szegénytelepen nem jelent meg etnikai alapú különbségtétel és az ott élő lakosság az etnikai származástól függetlenül egy sorsközösséget alkotott.

„Az édesapám volt roma származású, az édesanyám magyar. De anyánk nagyobb cigány, mint apánk, a temperamentuma, a beszéde miatt és a habitusa is. Ezek jobban beleillettek abba a környezetbe, ahol éltünk, Sátoraljaiújhelyen, a cigánytelepen.” (...) Voltak sajnos nehéz szakaszok az életemben. Az anyai nagymamám nevelt bennünket. (...) Gyerekként nem merült fel, hogy az vagyok, vagy nem vagyok, mert ott mindenki egyforma volt. Voltak olyan hátrányos helyzetű nem cigány családok is, azokkal a gyerekekkel ugyanúgy játszottunk.”

Károlyt (romungró) Mónikához (romungró) hasonlóan nem roma/cigány édesanyja nevelte, aki igyekezett minden diszkriminatív atrocitástól megvédeni gyermekét. Roma származásával tisztában volt ugyan Károly (romungró), de nem roma/cigány édesanyja miatt és később az integrált és befogadó iskolai környezetben ez még inkább elhalványult.

„Anyámmal nevelkedtem, aki nem cigány. Azt mondta, hogy megpróbál megvédeni, mindent megtesz, amit egy anyának kell adnia. (...) Óvodás koromtól teljesen tiszta volt, hogy cigány vagyok. Aztán jött a főiskola, a szakközépiskola és felhígult a dolog. Ott volt meleg, vidéki, parasztyerek, stb. Úgy voltam, mint a sok közül egy. (...) Szégyellni nem éreztem, szégyenként, hogy cigány vagyok. Nem is kürtölöm világgá. Nem így kezdődött, hogy huu ez az ordenálé büszkeség, nem volt ilyen.”

Katalint (romungró) Anasztáziával (romungró) és Károlynál (romungró) ellentétben a roma/cigány édesanyja nevelte. Esetében azért nem jelent meg mégsem roma kulturális hagyomány a családjában, mert roma/cigány édesanyja nem ragaszkodott a roma kultúrához annak ellenére, hogy testvérei számára a cigányzene hangsúlyosan megjelenik családi életükben. Katalin (romungró) narratívájából arra következtethetünk, hogy édesanyja esetében a roma kultúrához kapcsolódó hagyományok elhagyását az eredményezhette, hogy gyermekeit meg akarta védeni a diszkriminatív atrocitásoktól (erre egy későbbi fejezetben még visszatérünk) és befolyásolhatta ezt az is, hogy férje nem roma/cigány származású volt.

„Úgye az anyukám cigány. Félcigány család vagyunk a testvéremmel. Most nagyon sokat bántottak azért, hogy cigányok vagyunk. Az anyukámon se nagyon látszik. Rajtam se nagyon. (...) Meg mi nem követjük a cigány kultúrát sem. Az anyámék, hárman vannak testvérek. Van a másik két testvére, azok Budapesten laknak, azok ott összejárnak zenélni, cigány zenét hallgatnak. Anyukám sose ragaszkodott a cigány szokásokhoz.”

A negyedik vegyesházasságban született interjúalany, akinek családjában a roma kulturális hagyomány egyáltalán nem jelent meg Cecília (romungró). Az ő esetében a szülők közösen nevelték Cecíliát (romungró), azonban a roma/cigány édesapát a nem roma/cigány édesanya családja nem fogadta el közös gyermekük megszületéséig. Feltételezhető, hogy a roma/cigány édesapa nem roma/cigány párja családjának elfogadása miatt nem jelenítette meg családi életében a roma kultúrához kapcsolódó hagyományokat és szokásokat.

“Hát úgye azt tudni kell, hogy nekem az anyukám nem cigány, csak az apukám. Az anyukám szülei nem mentek el a szüleim esküvőjére. Utána váltottak, amikor én már megszülettem. (...) Úgy hogy ez egy kicsit ilyen kettős dolog bennem. Ezzel nem is foglalkoztam, mert itthon nem volt erről szó. (...) Hát nem igazán jelent meg a családban a hagyomány. Nem nagyon ismerem ezeket a hagyományokat.”

A fennmaradó 7 interjúalany, akinek származási közösségében nem jelent meg a roma kultúrához kapcsolódó hagyomány, különböző jellegzetességeket mutatnak. Béla (romungró) elmondása szerint munkás cigány családból származik. Szülei ugyan zenészcigány családból származtak, de nem követték a roma zenei hagyományokat és egyéb roma kulturális elemeket sem családi életükben. Ez feltehetően annak volt köszönhető, hogy integrált munkahelyi környezetben dolgoztak. A szülők erős asszimilációs törekvésére utal, hogy származásukat is tagadták gyermekeik előtt olyannyira, hogy nem vettek tudomást a származásukra utaló antropológiai jegyeikről sem. Annak ellenére, hogy Béla családja tagadja származását vagy nem vesznek róla tudomást Béla ma már erős roma öntudattal rendelkezik, amelynek részleteiről egy későbbi fejezetben számolunk be.

„Zenész családból származom, az összes felmenőm, a nagyszülők, nagyszülőknél a testvérei mindenki zenészek voltak, cigányzenészek voltak. Sőt édesapám is. De még annak idején én már kisgyerekként úgy nőttem fel, hogy hangszer nem volt a háznál. Nem egy olyan, ami típus, hogy tradicionális cigány családban nőttem fel. Nem is cigánytelepen nőttem fel. Hanem egy átlag munkás cigány családban nőttem fel. Ahol a nővérem is a bátyám is a szüleim is dolgoztak. (...) A szüleim asszimilálódtak cigányok. Azt mondták nekem otthon, hogy az a cigány, aki úgy él. Egyértelmű volt, hogy nem hittem el a szüleimnek. Mert hát láttam akkor is, hogy ott voltak a rasszjegyek. Mégis ott volt a szüleimben egy ilyen tagadás. Nem akarom őket bántani. Még a mai napig, amikor előfordul az, hogy én cigány dolgokat csinállok, mondják, hogy jaj fiam, hát... Most sem kezelik annyira a helyén ezt a kérdést, mint akik nem akarják tudomásul venni. Észrevétlennek maradni, és akkor valahogy túlélni az életet. Sőt nem csak a szüleim, de a bátyám és a nővérem is asszimilálódtak. A nővérem fehérebb bőrű. Neki nem roma férje van. Mindig kerülte a témát, mint macska a forró kását.”

Krisztina (romungró) és Frida (romungró) esete hasonló jellegzetességeket mutat. Származási közösségükben nem jelentek meg a roma hagyományokhoz rendelt szokások, de roma származásukat szüleik egyértelműen felvállalták. A roma kultúra hagyományainak megjelenítése helyett a szülők a romákkal szembeni atrocitásokra készítették fel gyermekeiket. Krisztina (romungró) azt is kiemeli, hogy szülei számára büszkeséget jelentett roma származásuk, amelyet azonban gyermekként Krisztina (romungró) még nem értett. Pozitív roma öntudata csak később alakult ki.

„Hagyománytudattal nem jövök. Az észak keleti régióból jövök, ahol a fél falu B. nevű és a fél falu cigány. A gyerekkoromban gyakorlatilag az egyetlen dolog, ami megjelent, hogy 3 éves koromtól hallok azt a szüleimtől, hogy ez egy olyasfajta hátrány, ami engem gyakorlatilag minden helyzetben dupla melóra kényszerít. De ez büszkeséggel kell, hogy eltöltsön. Nagyon sokáig nem értettem ezt.”

Frida (romungró) szülei számára is fontos, hogy gyermeküket felkészítsék a romákkal kapcsolatos diszkriminációra, amelyet otthoni környezetben rendszeresen megbeszéltek. Frida

(romungró) édesapja állami gondoskodásban nevelkedett, így valószínűsíthető, hogy emiatt nem jelent meg a családi életében a roma kultúrához köthető hagyomány.

„Gyermekkorom óta része volt az életünknek a másságunk. A szüleimmel első perctől beszélgettünk, amint kommunikációra voltunk képesek. Mi beszélgettünk arról, hogy igen, mi másabbak vagyunk, a többségi társadalomhoz viszonyítva, másabbak vagyunk. Ezt a másságot tudnunk kell kezelni. Ha diszkrimináció ért bennünket az iskolában azokat meg tudtuk beszélni. Ezek a beszélgetések segítettek nekünk abban, hogy elfogadjuk, hogy nekünk ezzel sajnos együtt kell élnünk. Ugyanúgy éltünk, mint a nem romák. Egy két babonát leszámítva így talán. Az hogy piros szalag a gyermekeken megkötözte. Talán ezek. De igazság szerint más nem. Nem érzékeltük a férfi szellemi felsőbbrendűséget egyáltalán. Szerintem a nagyszüleinknél sem. Anya nem dolgozott, de ennek semmi köze nem volt a roma kultúrához szerintem. Nem tudom. Szerintem inkább apához volt köze. Mert apa ő azt akarta volna, hogy szép családja legyen. Nem azért mert ő cigány, hanem azért, mert ő állami gondozott volt. Szerintem a legtöbb cigány férfi azért nem engedi a feleségét dolgozni, mert féltékenység áll mögötte. Szerintem az áll mögötte. Legtöbb esetben a féltékenység. Ez nagyon meghatározza szerintem a cigány házasságokat sok esetben. De nálunk ez sem volt jellemző.”

Kamilla (romungró) és Milán (romungró) esetében sem jelentek meg roma hagyományok a családban. Mindketten városban születtek és ott is nevelkedtek. Kamilla (romungró) egy jó módú családból származik, amelyet elmondása szerint diáktársai nem tudtak kezelni.

„Nem volt roma hagyomány. Az apukám egy nagyon jól menő vállalkozó volt. Én ugyanúgy öltözködtem, mint a helyi m-i. nagymenő vállalkozónak a lánya. Tehát az egyik legjobban öltözött, a legjobb helyzetben levő kislány voltam. A büfében reggeliztem mindennap. Értetlenkedtek. Nem tudták hova tenni az osztálytársaim.”

Milán (romungró) és Ákos (romungró) erős roma öntudatú családban nevelkedett annak ellenére, hogy a roma hagyományok nem jelentek meg családi életükben. Ezzel van összefüggésben, hogy Milán (romungró) és Ákos (romungró) a roma identitásának megéléséhez emocionális érzelmeket rendel. Milán (romungró) roma identitását pozitív érzelmi jellemzőkkel írja le, amely számára a roma identitás megélését jelenti.

„Nem tudok annyira kulturális szempontokat mondani, hagyományörzés és szokások, stb. Ezek már nem igazán vannak meg pl. a ruhában, a viseletben, akár a nyelvben, akár egyéb szokásokban. (...) Az is roma, akiben van büszkeség, tartás, tisztelet. És nem csak feltétlen az, aki népviseletben van. Nem feltétlenül az, aki muzsikál. (...) Az egyik az, hogy egy ilyen mentalitás, egy ilyen viselkedési forma, ilyen attitűd romának lenni.”

Ákos (romungró) pedig inkább egy életérzést kapcsol roma identitásához. A roma kulturális hagyomány hiányát a családban azzal magyarázza, hogy ő nem oláh cigány.

“A hagyományokat annyira én nem tartom. Én nem oláh cigány vagyok, hanem romungró. Itt nálunk megvan a cigányérzés. Némelyik cigánynak ez egy életérzés.”

József (romungró) Kamillához (romungró) hasonlóan nem jelenít meg narratívájában a roma kultúrához kapcsolódó hagyományt származási közösségében annak ellenére, hogy Kamillával (romungró) ellentétben nem városból, hanem falusi környezetből származik. A falusi környezettel kapcsolatban kiemeli, hogy a roma-magyar együttélés harmonikus volt a településen. A származási közösségből viszonylag hamar, a 8 általános iskolai végzettségének megszerzése után kikerült, amelyet az motivált, hogy szülei sokat veszekedtek, emiatt ki akart kerülni otthoni környezetéből.

“Én nógrádi vagyok, és ott egy falusi srác vagyok. Ott is nőttem fel. Hát ott igazából így azt lehet mondani, hogy a falunak mondjuk így a fele körülbelül cigány származású. Ez érdekes volt, itt úgy jelent meg, hogy cigány vagyok, hogy nem jelentett negatívumot. Igazából azt lehet mondani, hogy ott úgy lehetett együtt élni, hogy igazából nem tapasztaltam ilyen negatív gondolatokat, ha jól emlékszem. Inkább az jellemző, hogy vannak a jobb módú cigány családok. Az egymás kirekesztése működik ott. (...) Az Arany János tehetségi programmal bekerültem a B.-i elit gimnáziumba. A szüleim elég sokat veszekedtek gyerekkoromban, én nagyon el akartam onnan kerülni. A hét végén kellett csak hazamenni.”

Tamás (romungró) esetében a roma identitás valószínűsíthető, hogy amiatt nem jelent meg, mert a család vallási identitása felülírta a család roma identitását. Itt fontos kiemelni, hogy Tamás (romungró) családja nem tagadta meg roma identitását, mint Béla (romungró) családja, de a család életét nem a roma kultúra hagyományai töltötték ki, hanem a pünkösdi vallási közösség hagyományai.

„Gyerekkoromtól kezdve az édesanyám vitt a b.-i pünkösdi imaházba. 16 éves voltam, amikor először vettem komolyan, amit prédikáltak az emberek. Amikor Szerbiából jött egy ember, akit úgy hívtak, hogy XY és prédikált arról, hogy a fiatalok életében milyen sok küzdelem, nehézség van, meg mennyi bűn. Én akkor gondolkodtam el azon, hogy én bűnös ember vagyok. Én hazudtam. Az iskolában voltak ügyeink, ilyen kisebb dolgok. Számomra akkor ez terhelődött a lelkemre. Nekem szükségem van az istenre. (...) 16 éves koromban Angliából volt itt egy XY nevű pásztor. Aki próféciát mondott. Megállt a prédikációval. Hátra nézett, az énekkarba rám mutatott, hogy te, meg te gyertek előre. Hát nagyon szégyeltük magunkat, mikor előre mentünk. Azt mondta, hogy isten azt mondta neki, hogy egy nagyon nagy szolgálatra hív bennünket. Ez egy különleges szolgálat. (...) Én ugye 16 évesen megtértem. Ezt követően éltem a diákéveimet. Karosszerialakatos szakmát tanultam. Miután az iskolát befejeztem, elvittek katonának. Szegeden voltam katona. Ott a katona időszak alatt az én életem az egy nagybetűs életet volt, nem jártam a gyülekezetbe. 12 évig éltem így.”

Azok az interjúalanyok, akiknek **származási közösségében ugyan megjelentek a roma kultúrához kapcsolódó szokások, de kizárólag csak egy-két elemében, redukálva jelent meg (2. csoport)**, mindegyike a romungró népcsoporthoz tartozik. A romungró interjú alany, akinek családjában csak egy-két elemében jelentek meg roma kulturális szokások többnyire

olyan kulturális sajátosságokat említettek, mint a cigányzene és a cigány tánc és egy-két esetben a halotti szokásokhoz kapcsolódó virrasztás. Erről számol be származási közösségéről mesélve Péter (romungró).

„Én otthon nagyon sokat hallgatok cigány zenét. Nagyon sokszor táncolok cigányul. Próbálom megtanulni. Hogyha bármilyen buliféleség van otthon, akkor ott csak cigányzene szól, csak cigányul táncolunk. A tánc, a zene. (...) Más kulturális dolgot úgy nem emlékszem rá, hogy valami lett volna. (...) Most, hogy meghalt papó, apa kiöntött egy kis alkoholt a földre a tiszteletére és volt virrasztás is.”

Ebben a csoportban is megjelenik egy a vegyesházasságokra jellemző szegmens a három interjú alany (Izabella, Otília, Dzszenifer) esetében. Izabellát (romungró) roma/cigány édesanya egyedül nevelte, ahogyan az előző csoportban tárgyalt Katalint (romungró) is, akinek családjában nem jelentek meg a roma kulturális hagyományok. Izabella (romungró) édesanyjának és családjának a roma zene és tánc hangsúlyosan megjelent mindennapi életükben. Édesanyjával és családjával rendszeres fellépője volt a helyi roma néptánc csoportnak.

„Nekem az édesanyám roma, az édesapám magyar származású. Viszont elváltak, amikor kicsi voltam és ugye az anyámék családjában nevelkedtem szóval egy roma környezetben. (...) Ami inkább fontos szerepet játszott egész kiskorom óta az a cigány tánc. Mert volt egy ilyen cigány tánc csoport otthon, ami főként a rokonokból állt. Igazából ez volt, amire azt mondhatjuk, hogy ápoltuk a hagyományokat.”

Izabella (romungró) esetében a roma kultúra megjelenése családi környezetünkben azért vált fontossá Katalintól (romungró) eltérően, mert Izabella (romungró) édesanyja számára nagy jelentőséggel bírt a roma kultúra ápolása és identitásának hangsúlyos felvállalása. Ezzel szemben, ahogyan ezt fentebb írtuk Katalin (romungró) roma/cigány édesanyja számára nem volt fontos a roma kultúra és a többségi társadalomhoz igyekezett asszimilálódni. A szülők identitásstratégiája láthatóan jelentékenyen befolyásolja gyermekükét.

Otíliát (romungró) édesanya és édesapja közösen nevelte. Édesanyja nem roma/cigány származású, ennek ellenére a roma kultúra egyes elemi megjelentek családi életükben, amely azzal magyarázható, hogy az édesanya jól integrálódott a roma/cigány édesapja családjába. Otília (romungró) családjában nem dominált egyik kultúra sem, hanem egymást kiegészítve jelentek meg a család életében.

“Azt tudni kell, hogy én csak félig vagyok cigány, mert, hogy apukám cigány. Anyukám meg nem. Ez azért biztos, hogy befolyásolja az identitásomat. Úgyhogy nekem egy kicsit ilyen vegyes érzelmeim vannak az identitással kapcsolatban. Egyrészt azért is, mert nekem nagyon nehéz megfogalmazni azt, hogy mi a magyar identitás. Mivel ezt se tudom úgy megfogalmazni. Nekem

nagyon nehéz megfogalmazni mi a cigány identitás. Igazából, ha megkérdezik, akkor én inkább cigánynak érzem magam, mint magyarnak. Ez azért van, mert anyukám elég jól integrálódott a cigányba. Hiába fehér bőrű, kék szemű, mégis cigányabb a cigánynál. Ilyen szinten a családban is van némi cigány hagyomány, ami viszont szerintem nem túl sok. (...) A főzésünk is egy kicsit különbözik. Tehát én ezeket nem tudom, hogy ez cigány dolog. Hogy mondjuk, hogy csináljuk a csárnát, kimondtam, és nem tudták, hogy miről van szó. Töltött káposztának hívják. Hogy ilyen apró dolgokból kiderül. Cigány nyelven. Én nem is tudtam, hogy az.”

A harmadik vegyesházasságban született romungró interjúalany Dzszenifer (romungró), akinek édesapja romungró zenész cigány családból, édesanyja pedig oláh cigány közösségből származik. A család életében, különösen a nagyszülők értékrendszerében komoly eltérések voltak, amelyet Dzszenifer az interjúban több alkalommal is megemlít, és az eltérő nyelvi/kulturális csoportart tartozással hozza összefüggésbe.

„A dédanyám oláh cigány volt. Ugye anyu romungró lett, mert romungróhoz ment férjhez. Magyar cigányok lettünk gyakorlatilag mindannyian. De a nagyanyámnál még az volt, hogy lásd el a testvéreid, vagy az apádat, ha jön a munkából. A szoknyákat már elhagytuk. A nagyanyám szoknyában volt. Nem vett fel nadrágot. De emlékszem arra, hogy egy bácsi jött hozzánk. Azt mondta, hogy vegyem át egy másik pólóra, mert nagyon ki van vágva a válla. Nálunk még vannak ezek. Én nem is tudnék felvenni egy kivágott ruhát, vagy egy miniszoknyát. (...) A nagyapám és a nagymamám is Budapesten élt. És például apámnál már teljesen más a helyzet ilyen téren. Ő inkább azt mondta, hogy én egyedüli lány vagyok, menjél versenyezni, menjél tanulni, ráérsz bármikor férjhez menni.”

Lajos (romungró) esetében is a többiekhez hasonlóan csak a halotti szokások jelentek meg jellegzetes roma hagyományelemként, azonban abban a vonatkozásban fontos kiemelni, hogy Anasztáziához (romungró) hasonlóan, – akinek családjában semmilyen formában nem jelentek meg roma hagyományok – ő is egy cigánytelepen nevelkedett egy mélyszegénységben élő családban. Lajos és Anasztázia esetében is a mélyszegénység megélése, a szegénytelepi életforma felülírta a roma kulturális hagyományok ápolását.

„(...) egy cigánytelepen éltem. A cigányteleptől 5 méterre volt az általános iskola ahova jártam. Éltem a cigány fiatalok életét. Kint a cigánytelepen a sarkon álltunk és beszélgettünk. (...) Persze voltak cigány szokásaink pl. Virrasztások. Akkor nem kötöttem ahhoz, hogy ezek cigány kulturális szokások vagy hagyományok, természetesen éltük meg, a mindennapok része volt. (...) Egy kitalált, aki egy olyan közösségből jön, mint én, aki a cigánytelepen élte le az életét, nem sok jó dolog fűződik hozzá. Így utólag is felnőttejjel is visszagondolva. Tényleg úgy éltünk, mint a nomádok. Kitalálva a társadalomból. Mikor bekerültünk a városba, örömforrás volt, hogy láttunk más dolgokat.”

Akiknek **származási közösségében hangsúlyosan, többdimenzióban jelentek meg a roma kultúrához kapcsolódó szokások (3. csoport)** további két alcsoportra tagolhatók. Az egyik csoportba soroltuk azokat az interjúalanyokat, akiknél az általuk említett hangsúlyosan

megjelenő roma hagyományok inkább tradicionális jellegűek. A másik alcsoportba olyan interjúalanyok kerültek, akik származási közösségében az első alcsoportéhoz hasonlóan hangsúlyosan megjelentek az általuk romának vélt hagyományok, de azok nem tradicionális, folklorisztikus jellegűek. Mindkét alcsoport esetében rendkívül hangsúlyosan megjelenítették a nemi szerepekhez rendelt tradicionális elvárásokat.

*„Én az édesanyámnak a térdét 45 év alatt egyszer sem láttam. Sőt így visszagondolva felnőttként még a fehéreneműjét sem láttam. Pedig érted egy lakásban éltünk. Nálunk annyira erős ez a kulturális beidegződés, ami a nőkre vonatkozna. A szexuális tartalom nálunk abszolút tabu volt. Nem csak az én családomnál. Hanem Szabolcs megyében. Ha oláh cigányfiú volt, soha nem látta az édesanyjának a fehéreneműit. Pedig együtt laktak. De valahogy a női rafinéria megmutatkozik itt is. Hogyan lehet úgy eltenni dolgokat, hogy ne tudjuk, hogy van ilyen is?”
Dezső (oláh cigány)*

*„(...) nem volt mindegy az, hogy én mit veszek fel, hogyan járok iskolába. Hogyan viselkedem. Tőlünk elvárták, hogy ha lány vagy, nem vehetem fel, mint a többi lányok rövid szoknyát, hanem azért még kellőképpen szolidan kellett öltözni. De emlékszem, hogy még a férfiak sem hordhattak nálunk rövidnadrágot. Az szégyen volt. Akkor megszólták a másikat. (...) De hozzátartozott a hagyományokhoz pl. az ünnepek, a szokás, amiket mind a mai napig őrzünk. Amikor megszületett a gyerek, akkor láttam, hogy az öcsém piros szalagot kapott. És hogy 3 hónapos korra meg kellett, hogy kereszteljék.”
Biborka (oláh cigány)*

*„Délutánonként, amikor a mamám vigyázott rám, és ültek a lócákon, akkor mindig táncoltattak. Imádkoztak délután. (...) A nagyanyám mesélte a régi dolgokat. Voltak, akik tudtak foltozni az edényeiket. Mindig valami munkát kerestek. Mert mertek. Meg próbálkoztak. Nem törődtek bele a sorsukba. Az egyik az meg a másikat. Mindig kereskedtek, jósoltak, sokszor táncoltak. (...) A lányokat táncoltatták, arra tanították, nekünk táncolni kellett, énekelni. (...) Nagyon hamar elkezdtem főzni. Nagyon sokat táncoltam, beszélünk egy más nyelvet. Nagyon sokat voltam idősek közelében. (...) Ha van, külön ültek a férfiak, külön a nők. Ha a nő ment megvendégelni őket. Akkor gyorsan felszolgálták őket, kávét főzött, megvendégelte őket. A virrasztásoknál persze mások ülnek. Vagy teljes más a szokás így alapjáraton a mindennapok megélése is kicsit másabb.”
Szonja (oláh cigány)*

Az interjúrészek arra utalnak, hogy az oláh cigány közösségbe tartozók esetében a származási családban erősen éltek a lokális kultúrához köthető etnikus hagyományok. Ez a folklorisztikus hagyományok megélését és tovább éltetését egyszerre jelentette. Ugyancsak része volt a vallásos hagyományok életvitelt meghatározó szerepe ennek a kulturális hagyományvilágnak. Az életvilág meghatározó összetevője az ünnepek szokások rendszeres megtartása, azokat a legfiatalabb generáció tagjai is követik. A kulturális mintakövetés egyik sarkalatos összetevője volt a nemi szerepek határozott elkülönülése, a férfiak és nők térbeli elkülönülése, a kettős erkölcsi elvárások megfogalmazása.

„Amikor a férfiak ülnek az asztalnál akkor a nő nem ül oda, valahogy úgy szocializálódtunk, mindig azt láttuk anyámtól, hogy akkor a férfiak ülnek az asztalnál, őket szépen kiszolgáljuk mindennel, már mint étellel és mindent eléjük rakjuk. És ott szépen eliszogatnak. Ez így alakult ki. Mi addig elbeszélgetünk, eltáncikálunk. Most is így van.(...) Úgy próbáltak anyámék nevelni gyerekkoromban, hogy erkölcsösen. Azért próbálták tudatosítani. Várni, kivárni, az első, ő legyen majd a férjed. Ők ezt választottak.” Emőke (romungró)

„,,Muzsikus cigány családból származom. Anyukám és apukám szülei is zenész családból származnak. A magyar cigányzene az egy ilyen nagyon meghatározó dolog volt az életünkben. (...) A családon belül elképesztően nagy tradíciók vannak. A szüleim azt mondták, hogy neked egy muzsikus cigányhoz kell férjhez menned.” Anett (romungró)

A romungró interjúalanyok esetében a folklorisztikus hagyományok, amelyek a lokális közösség életében meghatározóak lettek volna már teljesen kikoptak. A muzsikus cigánycsaládok életében nem jelennek meg a hagyományos népzenehez köthető kulturális elemek, hanem azok kizárólag a „cigányzenének” nevezett műfajt jelentették. Cigány kulturális hagyományként utalnak a nemi szerepek szigorú elkülönítésére, a lányokra vonatkozó erkölcsi előírások meglétére is.

4.1.3. Intézményesített tanuláshoz való viszony/ iskoláztatással kapcsolatos attitűdje

Az értelmiségivé válás formálódásának vonatkozásában döntő jelentőségűnek gondoltuk, hogy külön tárgyaljuk a származási közösség intézményesített tanuláshoz való viszonyát és általában is az iskoláztatással kapcsolatos attitűdöt. Az intézményesített tanulási viszony vizsgálatokor négy csoportot különítettünk el az interjúalanyok narratívái alapján. Ezek a tanulást támogató szülői attitűd (1), a tanulást támogató szülői attitűd, de tanulást elutasító származási közösség (2), az ambivalens tanulást támogató szülői attitűd (3) és tanulást nem támogató szülői attitűd (4). A csoportok között, ahogy a nyelvi identitásra vagy a család roma kulturális hagyományaira vonatkozó kérdések esetében itt is kirajzolódtak hasonlóságok az egyes roma nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozás mentén. A **tanulást támogató szülői attitűd (1. csoportba)** kizárólag romungró cigány interjúalanyok kerültek. Arról számoltak be ezek az interjúalanyok, hogy szüleik rendkívüli módon odafigyeltek tanulmányi előmenetelükre és szigorú szabályokat írtak elő gyermekeik tanulási motivációjának növelése céljából. Itt fontos megjegyezni, hogy a leginkább támogató szülői attitűd többségében azoknak a romungró cigány interjúalanyoknak az esetében jelent meg, akinek származási közösségében a roma kulturális hagyományok egyáltalán nem vagy redukáltan jelentek meg.

Krisztina (romungró) - ahogyan ezt fentebb már említettük – családjában nem jelentek meg a roma kultúrához rendelt tradicionális szokások, ugyanakkor szülei azt közvetítették felé, hogy roma/cigány emberként minden dupla munkára fogja kényszeríteni. Ezzel van összefüggésben az is, hogy Krisztina édesapja számára hangsúlyosan fontos volt gyermeke minél jobb tanulmányi eredményének elérése.

„(...) az apám, az első perctől kezdve, amíg önállóan nem tudtunk tanulni, ahogy hazajött a munkából, letette a munkaruháját és el kezdett velünk tanulni. Szabály volt, hogy semmi más dolgod nincs. Tanulni kell.”

Ezt igazolja Péter (romungró) származási közössége is, akinek szülei Krisztina szüleinél is hangsúlyosabban kívánták gyermekük tanulási motivációját erősíteni. Azzal motiválták Pétert, hogy ha nem akar olyan sorsra jutni, mint ők, akkor tanulnia kell. A szülők megtapasztalták az alacsony státuszú munkakörrel járó negatív társadalmi megbecsültséget és nem akarták, hogy gyermekeik is erre a sorsa jussanak. A tanulásban ismerték fel a saját helyzetükből való kilépés egyetlen lehetséges módját.

„A szüleim belém taposták azt, hogy tanuljál. mindig azt hallottam anyámtól, hogy ott akarsz dolgozni ahol én és söpörni akarod az utcát? takarodjál be a szobába és írd meg a házidat. amikor nem akartam például házit írni. vagy ha egyest mersz hazahozni megverlek, kettest hozol, megverlek. hármast mersz hazahozni szobafogság. ha négyest hozol, akkor barátkozunk.”

Tanulást támogató szülői attitűd, de tanulást elutasító származási közösség (2. csoport) csoportjába kizárólag oláh-cigány interjúalanyok kerültek. A szülők támogatták gyermekeik tanulmányi előmenetelét, amit pl. Szonja (oláh-cigány) édesanyjának esetében az erősített meg, hogy egy támogató/befogadó pedagógus meggyőzte az édesanyját, hogy támogassa Szonja tanulmányait. Ugyanakkor a család tágabb származási közösségétől atrocitások érték őket, miután Szonja nem követte a tradicionális nemi szerepeket. Szonja édesanyja rátermettségének volt köszönhető, hogy a tágabb származási közösség felé egy olyan narratívát közvetített, amely annak elutasítását enyhíteni tudta.

„Engem is kértek meg 13 évesen. De én mindig nemet mondtam, én tovább tanultam. Örült neki az anyám egyébként. Örült, hogy más akarok lenni. (...) Ő (egy pedagógus) segített abban, hogy anyut meggyőzte, hogy engedjen el főiskolába. (...) Azt tudták a cigányok, hogy másabb vagyok. Jaj, el fogsz romlani a kollégiumban. Az anyám mindig azt mondta, hogy a kollégiumban is van felügyelet, ő Nagylány és a rosszat kell nevelni, a jót nem kell féltetni, el kell engedni.”

Az **ambivalens tanulást támogató szülői attitűd (3. csoport)** egy kirívó sajátosságot mutatott. A csoportba itt is kizárólag romungró interjúalanyok kerültek bele, de közös jellemzőjük, hogy

mindannyian roma csoportok közötti vegyesházasságban születtek. Az interjúkból egyértelműen az rajzolódott ki, hogy a romungró szülők és nagyszülők a gyermek tanulását támogatták, az oláh cigány szülők és nagyszülők ugyan támogatták a gyermek tanulmányait, de ugyanakkor sérelmezték a roma tradicionális nemi szerepektől való eltávolodást.

„Az apukám. Ők zenész cigányok. Hogy mondjam neked. Igazából az én nagyapám ő hagyományos cigányzenész volt, de jobb módúak voltak. Sokkal jobb körülmények között éltek, mint az anyám családja. Hát ugye már a gyerekeiket is ebben nevelték fel. És például apámnál már teljesen más a helyzet ilyen téren. Ő inkább azt mondta, hogy én egyedüli lány vagyok, menjél versenyezni, menjél tanulni, ráérsz bármikor férjhez menni. (...) De például anyukám azt mondja, hogy (...) nem kéne már egy udvarló, meg másnak már családja van, meg hova tanulsz? (...) Meg a másik nagyanyám mindig azt szerette volna, hogy takarítsak, csináljam ezeket a cigány dolgokat. (...) Még az a baj velem, hogy én karrierista vagyok.”

A tanulást nem támogató szülői attitűd (4. csoport) egy beás cigány interjú alany estében fordult elő, aki egy tradicionális származási közösségben nevelkedett és továbbá fontos megjegyezni, hogy ő az idősebb generációhoz tartozik, tehát az elutasító tanulási szülő attitűd a tradicionális oláh és beás cigány interjúalanyok esetében nem fordult elő. Itt fontos azt is megjegyezni, hogy a szülő részéről ezt az attitűdöt az is eredményezhette, hogy a család egy szegénytelepen nevelkedett, vagyis szerezgált lakókörnyezetben a szülő ilyenfajta magatartását az is kiválthatja, hogy a többségi társadalom számukra fenyegető közegként jelenik meg és ez az attitűd a védekező stratégia részeként értelmezhető. Ennek következménye, hogy ez a beállítódás, miután nem akarja, hogy a biztonságosnak ítélt környezetből kikerüljön a gyerek, ezért a magasabb szintű tanulmányokból ők nagy eséllyel kizáródnak.

„Anyám meg azt hitte, amikor magánórára jártam 13 évesen, hogy nekem volt valakim. Kaptam én hideget, meleget. Mondtam neki nézze meg hol vagyok és mit csinállok, de nem jött. (...) Sok bántalmazás ért anyámtól, megakartam mutatni, hogy itt van a bizonyíték, hogy nem hapsiztam.”

4.2. AZ IDENTITÁS ÖSSZETEVŐI

4.2.1. Az identitásstratégia formálódása

Ezt a fejezetrészt annak szenteltük, – amely vizsgálódásunk egyik kiemelt szempontja is volt, – hogy külön megvizsgáljuk, a felnőtté és az értelmiségivé válás folyamatában a származási közösség identitásstratégiához képest történt-e változás az interjúalanyok esetében, ha igen, az milyen külső tényezők hatására változott.

Az interjúalanyok narratíváiból 8 különböző csoport rajzolódott ki és ennél a kérdéskörnél már sokkal kevésbé domináltak az azonos nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozás közös jellegzetességei. Az elemzésben az előző fejezetekhez hasonlóan a különböző narratívákból kirajzolódott csoportok mentén mutatjuk be az identitás változását kiváltó tényezőket. A női interjúalanyok között egy külön csoportot alkotnak azok, akiknek **párkapcsolat hatására (1. csoport)** történt változás identitásstratégiájukban, vagy a roma származásukhoz történő viszonyuk döntően megváltozott. A csoport egyik fontos jellemzője, hogy egy kivételtől eltekintve a csoportba tartozó interjúalanyok mindegyike etnikailag vegyes házasságban született, édesanyjuk egyedül nevelte őket és jelenleg ők is etnikailag vegyesházasságban vagy vegyes párkapcsolatban élnek. A kivételt jelentő interjúalany szülei is vegyesházasságban éltek, de itt egy roma csoportok közötti vegyesházasság hatására történt változás az interjúalany identitásában. Izabella (romungró) roma-magyar vegyesházasságban született és roma/cigány édesanyja egyedül nevelte. Izabella elmondása szerint mindig volt benne egy kettősség, nem tudta, hogy inkább a magyar vagy a roma/cigány identitásához kötődik igazából annak ellenére, hogy nem roma/cigány édesapja egészen kiskorában elhagyta őket. Valószínűsíthető, hogy ezt érzést az okozhatta, hogy a tágabb származási közössége érezte vele, hogy valamiben más Izabella, mint ők, elmondása szerint emiatt nem fogadták be.

„Nekem az édesanyám roma az édesapám magyar származású. Elváltak. Így emiatt mindig bennem volt egy kettősség. Cigány közösségben nőttem fel, mégis éreztem azt, hogy nem teljesen fogadtak be. Meg volt a kettős érzés, hogy hova tartozom. De ugyan ez meg volt, amikor magyar közösségben voltam. Emiatt egy kicsikét így rosszabb.”

Izabella életében ez a kettősség, amelyet nehezen dolgozott fel gyermekkorában roma/cigány férjének hatására oldódott fel és házasságkötése után gyakorlatilag a roma identitását vállalta fel hangsúlyosabban.

„Viszont eljött a fordulópont, amikor 16 évesen megismerkedtem a férjemmel. Hogy mikor így megerősítette bennem azt, hogy cigány vagyok. Most már bármikor ki tudom mondani, hogy cigány vagyok. Sokszor kérdezik azt tőlem, hogy inkább én melyik vagyok. Mindig azt mondom, hogy inkább cigány vagyok. Ebben a férjemnek volt nagy szerepe. Az ő családja elfogadta, hogy egy olyan lány lesz a felesége a fiúknak, aki félig magyar. (...)Meg én is folyamatosan próbáltam beilleszkedni meg átvenni ezeket. Meg igazából jónak tartunk, azt ápoljuk. (...) Az a kiszolgálás, hogy szívesen kiszolgálom a férjem. De vannak olyan esetek, amikor várnám, hogy ő is kiszolgálna engem.”

Anasztázia (romungró) és Etelka (oláh-cigány) is roma-magyar vegyesházasságban született, de Izabellával (romungró) ellentétben őket nem roma/cigány édesanyja nevelte. Mindkettejük roma identitására döntő hatással volt párkapcsolatuk. Anasztázia esetében férje ugyan nem

roma/cigány származású, de férje elfogadó attitűdjének hatására felmerre vállalni roma identitását, amely gyermekkorában dilemmát okozott számára. Anasztázia esetében még fontos megemlíteni, hogy a kettősséget – Izabellával ellentétben – nem az okozta, hogy a származási közössége nem fogadta be igazán, hanem valószínűsíthető, hogy a cigánysággal szembeni előítéletek miatt fenyegetettséget érzett roma identitásának hangsúlyos felvállalása esetén.

„A cigányságotól megszabadulni nem akartam. De úgy gondoltam, hogy van egy olyan előnyöm, hogy akármikor élhetek azzal a lehetőséggel, hogy ne derüljön ki. Nyilván azért, mert fehér volt a bőröm. Most sincsenek rajtam a roma jegyek. (...) Az egyetlen ismertem meg a férjemet. Egyedül a férjemnek mondtam el. Emlékszem, nagyon izgultam, mikor már kapcsolatban voltunk. Jártunk egy fél éve. Amikor úgy voltam, hogy elmondom neki. Inkább most csalódjak. Ez egy kizáró ok lehet. Elmondtam neki, és akkor erősített meg abban, én téged szeretlek és vállaljam a származásomat. Onnantól kezdve a világba is kiabáltam volna, hogy roma vagyok.”

Etelka (oláh) helyzetét tovább nehezítette, hogy nem csak a többségi társadalom előítéletei miatt érzett fenyegetettséget, amely az identitásban gyermekkorában ambivalenciát, identitástraumát okozott, hanem nem/roma cigány származási közössége miatt is érzett egy belső fenyegetettséget.

„Nagyon nehéz ilyen két világ között. Ezek belső harcok, konfliktusok. (...) Nagyon érdekes én oláh cigány vagyok és nincsen kapcsolatom az édesapámmal, magyar családdal nőttem fel. És rossz véleménnyel voltak apámról az anyai családom. Teljesen jogos egyébként. Anya szőke és kékszemű. Kérdeztem tőle miért barna a bőröm, annyit mondott, hogy azért mert apád cigány. (...) Szerelmes lettem egy roma fiúba. És akkor kezdem el újra megélni, hogy lehet, hogy én is roma vagyok. Én imádtam a családját, a környezetét. Nehezen fogadta el az édesanyám. Anyának olyan volt, hogy vállalni akarom a roma identitásomat, mintha azt mondtam volna, hogy lesbikus vagyok vagy 3 gyereket örökbe akarok fogadni.”

Bíborka (oláh-cigány) az, akire a fejezet elején már utaltam, aki nem roma-magyar vegyesházasságban született, de identitása, pontosabban a roma kultúrához és tradicionális nemi szerepekhez való viszonya a más nyelvi/kulturális roma népcsoportéhoz tartozó férjének hatására változott meg. Ugyanis Bíborka olyan családból származott, amely tradicionális roma kulturális hagyományokat és főként tradicionális nemi szerepeket közvetített. Bíborka romungró cigány férjének családjába kerülésekor ezek az erőteljes tradicionális nemi szerepek feloldódtak, amelyről kezdetben azt gondolta, hogy belsővé váltak, amely egészen addig így is volt, amíg lánygyermeké nem vált fiatal nővé, akkor elmondása szerint az addig elfeledtnek gondolt nemi szerepekhez való ragaszkodása újra felerősödött.

„Amikor bekerültem a páromnak a családjába, ott együtt voltak a férfiak. Mindenki magyar cigány volt. És ott nem különültek el, nem ragaszkodtak azokhoz a dolgokhoz, amikhez régen otthon. (...) Akkor szembesültem saját magammal, hogy van még hagyományom, amikor a

gyerekeim párt választottak. Olyankor láttam azt, hogy nálunk ez nem így működik. Ez teljesen másképp működik nálunk. Mi nők rendben tartjuk az otthonunkat, gondoskodunk a családról. Ezt így magammal hoztam. Mi családon belül nem pusztogatjuk egymást, ez nagyon intim nekünk. Dolgoztam és beszélgettünk az asszonyokkal, mesélték nekem, hogy a lánya a barátjával együtt alszik egy szobában. Mondtam, nálunk nem aludhat, főleg egy szobában velem. Azt mondták, hogy hát nagyon fura gondolkodásom van. Mondtam is, hogy azért mennek hamar férjhez a cigánylányok, mert hogyha már egyszer valaki testi kapcsolatba lépett, akkor az van, hogy egyenértékű azzal, hogy házasséget él.”

Az interjúalanyok narratíváiból kirajzolódott egy olyan csoport, akik identitása **a roma értelmiség formálódását támogató szervezetek hatására (2. csoport)** változott meg. A csoport két fontos jellemvonása rajzolódott ki az elemzés során. Az egyik jellemzője, hogy olyan interjúalanyok kerültek bele, akik roma-magyar vegyesházasságban születtek vagy erős diszkriminációs hatások érték őket gyermekkorukban. Mindkét alcsoport esetében megfigyelhető volt egy gyermekkori kettős identitáshatás, amely egyes esetekben az identitás traumatizációját mutatta. Cecília esetében roma/cigány édesapja erős asszimilációs törekvése okozhatta, hogy a családban nem jelent meg semmilyen roma kulturális hagyomány. Az ő életében is jellemző volt, hogy dilemmát okozott számára, melyik identitása fontos számára, amely nála akár egy traumatizált identitásállapotnak is nevezhető.

„(...) az iskolában jött az, hogy igazából nem is tudtam becsatlakozni. Nem tudtam azt eldönteni, hogy mi is vagyok én valójában. Nem látszott rajtam, hogy én is az vagyok. Amikor kicsi voltam mindig azt mondtam, hogy anyukám magyar, apukám cigány én meg vagyok valami. Általános iskolában még mindenki játszott mindenkivel. A középiskolában volt már az, hogy cigány barátaim voltak. Lehet, hogy emiatt is alakult ki így, hogy így összetartottunk. (...) Az egyetemen nem találkoztam cigányokkal rajtam kívül. (...) Ezért is mentem ebbe a roma szakkollégiumba, hogy egy kicsit közelebb kerüljek ehhez a kultúrához. És a nyelvórákra is járok, tanulom a romani nyelvet. Ez nekem nagyon tetszett, tehát olyan egyetemistákkal találkoztam, akik ráadásul cigányok, nem voltam már egyedül az egyetemen.

Otília (romungró) is vegyesházasságban született, de az ő családjában a nem roma/cigány édesanyja könnyen integrálódott roma/cigány férje családjába. Otília családjában redukálva ugyan, de megjelentek a roma kulturális hagyományok, amely valószínűsíthető, hogy édesanyja integrációs törekvésével van összefüggésben. Otília számára végül így roma származása nem okozott traumát, de a roma szakkollégiumba való bekapcsolódásának hatására saját életében már lényegesen nagyobb hangsúllyal jelennek meg a roma kulturális elemek vagy szokások. Ezzel van összefüggésben az is, hogy annak ellenére megtanulta a romani nyelv lovari dialektusát, hogy a származási közösségében nem ismert olyan családtagot, aki a romani nyelv bármely dialektusát beszélte volna.

„Nem nyomták otthonról, te cigány vagy és ez a cigány kultúra része. Hogy ez cigány nyelv. Igazából, az, ami közel áll most hozzám a kultúrában a zene és a tánc. Tudok cigányul táncolni.

Szeretek is. A gyerekeim is fognak táncolni, meg ismerni fogják a tradicionális cigányzenéket, ami tényleg az autentikus. (...) Erre is azt mondom, hogy néhányat ismertem, de azt is utólag szedtem fel. És értékesnek találtam. Amihez nagymértékben hozzájárult, hogy roma szakkollégista voltam. Úgy hogy ott olyan roma közösségben voltam, ahol találkozhattam ilyennel. De nem feltétlenül maguktól a hallgatóktól tanultam meg vagy hallottam, hanem mondjuk olyan programok voltak, amin sikerült ezeket megismerni, megismerni a kultúránkat.”

Az interjúalanyok külön csoportját képezték azok, akiknek **vallási megtérés hatására (3. csoport)** változott meg döntően az identitásstratégiájuk és oldódott fel a gyermek vagy fiataloknál megélt identitás traumájuk. A csoport mindegyike romungró cigány interjúalany volt és egyikőjük származási közösségben sem jelent meg a roma kultúrához kötött roma hagyomány. Béla (romungró) szülei identitásstratégiájára egy erős asszimilációs törekvés volt jellemző olyannyira, hogy nem azonosították magukat roma/cigányként. Ez Bélának gyermekkorában súlyos identitásválságot okozott, amely csak egy neoprotesztáns kisegyházi gyülekezetben történő megtérése után oldódott fel.

„Azt tudtam, hogy valami nem stimmel. Az apukám is jó barna ember. Egyértelműen cigányok voltunk. (...) A két világ között lebegtem. Azért voltak nem cigány barátaim. Viszont ott is voltak azért balhész cigányok is. Azokhoz nem akartam kötődni. Ezért annyira nem tudtam oda csatlakozni teljesen a nem romákhoz is. Éreztették velem, hogy te más vagy. Ez érdekes helyzet volt. (...) 12 éves kortól rendszeresen jártam gyülekezetbe. Megtértem. Szolgáltam, vegyes volt a közösség. Igazából a hit volt az, hogy rátaláltál ez által az identitásomra is. Nagyon jó dolog volt. És úgy éreztem, hogy nagyon fontos volt, az identitásomnak helyre kellett állnia. Gyerekkoromban el volt hazudva az identitásom, hogy miért nem vagyok fehér bőrű. (...) Az volt, hogy szépen tisztult le bennem ez az egész kérdés. És annak ellenére, hogy tényleg soha nem éltem ilyen roma közegben, mégis a hittel ez így helyreállt bennem, a cigány identitás.”

Tamás (romungró) esetében a szülők részéről nem volt erős asszimilációs törekvés, Bélával ellentétben nem számolt be arról, hogy származási közössége tagadta volna származását, csak származási közösségében, ahogyan ezt egy fejezetben már tárgyaltuk, a hit felülírta a roma kulturális hagyományok ápolását a családban. Azonban Tamás gyermekkorában is megfigyelhető volt egy identitáskriszisz, amelyet az ő esetében az okozott, amikor szembeesült a cigánysággal szembeni diszkriminációval, melyet gyermekként nem tudott kezelni. Tulajdonképpen a gyermekkorban és fiatal felnőttként elszenvedett diszkriminációs atrocitásokat a megtérése révén dolgozta fel.

„14 éves lehettem, amikor elkezdtem udvarolni egy gyönyörű szép magyar lánynak. Hát nagyon nagy szerelem volt. Egyik napról a másikra közölte velem, hogy szakítanunk kell. Ő elmondta, hogy az édesapja nem engedi, hogy kapcsolata legyen velem, mert én cigány vagyok. Igazából ott kezdődött ez az állapot, hogy hú hát most az egész életem az lesz, hogy én cigány vagyok. Itt volt az, hogy én miért ilyennek születtem. Ekkor jött az is, hogy a bőröm is barnább színű volt, mint a többieké. Hát első sorban azt jelenti, hogy az vagyok, akinek Isten megteremtett. Ez nekem nagyon sokszor problémát jelentett. Hogy miért vagyok én cigány. Miért nem lehetek, én

is úgy, mint sok ember, aki nem cigány. Ezt nehéz volt kezelni addig, ameddig ez az isteni élmény nem született meg bennem. Az én cigányságomban nem a kultúra jelenik meg első sorban, hanem a vallás szempontjából az az irány, hogy a biblia tanítása szerint, hogy a krisztusban ki vagy. Ez egy hatalmas erő számomra, hogy ne legyenek komplexusaim. Ne legyenek kisebbségi érzéseim. Mikor megismertem Istent és hívő ember lettem, akkor értettem meg. Isten teremtett ilyennek, a tökéletesnek. Annak lettem teremtve, ami vagyok az ő bennne, az Istenben tökéletes alkotása. Ha megengedem, hogy mások beleszóljanak, akkor én nyomorult vagyok, gázkamrába való vagyok, a falhoz állítható vagyok. De hogyha én azt mondom, hogy én határozom meg magam. Akkor onnantól kezdve mindent vissza tudok utasítani.”

A roma/cigány származás miatt elszenvedett atrocitásokkal kapcsolatban egy másik csoport ugyancsak közös jellegzetességet mutatott. A csoport esetében az identitásstratégia, pontosabban a származásukhoz kötődő viszonyuk a **diszkriminációval való szembesülés hatására (4. csoport)** változik. A roma-magyar vegyesházasságban született Katalin (romungró) általános iskolai környezetben felvállalta roma identitását, azonban sokszor bántották emiatt diáktársai, így középiskolában és a későbbi munkahelyi környezetében inkább a rejtőzködő identitásstratégiát választotta, hogy megvédje magát a diszkriminációs atrocitásoktól és a lelki megterheléstől. Katalin esetében is megfigyelhető, hogy volt egy traumatizált időszak a gyermekkorában, ahogyan Tamás (romungró) és Béla (romungró) esetében. Ezzel is összefüggésben lehet, hogy Katalin roma/cigány édesanyja erős asszimilációs törekvést mutatott, ahogyan ezt az interjúalanyok származási közösségének bemutatásra vonatkozó fejezetben már tárgyaltuk. Katalin kezdetben tehát felvállalta identitását (általános iskolai környezet) azonban a középiskolában már ez megváltozott és inkább a rejtőzködő identitásstratégiát választotta. Felnőttkorára továbbra is rejtőzködik, azonban mégis változás figyelhető meg, ugyanis a diszkriminatív atrocitásokra felnőttként választ ad. Identitását nyíltan ekkor sem vállalja fel, de a roma társadalommal kapcsolatos negatív megnyilvánulásokkal kapcsolatban fellép és elutasítja azt.

„Három éves koromtól, nekem ezt ugye el kellett, hogy mondták, hogy cigányok vagyunk. Hat évesen elmentem iskolába és akkor mondták, hogy jaj, cigány, stb. (...) Középiskolában már ott kevésbé tudták a gyerekek, hogy roma vagyok. A testvéremmel válogattam ki, hogy kinek mondtam el. Elmondtam az akkori barátomnak és a legjobb barátnőmnek. (...)Nekem ez a roma identitás most, igazából abból szokott kijönni, hogy ha nyilvánvalóan valaki bántja őket, akkor mindig megvédem őket.”

Csenge (romungró) identitását, Katalinhoz hasonlóan döntően befolyásolta a diszkriminációval való szembesülés. Az ő estében annyi különbség van Katalinhoz képest, hogy ő csak felnőttkorában szembesült a származása miatti diszkriminációval. Származási közösségében az édesanyja nevelési elveiben fontos szempont volt a roma kulturális hagyományok átadása, de otthoni környezetéből kikerülve roma származásával kapcsolatosan negatív érzelmeket kellett

megélnie. Ő is fellép munkahelyi környezetében, ha a cigánysággal kapcsolatban negatív jelzők hangzanak el, de fontos megjegyezni Csenge esetében nyilvánvaló volt származása, hiszen az INTEGROM, a roma fiatalok munkahelyi integrációját támogató szervezet segítségével került jelenlegi munkahelyére.

„Úgy nőttem fel, hogy mindig nagyon fontos volt, hogy a kultúrát megismerjem. Megtanuljam a zenét, a hangszereket. Ez mindig nagyon fontos volt nekem. (...) Aztán mikor elkerültem a családi házból, akkor jöttem rá igazából, addig azt hittem, hogy cigánynak lenni jó, mindenki szeret minket. Mikor elkerültem otthonról, elkezdtem dolgozni és egy kicsit idegenebb környezetbe kerültem, akkor jöttem rá, hogy igazából mégsem szeretnek annyira. Annyira mégsem megtiszteltetés, hogy az vagy. (...) A munkámban is érzem, én egyedül vagyok cigány, egy nagyvállalatnál. Hallom a rasszista vicceket, meg hogy milyen tapasztalataik vannak a cigányokról, de igazából nem konkrétan velem van a bajuk. Egyes cigányokkal van bajuk, de cigányokra általánosítják. A munkahelyemen tudják, hogy roma vagyok, az integrom program részeként kerültem oda. Ha érzékeny témák vannak, ami mellett már nem tudok szó nélkül elmenni, akkor szoktam szólni, hogy gyerekek, ezt így ne.

Katalinnal és Csengével szemben Péter (romungró) diszkriminációra adott válasza inkább a szégyenérzet, amely befolyásolta identitásához való viszonyát, hiszen gyermekkorát az interjú egészében úgy írta le, hogy befogadó iskolai környezet vette körül annak ellenére, hogy mindenki tudta, hogy roma/cigány származású.

„Ha például valamelyik cigány valami rosszat csinál és egy nem cigány ember megszólja, hogy ócska, undorító cigány, bűdös cigány, ilyenkor mindig valamiért tudat alatt lehajtom a fejemet. És próbálok odébbállni, hiába nem én csináltam.”

A következő csoport közös jellemzője is szoros összefüggésben van a származásuk miatt megélt diszkriminációval, azonban az ő esetükben az új identitásstratégia felépítése a **roma értelmiségekkel való találkozás és a roma értelmiségiek szerepvállalása hatására (5. csoport)** változott meg. Balázs (beás) egy tradicionális beás cigány közösségből származik, ahogyan erről a származási közösség bemutatásra vonatkozó fejezetben már említést tettünk. A család egy 90%-ban romák lakta településen él jelenleg is. Balázsék a beás nyelvet használják otthoni környezetükben. Balázs az interjúban származási közösségéről beszélve elmondta, hogy amikor a romák által lakott településről kilépett sokszor érzett a többségi társadalom részéről megvető pillantásokat, ezért sok esetben szégyenként élte meg roma identitását. A szégyenérzetet ma már nem érzi Balázs, mert roma értelmiségekkel való találkozási megerősítette benne, hogy romának lenni nem negatív dolog. Ákosnak (romungró) a roma értelmiségekkel való találkozási, nem kizárólag az identitását határozta meg, hanem a

pályaválasztását és roma értelmiségiek szerepvállalására vonatkozó elképzelését is. Az erre vonatkozó részletesebb narratívákat egy későbbi fejezetben tárgyaljuk.

„Nagyon sokáig hátránynak éreztem egyébként, kiskoromban. (...)Egyszerűen rosszul éreztem magam, és akkor ez így bennem maradt. Nem igazán tudtak anyáék ebben segíteni. Aztán találkoztam különböző roma értelmiségiekkel pl. a tanáraim is azok voltak. Nagyon értékes igazából cigánynak lenni. (...) Én azt gondolom, hogy ezek a roma tanárok változtatták meg bennem a származással kapcsolatban a rossz érzéseket. Azt láttam, hogy igazából cigányként is el lehet érni dolgokat, és hogy mennyire fontos és meg tudjuk mutatni a többieknek. Igazából ez lett nekem is a célom. Akkor elhatároztam magam, hogy én is valami ilyesmit szeretnék csinálni.”

Lajos (romungró) nem egy tradicionális roma közösségből származik, de a kirekesztettséget és a többségi társadalom negatív megítélését Balázshoz (beás) hasonlóan maga is megélte gyermekkorában. Az ő életben is egy roma értelmiségivel, egy roma költővel való találkozás segítette leküzdeni, pontosabban feldolgozni az elszenvedett identitástraumát. A roma költő hatására tudatosan kutatta, kereste a roma művészetet, a roma kultúrát, ennek segítségével már pozitív tartalmat tudott rendelni roma identitásához. A roma identitásának nem szégyenként történő megélése abban is segítette Lajost, hogy a diszkriminációra olyan választ tudjon adni, amely kevesebb érzelmi megterheléssel jár.

„Cigánynak lenni gyerekként nekem azt jelentette, hogy valami rossz, valami rossz vagyok, valami más vagyok. Gyerekként igen szégyelltem, hogy cigány vagyok. Nem azt, hogy cigány vagyok, hanem ez az egész kisebbségi érzés. Hogy más vagyok. Én elhittem, hogy másodrendű ember vagyok. (...) Talán a legfontosabb számomra az, hogy mikor váltam romává. Azt hiszem, hogy körülbelül vagy 25 évvel ezelőtt történt, amikor öntudatos cigány ember lettem. Amikor önként döntöttem el, hogy én roma ember leszek. Ez pedig úgy történt, hogy találkoztam XY roma költővel. Bemutatkozott nekünk, és ő mondta, hogy ő költő. Én azt válaszoltam neki, hogy olyan költő, mint József Attila? Rendes költő? Egyszerűen akkoriban számomra ez egy furcsa dolog volt. A cigányoknál is van költő? Igen, költő. Egyszerűen számunkra felfoghatatlan volt, hogy vannak cigány költők. Vannak cigány művészek. A roma kultúra egy a kollektív tudatnak a része. Nem is tudom, hogyan fogalmazzam meg. Akkor történt ez a változás, akkor lettem cigány. Hogy számomra cigánynak lenni mit jelent? Mindent.” „Amikor megismertem önmagam, megismertem a kultúránkat, kultúrát, kultúránkat, akkor el tudtam magam helyezni a világban. Tudtam, hogy ki vagyok. Megismertem a történelmemet. Tartást adott. Ha egy fával illusztrálnám, nagyon erős gyökereim lettek, amit én magamra, mint vértet vettem fel. Erőt adott abban nekem, hogy mint ember méltóságteljesebb lettem. Tehát nem engedtem abból, hogy elvegyék a méltóságomat. Ugyanúgy érnek negatív hatások, de teljesen másképp tudom kezelni. Tehát. Vagyok, mint minden ember fenség, mondja Ady. Még ma is meg van a kisebbségi érzésem. Amikor bemegyek egy üdítőért. Ha bemegyek egy hivatalba, még mindig feszít. Felsejlik a múltamból valami. Bementem valahova és azt éreztem, hogy nekem csendben kellene maradni.” „Még mindig nehéz. Mikor úgy lépek fel, mint egy értelmiségi cigányember. Amikor egy eset sért, akkor lehet, hogy csúnya szó, kiköveelem a méltóságot.”

A jó anyagi körülmények között élő Kamillát (romungró) az előző két interjúalanyhoz hasonlóan gyermekkorában sok diszkriminatív atrocitás érte, leginkább az általános iskola alsó

tagozatában, ami miatt roma identitását gyermekkorában szégyellte, de Katalinnal (romungró) ellentétben antropológiai jegyei miatt nem tudott rejtőzködni. Kamilla meg is jegyzi narratívájában, hogy ha tehetne volna, akkor biztosan tagadta volna származását. Identitásstratégiájának változása abban tér el az előző két interjúalanyétól, hogy bár az ő identitására is pozitív hatással voltak a roma értelmiségiek, de ezt a hatást megelőzte saját értelmiségi szerepvállalása. Kamillának (romungró) a gyermekkorban megélt identitás traumát csak felnőttkorára sikerül feldolgoznia. Az értelmiségi szerepvállalása egyedi jellegzetességeket mutat az interjúalanyok egészhez viszonyítva abban a tekintetben, hogy értelmiségi szerepvállalásai hatására identitásstratégiájának változásában több eltérés is megfigyelhető, amelyet saját elmondása szerint az interjút megelőző néhány hónapban sikerült csak számára „befejezettnek” tekinteni. Identitásstratégiájának változását az interjú részletek többlépcsős magyarázatával szemeltetjük. Ahogyan az előbbiekben utaltunk rá Kamilla (romungró) gyermekkorában súlyos diszkriminatív atrocitásokat élt meg az általános iskolában. Erről részletesebben a következő fejezetben írunk.

„Kicsinek is romaként azonosítottak. Csak azt gondolom, hogy gyerekkoromban inkább negatívumként éltem meg, hogy cigány vagyok. Ez csak nagyon sokára változott meg. Mindig szégyelltem magam. Azt is mondhatnám, hogy szégyenként éltem meg. Fáj ezt most már így felnőtt fejjel kimondanom, de azt gondolom, hogy szégyelltem azt, hogy cigány vagyok.(...) Azt hiszem, ha akkor gyerekkoromban fehérnek születtem volna, lehet, hogy megtettem volna, hogy rejtőzködök. Kerültem minden olyan dolgot, ami még inkább felhívja a figyelmet arra, hogy cigány vagyok. Például az olyan ruhákat, az olyan viseletet, ami túl színes vagy feltűnő.

Ennek a traumákkal teli időszaknak a feloldása elmondása szerint már felnőttkorára tehető, amikor egy roma gyermekek iskolai előmenetelét támogató programban kezdett el dolgozni. Származásának szégyenként történő megélése még ekkor is hangsúlyosan jelen volt az életében, de egy „kényszerhelyzet” miatt elvállalta a feladatot, ekkor már főiskolai tanulmányait folytatta édesanyja kérésére.

2008-ban rendkívül motivált lettem. Egy helyi roma vezető miatt roma gyerekekkel kezdtem el foglalkozni. Nem voltam motivált. Kényszerhelyzet volt. A gyerekek helyzete erősen megütött. Az ő hatásukra változtam meg. Nagyon, nagyon megszerettem a gyerekeket. Azért lettem érzékeny, mert beletettek egy roma programba. Ez az igazság. Ha nem lett volna ez a roma program, nem lettem volna érzékeny ezekre a dolgokra. Ez szociális érzékenység volt. Itt nem jelenik meg még annyira erősen a roma szál. Akkor tudtam meg, hogy van szegregátum. Akkor tudtam meg, hogy vannak olyan gyerekek, akiknek nincs otthon egy íróasztala. Nyilván tájékozott voltam, de nem láttam ilyet, soha előtte. Amikor megláttam, hogy vannak cigánygyerekek, akik nem csak az előítéletek miatt szenvednek, mint én, hanem éheznek is, mert szegények. Még több stigmát hordoznak magukról. Nagyon elkötelezett lettem. Éjjel nappal velük foglalkoztam. Már nem volt ciki számomra az, hogyha találkoztam velük az utcán, már nem fordultam el. Előtte lehet, hogy volt olyan, lehet, hogyha találkoztam egy cigány rokonnal.

Úgy csináltam, hogy ne lássanak, féltem, hogy a barátaim kiközösítenek majd, ma is fáj, hogy ezt éreztem akkor.

A következő változás, amely egyre inkább felerősítette Kamilla roma identitását, a főiskolai tanulmányai során látogatott roma tematikájú kurzusoknak volt köszönhető. A főiskolai tanulmányaival és a roma gyerekekkel foglalkozó programnak hatására egyre inkább bekerült a helyi roma értelmiségiek körébe. Néhány roma értelmiségivel való kapcsolattartása és a roma kortárs kultúra tudatos megismerése, ahogyan ez Lajos (romungró) esetében is történt erős öntudatot adott Kamillának, roma öntudata lett.

A tanulmányok adtak pozitív identitás tartalmat eleinte. A képzésben pl. volt roma irodalom, találkoztam roma tematikájú filmekkel. Olyan erős hatással voltak rám, a filmek, hogy össze tudtam ezt már kötni utána a gyerekekkel. Egyre többet vettem fel ilyen kurzusokat. Akkor már nagyon erősen kutattam a kortárs roma irodalmat, a roma művészetet. A festészetet, ugye eleve volt egy művészi beállítottságom. Magam miatt is fontos volt és a gyerekek miatt is, hogy át tudjak valamit adni, hogy cigányok vagyunk és az jó dolog, hogy pozitív legyen az identitás. A magam számára is. Amikor bekerültem ebbe a roma közegbe, megismertem roma értelmiségieket. Roma emberek megsegítésén dolgoznak. Ezek nagyon komoly találkozások voltak az életemben. Roma értelmiségiek, akik mutattak egy másfajta dimenziót. Együtt fedeztük fel sok mindent a kultúrából és magunkból is. Nagyon mélyen, aktívan, megszállottan kezdtem ezzel foglalkozni.

Kamilla roma identitásának pozitív megélése egyértelműen a roma értelmiségi szerepvállalásával van összefüggésben, annak ellenére is, hogy kezdetben ezt egy kényszerhelyzet hatására vállalta fel. A jövőbeli értelmiségi szerepeiben történő változásokat a következő fejezetben mutatjuk be.

Az utolsó csoportot azok az interjúalanyok alkotják, akik addigi identitásstratégiája **felsőoktatási és középiskolai tanulmányaik hatására (6. csoport)** változott meg. A csoport közös jellemzője, hogy olyan interjúalanyok alkotják, akik az oláh cigány és a beás nyelvi/kulturális csoporthoz tartoznak. Tibor (oláh cigány) életében is döntő jelentősége volt a főiskolai tanulmányai alatt egy általa nagyra becsült nem roma szociológussal történő találkozás, aki órái során képes volt feloldani Tibor gyermekkorban megélt diszkriminatív atrocitások miatt elszenvedett traumáit. Tibor ennek hatására élte meg pozitívan roma identitását.

„Én büszkén vállalom, hogy roma vagyok. Ez nagyon fontos mondanivaló. Az antropológiának a segítségével, a ZS. J. tanárúr segítségével egy olyan betekintést kaptam a romaságról, a roma kultúráról, a szokásokról... Sokat tanultam, ami megerősítette bennem a cigányságomat, hogy helyünk van a társadalomban. Ezzel tudok jól gazdálkodni.”

Tibor, ahogyan egy előző fejezetben már utaltunk rá, állami gondoskodásban nevelkedett, akinek csak kevés kapcsolata volt vérszerinti családjával. Elmondása szerint felnőttként újrátalált a családjára és az ő esetében sajátos jellegzetességet mutat, hogy az oláh cigány tradicionális származási közösségének identitásától nem eltávolodott el értelmiségivé válásakor, hanem értelmiségivé válásával párhuzamosan fedezi fel és éli meg tudatosan a tradicionális roma származási közösségéhez tartozás fontosságát.

”Kettősség van bennem a romasággal kapcsolatban. Gyermekkoromban sajnos elszakítottak a szüleimtől, de 5-6 éve már hazajárok rendszeresen. Ott láttam a családi környezetben azt az oláh cigány kultúrát. Nyilván nem tudtam teljesen beszívni ennek mélységét. De az, amit be tudtam szívni, az most is megjelenik az életemben: a tetteinkben, a családszeretben, beszédben, a gyermekek iránti tiszteletben. Ilyen szempontból azt mondom, büszke vagyok arra, hogy roma vagyok.”

Rendkívül sajátos jellegzetességet mutat Letícia (beás) és Dezső (oláhcigány) interjúalanyok, akik, ahogyan a származási közösség bemutató fejezetben láttuk egy tradicionális, folklorisztikus hagyományokat éltető származási közösségben születtek. Különösen igaz ez Dezsőre, mert Letícia (beás) családjában a szülők integrált környezetben való munkavállalása változást idézett elő a családban. A jellegzetesség abban mutatkozik meg, hogy annak ellenére, hogy egy tradicionális nyelvi/kulturális származási közösségben éltek, ahol például Dezső esetében számos roma kultúrához köthető hagyomány megjelent, az ő esetükben is megfigyelhető egy úgynevezett öntudatra ébredés, ahogyan ezt korábban láttuk többségében olyan interjúalanyokra volt jellemző, akiknek gyermekkorában semmilyen vagy redukált roma kulturális hagyományok voltak. A narratívájukból kiolvasható öntudatra ébredés szoros összefüggésben van az értelmiségivé válásukkal, pontosabban közép- és felsőfokú tanulmányaikkal, amely a későbbiekben az ő roma értelmiségi szerepvállalásukat is meghatározta. Az értelmiségi szerepvállalásukra vonatkozó interjúrészleteket egy későbbi fejezetben tárgyaljuk. Letícia esetében a középiskolai tanulmányainak időszakára tehető az öntudata ébredés, amelyet még inkább megerősített, hogy egy roma nemzetiségi középiskolában folytatta tanulmányait.

„Mióta tudatában vagyok annak, hogy létezem, alapvető az, hogy én cigány is vagyok és azon belül is beás cigány vagyok. Fekete a hajam. Barna bőröm. Nem volt kérdéses, hogy én cigány vagyok. (...) Az identitásom inkább gimnáziumban forrta ki úgy igazán magát. Ez annak is köszönhető, hogy a Gandhi gimnáziumba jártam. Én már 12 évesen nagyon keményen, és tudatosan tanultam a cigány nyelvekről. A cigány kultúráról, hagyományról, történelemről.

„Most már tudom, hogy autentikusak voltak azok a szokások. De amíg nem ébredtem öntudatra, addig nekem az volt a természetes. (...) Amikor én elkezdtem olvasni könyveket, akkor éreztem

azt, hogy egy autentikus világ, amibe én felnőttem. (...) Én úgy érzem, hogy 18 – 19 éves koromban éreztem azt, hogy igen, én merem azt mondani, hogy én olyan cigány vagyok, kettőspont. Tudtam mondani, hogy mi vagyok. Előtte mindent természetesnek vettem. Akkor éreztem azt, hogy szintetizálni tudom az öntudatom úgy, hogy tudok róla mesélni. Beszélni konzekvensen. Addig az volt a cigányságom, hogy cigányul beszélünk meg lemegyek a telepre és akkor gitározunk meg énekelünk. Amennyire fontos a cigányságom az identitásomhoz, ugyanannyira fontos a vallás, mert én egy olyan vallási közösségben nőtem fel, ahol csak romák voltak. Például cigányul ment a prédikáció is, meg a dicséret is. Az egy nagyon különös világ (...) Én úgy élem meg, mint a hal, amikor vízben van. Hogy vizes a pikkelyem, ezt akkor élem meg, amikor hirtelen kivetődök a szárazra, a földre. Ilyen például ha mondjuk a suliban vagyok, vagy munkahelyen vagyok, vagy a városban vagyok. Nekem cigánynak lenni. Az olyan érzés.”

4.2.2. Párvalasztási stratégiák

Ahogy az előző fejezetekben látható volt, a vegyesházasságban, különösen a roma-magyar vegyesházasságban született interjúalanyok bizonyos területekre adott válasza több esetben közös jellemzőket mutat. A párvalasztás stratégia külön fejezetben történő tárgyalását emellett az is indokoltá teszi, hogy a párvalasztásnak jelentős hatása lehet a disszertáció szempontjából fontos identitásstratégia formálódására. Fontos megjegyeznünk, hogy a félig strukturált interjúk alkalmával nem terveztünk tudatosan a párvalasztásra vonatkozó kérdéseket. Az interjúalanyok saját maguk hozták be a párvalasztásra vonatkozó narratívákat, amikor saját identitásuk megéléséről és annak alakulásáról beszéltek. Az interjúalanyok párvalasztására vonatkozó megállapításai alapján két csoportot tudunk elkülöníteni, amely csoportokhoz tartozó interjúalanyok párvalasztásra vonatkozó narratívái közös jellemzőket mutattak. A két csoportba sorolt interjúalanyok véleményei összefüggést mutatnak a nemmel, a származási közösségben megjelenő roma kulturális hagyományokkal és kismértékben a nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozással. Az említett változókkal való összefüggéseket az egyes csoportok bemutatásánál ismertetjük.

A roma/cigány párt preferáló párvalasztási stratégiát (1. csoport) képviselő interjúalanyok mindegyike egy kivételtől eltekintve minden esetben férfi, azonban az interjúalanyok véleményei nem mutatnak összefüggést a nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozással. A csoporthoz tartozó romungró férfiak is roma/cigány társat preferálnak annak ellenére is, hogy a származási közösségben semmilyen formában, vagy csak redukáltan voltak jelentősebb roma kulturális hagyományok. Az interjúalanyok leginkább azzal magyarázzák az inkább roma/cigány párhoz való ragaszkodásukat, hogy így kevésbé fordulhatnak elő nézeteltérések a kulturális különbségek miatt. Abban az esetben is a roma kulturális különbségekre hivatkoznak a romungró férfiak, ha egyébként semmilyen vagy kevés kapcsolatuk nem volt a származási

közösségükben a roma kultúra hagyományaival. Valószínűsíthető, hogy a kisebbségi lét és az azzal járó diszkriminatív atrocitások megélését azonosítják a roma kulturális hagyományokkal. Milán (romungró) származási közösségében nem voltak tradicionális roma hagyományok, roma identitása emocionális megalapozottságú, azt érzelmekhez köti, pozitív érzelmi jellemzőkkel írja le. Elmondása szerint a nem roma/cigány pár választása egy roma/cigány emberben „meghasonulást” okozhat. A meghasonulás értelmezésünk szerint egy identitáskonfliktussal írható le, amely Milán szerint a roma-magyar vegyesházasságban gyakrabban előfordulhat. Felfogása összefüggésben van azzal, ahogyan a roma identitását leírja, ugyanis abban is inkább az emocionális elemek dominálnak.

„Egyszerűen magamban érzem, hogy meghasonulás van. Ezt rengeteg embernél érzem, aki nem cigány feleséget, vagy férjet választottak, vagy egyszerűen látszik egy meghasonulás. Jól el vannak, szeretik egymást, de látszik egy üresedés. Abszolút ezt látom. Mindenképpen fontos, hogy az ő identitásával jobban legyen. Tudja, hogy ő ki.”

A roma kulturális különbségnek azonosított kisebbségi lét megélésével van összefüggésben az egyetlen ebbe a csoportba tartozó női interjúalanyunk narratívája is, aki azzal magyarázza a roma/cigány párt, hogy az inkább megérti a „roma létet”, amely ugyancsak inkább egy érzelmi különbségre utal.

„Szerintem sokkal jobb, ha roma párt választunk. Ő jobban megérti a roma létünk teljes egészét, ismeri a roma kultúrát, szerintem ez könnyebb egy roma férfi esetében.”

A beás és oláh-cigány férfi interjúalanyok, akik a roma/cigány párt preferálják véleménye inkább egy mintakövetéssel van összefüggésben és inkább érvényesülnek a tradicionális roma kulturális hagyományok, mint a romungró cigány interjúalanyok esetében, akiknél saját narratíváik szerint nem, vagy csak redukáltan jelentek meg roma hagyományok. Dezső (oláh-cigány) és Balázs (beás) is egy többségében romák/cigányok által lakott faluból származik, ahol ennek következményeképpen kevésbé fordultak elő roma-magyar vegyesházasságok. Dezső külön kiemeli, hogy egészen fiatal pubertás koráig a női kép kizárólag a roma/cigány nőt jelentette számára.

„Én 13 - 14 éves koromig nem nagyon láttam fehér kislányokat. Belém úgy rögzült a női kép, barna bőrű, sötét szeme van, barna haja van.”

Balázs narratívájában már inkább megjelennek a tradicionális roma hagyományokra visszavezethető különbségek, amelyek konfliktust okozhatnak a roma-magyar vegyesházasság esetén. Megemlíti, hogy lokális közösségük, ahol a nem roma/cigány lakosság mindössze 10%

alkot, a beás férfiak számára egy privilegizált helyzetet teremt, ha nem saját roma csoportjukból választanak házastársat maguknak.

„Ha roma párja van valakinek, akkor kulturális különbségek kevésbé fordulnak elő pl. mondjuk egy esküvőn a zeneválasztás nagy gondot okozhat. Egyébként most is van barátnóm, de az is beás. A faluban egyébként előnyként jelenik meg, ha valaki nem romával él. Igazán úgy tudnám megfogalmazni, hogy ilyen előkelőséget ébreszt az emberekben, így tekintenek a fehér bőrre. A beás férfiak választanak inkább magyar párt. Hiszen egyébként a fehér bőrre úgy tekintenek.”

A roma/cigány párhoz nem ragaszkodó interjúalanyok (2. csoport) egy kivételtől eltekintve romungrók és egyikük esetében sem jelentek meg roma hagyományok semmilyen formában származási közösségükben, tehát ebben az esetben is hangsúlyosabban a származási közösség roma kultúrához való viszonya dominált kiegészülve a nyelvi/származási csoporthoz való tartozással. További fontos jellegzetesség, hogy két kivételtől eltekintve mindegyikük nő. Tehát a csoportba olyan romungró női interjúalanyok kerültek, akinek származási közösségében semmilyen formában nem jelentek meg roma kulturális hagyományok. Fontos kiemelni, hogy a roma/cigány párt nem utasítják el, de egyáltalán nem is ragaszkodnak hozzá. Kamilla (romungró) a roma/cigány párhoz való nem ragaszkodása azzal magyarázható, hogy integrált környezetben nevelkedett, ahol alkalma sem volt arra, hogy roma fiúkkal/férfiakkal ismerkedjen, ezért lett férje nem roma származású. Narratívájának egyik fontos megállapítása, hogy ebben változás várható, mert a roma szakkollégiumok lehetőséget teremtenek a találkozássokra, aminek jelentős befolyása lehet a párválasztási piacra. Párválasztásakor elvárásként nem az etnikus identitást preferálta, hanem az értelmiségi meglétet, ugyanis elgondolása szerint váláshoz is vezethet, ha az egyik fél nem értelmiségi. A narratívák arra engednek következtetni, hogy nem a roma/cigány férfi elutasítása dominált az esetében, hanem a roma/cigány férfiakal való találkozási lehetőség szinte teljes hiánya.

„Nem igazán találkoztam roma fiúkkal, férfiakkal. Nem volt a baráti ismeretségi körömben, csak a családi körben volt roma viszonylat. Nővérenek viszont nagyon sok barátja volt cigány. Az első szerelme is cigány volt. És cigány a férje is. Nem is volt lehetőségem nagyon romákkal barátkozni. Egyszerűen nem volt olyan baráti kör. Nem volt tudatos, hogy nem romához mentem hozzá, inkább csak nem volt a közelemben roma fiú. Fel sem merült, hogy roma vagy nem roma. Nem roma lett, mert csak nem romák voltak a közeimben. Az anyukája nevelő szülő volt. Tehát úgy éltek a saját otthonukban, hogy cigánygyerekek voltak, nem bántott a családja. Sokkal kevesebb roma értelmiségi férfi volt abban az időben, amikor mi végeztünk, amikor az én korosztályom roma értelmiségi nő lett. Tehát a párválasztásban azért jelenik meg hangsúlyosan, hogy nem roma párt választanak. Meggyőződésem, hogy a mostani generáció, akik belekerülnek egy roma szakkollégiumba vagy a romaversitasba, ott több roma házasságra van esély. Egyébként a nőekkel szemben atrocitásokat nem érzem a nem roma férfiaknál, csak a roma férfiaknál. A válások pedig sokszor abból adódnak, hogy egyszerűen kinövi a házastársát

egy roma értelmiségi, de nyilván ez nem etnikus. Most magamról is beszélek, én nem tudok mit kezdeni egy férfival, aki nem értelmiségi, de ezt nem diplomához kötöm.”

Anett (romungró) kezdetben ugyan elutasította a roma/cigány fiúkat/férfiakat olyannyira, hogy fiatal lányként tudatosan kerülni akarta roma/cigány férfiakkal történő ismerkedését. A döntését azzal magyarázza, hogy „nem akart egész életében fekete nadrágot és fehér inget vasalni”. Anett ugyan nem egy tradicionális, folklorisztikus hagyományokat éltető közösségből származik, hanem egy olyan romungró cigányzenész családból, ahol tapasztalható volt egy erős női szerepminta. Anett ezt akarta tudatosan elkerülni. Anettet ennek ellenére mégis ebbe a csoportban soroltuk, mert megerősíti azt a jelenséget, amelyet Kamilla is említ narratívájában, hogy a nem roma/cigány párválasztása azért következett be, mert nem is volt alkalma értelmiségi roma/cigány férfiakkal ismerkedni, pontosabban akkor még nem voltak olyan találkozási pontok, ahol roma értelmiségi férfiakkal ismerkedhetett volna meg. Anett párválasztási stratégiájában eleinte ugyan elutasította a roma/cigány férfiakat, de roma értelmiségi szerepvállalásával ez megváltozott, mert több roma értelmiségi férfit is megismert. Ez arra utal, hogy a párválasztási stratégiája nem a roma/cigány férfiakat utasította el, hanem azokat a roma/cigány férfiakat, akik elvárásként fogalmazzák meg a hagyományos roma női szerepek betartását jövőbeli feleségüktől. Ezt az is igazolja, hogy roma/cigány értelmiségi férfiakkal való találkozásakor már el tudott volna képzelni roma/cigány férfit is férjnek. Vagyis, ahogy Kamilla (romungró) esetében is inkább az értelmiségi férfi választása az, amely dominál a párválasztási szokásukban, etnikumhoz való tartozástól függetlenül.

„Huszonevesen azt gondoltam, hogy nem akarok fekete nadrágot és fehér inget vasalni egész életemben, nekem nem kellett a cigányfiú. Azt éreztem, hogy előtte nem lehetek szabad. Abból a szempontból ez változott, hogy idősebb koromra nagyon sok olyan értelmiségi fiatallal találkoztam, akik hasonlóan gondolkodnak, mint én és fiúk, de akkor már ismertem a férjemet, aki magyar.”

Tibor (oláh) az egyetlen olyan interjú alany a csoporton belül, aki az oláh-cigány nyelvi/kulturális közösségbe tartozik, azonban – ahogyan erről már beszámoltunk – állami gondoskodásban nevelkedett, így gyermekkorában semmilyen tradicionális roma kulturális hagyománnyal nem találkozott. Elmondása szerint az elmúlt 5-6 évben újra felvette a kapcsolatot származási közösségével, ahol nagyszülei inkább a roma párt preferálják. Tibor a roma pár preferálásával kapcsolatban ambivalens érzelmeket mutat, mert elgondolása szerint egy roma/cigány pár sokkal inkább elfogadja egy roma/cigány kulturális dolgait. Annak ellenére hivatkozik erre Tibor, hogy csak az elmúlt néhány évben lett bármiféle kapcsolata az

oláh cigány származási közösségével. Bár a „roma kulturális dolgok”-hoz nem tradicionális roma hagyományokat rendel, hanem érzelmeket, mint a roma párt preferálók csoportjához tartozók között Milán (romungró). Az ambivalenciát az okozza, hogy ezzel együtt Kamillához (romungró) és Anetthez (romungró) hasonlóan inkább az értelmiségi lét jelenik meg hangsúlyosabban párválasztási elképzelésében, de azt a roma/cigány népcsoport kulturális hagyományaihoz azonosítja, és erős sztereotípiát fogalmaz meg a roma nőkkel kapcsolatban.

„A párválasztás, azáltal hogy értelmiségivé válhatunk, nyilván kinyitotta azt a kaput. Ugye az én nagyszüleim azt mondják, hogy válaszd a Borikát, a szomszéd lányt, szép roma lány, mert főzni tud. De a mai világban nem csak az kell, hogy valaki főz. Viszont olyan szempontból kicsit gondot jelentett, ha magyar, mert a roma érti a kultúrámat. A kisebb kitöréseinek. Érzelmi hullámaikat. A magyar nem tudja megérteni, miért mondom azt, amit mondom. Ilyen szempontból más a roma nővel. De nehéz találni. Nem érti meg minden roma nő, hogy tovább kell tanulni. Nem csak arra kell törekedniük, hogy 5-6 pulyát megszülessen a társadalomnak, a családnak mondván, mert Isten úgy akarja.”

4.2.3. A kirekesztés-befogadás mechanizmusai

Az indokolja, hogy a kirekesztés-befogadás mechanizmusainak bemutatását az interjúalanyok identitás összevetőinek fejezetében tárgyaljuk, mert ennek megélése és feldolgozása az interjúalanyok mindegyikénél hangsúlyosan megjelent a roma identitásukról megfogalmazott narratívájukban. Az interjúalanyok a legtöbb esetben a köznevelési intézményi környezetben megélt kirekesztésről számoltak be, amely arra enged következtetni, hogy – bár valószínűsíthető és az interjúk is ezt igazolják –, más területeken is érték őket kirekesztő atrocitások, de a kirekesztés megtapasztalásának ez volt számukra a leghangsúlyosabb színtere. Ez azt is igazolja, hogy azok az interjúalanyok, akik átestek egy identitásukhoz köthető traumán, az szinte minden esetben a gyermekkorukban történt. A gyermekkorban megtapasztalt kirekesztés okozta trauma feldolgozására pedig, ahogyan erre az identitásstratégia formálódása című fejezetben találunk utalásokat, különbözőképpen oldották fel az interjúalanyok. A köznevelési intézményben megélt kirekesztés után a következő színtere a kirekesztésnek, amelyet a legtöbben említettek az interjúalanyok, az a munkahelyi/szakmai közösség és közel azonos hangsúllyal a roma/cigány társadalom belüli diszkriminatív atrocitások. A legkevesebbszer a közösségi/társadalmi kapcsolatok területén éltek meg kirekesztést az interjúalanyok. A kirekesztés mellett az interjúalanyok többen számoltak be a befogadásról is. Ennek leggyakrabban említett színtereként is a köznevelési intézményeket említették meg és jóval kisebb arányban a befogadó szakmai/munkahelyi környezetet. Újra felhívjuk a figyelmet arra, hogy a kirekesztés és befogadás megéléseinek színterei nem azt igazolják, hogy más

területeken nem élték meg sem a kirekesztést sem a befogadást, hanem arra, hogy ezeken a szintereken megélt kirekesztés vagy befogadás volt számukra élettörténetükben a legmaghatározóbb. Az interjúalanyok által megnevezett szinterei a kirekesztésnek arra is utalnak, hogy a roma értelmiségiek életútját egészen a munkavállalásig és a jelenkorig végig kíséri, mégpedig párhuzamosan két szintéren is – a népcsoporton belüli és kívüli területeken is – folyamatosan megtapasztalják azt. A kirekesztés tehát egyáltalán nem szűnik meg az értelmiségivé válással, ami arra utal, hogy a megélt kirekesztések többségében etnikai színezetűek, amely egy rendszerszintű rasszizmusra hívja fel a figyelmet. A kirekesztés etnikai vagy szociális alapú megkülönböztetésére azok szinterenkénti csoportbontásban történő bemutatásakor külön utalunk.

A köznevelési intézményekben megélt kirekesztés (1.1. csoport) csoporton belül további három alcsoportot képeztünk aszerint, hogy kitől érekezett a diszkriminatív atrocitás. Az interjúalanyok majd fele beszámolt olyan esetekről, amikor *iskolatársaik* kirekesztették őket vagy több alkalommal tettek rájuk rasszista megjegyzéseket. A csoportba vegyesen kerültek be városi és falusi iskolákban tanuló interjúalanyok, azonban lényegesen több nő említette, hogy súlyos atrocitások érték őket az iskolatársaiktól. A csoport közös jellemzője, hogy három interjúalanytól eltekintve a származási közösségre vonatkozó narratíváikból az derült ki, hogy az érintettek kifejezetten jó anyagi körülmények között éltek. Ez arra enged következtetni, hogy a megélt kirekesztés indítéka nem a hátrányos helyzet volt, hanem kizárólag az etnikai hovatartozás. Anett (romungró) egy jó körülmények között élő cigányzenész családból származik. Ennek ellenére osztálytársaitól általános és középiskolában is súlyos diszkriminatív atrocitások érték származása miatt, olyannyira, hogy végül feladta és átírátták szülei egy másik középiskolába.

„Az általános iskolában alsó tagozat az nagyon nehéz volt, a felső tagozat már egy kicsit könnyebb volt. A középiskolában viszont egy sokkal nehezebb közeg volt. Kollégiumba kerültem egyébként. A szüleim bekísértek a kollégiumba anno meg a testvéreim és elkezdték lezárni a lányok a szekrényeket a szobákat. Nehogy valamit ellopjak. Így kezdődött el az egész. Nagyon utáltam az osztálytársaimat, pont azért mert bántottak, teljesen egyedül voltam. Az apu volt az, aki mindig azt mondta, hogy én legyek a legjobb, én legyek a legjobb tanuló, meg én viselkedjek a legszebben. Meg kétszer annyit dolgozzak, mint a többiek. Persze én ezt csináltam. De ettől függetlenül, vagy ennek ellenére ezért is nagyon sokszor kaptam bántást. Nagyon sokszor úgy jöttem haza, hogy nem akarok már az iskolába visszamenni. Anyám azt mondta, hogy akkor is visszamész, de végül harmadikban átkerültem egy másik iskolába, nem akartam ott maradni tovább.”

Kamilla (romungró) is kifejezetten jó anyagi körülmények között élt családjával, elmondása szerint mégis számos esetben érte atrocitás diáktársaitól. Mindkét interjúalany közös jellegzetessége volt, hogy az atrocitásokról beszélve elsírták magukat, láthatóan ma is nehezen beszélnek a megélt eseményekről. További közös jellemzője a két interjúalanynak, hogy mindketten kerültek minden olyan dolgot lánykorukban, ami még inkább felhívta volna figyelmet származásukra pl. aranyékszerek viselése (az identitásstratégia formálódása fejezetrészben erre már utaltunk) és mindkét esetben a roma értelmiségi szerepvállalás és roma értelmiségekkel való találkozás hatására oldódott fel bennük az identitásukkal kapcsolatos traumák. A különbséget a két interjúalany között az adja, hogy Kamilla édesanya öntudatos volt és beavatkozott gyermeke iskolai sérelmeibe és felszólalt az ellen a szülői értekezleten, tehát a származási közösség válasza különböző volt a két interjúalany esetében, hiszen Anett szülei végül másik iskolába vitték el. Ez annak is következménye lehetett, hogy Anett érzékenyebben élte meg az atrocitásokat.

„Nagyon sok atrocitás ért. Nem vertek naponta. De kiközösítettek. Biztos, hogy nem engem választottak párnak. Ha bármilyen verseny volt, akkor nem engem választottak párnak, a tanárnő választott nekem párt. (...) A születésnapomat soha nem felejttem el. Akkor nagyon népszerűek voltak a házibulik születésnapon. Nagyon, nagyon készültünk anyáékkal. Ugye gyönyörű belvárosi lakás. Emlékszem, nagyon nagy dolog volt, akkor a coca-cola, a fél literes üveges. Minden gyereknek vettek anyáék és napernyő is volt benne. Hát közel az egész osztályt meghívtam, és senki nem jött el. Senki. Nagyon fájt. Még most is képes vagyok, elsírni magam. Kb. negyedikes lehettem ekkor. Emlékszem, hogy mentse anya a helyzetet, a tesóm felhívta az ő osztálytársait és így volt megtartva a születésnapom. A nővéremet jobban elfogadták, nem tudom miért, pedig rajta is látszik. (...) Itt él az emléke a fejemben, ahogy anya felállt, hogy amikor kérdezte az osztályfőnök, hogy valakinek van-e valamilyen hozzászólása a szülői értekezleten. Akkor anya felállt. Mondta, hogy mi cigányok vagyunk, és nem kell a gyerekével barátkozni, de hogy kikéri magának a bántást. Nagyon szégyellték magukat a szülők. Szerintem számított utána. Fordult egy kicsit a hozzáállás. Kiállt értem. Önérzetes volt.”

Dzsenifer (romungró) számára is számos esetben atrocitással teltek általános iskolai évei annak ellenére, hogy jómódú családból származott. Dzsenifer interjúrészletének kiemelését azért tarjuk fontosnak, mert arra is rávilágít, hogy nem csak az anyagi helyzet nem írta felül a származásbeli különbségeket, hanem később az értelmiségivé válás sem hozott változást ezen a területen.

„(...) emlékszem, tél volt és be volt fagyva a víz. A magyar gyerekek azt mondták, hogy én is játszhatok, ha én tisztítom a jeget. Szóval ilyenek is voltak. Vannak olyan régi iskolatársaim, akik ha meglátnak az utcán, átmennek a másik oldalra. Az általános iskolás éveim azok borzasztók voltak.”

Az interjúalanyok nem kizárólag az iskolatársaktól érkezett atrocitásokról számoltak be, hanem olyan **pedagógusokról** is, akik kirekesztő, rasszista mondatokat fogalmaztak meg irányukban. Igaz kevesebbszer fordult elő az interjúalanyok körben olyan iskolai diszkriminációs atrocitás, amelyet tanáraiktól kaptak, de az interjúalanyok közül 8-an hangsúlyosan beszéltek ilyen irányú sérelmekről. Dezső (oláh cigány) arról számolt be, hogy őt befogadó középiskolai környezet vette körül, de mindezt két pedagógus nyíltan vállalt erős cigányellenes mondatai beárnyékolták.

„Amikor másodikos voltam, jött egy tanár, aki le cigányozott az órán. Akkor 16 éves koromban elsírtam magam. Miért probléma ez? Volt egy matektanárom is, akit gyűlölök. Az a nő az iszonyatosan demagóg volt a cigányokkal. Egyedüli rossz emlékem a gimnáziumban ez a tanár volt, akinél éreztem azt, hogy bármennyit teljesítek, azt mondta nem fogok majd tudni leérettségizni.”

Az összes interjúalany között Kamilla (romungró) volt az, aki a legerősebb atrocitásokat élte meg iskolai környezetében, hiszen diáktársai mellett egy pedagógustól is meg kellett élni a diszkriminációt.

„A középiskolában is nagyon erős bántás ért. Nem a gyerekektől, hanem az iskolától. Elmentem első nap az iskolába. Volt egy tanárnő. Durván rasszista volt. Az első nap az első órán felállított az osztályból és felvitt az igazgatóiba. Mit keres itt ez a gyerek? Esélyt sem adott arra, hogy jól érezzem magam. Emlékszem ültem az igazgatóiban. Közben az igazgató és ez a tanárnő telefonálgattak. Hogy pottyantam ide? Emlékszem, hogy aztán mérges volt valamilyen telefonhívás után, hogy hát én ide fogok járni. Az iskolában működött a mazsorett csoport. A mazsorett csoport az azért van, hogyha helyi ünnepélyek vannak, a mazsorettek felvonulnak. Minden álmom az volt. Akartam a kosztümöt, hogy én is vonuljak. Azt mondta, hogy kicsi lenne rám a mazsorett ruha. Én nem kaphatok. Én nem lehetek mazsorett, annak ellenére, hogy 51 kg sem voltam. Félévkor minden tantárgyból megbuktattak. Végül átkerültem az általános tantervű gimnáziumi osztályba. Ezt elérte.”

A pedagógusoktól érkező kirekesztéssel és megbélyegzéssel azonos arányban olyan esetekről is beszámoltak az interjúalanyok, amelyek nem személyhez kötődnek, hanem **intézményi szintű** iskolai kirekesztésre utalnak. Anasztáziát (romungró) iskolai atrocitás az iskola egészétől érte, amely kirekesztő iskolai gyakorlat később olyan következményekkel járt, hogy az őt korábban elfogadó iskolatársai kiközösítették.

Anasztázia esete egy másik rendkívül érzékeny témára is felhívja a figyelmet, amely az etnikai származás miatt diszkriminációra utal. Anasztázia, ahogyan erről már beszámoltunk, roma-magyar vegyesházasságban született, általában a női szerepekből adódóan a nem roma/cigány édesanyja íratta be az iskolába és ő volt személyes kapcsolatban az iskolával. Anasztázia az

iskolai beiratkozás alkalmával az „A” osztályba került, míg a szegénytelepen élő barátai a „C” osztályba, amely Anasztázia elmondása szerint a cigány osztály volt. Az „A” osztályba kerülése azzal magyarázható, hogy nem roma/cigány édesanyja és fehér bőre miatt nem azonosították cigánynak. Anasztáziát addig nem érte semmilyen kirekesztő atrocitás az iskolában, amíg édesanya munkahelyi elfoglaltsága miatt az édesapának, aki roma/cigány származású kellett elmennie az iskolai szülői értekezletre. Ekkortól kezdve már cigányként azonosították Anasztáziát és alapvetően megváltozott az iskola hozzá való viszonyulása.

„Először az iskolában éreztem ennek a hátrányát, amikor elvitt édesanyám beiratkozni akkor bekerültem az A osztályba. Abban az időben volt az A), B) és C) osztály, ott volt több a roma, a C osztályba. Bekerültem az A osztályba. Jó képességű gyerekek tartottak. Amikor anyukám kint volt az ügyeletben, apukám ment el a szülői értekezletre. Utána egyszer hallottam apukámat beszélni az osztályfőnökkel, arról, hogy ő nem gondolja, hogy nekem másik osztályba kellene lennem, mert jó képességűnek tart. Ez a mondat ragadt meg a fejemben és onnantól kezdve az osztálytársaim is kicsit távolságtartóbbak lettek és akkor már ment a cigányozás. Nem azért, hogy a gyerekek látták az apukámat, hogy cigány, hanem a szülők látták, hogy van ott egy olyan gyerek, akinek az apja cigány. Utána azokkal barátkoztam, akik hasonló helyzetűek voltak, mint én. Ezt már később raktam össze a fejemben. Szerintem nem merték megtenni, hogy áttegyenek másik osztályba, az A-ból a C osztályba, pont azért is, mert kiemelkedően jó tanulónak számítottam. Az 5. osztályig maradtam abban az osztályban. Emlékszem, hogy ötödikben már senki nem szólt hozzám. És akkor már sokat hiányoztam is ilyen kamu betegségekre hivatkozva, nem akartam iskolába menni. Független attól, hogy tanulni meg szerettem. Nem volt életkedvem eljárni az iskolába, másik iskolába kerültem.”

Tibor (oláh cigány) pedig miután antropológiai jegyei alapján romának azonosították kezdetektől szegregált iskolába, majd osztályba került.

„Külön padunk volt. Akkor még ilyen előkészítő kiegészítő iskolába bekerülő fiatalok általános iskolájába jártam. Nem értettük, hogy miért kell előkészítőbe menni. Hát ez volt a kiegészítő iskola, a 80-as évek közepén járunk. Általános iskola formájában. Ott ugye nem arról szólt, hogy egy iskola, hanem egy stigmatizáció volt. A cigány gyerekek jártak a „bolondok” iskolájába. Viszont az általános előkészítőben éreztük, számárpadunk volt, külön padokban kellett ülni.”

Tibor az intézményi szintű kirekesztést nem csak a köznevelési intézménytől élte meg gyermekkorától, hanem miután állami gondoskodásban élt a gyermekvédelmi intézményben is súlyos atrocitások érték.

„Sokszor hallottam, hogy putris vagyok, koszos vagyok. Büdös cigány vagyok. Ennek jelentőségét nem fogtam fel 5 évesen.”

Ugyancsak a gyermekvédelmi intézményekben megélt diszkriminációról számolt be Tibor, a másik olyan interjúalany, aki állami gondoskodásban nevelkedett.

„Állami gondoskodásban nevelkedtem. Az esetek 90 százalékában lenéző, megvető kontextusba ágyazták az ottani dolgozók, a nevelők pl., hogy a cigányok büdösek, a cigányok lusták, a cigányok bűnözők, hajléktalanok leszünk, bűnözők leszünk, börtönbe fogok kerülni.”

A köznevelési intézményekben megélt befogadásról (1.2. csoport) szóló narratívák további három alcsoportot alkottak, amelyek esetében befogadó iskolai környezetről számoltak be az interjú alanyok. Az **első alcsoport** közös jellemzője, hogy általában az interjúalanyok olyan esetekről számoltak be, amikor egy befogadó pedagógus felkarolta őket és átsegítette a kezdeti nehézségeken, vagy megelőzte a diáktársaik kirekesztő magatartását. Vagyis ezekben az esetekben is találkoztak ugyan az interjúalanyok kirekesztő, diszkriminatív mondatokkal, de azt fel tudták dolgozni vagy kevésbé érintette őket érzékenyen a befogadó pedagógusoknak köszönhetően. Petra (beás) szerencsés helyzetben volt, mert egy befogadó pedagógus felkarolta, ami később olyan hatással volt rá, hogy a pedagógusi pályát választotta. Ez azt igazolja, hogy egy befogadó pedagógus döntően tudja befolyásolni a gyermek jövőbeli pályafutását és meg tudja akadályozni az atrocitások miatti iskolaelhagyást. Ez összefüggésben van azzal is, amiről fentebb már beszámoltunk, hogy Anett (romungró) végül iskolát váltott, Kamilla (romungró) pedig egy másik osztályba került át, mert abban a közegben nem kaptak támogatás az iskolától vagy valamelyik pedagógustól.

„Diszkrimináció úgy igazából személy szerint nem érintett az iskolában. Barátaim is voltak magyarok. Ebből nem volt hátrány. Nagyon sokat segített az általános iskolában B. T. igazgatónő, aki a hátrányos helyzetű gyerekeket felkarolta. Nem volt roma származású, de a romák között nőtt fel.(...) Az ő indíttatásra választottam a pedagógusi pályát.

Dezső (oláh cigány) is arról számolt be, hogy a rendkívül befogadó osztályfőnökének köszönhetően diáktársai nem rekesztették ki.

„Hát én 15 évesen kerültem egy olyan gimibe, ahol 900 srác járt. Abból csak én voltam egyedül cigány. Meghőkölte, Jaj itt van egy barna kislány. Bevittem a gitárt, játszottam az osztálytársaimnak. Éreztem azt, hogy az nem az én köröm, nem az én közezem. Hál Istennek nekem az osztályfőnököm egy kiváló tanár volt, aki erre nagyon érzékeny volt.”

A **második alcsoportba** tartozók közös jellemzője, hogy akkor találkoztak befogadó iskolai környezettel az interjúalanyok, ha az iskola összetétele vegyes összetételű volt, amelyhez természetesen egy befogadó iskolai pedagógusi attitűd is párosult.

„A helyi gimnáziumban viszont nagyon rendesek voltak, ott már nem bántottak, mint általánosban. Nagyon szerettem az osztálytársaimat is és a pedagógusokat is. Más volt a hozzáállás. Itt már több cigánygyerek is volt az iskolában is meg az osztályban is.”

„A zenei középiskolába, hát ott több cigány volt, ott nem csak én voltam egyedül cigány. Cigánynak lenni menő volt ott. Más volt cigánynak lenni ugyan, de semmi probléma nem volt. Hát igen, cigány voltam abban az iskolában. De volt egy életérzés. Cigizünk. Mi tudunk jóízűen nevetni. Tehetségesek voltunk. Tudunk egymással viccelődni, igen milyen jól éreztük magunkat. Táncolni. Szóval ez is benne van, hogy a cigányoknak nem kell annyit gyakorolni. Benne van a vérükben.”

A **harmadik alcsoport** közös jellemzője az interjúalanyok beszámolóí szerint, hogy az iskolában nem volt semmilyen szegregációs gyakorlat és ez a kérdés fel sem merült. Itt fontos kiemelnünk, hogy az ebbe a csoportba tartozó interjúalanyok jellemzően az 1980-as években voltak általános iskolások, tehát az interjúalanyok többségében az idősebb generációhoz tartoznak. Itt fontos felhívni a figyelmet arra a rendkívül fontos tényre, hogy az 1980-as években még nem volt szabad iskolaválasztás és a gyerekek a körzeti általános iskolába jártak.

„Az az iskola, ahova én jártam ott általában az osztályban 2-3-an voltunk csak cigánygyerekek. És mindenki barát volt. Ez a kérdés, a cigánykérdés akkor abban az időszakban nem nagyon volt, ez 1979-1980-ban volt. Akkor egy más gondolkodás volt, az egy más világ volt.”
(Tamás (romungró))

„Középiskolába én szerintem jó helyzetben voltam. Mert attól függetlenül, hogy cigány telepről jártunk iskolába. Ott még akkoriban a 80-as években nem volt ilyen szegregált iskola. Ott mindenki vegyesen járt. A teljesítményt nézték a tanárok. Mindegy volt, hogy cigány vagy nem cigány. Nekünk mindig segítettek. Együtt játszottunk. A mi korunkban voltak ezek az iskolán kívüli foglalkozások. Mi is volt? Kisdobos és úttörő. Azért volt jobb, hogy nem csak az iskolai időben tartották, az iskolán kívül is. Mi oda ugyanúgy jártunk, mint a magyarok. Az még több lehetőséget adott arra, hogy még jobban megismerjük egymást. Még közelebb kerüljünk. Jártak ki a cigánytelepre. Nekem volt nem cigány barátnőm is. Nem éreztem, hogy kirekesztett lettem volna.” Bíborka (oláh cigány)

A negyedik alcsoport esetében a befogadás jellemzően a felsőoktatásban és az óvodai környezetben valósult meg. Ez azzal magyarázható, amire az alábbi interjúalanyok is utalnak, hogy kisgyermekkorban még kevésbé jellemző, hogy a gyermekekben ellenállás alakuljon ki szüleik vagy más külső hatásra a cigány társaikkal szemben. A felsőfokú tanulmányok esetében a befogadást pedig azzal hozható összefüggésbe, hogy felnőttkorban már kevésbé nyilvánítják ki a cigányokkal szembeni előítéleteiket, mint kisiskolás vagy középiskolás korban.

„Akkor még nem voltak romák az egyetemen. Ott is egyedül voltam. Gyakorlatilag mindig egyedül voltam. Befogadó közegbe mentem, a társadalmi helyzetem felülírta, hogy barna vagyok. Voltak ilyen rasszista mondatok, de azok ilyen elenyészők, ott már mindenki megtartotta magának a rasszista véleményét.”
Kamilla (romungró)

„Kisgyerekek voltunk, nem volt feltűnő, hogy barnább a bőröm. Ugyanúgy játszottak velem. Ugyanúgy az első napon, a küszöbön megfogták a kezem és bevitték. És tényleg nem volt igazából megkülönböztetés. Tényleg nem kérdezték. Egyszerűen nem törődtek vele. Fel sem fogták, hiszen kicsikék voltunk.” Dorina (oláh cigány)

Munkahelyi/szakmai közösségi kirekesztésről (2.1. csoport) az interjúalanyok többsége beszámolt. Ezek területeit a fejezetben a különböző narratívák megjelenítésével fogjuk illusztrálni. Azok az interjúalanyok, akik munkaköre szorosan kapcsolódik a roma társadalomhoz többen megemlítették, hogy szakmai/munkahelyi környezetükben *szakmai véleményét a roma társadalom iránti feltételezett érzékenysége miatt elfogultnak tekintik (1.)*

„Ha roma szakemberként állok ki, akkor rögtön azt mondják, hogy biztos, hogy nagyon érzékeny vagyok.” Milán (romungró)

„Rendszeresen megkapom szakmai körökben, hogy érzékeny vagyok és azért az a véleményem egy bizonyos kérdésben, ha romákról van szó. Ez leginkább akkor fordul elő, ha nem értenek egyet velem. Ha meg egyetértenek velem, akkor persze azt mondják, hogy én jobban tudom, mert cigány vagyok. De soha nem mondják, hogy azért tudom vagy helyes a véleményem, mert jó szakember vagyok. Mindig csak cigány vagyok.” Kamilla (romungró)

Az interjúalanyok képzési területüktől függetlenül arról is beszámoltak, hogy munkahelyén a tudása és szakmai tapasztalata kevésbé elismert annak ellenére, hogy ugyanolyan iskolai végzettséggel vagy akár magasabb végzettséggel rendelkeznek, mint nem roma munkatársaik. Narratívájuk szerint *szakmai tudását alacsonyabb értékűnek tekintik (2.)*.

„Ugye most a harmadik diplomámat fogom megszerezni. Elvégeztem közben a mester szakot is. A munkahelyemen a magyar értelmiségiek, akik alapkú diplomával rendelkeznek, meg akarják mondani, hogy mi a helyes, mi a jó, és mit kell csinálni. Ugye ebben érződik az, hogy nem biztos, hogy én tudásomat, ismereteimet, vagy egyáltalán azt, amit megtettem a tanulmányaim során ő ugyan úgy értékeli, ahogyan én értékelem őt. Én abszolút érzek ilyen dolgokat, rendszeresen előfordulnak ilyen esetek. Tamás (romungró)

Különösen azok az interjúalanyok, akiknek képzés szerinti végzettsége nem releváns a roma társadalmat sújtó társadalmi problémákkal vagy a roma kultúrával számoltak be arról, hogy meglepődve fogadják, ha *a roma értelmiségiek a roma társadalomhoz kapcsolódó tématerületeken kívül más szakterületek és célcsoportok iránt is szakmai érdeklődést mutatnak (3.)*.

„A tudományterületem nem csak arról szól, hogy csak cigányok vannak a tudományban, hanem nemzetiségek általánosságban. Meglepődtek, hogy engem érdekel a Trianon kérdése. Ez engem miért érdekel? Van egyfajta elvárás, van egy fajta megkülönböztetés sajnos ebben is.”

„A mostani roma értelmiségieknek az a legnagyobb problémája, hogy csak roma ügyel kapcsolatban kell megnyilatkozni. Abban várnak véleményt. Más dologban meg se kérdeznek, tők mindegy, hogy amúgy tők máshoz értek.” Tamás (romungró)

Elsődlegesen a társadalom-, a nevelés- és a bölcsészettudományi végzettséggel rendelkező interjúalanyok számoltak be arról, hogy *szakmai témakörét roma tématerületként azonosítják (4.)*. Egyik interjúalanyunk arra is felhívja ezzel kapcsolatban a figyelmet, hogy a roma értelmiségiek szakmai mozgásterre beszűkül, mert bár jószándékú is lehet a roma szakemberek preferálása, de sajnos ez azzal is jár, hogy más területeken csak nagyon kivételes esetben kapnak munkalehetőséget.

„Sokan azonosítják a kutatási területemet roma témának. Én ezt nem így látom. A városrehabilitáció vagy felzárkózáspolitikája az nem roma téma. De ezt akkor is romának azonosítják, mert, roma vagyok. Érted. Én azt gondolom, hogy nem csak roma témával foglalkozom. Nem a roma kultúrához értek jól. Nem a roma történelemhez értek jól. Én azt gondolom, hogy ez a felzárkózás, rehabilitáció, szerintem ez az én témaköröm. Ez roma témának minősül Magyarországon. (...) Több munkahelyem kapcsolódott a felzárkózáspolitikához, én azt gondolom, hogy ehhez értek a legjobban. Itt valóban szakemberként tudok tevékenykedni. Mondhatnám azt, hogy azért vagyok itt, mert ehhez értek. De azért az is igaz, hogy azért vagyok itt, mert egyszerűen ez jött. Tehát nem is voltak más megkeresések. Ennek egyébként egy jó bizonyítéka a családgondozói állás. Ami alapvetően nem roma munkakör. De abban a munkakörben is roma szegregációk voltak a területeim. Ebben egy jó szándékú feltételezés volt, hogy talán jobban tudok segíteni. Kamilla (romungró)

„Ha társadalomtudós vagy, akkor cigány társadalomtudós vagy. Szerintem ez egy stigma.” Dezső (oláh cigány)

Az integrált munkahelyi környezetben vagy olyan munkahelyen dolgozó interjúalanyok, ahol csak kizárólag ők roma származásúak arról számoltak be, hogy a roma társadalom egészére vonatkozó rasszista megnyilvánulások hangoztatása gyakran előfordul és ilyen esetekben mindig *kivételnek titulálják őket (5.)*.

„A munkámban is érzem, én egyedül vagyok cigány, egy nagyvállalatnál. Hallom a rasszista vicceket, meg hogy milyen tapasztalataik vannak a cigányokról, de igazából nem konkrétan velem van a bajuk. Egyes cigányokkal van bajuk, de cigányokra általánosítják. A munkahelyemen tudják, hogy roma vagyok, az integrom program részeként kerültem oda. Ha érzékeny témák vannak, ami mellett már nem tudok szó nélkül elmenni, akkor szoktam szólni, hogy gyerekek, ezt így ne. Mondják, hogy nem rád gondoltunk, te kivétel vagy. Akkor még jobban azt érzem, hogy inkább ne tették volna hozzá.” Csenge (romungró)

„Előtörnek bennem azok az érzések, amivel most az iskolában is találkozom minden nap, a kollegákkal szemben, hogy tudom, elkezdenek cigányozni. Érted? A cigányokat meg a gyerekeket lehordják. Én azt érzem, hogy ez a vég. Nem hagyom, hogy ilyesmi történjen amúgy. Azonnal kimondom, hogy ez gáz, nem érdekelnek. Az igazgatónő előtt is.” Raul (romungró)

„Szapulják a cigányságot nekünk. Attól kezdve, hogy elkezdi velünk beszélni. Nem azt a képet kapják, ami bennük él a cigányokról. Akkor nem is gondolják. Azért mondják. Van olyan, amikor a kolleganóm mondja, hogy kivettünk Budapesten egy lakást és nincsenek cigányok ott. Nem gondolja meg, hogy én az vagyok. Megértem, hogy nem gondolta meg. Nem győz utána magyarázkodni nekem. Meg magas polcok vannak előttünk és nem látták a kollegák, hogy ott ülök. Beszélgettek, hogy egyre több cigánygyerek van az iskolában. A végén már el fog cigányosodni. Volt ilyen megjegyzés sajnos az iskolában. Akkor ezt nem reagáltam le. De nem tudták, hogy ott vagyok. Amikor felálltam és észrevettek. Akkor meg rögtön váltottak, de én úgy szeretem őket, mert olyan szerethetőek.” Frida (romungró)

Az utolsó terület, ahol több interjúalany kirekesztő atrocitást tapasztal, az a roma munkatársak felé megfogalmazott magasabb elvárásokat érinti(6.).

„Tőlem többet várnak el. Ilyenkor mindig megmutatom, hogy a cigány is képes vezetni az üzletet, és nagyon jó vezető. (...) Nálunk van egy szabály, hogy megnézik a táskánkat mindig, amikor eljövünk a munkából, amikor végeztünk. Mindenkiét megnézik, csak nem mindegy hogyan, az enyémet alaposan átnézik, a magyarokéba éppen csak bele néznek.” Péter (romungró)

„A munkahelyeden a magyarok között 3-szor annyit kell teljesítened. Meg kell harcolnod. Ki kell állni magadért, nagyon finoman. Nagyon finoman, hogy ne kezdjenek csípni. Nagyon izléselesen kell ott a kollégákkal kialakítani egy kiváló kapcsolatot emberileg, a bizalmi kapcsolatot, hogy elfogadjanak.(...) Ez kezdetben nagyon nehezen megy, más óvónő azonnal csoportot kaphatott, én csak két évre rá...” Szonja (oláh cigány)

„Háromszorosan kell megtenni, bizonyítani akár a munkahelyen, akár az iskolában, akár bármilyen területen. Mindig meg kell felelni. Véleményem szerint az elvárások magasak. Gondolom a véleményem szerint mindig voltak falak az embernek. Mindenkiiben nyomot fog hagyni, lehetünk millióan értelmiségiek.” Petra (beás)

Az interjúalanyok közül mindössze ketten említették meg, hogy munkahelyi/szakmai közösségük befogadó (2.2. csoport), amely nem arra utal, hogy más interjúalanyok esetében nem fordulhattak elő pozitív tapasztalatok, de többségüknél a kirekesztő atrocitások domináltak. A két interjúalanyunk közös jellemzője, hogy mindkettőjük célcsoportjában a romák felülreprezentáltak.

„Tesi és tőri szakom van. Sok a hátrányos helyzetű a suliban, de egyre kevesebb egyébként, mert ez egyházi iskola most már. Korábban nagyon sok cigánygyerek járt oda. Nagyon sok volt a halmozottan hátrányos helyzetű. A vezetőink színvakok, aminek nagyon örülök, nem ez volt a szempont, hogy felvettek, hogy cigány vagyok.” Otília (romungró)

„Az, hogy roma vagyok, másodlagos volt, először látták, hogy mit alkotok, hogy mit tudok. Ó, ha még roma is, akkor tökéletes!” Szóval, hogy az első választásnál, amikor hívtak, akkor általában a tehetségem volt az elsődleges.” Milán (romungró)

A közösségi/társadalmi kapcsolatok kirekesztés (3. csoport) területén az interjúalanyok olyan kirekesztő atrocitásokról számoltak be, amelyek nem kötődnek közvetlenül egy intézményrendszerhez vagy egy körülhatárolható csoporthoz, hanem általában találkoznak vele mindennapi szakmai-, és magánéletükben. Az első ilyen jelenség, amelyet diszkriminatív atrocitásként élnek meg az interjúalanyok, hogy ha értelmiségivé válnak, vagy felsőfokú tanulmányokat folytatnak a szakmai és magánéleti közösségükben **gyakran válnak „csodabogárrá”, „szuperhőssé” vagy „félistenné” (a.)** amelyet néhányuk elmondása szerint már soha nem fognak tudnak levetkőzni. A sérelemként megélt jelenséget többségében azok az interjúalanyok említették, akik a romungró nyelvi/kulturális csoportba tartoznak és egy kivételtől eltekintve származási közösségükben semmilyen roma kulturális hagyományhoz köthető szokást sem tudtak megnevezni és többnyire jó anyagi körülmények között éltek és élnek. A jelenség az interjúalanyok körében való sérelemkénti azonosítása valószínűsíthetően azzal van összefüggésben, hogy számukra az értelmiségi pályaválasztás vagy az értelmiségi szerepvállalás evidenciaként jelent meg családjuk körében, különösen a második generációs értelmiségiek esetében, ahogyan ez bármilyen származástól független család életében is evidenciaként fogalmazódik meg. Vagyis a többségi társadalom részéről megfogalmazott valószínűsíthetően, elismerésnek szánt narratívák azért értelmezhetetlenek vagy sértőek az interjúalanyok számára, mert értelmiségi pályaválasztásuk független roma identitásuktól. Kamilla (romungró) elmondása szerint, amikor egyetemre került nem értette, hogy miért csodálkozik valaki azon, hogy gimnazistaként jelentkezik az egyetemre, csak felnőttként tudta beazonosítani ennek a jelenségnek az okát.

„Úgy néztek rám, mintha valami csodabogár lennék az egyetemen, főleg akkor, amikor még azt is látták, hogy pénzem is van. Jó nagy rácsodálkozások voltak mindkét oldalról. Akkor még nem tudtam miért van ez”.

Emőke (romungró), aki a fiatalabb generációhoz tartozik, Kamillával ellenében inkább dühös volt, amikor a számára atrocitásként megélt jelenségről beszélt, mert szerinte ez még inkább felhívja az egyetemen a figyelmet a különbségekre.

„Nem érzem magam attól másnak, hogy én roma származású vagyok. Ne legyen furcsa és ne legyen ennyire nagy szenzáció, hogy valaki cigány és diplomája van, mert ez által lesz más. Több száz fiatalnak, cigány fiatalnak van már diplomája és még mindig meglepődnek?? Úristen. Komolyan? Miért ne? A XXI. században ez a minimum! Totál evidencia!”

Tamás (romungró) a két interjúalanyhoz hasonlóan fogalmazta meg azt a jelenséget, amelyet sérelemként él meg, azonban ő nem az egyetemi tanulmányai során találkozott ezzel, hanem szakmai munkáját érintően. Lillához hasonlóan Tamásból is inkább dühöt váltott ki a jelenség. Kamilla (romungró) esetében ez inkább értetlenséget és csalódottságot okozott.

„...majdnem fél isten vagyok. Jaj, diplomás ember. Nem csak cigányok mondják ezt, hanem a magyarok is. Onnantól kezdve szupermen vagyok, mert diplomát szereztem cigányként. Pedig semmi különös. Akartam, szorgalmas voltam, tanultam. Ennyi.”

A másik jelenség, amelyet kirekesztésként azonosítottak az interjúalanyok az a skinhead és a különböző **cigányellenes mozgalmak és a félkatonai, militáns szervezetek tüntetési és demonstrációi (b.)**. Az interjúalanyok mindegyikének elbeszélése a kirekesztésének, pontosabban a fenyegetettség érzésének időszaka a 2008 és a 2012-es évek közé esik. A fenyegetettség érzés, valamint az interjúalanyok által megadott vagy arra utaló időszak egyértelműen a „Jobbik Magyarországért mozgalom” megalakulásához és a hozzájuk kötődő vagy általuk létrehozott félkatonai, militáns szervezet megalakulásához és demonstrációihoz köthető. Az atrocitásban érintett interjúalanyok különbözőképpen reagáltak az eseményekre, Károly (romungró) fenyegetettséget érzett és amint szembetalálkozott az ilyen megmozdulásokkal fizikai védelmének érdekében elkerülte azokat.

„Kökeményen érett a skinhead mozgalom, ha ilyen csoportok D.-ben jöttek az utcán, én gyorsan átmentem a másik oldalra.”

Ákos (romungró) számára kevésbé volt lehetősége annak, hogy elkerülje a fenyegetettséget, mert a falusi védett környezetből kikerülve, ahol a roma-magyar együttélés harmonikus volt egy olyan nagyvárosi középiskolába került az Arany János Tehetségprogram segítségével, ahol az említett szervezetek ideológiái a köznevelési intézmények falai között is jelen voltak. Itt fontos megjegyezni, hogy bár az együttélés szempontjából békés lokális közösségből származik, de szülei rossz házastársi kapcsolata miatt is döntött úgy, hogy elhagyja szülőfaluját. Valószínűsíthető a családi környezetből való kilépését is megelőzte gyermekkorában a fenyegetettség érése.

“Én egy falusi srác vagyok. Ott is nőttem fel. Hát ott igazából így azt lehet mondani, hogy cigány vagyok, nem jelentett negatívumot. Igazából azt lehet mondani, hogy ott úgy lehetett együtt élni, hogy igazából nem tapasztaltam ilyen negatív gondolatokat, ha jól emlékszem. (...) Az Arany János Tehetségprogrammal bekerültem egy városi elit gimnáziumba. (...) A szüleim elég sokat veszekedtek gyerekkoromban, én nagyon el akartam onnan kerülni. A hét végén kellett csak hazamenni. (...) Az első napon volt olyan, hogy volt olyan osztály, ahol 5 skinhead gyerekek volt. Elmentem mellettük a legelső óra után. Oda hívtak, odamentem, és mondták,

hogy utáljuk a cigányokat. Mondtam, hogy mit tehetek értetek? Így mondták, hogy jó majd megtudod, hogy mit tehetsz értünk. Még aznap voltak ilyen hasonló jelenetek. Aztán volt egy idősebb cigány srác, akivel a kollégiumban ismerkedtem meg. Kihívták skinhead-eket verekedni. Én nem mentem el és végül skinhead-ek sem mentek el. (...) Bárhová megyünk a világba nem tudtuk igazán otthonunknak nevezni. Egy cigány, szerintem sehol nincsenek meg azok a körülmények, hogy ő azt otthonnak tudja nevezni. Ez az egész elhagyatottság kérdése.”

A harmadik területként a közösségi/társadalmi kapcsolatok területén ért jelenségként **a többségi társadalom által látogatott szórakozóhelyeken ért kirekesztést (c.)** jelölték meg az interjúalanyok, amelyet leginkább az interjúalanyok fiatalabb generációja említett. Az atrocitás megélésekor szinte mindegyikük a „kínos” érzést jelenítette meg narratívájában, amely felfogásunk szerint a szégyenérzetet jelenti. Itt fontos megemlítenünk, hogy ezek az esetek döntően megnehezíthetik egy roma/cigány fiatal iskolai beilleszkedését különösen egy olyan iskolában, ahol csak kevés számban vannak jelen a roma/cigány fiatalok.

„Ha elmegyek a szórakozóhelyekre, nem engednek be. Én vagyok az egyedüli, akit kiválasztanak, hogy nem mehet be. Mindenki más bemehet, mert balhézős arcom van. Lehet rajtad az összes világ márkája. Lehet rajtad a legdrágább cucc, akkor is te leszel az, akit kiválasztanak. Nálunk legalábbis így van. Nagyon ciki helyzet, mert ott van a rengeteg ember körülöttem, amikor nem engednek be a diszkóba.” Péter (romungró)

„Akkor jött elő ez az érzés és fájdalom, amikor nem engedtek be pl. egy diszkóba. A barátnőmmel mentem. Őt beengedték volna, engem nem...” Tamás (romungró)

A következő ilyen terület, amelyet kirekesztésként éltek meg a fiatalok az a párválasztás területén ért sérelem. A sérelmet megjelölő interjúalanyok közös jellemzője, hogy mindegyikük férfi.

„14 éves lehetem, 7. – 8. osztályos voltam, amikor elkezdtem udvarolni egy gyönyörű szép magyar lánynak. Hát nagyon nagy szerelem volt ő benne is meg bennem is. Egyik napról a másikra közölte velem, hogy nem járhat velem. Nekünk szakítanunk kell. Ő elmondta, hogy az édesapja nem engedi, hogy kapcsolata legyen velem, mert én cigány vagyok. (...) Igazából ott kezdődött ez az állapot. Hogy hű hát most az egész életem az lesz, hogy én cigány vagyok. Itt volt az, hogy én miért ilyennek születtem. Ekkor jött az is, hogy a bőröm is barnább színű volt, mint a többieké. Nem volt ez a sok évig tartó küzdelem.” Tamás (romungró)

Az interjúalanyok által megnevezett közösségi/társadalmi kapcsolatok területén a saját **népcsoporton belüli kirekesztést (d.)** jelölték meg. A megjelölt kirekesztő jelenséget az interjúalanyok narratívái szerint három alcsoportra voltak oszthatók. Az egyik a nyelvi/kulturális népcsoportok közötti kirekesztés, az értelmiségi szerepvállalásukhoz kötődő

roma/cigány származási közösségük kirekesztő magatartása és végül a roma értelmiségek közötti törésvonalak mentén keletkező kirekesztő atrocitások.

A népcsoporton belüli kirekesztés megnevező interjúalanyok mindegyik romungró és az oláh-cigány nyelvi/kulturális csoportba tartozott, a beás cigányok nem jelennek meg a csoportban. A romungró interjúalanyok az oláh-cigány nyelvi/kulturális csoporttal kapcsolatban úgy fogalmaztak, hogy kiközösítik őket és nem fogadják el őket „igazi cigányként” és „összezárnak”, maguk közé senkit nem engednek be.

„Budapestem nagyon érződik, hogy oláh cigányok vagy magyar cigányok vagyunk. Megkérdezik, hogy milyen cigány vagyok. Legtöbbször oláh cigányokkal találkozom Pesten. Mondjuk a barátaimmal, elmegyünk szórakozni, akkor egyből ránk néznek. Cigányul beszélnek, mert úgy szólnak hozzánk egyből, de amúgy ők nem tartanak minket annak, mármint cigánynak. Az iskolában nagyon érződik, ha ide bejön egy muzsikus cigánygyerek, abba az iskolában két hétnél tovább nem marad el, mert kiutálják. (...) Azért nem fogadják el az oláh cigányok a magyar cigányokat, mert ők azt mondják, hogy mi nem is vagyunk azok. Hanem romok, tudod ezt a szót, mert átvettük a szokást, mert ugye már nem olyan vérűek vagyunk. Értékesebb cigánynak tartják magukat, pedig nálunk is ugyan olyanok a szokások vannak. Őrizzük is. Ugyanolyan zenére táncolunk, ugyanúgy mulatunk, meg ugyanazokat a kajákat esszük. Ugyanolyan szokások vannak.” Raul (romungró)

Az oláh-cigány nyelvi/kulturális csoporttal kapcsolatban Dorina (oláh-cigány) és Dezső (oláh-cigány) is hasonló véleményt formált meg, annak ellenére, hogy ők maguk is az oláh-cigány nyelvi/kulturális csoportba tartozónak vallják magát.

„Maguk közt összezárnak az oláh-cigányok, nem közösködnek a magyarokkal és a romungrókkal sem. (...) A kollégiumban hallottam, hogy folyamatosan cigányul kommunikáltak egymással az oláh cigányok. Egyszerűen nem jól tudták kifejezni magukat magyarul. Ami ugye nagyon fontos, hogy magyarokkal élünk együtt Magyarországon. Nem is nagyon használták a magyar nyelvet. Magukat olyan helyzetbe sodorták, számkivetettnek érezték magukat, de valójában ők zártak össze. Én magamból kiindulva úgy gondoltam, hogy nem kellett volna ezt gondolni alapvetően. És tényleg egy kicsit jobban kellett volna nyitni. Kitalált vagy nem kitalált démonokkal küzdöttek.” Dorina (oláh)

„H-n laktak még magyar cigányok is. Sokáig gyerekként mindig azt mondták nekem, hogy vannak a szirók, (a cigány nyelven azt jelenti fokadi), ezek voltak a romungrók. Utálták egymást. Ezt fel kéne számolni náluk. A mi közösségünknek egy kritikája ez. Annyira akarják hinni azt, hogy náluk van a bölcsék köve pl. aki nem veszi fel a nyelvet, az a körükben nem cigány. (...) Mindig azt hittem kicsiként, hogy a magyar cigány az félig magyar, az anyja cigány az apja magyar. Ők is mondanak az oláh cigányokra mindenféle csúfnevet.” Dezső (oláh)

Szonja pedig, aki ugyancsak az oláh-cigány nyelvi/kulturális csoportba tartozónak vallja magát a romungró cigány nyelvi/kulturális csoportba tartozókról fogalmazott meg kritikát.

„A magyar cigányok mindig verekedtek velünk. Mindig kijött az az irigység. Nektek hosszú hajatok van. Nektek szép ruhátok van. Mindig ebből kezdődött. A fekete vonattal jártak Budapestre a cigányok. Akkor voltak kapcsolatok, oláh cigány, magyar cigány között. Verekedés volt. Mindig volt konfliktus. Most már egyre többen tudnak barátkozni egymással. Kollegiális szinten. (...) Az oláh cigányok meg tudtak jelenni. Az öltözetük is tudod. Mert egy kicsit ápoltabbak voltak, mint a magyar cigányok. Bejártak a magyarokhoz takarítani, meg festeni, meg tapasztani a kemencét.” Szonja (oláhcigány)

A roma értelmiségi szerepvállaláshoz kötődő kirekesztést akkor élték meg az interjúalanyok, amikor értelmiségivé váltak vagy megkezdték középiskolai tanulmányaikat, vagyis akkor, amikor az értelmiségivé válás folyamata elindult. Itt fontos kiemelni, hogy nem áll szándékunkban etnikai színezetet adni a jelenségnek. A népcsoporton belüli kirekesztés fejezetén belüli tárgyalását azt indokolta, hogy az interjúalanyok saját, általuk megfogalmazott narratívái azt igazolják, hogy ők maguk ezt a roma/cigány társadalom által megélt kirekesztésnek és sérelmeknek azonosítják. A kirekesztést megjelölő interjúalanyok közös jellemzője, hogy mindegyike roma nő. Ez arra utalhat és az interjúrészletek igazolják is ezt, hogy a kirekesztő atrocitások oka valószínűsíthető, hogy azért következett be a női interjúalanyaink egy részénél, mert származási közösségük szerint nem követték a tradicionális női nemi szerepeket.

„Nem voltak amúgy cigány barátaim, nem szerettek a cigányok, azért mert azt mondták, hogy én különbnek érzem magam mindenkitől. Én iskolába járok. Tiszta vagyok. Addigra már az összes, ott ahol laktunk ilyen kertvárosi részben laktunk az összes cigánylánynak akkor már, ha nem is volt gyereke, de már volt pasija. Mindig kiröhögtek, hogy én megyek iskolába hátizsákkal. Tiszteltek egyébként.” Anett (romungró)

„A cigány osztálytársnőim a lányok, azt mondták, hogy olyan vagy mint a gázsók. Ez úgy eléggé introvertált gyerekké tett.” Krisztina (romungró)

A roma értelmiségieken belüli kirekesztő atrocitásokról is beszámoltak interjúalanyaink egy szűk köre, akiknek közös jellemzője, hogy mindegyikük értelmiségi szerepvállalása a roma társadalom megsegítése által meghatározott. Dezső (oláhcigány) narratívája a roma értelmiségi társadalmon belüli kirekesztésre utal, de az is igaz, hogy narratívája a nyelvi/kulturális csoportok közötti kirekesztés által is meghatározott.

Mi cigányok nem vagyunk érettek ahhoz, hogy mondjuk kooperáljunk egymással. Még el fog telni 100 év. A legdurvább az, hogy hamarabb mond rólad kritikát egy cigány, mint egy nem cigány szakmai körökben. Amíg egymás farkasai vagyunk, addig ne csodálkozzunk, hogy a fehérek köpnek ránk. Nem tudtunk túl lépni a törzsi gondolkodáson. Még most is meg van a törzsi gondolkodás. Mert a zenész cigányok leköpi az oláh cigányokat. Törzsi logika. Csak a

mi törzsünk van! Túl kéne lépni ezen, amíg mi önmagunkra nem gyakorlunk kritikát, addig mindig megoszlás lesz. Hamarabb beköpi a cigányt a cigány. Holott a többségiek szemében a fehérek szemében te is tudod, hogy cigány vagy. Te is tudod, hogy oláh cigányként vagy magyar cigányként is büdös cigányok vagyunk.” Dezső (oláhcigány)

Kamilla (romungró) interjúrészlete inkább a (párt)politikai és ideológiai törésvonalak által meghatározott belső megosztottságot emeli ki.

„A roma értelmiségiek között is vannak erős törésvonalak. Vannak olyan értelmiségi körök, ahová az újakat be sem engedik. A többségük az első roma vagy második nagy roma értelmiségieknek a leszármazottai. Legtöbbjük CEU-s roma fiatal, vagy volt és teljesen más kört alkotnak szerintem a vidéki roma értelmiségiek. Azt gondolom, hogy ezek a törésvonalak sokszor politikai törésvonalak mentén generálódnak. Megjelentek szerintem a roma fiatalok új radikális csoportjai. Én azt érzem, hogy tudatosan akarják a roma ügyet kisajátítani, hogy a roma ügygel csak a romák foglalkozzanak. Én pont ez ellen küzdök. Nem a mi dolgunk megoldani ezt a problémát. Hanem a társadalomnak. Persze ők is ezt mondják. Úgy is fogalmazhatnék, hogy ők akarják megmondani ki segíthet a romáknak és ki nem. Szükség van erre is persze, nem azt mondom, hogy nincs szükség arra, hogy újszerű gondolatokat fogalmazzanak meg. De kérdés, hogy ez mennyire segíti azt, hogy békés együttműködésről beszéljünk. Szerintem elmérgesíti a helyzetet. Azt érzem, szinte mindenben erőszakosan keresnek rasszizmust. Az, hogy fölhívják a figyelmet a jelenségre, hogy ez rasszista. Ez rendben is van. Fontos. De alapvetően nem így fog az emberek hozzáállása megváltozni, ha ellenségesen lépek fel. Tehát alapvetően a stílussal van a bajom és nem azzal, amit tesznek. Tökre örülök, hogy már nem táblákkal vonulgatunk, hanem egy magasabb szintre ment az aktivizmus. Én azonosulni tudok ezzel, de a reakcióik, megszólalásaik sértőek és támadóak. Azt is ki merem mondani, hogy diszkriminatívak. Én ezzel nem tudok azonosulni.” Kamilla (romungró)

4.2.4. A roma/cigány identitás vállalásának dimenziói

Rendkívül fontosnak tartottuk, hogy külön rákérdezzünk az interjúalanyok körében arra, hogy mit gondolnak a roma identitásuk vállalásával kapcsolatban. Ezt az indokolta, hogy a kérdőíves kutatás eredményei azt mutatták, hogy az interjúalanyokat számos területen érték/érik diszkriminatív atrocitások és az interjú technikával szerettünk volna pontos képet kapni arról, hogy a roma identitásuk vállalását mennyire befolyásolják ezek a diszkriminatív atrocitások. Az eredmények azt mutatták, hogy szoros összefüggés van a diszkriminációs atrocitások és a roma/cigány társadalom súlyos társadalmi helyzete között. Ugyanis az interjúalanyoknak kevesebb mint fele választja saját maga miatt identitását, mint személyiségének meghatározó elemét. Az interjú alanyok nagy része a többségi társadalom cigánysággal szembeni előítéleteinek csökkentése vagy a hátrányos helyzetű roma társadalom segítése miatt vállalja leginkább roma identitását. Tehát az interjú alanyok esetében identitásuk vállalása egy „segítő” identitásként működik, hogy ezzel előmozdítsák a társadalmi anomáliák enyhítését. Az

önmaguk miatt preferált identitásvállalást (1. csoport) képviselő interjúalanyok csoportja vegyes összetételű, teljesen különböző képet mutatnak nem, kor, képzési terület és egyéb attribútumok vonatkozásában. Az interjú alanyok abban mutatnak tehát csak közös jellemzőt, hogy roma identitásuk vállalásának vonatkozásában mindegyikük, mint személyiségük fontos összetevőjeként tartják fontosnak roma/cigány identitásának vállalását. Az arról forgalmazott narratívájukban, hogy a roma identitástól való eltávolodásáról hogyan vélekednek már különböző képet mutattak. Az interjúalanyok többsége annak ellenére, hogy személyiségének fontos részeként határozza meg roma identitását és annak vállalását **megértő attitűdöt** (a.) mutat azok felé a roma/cigány értelmiségek felé, akik roma/cigány identitásukat nem vállalják.

„Meg tudom érteni azokat az embereket is, akik tényleg nem vállalják. Úgy gondolják, hogy így könnyebben tudnak érvényesülni. Meg tudom érteni. Nekem is nagyon nehéz elhelyezkedni, pedig fehér vagyok. De nekem fontos. De nem várom el mindenkitől. Én önmagam szeretnék lenni. Úgy akarok érní, hogy saját magam adjam.” Cecília (romungró)

Péter (romungró) narratívája abban a vonatkozásban még inkább sajátos, hogy számára a homoszexualitás vállalása sokkal nehezebb volt, mint roma identitásának felvállalása.

„Sose szabad feladni. Mert azért egy melegnek elfogadnia saját magát, az egy brutális dolog, nem nagyon kívánnám senkinek. Nagyon sok heteró van a cigányoknál, ezért ez még inkább egy brutálisan nehéz folyamat. Hú kifújod a levegőt, amikor saját magaddal fogadtatod el, meg főleg a szüleiddel. Akkor fogod érezni azt a szabadságérzést. Amit soha nem fogsz engedni, hogy elvegyék tőled. Azzal az idő alatt, amikor próbáltad saját magaddal elfogadtatni, próbáltad a szüleiddel elfogadtatni. Csak fulladsz, fulladsz. Nem tudsz szabad lenni. Nem tudsz kinyílni a világ felé. Nincs kiút. Bennünk van a kettős állampolgárság. Ott van az egyik, a magyar, és magyarul magyarok vagyunk. A másik meg az, hogy cigány vagy, roma származású vagy. Ez a kettőség határoz meg majd téged a későbbiekben. De az hogy én értelmiségivé válok az jön velem együtt, az utamon az végig kísér pozitív vagy negatív. Mindig fogom vállalni az identitásomat. Ez a fontos. Hát mindenképpen vállalom. Vállalom persze, mert ez is a személyiségem része. Ebből a szempontból tartom fontosnak, hogy a személyiséged része. Ha emiatt ért támadás, vagy atrocitások, vagy pozitív dolgok, ezek formálták a személyiségedet, hogy amivé válsz. Nem véletlenül van arról is szó, hogy a személyiség egyedi, utánozhatatlan forma. Én elmondanám, ha fehér lennék, akkor is. Azt gondolom, hogy mindenki maga dönti el, hogy vállalja. Nem szeretek kötözködni senkivel. Igazából az az ő saját döntése, hogy mit vállal és mit nem.”

Lajos (romungró) amellet, hogy a saját személyisége miatt fontos identitásának vállalása narratívájában arról ad számot, hogy eleinte nem tanúsított megértő magatartást azokkal szemben, akik nem vállalták fel roma identitásukat. Vélekedésének megváltozása azzal hozható összefüggésbe, hogy a roma aktivista szerepköréből önként kilépett, így jóval elfogadóbb azokkal szemben, akik távolodnak roma identitásuktól

„Mint apa azt mondom, hogy az én gyerekeknek senki ne határozza be, hogy mi legyen. Döntse el ő. Mi ezért küzdünk, hogy szabadok legyünk, szabadon dönthessünk. Régebben beleestem abba a hibába, mikor radikális voltam. Sokak szerint még mindig radikális vagyok. Mindig számon kértem régen a roma értelmiséget. Most már másképpen gondolom. Azért mert keretek közé szorítanánk az embert. Elvonnánk a szabadság jogait. Vannak középiskolás gyermekeim, akik egyetemi tanulmányait szeretné elkezdeni. Ki döntse el, hogy az én gyerekem mi legyen? A társadalmat kell megvizsgálni, hogy hogyan alakul ki egy fiatalban ez. Mikor megszületik, a gyerek rögtön megkérdezi, hogy milyen a bőre. Mert fél az előítéletektől. Elfogadom, ha valaki nem vállalja. Ha nem fogadnám el. A szabad akaratot nem fogadnám el. A jó isten adta nekünk a szabad akaratot. Kik vagyunk mi, hogy megfosszunk egy embert, a szabad akarattól. Hogyne vállalnám? Egy fekete cigány vagyok. Nem, nem azért vállalom, mert látszik rajtam. A jó isten a megmondója, hanem mert ez vagyok én, a személyiségem része.”

Az interjúalanyok másik alcsoportját azok az interjúalanyok alkották, akik inkább **elutasító attitűdöt (b.)** mutatnak azok felé a roma értelmiségiek felé, akik roma identitásukat nem vállalják.

„Letagadni azt, hogy ki vagy és honnan jöttél az egy nagyon csúnya dolog. Akkor tudja felvállalni önmagát valaki, ha van egy identitása, hogy igen én roma vagyok. De nagyon sok roma értelmiségi tagadja, szégyelli, nem vállalja fel, általában azok az értelmiségiek, akik nem is segítenek a közösségnek. Más településre mennek dolgozni. Hallani ilyen dolgokról. Ő a két világ között megragadt. Nem tudja, hogy hova tartozik.(...) Én le se tudnám tagadni, még ha szeretném is. Annyira látszanak ezek a rassz jegyek. Nagyon sokszor kérdeztem anyámat, szerinted a roma asszonyok miért vágatják le a hajukat, és miért nem járnak szoknyában most már? Azért lányom, hogy beilleszkedjenek a magyarok közé. Mert ugye ha egy oláh cigány levágja a haját, az nagyon rossz, hűtlen.” Szonja (oláh cigány)

„Nem tartom magamat kevesebbnek, azért hogy én cigány vagyok. Ez vagyok én, a személyiségem része. A cigányságom nem tagadom meg. Nálam nincs meg az, hogy értelmiségihez tartozol, akkor elfelejti, hogy honnan jött vagy, hogy cigány. Van egy rohadt szakadék azért, nem tartozik már ide se, ahonnan jött, de nem tartozik oda se a magyarokhoz úgy mond. Sokan vannak úgy velem, hogy inkább rejtőzködnek, csak hogy nehogy hátrány érje őket a munkavállalás területén. Ők a gyávák. Ezek fogják bajba sodorni azokat, akik még ott vannak lent, meg minket is. Mert mi hiába kiállunk, nem ér semmit. Ha nem fognak odaállni, akkor nem ér semmit. Saját önmagát is megtagadja és a családját is” Raul (romungró)

Az interjúalanyok következő alcsoportját azok az interjúalanyok alkották, akik inkább az idősebb generációhoz tartoznak és **féltő attitűdöt (c.)** mutatnak azok felé a roma értelmiségiek felé, akik roma identitásukat nem vállalják. Béla (romungró) ugyanakkor narratívájában arra is utal, hogy szerencsés az a roma/cigány ember, aki antropológiai jegyei alapján nem azonosítható romának/cigánynak, ami valószínűsíthető, hogy azzal van összefüggésben, hogy kevésbé érik diszkriminatív atrocitások. Ez arra utal, hogy az identitás vállalásának kérdését döntően befolyásolják a diszkriminatív atrocitások.

„Nem másnak az érdeke, hanem a saját érdekében fontos vállalnia a fiataloknak. Nem azért, hogy lássák, hogy megfeleljen. Addig nem fog haladni. Addig frusztrált lesz azt életben. Olyan, mint a kutya, aki a saját farkát üldözi. Ez egy ilyen, hogy is mondjam, lelki dolog, hogy azért fontos, hogy önmagát helyre rakja. Anélkül kifelé sem fog tudni úgy mond sugározni, vagy közvetíteni. Akin nem látszik az mázlista, de akkor is vállalnia kell.” Béla (romungró)

Az önmaga miatt preferált identitás vállalását képviselő interjúalanyok között kirajzolódott egy másik fontos dimenzió is az identitás vállalásának kérdéskörében. Az interjúalanyok között szerepelnek olyan narratívát megfogalmazó interjúalanyok, akik vallási meggyőződésük miatt vállalják roma/cigány identitásukat. Többségük esetében a gyermekkorban elszenvedett identitástraumának a feldolgozását is jelentette istennel való találkozásuk vagy megtérésük.

„Ahogy mondtam, isten teremtett engem annak ki vagyok. Igazából az, hogy isten így teremtett meg bennünket embereket, ez inkább kegyelem. Az istennek az a fajta szeretete, amiről mi nem tehetünk. Ő mégis így látott bennünket tökéletesnek. Nem jónak, tökéletesnek. Bárhol vagyok, bárki megkérdezi vállalom, hogy cigány vagyok. Nem ragadok zászlót, hogy én cigány értelmiségi vagyok, és külön jogokat követeljek. Mikor kiadtam az első verses kötetemet. Akkor cigány költő lettem. Mikor lelkész lettem. Cigány lelkész lettem. Miért nem lehetek több? Az emberek mindig akarnak egy minőségi jelzőt aggatni ránk. Próbálok ezekkel a dolgokkal nem foglalkozni. De hát ezek a minősítő jelzők. Ezek minősítenek bennünket. Meddig kell még hordozni magamban, hogy én cigány költő vagyok? Mondhatnám azt, hogy az ősz hajú cigány költő. Tehát én se pozitív sem negatív értelemben nem akarok ezzel foglalkozni. Tökéletesen akarok élni. Ebben a tökéletességben élni. Isten alkotását látom benne.” Tamás (romungró)

„Ha még egyszer meg kéne születnem, roma szeretnék maradni. Nem szeretnék mást. Nem azért mert vállalom azt, hogy roma vagyok, mert nekem nagyon jó érzés. A másságomért vannak bizonyos időszakok, mikor az emberek elítélnék bennünket. Én azért vállalom, mert Isten ezt adta nekem.” Magdolna (beás)

Itt fontos megjegyeznünk, hogy több interjúalany esetében megjelent az Istenbe vetett hit fontossága a roma identitásának megélésében, különösen annak elfogadásának vonatkozásában. Miután az interjúalanyok kb. 1/3-nál hangsúlyosan megjelent narratívájában ez a jelenség esetükben úgy is beszélhetünk erről, hogy Isten segítőként jelenik meg életükben, hogy roma identitásukat felvállalják. Tulajdonképpen ez is azt igazolja, hogy az interjúalanyok többségének roma identitásában volt vagy jelenleg is erősen jelen van egy identitástrauma. Vagyis esetükben beszélhetünk egy Isten által meghatározott roma identitásvállalásról.

A többségi társadalom miatt preferált identitásvállalás (2. csoport) narratívájába tartozók mindegyike nő, akiknek sokszor tapasztaltak életük során diszkriminatív atrocitást és roma identitásuk vállalásának kérdésében döntően ezek az események voltak a meghatározók.

„Fontos, hogy lássák, hogy nem csak olyan cigányok vannak, akik buták és nem dolgoznak. Hanem akik okosabbak, mint ők. Az a lényeg, hogy fontos, azért fontos, hogy lássa a többségi társadalom azt, hogy nem csak olyan cigányok vannak, akik tanulatlanok, akiknek nem jól szervezett élete van, és nem dolgoznak. Vannak olyanok, akik meg tudják teremteni a mindennapi kenyeret.” Otília (romungró)

„Fontos. Meg kell mutatnunk a társadalomnak, hogy mi romák is elérünk olyan célokat, amiket a magyarok. Ha valaki megkérdi, hogy honnan jöttél és milyen származású vagy. Én vállalom, hogy cigány származású vagyok, és nem tagadom le. A roma úgy van bemutatva, hogy egy ingyenélő, én azzal, hogy vállalom, megmutatom, hogy ez nem igaz. Nézd meg, itt vagyok. Igenis én cigánylány vagyok. Ezt teljes mértékben felvállalom. Nem csak olyan cigányok vannak. Én itt vagyok, én is cigány vagyok. És én más vagyok.” Dzszenifer (romungró)

„Azt gondolom, hogy igen is fontos vállalni, hogy romák vagyunk. Én az előítéletek szempontjából mondanám ezt fontosnak. A nem romák negatívan tekintenek a romákra, fontos, hogy megmutassuk nekik, hogy mégsem így van.” Balázs (beás)

A származási-roma közösségi miatt preferált identitásvállalást (3. csoport) képviselő interjúalanyok döntő többsége erős küldetéstudattal rendelkezik a roma/cigány társadalom megsegítése iránt, amelynek részletei egy későbbi fejezetben fogjuk tárgyalni. Ezzel magyarázható, hogy identitásuk vállalását is kiemelten emiatt tartják fontosnak, amely egy példamutató identitásként is leírható.

„Teljesen a példamutatás miatt, hogy lássák mások is. Itt vannak és megcsinálták. Hogy magunkat a megfelelő dobozba tudjuk berakni. Azért mondom, hogy ez lelkiileg is nagyon fontos. Meg a romák felé is nagyon fontos. Elfogadni magunkat, és megmutatni magunkat, hogy nem azok vagyunk, akiket sokszor látunk a Mónika showban.” Etelka (oláh)

Attól függ. Ha a cigányokhoz jössz, abszolút. Ha nem, akkor vállalhatja, de nem fontos. A magyar társadalom picit megijed, ha kijátsszák a kisebbségi kártyát. Fontos a cigányok felé, mert így példát mutatunk. Nem lettünk beképzelvek. Nem felejtettünk el titeket. Mert mi is cigányok vagyunk, ugyanazt a nyelvet beszéljük tulajdonképpen. Mi is ugyanazok a gyerekek maradtunk. Ugyanazok vagyunk mi is, attól hogy többre vittük, úgymond mind ti, attól mi nem szálltunk el.” Dorina (oláh cigány)

A többségi társadalom és a származási közösség miatt preferált identitásvállalás (4. csoport) képviselő interjúalanyok közös jellemzője, hogy mindegyikük megélte az iskolai kirekesztést és többségük a roma társadalmat érintő területen dolgozik vagy arra irányuló szerepvállalási terveik vannak.

„Vállalni kell, aminek kettős oka van. Egyszer kifelé a többségi társadalom felé mutatni, hogy ugyan olyanok vagyunk, mint bárki más. És el tudunk végezni egy egyetemem. Vezető pozícióba tudunk kerülni. Meg, hogy tudjam képviselni a cigányságot, ez is szerintem egy szakma, meg

kell tanulni jól beszélni a cigányságról, de nem mások nevében. Az a másik része hogy befelé, hogy a saját közösségedhez felé is nagyon fontos az útmutató, hogy ha te megcsináltad, akkor a másoknak is megvan a lehetősége. Hogy miért fontos cigánynak lenni? Szerintem nagyon fontos, hogy legyenek olyan emberek, akik erről beszélnek. Nem úgy kell beszélni, hogy van egy kivétel.” Anett (romungró)

Példát mutatni emiatt is fontos, nagyon fontos. Igazából meg tudjuk mutatni azt, hogy nálunk is vannak értelmiségiek, mint a többségi társadalomban. Mondjuk, hogyha azt vesszük, hogy a cigány közösségnek miért fontos, pontosan azért, hogy felvállaljuk azt, hogy honnan jövünk. Ez nagyon fontos, büszkék lehetnek ránk.” Izabella (romungró)

Az ambivalens identitásvállalási stratégiát (5. csoport) képviselők olyan interjúalanyok alkotják, akik származásukat nem tagadják meg, de azt nem is „hangoztatják”. Narratívájukból egyértelműen az derül ki, hogy bármikor vállalják, ha ez szóba kerül vagy megkérdezik, de az önbevallást, a roma identitás „túlhangoztatását” elkerülik. Az interjúalanyok közös jellemzője, hogy két kivételtől eltekintve mindegyikük vegyesházasságban született és egyikük kivételével mindegyikük jelenleg nem roma/cigány párkapcsolata vagy férje van. Fontos megemlítenünk ennél a csoportnál különösen, hogy a 35 interjúalany közül egy esetben jelent meg olyan interjúalany, akinél valószínűsíthető, hogy inkább „rejtőzködik”, amely oka nem a származásának „eltagadása”, hanem a diszkriminatív atrocitásokkal szemben ezt a védekezőmechanizmus alkalmazza. Megállapítható, hogy az a szakirodalomban elfogadott tézis, miszerint a roma értelmiségiek eltávolodóban vannak a roma társadalomtól és mindig csak az a cigány, aki szegény, az interjúalanyaink esetében nem igazolódott be.

„Nem így nyitok. Katalin vagyok, amúgy cigány. Azt gondolod, hogy nem kell feltétlenül vállalnunk. Vállalod, ha megkérdezik. Én nem fogok kiállni a hősök terére és elkezdem mondani, hogy én Katalin vagyok és cigány. Nekem az életben meg kell állnom a helyemet. Tök mindegy, hogy cigány, vagy nem cigány, mert emberként kell helytállni. Én orvos vagyok, és ennél számít a megmérettetés.” Katalin (romungró)

„Hát visszakérdezek, hogyan nem tudom, mi az a vállalás. Én azt gondolom, hogy vállalás, hogy ha bemész egy családba, aki nem feltétlenül roma és ott beszélgetek. Barátaim. Én azt mondom, hogy így vagyok. Ez vagyok. Meg roma is. Szerintem maga a baráti körben önmagában kell vállalja. Megint más a kérdés, amikor egy roma aktivista kiáll az utcára, és konkrétan mozgalmat épít fel ebből. (...) Vannak politikai pártok, érdekvédelmi egyesületek. Vannak olyan szervezetek, akik egy konkrét célra tűzik fel a tevékenységüket, hogy többen legyünk. Csak az a baj, hogy ehhez járul anyagi támogatás és ehhez járul kapcsolati tőke. Onnantól kezdve ez kéz a kézben van. Vagyis vállalom a romaságot, ha részesévé válok.” Károly (romungró)

„Hogyha lehetőségem van és olyan fiatalokkal találkozom, akiknek még van választásuk, megnyílok. Meg kell nyílni, akár egy élettörténettel, akár azzal hogy igen elmondom, hogy én is roma vagyok, én is cigány vagyok.” Anasztázia (romungró)

”Szívem szerint azt mondanám, hogy persze mutassuk meg, mindenki vállalja. De a másik, hogy miért kell állandóan fitogtatni magunkat. Meghasonulok így belül. Én politológiával szeretnék foglalkozni. De ha politikai tanácsadó leszek, akkor miért fontos az, hogy roma vagyok. Van, aki nem akarja felvállalni. Hogyha nem érné őket állandó hátrányos megkülönböztetés, és nem lennének diszkriminálva a származásuk miatt, akkor mindenki bátran vállalná. Szerintem az a fontos, hogy jók legyünk a szakmánkban.” Csilla (oláh cigány)

4.3. Roma értelmiségi szerepfelfogások

4.3.1. Diplomaszerezés/pályaválasztás oka

Hasonlóan az identitás vállalásának problémaköréhez, itt is az indokolta a kérdés behatóbb vizsgálatát, hogy megnézzük, a kérdőívben a pályaválasztás okára adott válaszokat milyen tényezők befolyásolták. Az eredmények azt mutatták, hogy néhány (4-5 fő) interjúalanytól eltekintve, – akik a mintakövetést vagy a tehetséget határozták meg pályaválasztásuk okaként – az interjúalanyok döntőt többségénél a pályaválasztásuk okát döntően befolyásolta a romákkal szembeni kirekesztés, pontosabban a gyermekkorban elszenvedett kirekesztés vagy befogadás és a romák jelenlegi súlyos marginális helyzete. Az interjúalanyok narratívái alapján különböző csoportok alakítottunk ki. A következőkben a narratívákból kirajzolódó csoportok mentén tárgyaljuk az interjúalanyok elbeszéléseit.

Az **etnikus jellegű pályaválasztási döntés (1. csoport)** csoportjába olyan interjúalanyok kerültek, akiknek pályaválasztási döntését meghatározta a roma/cigány származási közösséghez, a roma kultúrához kapcsolható dimenzió. Itt fontos megemlítenünk, hogy nem a kutató által roma kultúrának vélt dimenziókat azonosítjuk etnikus jellegűösszetevőnek, hanem az interjúalanyok által megfogalmazott saját származási-közösségükhöz rendelt roma kulturális hagyományokat tekintjük annak. A csoportba tartozó interjúalanyok közös jellemzője, hogy egy kivételtől eltekintve mindegyikük az oláh cigány nyelvi/kulturális csoportba tartozónak vallja magát. Az egy kivételt képező interjúalany pedig egy romungró-oláh cigány vegyesházasságban született.

Szonja (oláh cigány) óvodapedagógia szakon végzett és jelenleg egy falusi óvodában dolgozik óvónőként. Pályaválasztási döntése okaként azt jelölte meg, hogy fiatal lányként sokszor

vigyázott a tágabb származási közösség gyermekeire, így az óvodapedagógia szakot választotta. Narratívájában kiemelte, hogy ez a pálya a tradicionális roma női szerepekkel összeegyeztethető volt származási közösségében.

„A romák rokon gyerekeivel foglalkoztam. Egy nem roma nőnek nehéz a másik gyereket felnevelni. A roma nőnek meg ez egy alap. Milyen jó nekik, hogy fehér köpenyben vannak és olyat csinálhatnak, amit szeretnek.”

Tibor (oláh) narratívája arra is felhívja a figyelmet, hogy a felsőoktatásra történő jelentkezését az motiválta, hogy ezzel megakarta „menteni” magát a többségi társadalom előítéleteitől. Az egészségügyi szakmát választotta, jelenleg egy idősek ellátó intézményben dolgozik szakápolóként. Pályaválasztási döntését az általa vélt roma roma/cigány társadalomra jellemző családszeretettel, etnikusnak vélt emocionális érzelmekkel írja le. Tibor (oláh-cigány) esetében jellegzetességként jelenik meg, hogy olyan jelenségekkel azonosítja a roma/cigány társadalmat, amelyet a pozitív sztereotípiák körébe sorolunk, vagyis esetében és más interjúalanyok esetében is előfordult, hogy a többségi társadalom által megfogalmazott sztereotípiákkal azonosultak.

„Mert én azt gondolom, hogy nagyon sok különbség van a tekintetében, hogy nehezen fogad el a társadalom még a mai napig minket. Viszont az egyetemekre való bejutással egyenlővé tudok válni azon embertársainkkal, akik egyébként fehérbőrűek. És akkor már nem lesz kérdés, hogy roma vagyok, vagy nem vagyok roma. Azt a tudásmennyiséget, amit ők is kapnak én is beszívom, tudásszomjjal és akkor esélyegyenlőséggel tudok indulni a társadalomba. (...)A romaságnak ez a kincse, hogy a roma a kis családjában az élő rokont nem dobja el, hanem felkarolja. Ezzel a kinccsel kéne valamit úgy kezdeni a társadalom felé. Családcentrikus gondolkodás van nálunk. Azt gondolom, én gyerekkoromban nagyon sok stigmatizációt hallottam a roma társadalom megbélyegzésével kapcsolatban, de én mégis azt gondolom, hogy ami bennünk van az egy plusz. Szeretni, adni és kapni. Ez a romák előnye.”

Dzsenifer (romungró) romungró cigány zenész-cigány családból származik és zenetanárként végzett. Tiborhoz (oláh) hasonlóan az ő esetében is azonosítható, hogy belsővé váltak a többségi társadalom roma/cigány társadalommal kapcsolatos sztereotípiái. Narratívájában Tiborhoz (oláh) hasonlóan a roma kultúra jellegzetességeihez rendeli pályaválasztási döntését.

„A romákat a zenére, a táncre, ezekre teremtették, igazából az isten. Mert nagyon kevés olyan roma van, aki például matematikus. Szóval inkább minket a művészetre teremtett, ezért is vagyok zeneművész.”

A roma/cigány társadalom marginális élethelyzetével összefüggő pályaválasztási döntés (2. csoport) volt a következő olyan indok, amelyek egyértelműen azonosíthatók voltak az

interjúalanyok narratíváiban. Az interjúalanyok összetétele a csoporton belül semmilyen változó mentén nem mutatott közös jellemzőt.

„Befolyásolta a pályaválasztásomat, hogy roma vagyok. Sokszor láttam gyerekként, hogy a cigány anyák egy szatyorral jöttek ki a boltból és a magyar anyák meg három szatyorra. Gimis korom végén éreztem azt, hogy ahhoz, hogy tudjak hatni ezekre, de ne csak itthon, hanem 10 – 15 év múlva országosan is, ahhoz nekem értenem kell a hatalomnak a működését, ismernem kell a politikatudományt. Ugye én a társadalomtudományt meg azért választottam mellé, mert alulról akarom látni a rendszert. A politikatudomány meg a hatalom a működésének a belső strukturáltságát mutatja meg. Én remélem azt, hogy mondjuk, ha 10 év múlva döntéshozó szerepben vagyok, akkor a hatalomnak a működését tudom biztosítani, megérteni. A döntéseim mögött, vagy a döntéseim alatt ott lesz az a fajtatudás, az a fajta szemlélet, amit a társadalomtudományban tanultam, hogy le kell menni az emberi szintre, onnan is látni kell, kitekinteni a világra.”

Tamás (romungró) narratívája is azt igazolja, hogy pályaválasztását döntően befolyásolta roma/cigány társadalom marginalizálódott élethelyzete. Olyannyira, hogy kezdeti terveitől eltérően pályamódosítás következett be, hogy a roma/cigány társadalom élethelyzetének megváltoztatásában még inkább hatékonyan tudjon közreműködni. Tamás (romungró) értelmiségi szerepvállalásának további összetevőit egy későbbi fejezetben fogjuk tárgyalni.

„Számított, hogy roma vagyok a teológia választásában. Persze. Az egész arról szólt. Én a cigány misszióban munkatársként dolgoztam már. Akkor már jártam gyülekezetekbe igét hirdetni. De, hogy tudok én úgy tanítani embereket, Istenről úgy szólni, ha nincs meg az a megfelelő ismeretem? Bennem határozottan van egy ilyen elv, vagy nem is tudom minek nevezni. Hogy a cigányok megérdemlik a legjobbat. Tehát ne valamit kapjon, mert jár a cigányoknak a legjobb. Ezért tartottam fontosnak, hogy tanuljak és úgy hirdessem az igét. (...) Szociálpolitikát akartam először tanulni. Szegedre készültem az egyetemre. Az országos cigány önkormányzat képviselője voltam. Elkezdtem ezt a vonalat vinni, de isten újra megszólított engem. Egész szívvel akarom szolgálni, vagy csak fél szívvel? Gondolkodtam, hogy ez most mit jelent. Aztán rájöttem. Lemondtam a képviselői mandátumomról a ciklus közepén. Isten azt akarja, ha én őt szolgáljam. Teológiát kell tanulnom. A teológia az istennek a megismeréséről szól. Lényegében a pünkösdi teológiára, teológiai főiskolára, Budapestre felvételiztem. 2008-ban mentem oda. Így lettem akkor teológus.(...) Én is arra vágyok, hogy megtérítsek, hogy az élete megváltozzon. Ez a vágy ott van a szívükben. Mi úgy is mondjuk, hogy az Istentől volt egy elhívás.(...) Szabolcs megyében vannak olyan települések, ahol már egyre kevesebb olyan település van, ahol nem cigány emberek vannak, és nincs tanár. Ha ők tanítónak válnak, iskolaigazgatóvá.... Ők is képesek arra, hogy a gyerekeiket már úgy tanítsák, úgy neveljék, hogy egy új generáció épüljön fel itten. Hogyha ezeket sikerül elérni, én azt gondolom, hogy visszanezhetek majd, miután elmegeyek erről a földről.” Tamás (romungró)

Tamáshoz (romungró) hasonlóan Balázs (beás) narratívájában is egy pályamódosítás következett be, amelynek egyértelmű célja az volt, hogy ezzel még inkább hatékonyan tudja segíteni a roma/cigány fiatalok iskolai előmenetelét. Balázs (beás) a roma/cigány fiatalokkal a

roma szakkollégium kötelező önkéntes tevékenységének keretében találkozott, vagyis a roma szakkollégium döntő szerepet játszott abban, hogy a roma/cigány fiatalokkal találkozzon Balázs (beás). Ezzel a romák jelenlegi marginalizálódott helyzete mellett a roma szakkollégiumi tagsága is befolyásolta pályamódosítását.

„A pályaválasztásomat befolyásolta az is, hogy roma vagyok. Először mérnöki szakon kezdtem, itt Pécsen. Aztán behívtak a Gandhi intézetbe egy pályaorientációs előadásra. Akkor láttam meg ennek az értékét, hogy milyen hatással tudunk lenni a gyerekekre. Hogy jobban meg tudom mutatni nekik ezt az utat. Akkor értettem meg lényegében, hogy a tanári pályára szeretnék lépni. Akkor jöttem át erre a tanári szakra. Az a célom, hogy kifejezetten roma gyerekekkel foglalkozzak tanárként.”

A következő csoportot azok az interjúalanyok alkotják, akiket **roma értelmiségiek való találkozással összefüggő pályaválasztási döntés (3. csoport)** jellemez. Az interjúalanyok vegyes képet mutatnak, közös jellemzővel nem leírhatók. Anett, akiről az előző fejezetből kiderült iskolai éve alatt számos kirekesztő, diszkriminatív atrocitás áldozata volt, amelyről még ma is nagyon nehezen beszél, az interjú során az őt ért atrocitásokról mesélve többször sírt. Anett (romungró) pályaválasztásával - amelyet egy általa tisztelt roma/cigány szociológus hatására választott – egy olyan közösségre talált, akinek segítségével a gyermekkorában elszenvedett identitástraumát fel tudta oldani. Mindez olyan hatással volt rá, hogy jelenlegi roma értelmiségi szerepvállalását is döntően meghatározta. Ennek részleteit egy későbbi fejezetben tárgyaljuk.

„A pályaválasztásomat befolyásolta az, hogy roma vagyok, az mindenképp.(...)Amikor leérettségiztem, akkor utána felvételiztem, és engem nem vettek fel a zeneművészetire. Ezen nagyon kiborultam. Egyszer találkoztam XY roma szociológussal. Akkor ő kérdezte tőlem, mit csinálok. Mondtam most fogok végezni az iskolában, idegenvezető leszek. De nem tudom, hogy mit fogok csinálni. Nem biztos, hogy ezt akarom csinálni. Kérdezte nem akarok tanulni szociológiát, szociálpolitikát tanulni? Akkor azt mondta, hogy van egy alapítvány és 0-ba keresnek cigány fiatalokat, hogy felkészítsék őket az egyetemre. Jelentkeztem és felvettek erre a 0-ra. Ezután felvettek szociális munkára, és akkor úgy kezdtem el az egyetemet. Ott találkoztam hasonló cigányokkal, mint én, akiknek van valamilyen életcéljuk, akik egy kicsit másként látják a világot. Lett egy olyan közösségem, ami előtte sohasem. Azt éreztem, hogy van hova tartoznom. Azt is éreztem, hogy így nem vagyok más, mint a többiek.”

Ahogy fentebb már utaltunk rá, csak néhány olyan esettel találkoztunk, amelyeket a **mintakövetéssel összefüggő pályaválasztási döntés (4. csoport)** jellemez. Ugyanis többségük esetében, ahogyan ezt fentebb már bemutattuk pályaválasztási döntésük szorosan összefüggött a roma társadalom jelenlegi marginális élethelyzetével. Tehát az interjúalanyok néhány kivételtől eltekintve nem jelenítették meg pályaválasztási döntésükben olyan okokat, – mint

általában a többségi társadalomhoz tartozó fiatalok – hogy mintakövetés, tehetség, érdeklődési kör. Itt fontos kiemelni, hogy az eredmények nem arra mutatnak rá, hogy ezek a tényezők nem jellenek meg az interjúalanyok pályaválasztási vagy pályamódosítási döntéseiben, hanem azt, hogy nem ezek a tényezők játszották a fő szerepet döntésükben.

„Én erős mintakövető lettem. Elkezdtem követni azt a mintát, amit anyukám mutatott. Ez annyira természetes volt. Nem az volt, hogy kitaláltam magamnak egy más szakmát, ami teljesen más.” Csilla (oláhcgány)

„Csak azért jelentkeztem szocpedre, mert anyukám ezt választotta. Fogalmam nem volt róla, hogy ez mi. Szerintem a pedagógiámból indult ki, ha nővérem pedagógus, akkor én is legyek az.” Kamilla (romungró)

„Engem a pályára elsősorba a gyerekek szeretete vezetett és az angol nyelv iránti szeretett. Illetve tudtam, hogy ebben van tehetségem. Ebben kell tovább lépnem.” Frida (romungró)

4.3.2. A roma értelmiség formálódását támogató szervezetekhez való viszonya

Az interjúban nem terveztük, hogy külön rákérdezzünk a roma értelmiségiek formálódását támogató szervezethez való viszonyukra. A kérdőívben az erre vonatkozó kérdést az indokolta, hogy képet kapjunk arról, hogy milyen külső tényezők segítették értelmiségivé válásukat. Az interjú technikával azonban arra az eredményre jutottunk, hogy az említett szervezetekhez való csatlakozásuk befolyásolta a roma értelmiségi szerepvállalásukat vagy a fiatalabb generáció esetében a jövőbeli szerepvállalásukra vonatkozó elképzeléseiket. Emiatt döntöttünk úgy, hogy egy külön fejezetben tárgyaljuk az interjúalanyok szervezetekhez való viszonyát. A szervezetekhez való viszonyuk alapján 4 csoport (támogató, ambivalens, kritikus, elutasító) alakult ki az interjúalanyok narratíváiból, amely csoportok mentén fogjuk bemutatni az interjúalanyok szervezethez való viszonyát. A 35 fő interjúalany közül 16 fő narratívájában jelentek meg vélemények a roma értelmiség formálódását támogató szervezetekkel kapcsolatban. Az interjúalanyok több mint fele (9 fő) elutasító vagy kritikus volt az említettek szervezetekkel kapcsolatban, míg mindössze 3 fő támogató attitűdöt mutatott és 4 fő inkább ambivalens véleményt fogalmazott meg narratívájában. A szervezeteket **elutasító (a)** interjúalanyok narratívájából az derül ki, hogy leginkább azért kerül ki a szervezetek támogatását, mert tartanak a többségi társadalom negatív megítélésétől. Etelka (oláhcgány) narratívájából az is kiderül, hogy ugyanakkor megfontolja valamelyik támogató szervezethez történő csatlakozását.

„Én egy olyan vagyok, hogy majd én magamnak megoldom. Se albérletbe, se tandíjba soha nem kértem semmit. Nekem nem kell semmi támogatás’ Ösztöndíj sem! lehet, hogy ez

butaság....De ugye mindig azt mondják, hogy pénzünkből éltek....ezek az emlékek megmaradnak bennem....Most már lehet, hogy pályázni fogok a mesterképzésnél.”

Csenge (romungró) narratívájában a többségi társadalom megítélésétől tartó véleménye mellett kritikaként fogalmazza meg, hogy a támogató szervezetek azt közvetítik, hogy a roma értelmiségiek általuk váltak szenzitív értelmiségivé és ezzel nem a roma fiatalok tehetségéhez kötődően jelennek meg szakmai sikereik, másrészt kritikaiként fogalmazza meg, hogy a roma szakkollégiumi programok aránytalanul nagy terhet jelentenek a fiatalok számára, amely hátráltatja tanulásukat.

„Mindig távolodok az ilyesmitől. Az összes cigány társamat felkarolják. Én azt mondtam, hogy megoldom egyedül. Annyira túl van, magyarázva, hogy ők kikupálták ki a cigány fiatalokat. Félévig roma szakkolis voltam, annyira rossz volt nekem. Hétfvégéken is voltak ilyen cigányos programok. Nagyon jó lehetőségek, de nekem a természettudományi tanulmányaim miatt ez nem nagyon fért bele. Én támogatom ezt. De nekem nem volt időm. A tanulmányainak kellene a legfontosabbnak lennie...(…) A magyaroknak pedig nincs ilyen és azt mondják, mert cigány vagy, azért kapsz dolgokat...”

A **kritikus (b.)** interjúalanyok különböző kritikákat fogalmaztak meg a szervezetek működésével kapcsolatban. A szervezetekkel kapcsolatban három markáns kritika fogalmazódott meg, amelyet az interjúalanyok narratívájában megjelentek. A kritikus interjúalanyoknak egy csoportja azt fogalmazta meg, hogy az említett szervezetek nem mutatnak más perspektívát az interjúalanyoknak csak azt, hogy a roma társadalom megsegítésének a területén vállaljanak majd szerepet, amely egy fiatal életében olyan erős ráhatásként jelenik meg, hogy végül akarva vagy akaratlanul is ezen a területen fognak szerepet vállalni, ami nem önválasztás, hanem csak annak tűnik.

„A Ghandi akkor nem mutatott alternatívát. Nem mondta azt, hogy hé, te tanuljál kommunikációt médiatudománnyal. Te nem tudom, tanuljál orvosin, hanem akik jöttek hozzánk pályáorientációra azok mind azt mondták, hogy romológiait tanuljál. De utána, az hogy hogyan érvényesülsz, leszarjuk. Ha mondjuk, tudatosabb szüleim vannak...más lett volna. (...) Azt gondolom, hogy sok vidéki romának, sok romának, akinek nincs egy privilegizált helyzete...nem is nagyon van más lehetősége csak ez. Mondjuk főleg a kezdetekben. (...)Nyilván segítik a tanulmányainkat, de cserébe az várják el, hogy adjuk vissza a közösségnek, úgy, hogy szerintem azzal is visszaadunk, hogy mi értelmiségiként a többségi társadalom része vagyunk és tevékenykedünk. Az a baj, hogy nekem az az érzésem, hogy nem mutatnak alternatívát. Nem mondják azt, hogy te tudod mit, te legyél egy olyan ügyvéd, aki bizniszokkal foglalkozik és mellette, hogyha van idő, akkor még önkéntesen legyél emberjogi ügyvéd is. De ők azt mondják, hogy fókuszálj csak a roma témára, ami nem baj, ha az ember ennek áldozza az életét. Én azt gondolom, hogy nem piacképes. Vannak emberek, akiknek az életük erre rámegy,

belerokkannak abba, hogy a roma témában, roma integrációban dolgoznak. Közben pedig nem tudom, az egyik hónapról a másikra élnek, mert, ez anyagilag nem kifizetődő, vagy nem piacképes. Ahelyett hogy választott volna még a gimnáziumban vagy az egyetemen egy másik szakot, ami szintén közel áll hozzá, de piacképes és mellette csinálná az akármilyen önkéntes tevékenységet. (...) Minden teher az én vállamon van? Egyedül kell reprezentálnom 1 millió embert? Én vagyok a felelős?” Leticia (beás)

„Az a helyzet, hogyha roma vagy, akkor akarva akaratlanul találkozol bizonyos szervezetekkel. Berántják ezeket a fiatalokat. Azt vettem észre, hogy már mindenki szociológus, mert nem mutatnak más perspektívát ezek a szervezetek.” József (romungró)

„Én emlékszem, hogy voltam olyan konferencián, ahol kimondottan ezt sulykolták, hogy tenni kell saját magunkért és a közösségért. Mi hallgatók meg pont azt mondjuk, hogy nem elég a teher, amit most viszünk a hátukon? Akármilyen probléma, családi, anyagi, akármilyen probléma mellett a diplomát is megszerzi. Adja fel az álmait? Menjen a cigányokhoz? Menjél vissza településre és ott mutasd meg!- ezt mondták. De van ez az út, hogy élni akarja az életét. Karriert akar építeni, meg családot. Mert ő a szakmai kiválóságával akarja bebizonyítani, hogy alkalmas rá.” Anasztázia (romungró)

„A roma szakkoli azt sugallja a fiataloknak, hogy a romákkal kell foglalkozniuk. Ez rossz irány, mert a többségi társadalom nem fog találkozni roma értelmiségiekkel. Egy többségi társadalomban élő fiatal nem fog látni roma pedagógust. Nem csak a roma társadalmon kell változtatni. A nem roma embereknek a romákkal kapcsolatos véleményét is formálni kell.” Kamilla (romungró)

A következő kritika, amit az interjúalanyok megfogalmaztak, hogy a szervezetek a támogatás mellett erősen átideologizáltak és olyan dolgokat is meg kell tenniük, amellyel egyáltalán nem tudnak azonosulni.

„Ezeknek a szervezeteknek a nagy része nem gondolkodó roma értelmiségieket nevel ki, hanem az ő eszméit próbálja meg átadni ezeknek a fiataloknak, tapasztalatból beszélek. Ez nagyon-nagyon káros. Ezt nagyon át kell gondolni. Nem tudom, mennyire akarok belemenni a politikai dolgokba, de egyszerűen nem tudtam ezt elfogadni, nem tartom magam jobboldali embernek sem baloldali embernek se. Nyilván amikor felvételiztem még nem tudtam, hogy hova sorolható. Akkor nem foglalkoztam még ezzel. Ennek ellenére megpróbálnak persze függetlenek maradni, legalább is a nyilvánosság felé. Más szervezetnél is pont ilyeneket tapasztaltam. Írni kellett egy esszét a pályázathoz. Írtam egy esszét, hát most már meg nem mondom, hogy mi volt benne. Nagyon fiatal voltam. Hát behívtak utána. Mikor leadtam az esszét, volt egy ilyen interjú rész is. Ott volt 10 ember, és akkor mindannyian úgy lehordtak, mintha most öltem volna meg három csecsemőt. Kiragadtak fél mondatokat. Én ott ültem 17 évesen. Letámadt 10 ember. Abszolút nem voltak kíváncsiak arra, hogy hogy értettem. Azt mondták, hogy ne haragudj, de figyelni kell a hírnevükre.” József (romungró)

„Vacsoráztak, meg imádkoztak. Tényleg nagyon, sok jó program volt abban a kollégiumban, de nekem nem volt jó, mert nem volt rá energiám.” Csenge (romungró)

„(...) táblákat kellett írunk, hogy roma vagyok. A roma büszkeség napján. Nem lett volna elég az nekik, hogy milyen szakos vagyok? Fura ez, rosszul éreztem magam az egész helyzetben.”
Katalin (romungró)

Az interjúalanyoknak volt olyan csoportja is, aki inkább **ambivalens (c)** véleménnyel vannak a roma értelmiségieket támogató szervezetekkel kapcsolatban. Több olyan dolgot emeltek ki, ami komoly segítséget jelentett számukra, de olyat is, amellyel nem tudtak azonosulni. Emőke narratívájában éppen olyan dolgot említ meg, amellyel a fentebb említett interjúalanyok elutasítók vagy kritikusak voltak. Emőke (romungró) elmondása szerint soha nem erőltettek rá semmit, csak lehetőséget kínáltak arra, hogy segítsék szabadidőjükben a társadalom elesettjeit. Az elutasító interjúalanyok, ahogyan fentebb említettük ezzel a kapcsolatban úgy nyilatkoztak, hogy azzal, hogy ezt közvetítik és sugallják a fiataloknak döntően befolyásolják őket és ezzel más perspektívát nem mutatnak feléjük.

„Én szerencsés vagyok. Társadalmi felelősségvállalásban részt vettünk, de soha nem kötelező senkinek. Jó lenne, ha visszaadnád bármi módon a közösségnek vagy egy óra korrepetálással vagy a munkád mellett egy hétvégén egy előadást megtartani. Ők ezt mondták. Nem mondták, hogy menjünk vissza ahonnan jöttél. Megadták a lehetőséget arra, hogy kipróbáljuk magunkat különböző területeken. Nem erőltettek ránk semmit. Soha. Amikor kötelezően kellett menni, akkor senki nem ment egyénként. Tehát arra jöttek rá, hogy legyen önkéntes az önkénteskedés. Ennek van és volt értelme. Ha meg van a választás joga. Akkor szívesebben csinálja az ember.(...) Sokszor azt éreztük, hogy addig foglalkoznak velünk a nagyok, amíg mutogatni kell minket egy rendezvényen. Mindig ki kellett szépen öltözni, mitha magunktól ezt nem tudtuk volna. Utána meg azt hitték a vendégek, hogy mi vagyunk a személyzet. Azt érezttem, hogy ez annyira nem jó, amikor azt hangsúlyozzák, hogy romák vagyunk és diplomások, mert ennek van egy ilyen hátulütője. Ezek, amikor megjelennek az újságban, hogy ezek szakkollégisták és ösztöndíjat kapnak a társadalomban csak az jön vissza, hogy csak azért kapja az ösztöndíjat, hogy cigány. Csak azért jutott be az egyetemre, mert cigány és kevesebbet kellett teljesíteni. Ne csak azt ragadják ki, hogy ösztöndíjasok vagyunk és romák. Erre jó lenne figyelni.”

A roma szervezetekhez való viszony témakörében az interjúalanyok utolsó csoportját azok az interjúalanyok alkotják, akik **támogató (d)** attitűddel viszonyulnak az említett szervezetekhez. Balázs (beás) életében a szervezet, amelyhez csatlakozott második otthonaként jelenik meg. Az ő narratívájában is megfogalmazódik az elvárás, amelyet a szervezet közvetít a hallgatók felé, de ő ezt az elvásárt pozitívumként éli meg ellenben a kritikus interjúalanyokkal.

„Nálam elsősorban a szakkolli igazából családként van jelen. Második családként, hiszen mindig várnak engem, és segítenek, ha kell. Lényegében nekem igazából hatalmas húzóerő volt, hogy csinálom tovább, hiszen a többiekkel együtt többen is hátrányos helyzetből. Tudunk egymásra hatni.(...) A szakkollégiumi elvárás többségében pozitívum, hiszen meg is jelenik bennünk ez a célkitűzés, hogy segítsünk másoknak.”

Károlyt (romungró) és Anasztáziát (romungró) a kezdetekben az ösztöndíjas támogatás motiválta, hogy beadják jelentkezésüket egy támogató szervezethez, amely végül döntően meghatározta identitásukat. Anasztázia (romungró) és Károly (romungró) közös jellemzője, hogy mindketten roma-magyar vegyesházasságban születtek és nem roma/cigány édesanyjuk egyedül nevelte őket. Narratívájuk arra is utal, hogy a támogató szervezetekhez való csatlakozásukkal, hogy a gyermekkorban vagy fiatal felnőttként identitásukban tapasztalt nehézségeket sikerült feloldani, így az említett támogató szervezetek döntő szerepet játszhatnak a roma/cigány fiatalok identitástraumáinak a feldolgozásában.

Szerettem volna függetlenedni otthonról főleg anyagilag. Több roma ösztöndíjat is megpályáztam. Igazából előnyt akartam kovácsolni, hogyha cigány vagyok, akkor van ösztöndíj. Ott ismertem meg olyan embereket, akikkel egészen a mai napig tartom a kapcsolatot, akik segítettek megerősíteni az identitásomban. Először ott is kívülállóként éreztem magam. Ott nem voltam eléggé roma, ahhoz, hogy befogadjanak. Azt éreztem, hogy nem vagyok elég színes, hogy egyáltalán befogadjanak. De végül ott tudtam lenni szívvel lélekkel.”

„Én akkor még nem azért mentem oda, mert én roma akartam lenni, hanem azért mert pénzt adtak. Választanom kellett, de előbb-utóbb azt gondolom, hogy úgy is felhasználod a lehetőséget. Végül hatással volt az identitásomra. Ott jöttem rá, hogy milyen sokfélék vagyunk és mennyi társadalmi probléma van emögött. Gázdsó családban nevelkedtem, nekem is voltak ilyen fenntartásaim a cigányokkal kapcsolatban. Kertvárosiként a “Chicagó”-ban élő cigányokkal kapcsolatban volt egy furcsa érzésem, de közben nem ismertem őket. Sokan voltak olyanok, akik okos emberek voltak. Nagyon érdekelte őket a cigányságuk, meg a cigányság. Meg önmaguk, meg ilyesmi. Nagyon sok érdekes dolgot hallottam tőlük pl. hátrányos helyzet, diszkrimináció. A barátaim jó része ebből a körből kerül ki a mai napig.”

4.3.3. Saját értelmiségi szerepükkel kapcsolatos elképzeléseik

Az interjúalanyok erre vonatkozó véleményének tárgyalása a disszertáció egyik fő kérdése volt, így a külön fejezetben való bemutatását evidenciaként kezeltük. A roma értelmiségi szerepvállalásukkal kapcsolatos elképzelésük – ahogy a pályaválasztás esetében is – döntően a roma társadalom marginális helyzetével, a gyermekkorban és a későbbi felnőttkorban megélt kirekesztéssel és a többségi/szakmai és származási közösség szerepelvárásaival van összefüggésben. Az interjúalanyokat szerepvállalásukkal összefüggő narratívái alapján 4 alcsoportban különítettünk el. Az interjúalanyok értelmiségi szerepvállalásaira vonatkozó narratívákat az egyes alcsoportok mentén tárgyaljuk.

A roma társadalom iránt érzett küldetéstudat által meghatározott roma értelmiségi szerepvállalást (1. csoport) preferáló interjúalanyok (13 fő) vegyes összetételű jellemvonásokkal írhatók le. A csoportban 5 fő interjúalany van vagy volt korábban

kapcsolatban volt a roma értelmiségieket támogató szervezetek valamelyikével (KRSZ, ROMAVER, REF).

Az interjúalanyok majd felénél egy markáns közös jellemző rajzolódik ki, amely szerint a roma társadalom iránt érzett küldetéstudatuk Isten által elrendelt. Az interjúalanyok esetében Isten, mint szimbolikus segítő a gyermekkorban megélt identitástrauma feldolgozásában jelent meg az interjúalanyok körében, amelyre az identitásstratégia formálódása és a roma identitás vállalására vonatkozó fejezetben már utaltunk. Itt fontos megemlítenünk, hogy nem kifejezetten azok az interjúalanyok jelölik meg Isten hangsúlyos szerepét identitásuk megélésében és az ehhez rendelt szerepekben, akik vallásgyakorlók, hanem azok az interjúalanyok is, akik a vallást nem gyakorolják magánéletükben. A vallásgyakorlás mindössze három interjúalany esetében jelent meg. Vagyis, ahogyan erre fentebb utaltunk Isten, mint segítő jelenik meg életükben, hogy a gyermekkorukban és későbbi felnőttkorukban megélt nehézségekkel szembe nézzenek. Lajos (romungró) nem gyakorolja a vallást családi életében, ennek ellenére úgy véli, hogy Isten jelölte ki arra az útra, hogy a cigányságot segítse. Lajos (romungró) esetében fontos megjegyeznünk, amire a származási közösség bemutatásakor már utaltunk, hogy egy szegénytelepről származik, ahol egészen felnőttkoráig családjával élt. Miután a szegénytelepi életforma a lehetőségekből való kizáródást is jelenti és szinte minden esetben súlyos etnikai szegregációval is párosul, Lajos (romungró) lehetőségei jelentékenyen módon beszűkültek voltak. Vagyis valószínűsíthető, hogy csekély módja volt arra, hogy tehetségét kibontakoztassa és ennek megfelelően tovább tanuljon. Erre utal az is, hogy csak az elmúlt évben jelentkezett az egyetemre. Lajos (romungró) életében a roma szerepvállalása akkor kezdődött, amikor a helyi cigányságot egy pártpolitikai döntés miatt ki akarták telepíteni egy külvárosi területre. Ekkor a helyi roma vezetők indíttatására képviselte a helyi romákat. Vagyis ekkor kezdett csak el kapcsolati hálóját a szegénytelepi környezetet elhagyva kitágulni. Élete azóta döntően megváltozott, hiszen kikerült a szegénytelepi környezetből és egy polgárosult életformát él, azonban kapcsolati hálóját miután csak az elmúlt pár évben költözött ki a szegénytelepről lehetősége sem volt más szerepre, hiszen mást nem ismert és nem találkozott vele. Itt fontos megjegyeznünk, hogy a roma társadalom megsegítésének vállalt szerepkörének háttérében az is azonosítható, hogy „kitelepitéskor” megélt atrocitások felerősítették benne a tenni akarást.

„Hát sokan szokták mondani, hogy ki vagyunk jelölve erre az útra. Lehet, hogy nem is tudjuk. Lehet, hogy a Jó Isten erre jelölt ki minket, hogy legyünk fáklyaőrzők. Mikor legelsőnek elolvastam a romák történetét, akkor döbbsentem rá, hogy ez a nép, ez egy kitalált nép. Mennyit szenvedett a történelem folyamán. Akkor én eldöntöttem, hogy nekem dolgom van. Segítenem kell. Számomra ez nagyon sokat nyom. Isten ilyenek teremtett. Érzékeny vagyok a világ dolgaira. Egyszerűen nem akarok egy olyan országban élni, ahol embereket

megkülönböztetnek egymástól. Nekem az igazságérzetem nem engedi. Azért szeretnék tevékenykedni, ebben dolgozni, mert van ez lehet hogy nagyképűségnek hangzik, küldetésem van. Ezzel kapcsolatban segíteni szeretnék a roma emberekben. Kijelöltek arra, hogy szószóló szójuk legyek a cigány telepen, amikor kiakartak minket telepíteni. Tulajdonképpen itt volt ez az első találkozás ezzel a roma polgárjogi aktivista szereppel. Akkor találkoztam a roma aktivitákkal is. (...) Már nem definiálom magam roma polgárjogi aktivistának, csak polgárjogi aktivistának. Mert nem csak minket, romákat támad a rendszer. Mert nagyon sokan vannak, akik a perifériára szorultak. Azt gondolom, hogy nekem ezeken az embereken is segíteni kell.”

Lajoshoz (romungró) hasonlóan Szonja (oláh cigány) is Isten által kijelölt útként jelöli meg a roma társadalom megsegítésének területén végzett szerepvállalását. Egy későbbi fejezetben még fogunk utalni Szonja (oláh) szerepvállalására, amely arra utal, hogy a származási közössége és társadalmi-szakmai közössége rendszeresen kér tőle segítséget ezen a területen, amire Szonja (oláh) is utal az alábbi narratívájában („mindig az utamba teszi”), hogy közössége elvárja tőle, hogy segítsen.

„Ez életem célom, roma értelmiségi vagyok, romákkal szeretnék foglalkozni. Valahogy azt adta elő a sors, hogy egész családokat neveljek. A jó isten. Mindig az utamba teszi. Kéri azt, hogy segíts. (...) Szerencsés az a roma értelmiségi, aki tud a közösségéért tenni. De ezt meg kell tenni, meg kell lépni, segíteni a közösségen, meg kell tudni maradni roma értelmiséginek. Megtalálni a közéletet. Igazi roma értelmiségévé akkor válik valaki, ha mind a két oldal egyformán halad, a két világot közelíteni. Van egy belső indíttatásunk.”

Azok az interjúalanyok, akik nem Isten szerepét hangsúlyozzák küldetéstudatukban megjelenik a példamutatás narratívája, amely már az identitás vállalásának kérdéskörében is szerepet játszott. Ákos (romungró) esetében a példamutatás mellett narratívájában már a roma szakkollégium által preferált roma területen végzett tevékenység is megjelenik. Ugyanakkor narratívája arra is utal, hogy a többségi társadalom romákkal szembeni előítéletei is befolyásolták szerepvállalási terveit.

„Nekem csinálni kell, hogy példakép lehessenek. Hogy minél több roma fiatal tanuljon. Én azt gondolom, aki kollégista lett, annak kötelessége lesz, hogy hatással legyen. Én gondolom, hogy Nekünk hatni kell a feltörekvő fiatalokra. Motiválni kell őket, hogy csinálják. Hogy csinálni kell. Én gondolkodtam alapítványban is. Azért jön létre, hogy legyen több értelmiségi. (...) Mindenféleképpen a roma területen akarok dolgozni. Tanítom a romáknak, rokonaimnak, fiatalabbaknak is, hogy legyünk minél többen. (...) Nekem a büntetőjog a jövő, mert pl. ott roma az elkövető legtöbbször. Hát ugye, aki roma telepen nőtt fel például ő át tudja, átlátja, átéli azt a helyzetet, amikor ítélezik a bíró és igazságosabb döntést tud hozni. (...) Nem az, hogy kötelesség, hanem ugye, hogy belülről érzi az ember, hogy mit is akar itt.”

A csoporthoz tartozó interjúalanyok között egy olyan volt, aki szakkollégista és küldetéstudatát azzal magyarázza, hogy vissza kell adni a közösségnek azt, amit kapott.

„Mikor elértünk egy szintre, amit szeretnénk megtartani, akkor megpróbálunk már a többi cigánynak is segíteni. (...) Fontos, hogy hátrányos helyzetű roma gyerek kerüljenek be a középiskolába, vagy az általános iskolába, hogy vegyen magának egy bakancsot, amikor belenéztem a pályázatokba. Legfőképpen ez volt a célom. A szülőket megmutatom, hogy mit lehet éppen ebből a kevés pénzből is csinálni. Segítenem kell őket. Engem is segítettek, ha van a lehetőség én is segítek, vissza kell adni, amit kaptunk. (...) Mindenképpen szeretném a jövőben is segíteni és a rászoruló hátrányos helyzetű szülőket segíteni. Mindenképpen ebben gondolkodok” Petra (beás)

A szükségből vállalt etnikailag meghatározott értelmiségi szerepvállalást (2. csoport)

képviselő interjúalanyok (7 fő) mindegyike elkötelezett munkája iránt, de narratívájukban az előző csoporttal ellentétben ezt egészen mással magyarázzák, mint az Isten által kijelölt útként.

Az interjúalanyok többség azzal indokolja a roma társadalmat érintő területen végzett szerepvállalását, hogy más lehetőségük nem volt arra, hogy más területen dolgozzanak, ami egyértelműen a romákkal szembeni munkavállalási diszkriminációval és a többségi-szakmai közösség szerepelvárásaival van összefüggésben, amelyet egy későbbi részben fogunk tárgyalni.

„Kényszerhelyzet. Tudod, nagyon kevés olyan roma értelmiségi ember van, aki ezt elhivatottságból csinálja. Mert mi romák azért tanulunk, hogy egy jobb munkahellyel rendelkezünk elsősorban. Komolyabb pozícióban dolgozhasson. Ennek ellenére pedig igazából tudod a roma program marad, ahol dolgozhatok, jobbat érdelek. Érted, most ez egy kényszer. Nyilván mindent meg kell fogni a mai világban, főleg a vírusos helyzetben, de könyörgöm, nekem miért csak ott lehet dolgozni? Én azért tanulok, hogy magasabb pozícióba kerüljek. Szeretnék szép ruhában menni, szeretnék normális körülmények között lenni és dolgozni. Saját tantermet, egy saját tanszakot kialakítani. Mindig el akartam kerülni a ezt és most itt kezdek szeptemberben, de miért? Én felelősséget vállalok ezekért a gyerekek iránt. Ott vagyok. Teljes szível, lélekkel fogom megtanítom nekik azokat a dolgokat, amiket én meg szeretnék tanítani, nagyon szívesen csinálom, de nem ez volt az álmom. Én nagyon sokszor, amikor hazajöttem egyébként, nem tudtam a roma gyerekekhez viszonyulni. Kellott egy pár nap, hogy én beleszokjak. Nem a cigányokkal van a probléma. Hanem alapban a roma programokkal, hogy szakmaibb iskolában is taníthatnék a tudásommal és a végzettségemmel.” Dzszenifer (romungró)

Emőke (romungró) narratívájában megjelenik, hogy bár elutasította a roma szakkollégium általa vélt elvárását ennek ellenére Dzszeniferhez (romungró) hasonlóan más területen ő sem tudott munkát vállalni.

„Én tanítóképzőt végeztem. (...) Én voltam az a szakkollégista, amikor anno elhangzott valamikor, hogy a társadalomba vissza kell menni oda, ahonnan jöttél és segíteni, ahogy neked segítettek. De akkor én mondtam azt, hogy miért, miért kellene nekem oda visszamenni. Én iskolában akarok tanítani. Teljesen mindegy, hogy Budapesten csinálom, vagy Nyíregyházán vagy Debrecenben. Ugyanaz az ember leszek. Többet nem tudok tenni a társadalomért pedagógusként. (...) Amikor megszűnt a pedagógusi munkahelyem, akkor volt úgy, hogy

próbáljak ki mást és itt ragadtam. Most egy roma programban dolgozok. Tehát lényegében nem ezzel akartam foglalkozni. Valahogy mégis oda kerültem, hogy valamilyen szinten nem közvetlenül segítek, hanem közvetve. Azért váltottam munkát, mert abban az általános iskolában már nem tudtam tanárként dolgozni. Azt is mondhatjuk, hogy akkor nem volt lehetőség, amit szerettem volna. Aztán így csöppentem bele ebbe a roma dologba.” Emőke (romungró)

A nem etnikailag meghatározott értelmiségi szerepvállalás, amiben fontos szerepet játszik a roma társadalom megsegítésének területén végzett önkéntes tevékenység (4. csoport)

csoportjába azok az interjúalanyok kerültek (9 fő), akiknek munkája nem kapcsolódik a roma társadalom megsegítésének területéhez, de munkájuk mellett rendszeres szerepet vállalnak önkéntesként, vagy a roma társadalom jelenlegi helyzetére való figyelemfelhívást szakmai munkájukban megjelenítik.

Kamilla (romungró), Frida (romungró) és Otília (romungró) pedagógusként dolgozik egy olyan köznevelési és felsőoktatási intézményben, ahol a roma fiatalok aránya alulreprezentált, de önkéntesként rendszeres vállalnak szerepet különösen a roma társadalommal szembeni előítéletek felszámolásának a területén, igaz ezt különböző formában teszik. Ez arra utal, különösen Kamilla (romungró) esetében – ahogyan ezt a kirekesztés/befogadást tárgyaló fejezetrészben már bemutattuk –, hogy ez összefüggésben van a gyermekkorban megélt identitástraumával. A három pedagógus esetében egy új dimenzió is megjelenik narratívájukban, ugyanis értelmiségi szerepvállalásukban elsősorban nem a roma társadalom felemelkedésének elősegítését tűzik célul, hanem a többségi társadalom romákkal szembeni nézeteinek megváltoztatását vagy annak felszámolását. Kamilla ezt erősen meg is fogalmazza narratívájában. Kamilla kezdeti értelmiségi szerepvállalását és annak alakulását az identitásstratégia fejezetrészben tárgyaltuk, amelyet az indokolt, hogy roma identitásának formálódását a roma értelmiségi szerepvállalásai határozták meg leginkább. Így az alábbi narratívareszletben a jelenlegi szerepvállalására vonatkozó szövegrészt jelenítjük meg. Értelmiségi szerepvállalását egy általa definiált roma közvetítői értelmiségi szerepvállaláshoz köti.

„Én megtaláltam végre a témámat és a helyemet. Én azáltal, hogy egyetemen tanítok, ahol nem roma témájú óráim vannak, elértem azt, amit 2010-ben akartam. Olyan szerepben vagyok, amikor nem csak a roma fiatalokra tudok hatni, hanem a többi fiatalra is. Ez az én irányom. Ez a típusú roma értelmiségi szerepvállalásom nem feltétlenül a potenciális segítő, hanem a közvetítő, aki a kapcsolathálója, akár a tevékenysége révén megismerteti és felhívja a figyelmet a nem roma társadalmat érintő rendkívül nehéz helyzetre. Ennek megjelenése még nagyon ritka, mert nem kapnak lehetőséget nem roma szerepekben való működésre a roma értelmiségiek. A legtöbb roma értelmiséginek a romák a célcsoportja! De ettől hogy fog változni a nem

romáknak a hozzáállása? A nem roma gyerekek nem találkoznak roma pedagógussal. Durván beszorítják őket egy mozgástérbe, mármint a roma értelmiségieket. Miért csak a roma fiataloknak és gyerekeknek kell találkozniuk roma pedagógusokkal? Nekik éppen annyira fontos roma embereket látniuk értelmiségi szerepkörökben. Kamilla (romungró)

Frida (romungró) nyelvtanárként dolgozik egy középiskolában. Elmondása szerint osztályában mindössze 3 fő nem roma/cigány fiatal van. Ennek ellenére saját bevallása szerint pedagógia munkájának legfontosabb momentuma a roma fiatalok segítése és a roma társadalommal kapcsolatos előítéletek mérséklése, amelyet kötelességtudatból tesz. Önmagát roma értelmiségiként definiálja. Fontos kiemelni, hogy a roma gyermekek vonatkozásában is azt jelöli ki célként, amit diákjainak is közvetít, hogy ne engedjék, hogy a többségi társadalom ítéleteihez igazodjanak, hogy belőlük soha semmi sem lesz. A nem roma/cigány diákok személeteségének formálása mellett pedagógustársai szemléletét is igyekszik formálni jelenlétével és szakmai tevékenységével.

„Nem csak látják, hanem beszélgetünk is róla a diákokkal, hogy cigány vagyok. Próbálok az ő világvéleményüket is egy kicsit megváltoztatni. Ugye a nap 24 órájába a legtöbb időt velünk vannak. Nagyon fontos, hogy tőlünk mit kapnak, tőlünk, tanároktól, pedagógusoktól. Én soha nem erőltetem rájuk az elfogadást. Próbálok a világvéleményüket kicsit befolyásolni, nyitabbá tenni. Úgy gondolom roma értelmiségiként, hogy nekünk kötelességünk ezt megtenni. Ez meghatározó része a pedagógiai munkámnak. Lehet, hogy nem kellene ilyen büszkén mondanom, de számomra az másodlagos, hogy a gyerek az egyszerű jelent megértett az órán. Számomra az a fontos, hogy milyen értékeket adok át. Ez igazából a pedagógusnak a feladata. Ha lesz 10 év múlva vagy 15 év múlva annak a gyereknek az életében egy fontos döntés, vagy egy olyan helyzetbe kerül, amikor nehézségekkel szembesül. Jussak eszébe. Azok a beszélgetések, amik az órákon történtek, a szünetben történtek, vagy a tűz körül a táborban történtek. Ezek megtörtént dolgok. Mindig azt mondtam, hogy a karma az nagyon meghatározó, hogy mindig azt kapjuk vissza az életben, amit mi adunk. Van egy kislány, most már nem kislány, 20 éves. Rátetováltatta a karjára, hogy karma. Annyiszor elhangzott a számból. Annyira fontos volt számára. Nem cigány kislány volt. Egy 30 fős osztályt tanítok most, 3 cigány diákom van. A pedagógusi munkámba van egy kettősség. Van két fontos célkitűzés. Egyrészt a roma gyerekek segítése. A másik a nem roma gyerekeknél a látásmódjuk megváltoztatása. Volt olyan diákom, aki elmondta, hogy miért változott meg. Cigány srác lett a legjobb barátja 4. év végére. Így mondta nekem, ezt a barátságot tanárnőnek köszönhetem, mert megtanított az elfogadásra. Ilyenkor elégedett vagyok pedagógusként. (...) Nem tudom, nem tudom, hogy miért érzem azt. Egyszerűen meg akarom nekik mutatni, hogy képesek rá. Igenis mutassák meg, hogy nincs igaza a többségi társadalomnak hazánkban, az előítéletességüknek. Erre csak úgy képesek, ha tanulnak. Egyszerűen tegyenek annak érdekében, hogy megmutassák, hogy nincs igazuk. Hogy nem volt igaza. Mint például ahogy nekem mondta egy általános iskolai tanárom, hogy soha nem leszek tanár. Én nem hagytam, hogy igaza legyen. Ezt akarom, ezt az érzést akarom kiváltani a roma gyerekekből, hogy ne hagyják, hogy igaza legyen azoknak, akik bántják őket. Én a 20 éves pályafutásom alatt évismétlésre nem buktattam még meg diákot. Soha. Én ezért rengeteg kritikát kapok a kollegáimtól. Én mindig felszólalok. Azt mondom, figyelj csak ide. Ha

nekem bukásra állna a gyerek, én azt élném meg kudarcként. Hogy nem voltam képes egy egész tanéven keresztül, kihúzni egy 2-est belőle. Nézzétek meg az érettségi eredményeimet. Ugyanolyan átlagot hoznak. Ha fiam egyetemet fog végezni, el fogom tőle várni, hogy segítsen ő is. (...) Van egy kolleganőm, aki két éve jött hozzánk. Azt mondta nekem, hogy a férje náci. Én ezzel a hölgygel jó barátságba kerültem. Rengeteget mentünk el együtt szórakozni. Azt mondta nekem sokszor, amikor beszélgettünk, egy-egy szórakozás alkalmával, hogy mondta nagyon örül, hogy a látásmódján miattam tudott változtatni. Ő is ugye a férje befolyása alatt volt.” Frida (romungró)

Otília (romungró) egy általános iskolában dolgozik, pedagógia munkájában nem jelenik meg ilyen erősen a roma/cigány gyermekek megsegítése vagy a nem roma/cigány gyermekek szemléletének formálása, mert elgondolása szerint ez minden pedagógus közös felelőssége, származásától függetlenül. A roma társadalommal szembeni előítéletek felszámolása iránti tevékenységét Kamillától és Otíliától eltérően önkéntes formában valósítja meg alternatív színházi tevékenység végzése révén. Emellett egy roma szakkollégiumban népismeretet is tanít.

„Hát azt gondolom pedagógusként, hogy szerintem kutya kötelessége a pedagógusnak a társadalmi felelősségvállalás. Nincs különbség roma és nem roma pedagógus között. Érzelmileg én jobban odafigyelek egy roma gyerekre, ha tudom, hogy olyan családból jön. De se jó, ezt próbálok magamban rendezni, ha ez elhajlik. Szerintem igazán ez is diszkrimináció, még ha pozitív is. Az se jó a gyerekeknek, mert észre fogják venni. Tehát tudatosan lehet így kiegyenlíteni magunkban. Én már 2008-ban is jártam tanodába. Nekem ez misszióm volt, mielőtt bárki rám kényszerítette volna. Akkor érettségiztem és ezt akkor fontosnak tartottam, nem is tudtam igazán megfogalmazni, hogy én azért megyek oda, hogy a cigányokat segítsem, nem tudtam így megfogalmazni. De én ezt továbbra is fontosnak tartom, és keresem az utakat, hogy mi az, ami tényleg segít, de most már ott tartok, hogy bármit, bárkinek nem. Volt olyan időszak, amikor úgy éreztem, hogy túlvállaltam magam. Annyira stresszes voltam, azt éreztem, hogy ki vagyok égve. Mindent, csak roma témát ne halljak. Aztán elkezdett hiányozni, hogy jó lenne, hogy ilyesmivel foglalkozok. (...) Pénzből élek, azt gondolom, hogy főállásban nem hiszem, hogy roma témával szeretnék foglalkozni. Emellett a roma szakkollégiumban is dolgozok. Tanítok roma népismeretet. Az is érzékenyítő hatással van. Dolgozom most is benne. Meg önkéntesként van olyan történet, vagy olyan kezdeményezés, ami érdekel szívesen részt veszek. Nem gondolom, hogy ebből akarok megélni. Nem azért tanultam, hogy ezzel foglalkozzam, hogy csak ezzel foglalkozzak. Ez túlmutat a képességem, a szakértemen, hogy csak ezzel foglalkozzak. (...) Szerintem itt, ami legfontosabb lenne a magyar társadalomban, hogy tényleg a sztereotípiákat lerombolni. És ehhez kellenének a roma programok, amelyek erre teret adnak. És én ezt hiányolom. Járok egy alternatív színházban, ahol ezzel foglalkozunk. Jártunk ki középiskolákba, hogy tényleg erről beszélni kellene, mert az általános iskolás és középiskolás gyerekeknek az előítéletekről fogalmuk sincs.” Otília (romungró)

A csoportban olyan interjúalanyok is szerepelnek, akiknek képzési területe nem kapcsolódik közvetlenül a roma társadalom megsegítéséhez, de ettől függetlenül szabadidőjükben szerepet

vállalnak különösen a roma gyermekek megsegítésének a területén. Dorina (oláh cigány) gazdaságtudományi területen tanul és egyetemi tanulmányai után szeretné a szakkollégiumi önkéntes tevékenységét szabadidejében tovább folytatni. Dorina narratívájában megjelenik a roma szakkollégiumi célkitűzéssel azonosuló attitűd.

„Mindenképpen én középiskolásokkal szeretnék foglalkozni. Van mit tenni. Egyébként más célom nincs. A tanulásom volt nagyon fontos. Szeretnék olyan gimnáziumokban segíteni, ahol mondjuk vállalják azok a gimnáziumok, hogy ide romák járnak beszélgetni a gyerekekkel. Nekünk a roma szakkollégiummal van is ilyen programunk, hogy miért járjanak egyáltalán egyetemre. Nagyon fontosnak tartom. Szeretnék önkénteskedni. Fontos segíteni, hogy haladjunk a korral. Felelősséggel tartozunk a saját társadalmunk felé. Inkább feljűk van felelősségünk, nem a magyar társadalom felé.” Dorina (oláh)

Az interjúalanyok között 2 fő **értelmiségi szerepvállalásában nem etnikailag meghatározott szerepköröket követ és nem vállal önkéntes tevékenységet a romák megsegítésének területén** (4. csoport). Közös jellemzőjük, hogy az interjúalanyok roma identitása miatt diszkriminációt ugyan maguk is megélték, de ez kiegészül a szexuális identitásuk miatt megélt diszkriminatív atrocitásokkal. Sámuel (romungró) esetében olyan erősek voltak a származási és szexuális identitása miatt atrocitások, hogy terveit szerint külföldre fog költözni. Narratívájukban kiemelik, hogy a roma/cigány társadalom részéről is erős atrocitások érték őket szexuális másságuk miatt.

Sámuel narratívájából az rajzolódik ki, hogy a roma társadalom megsegítésének területén végzett feladatok minden értelmiségi kötelessége, vagyis függetlenek az etnikai identitástól. Narratívájában azonban később erős váltásra került sor, amikor az őt ért diszkriminatív atrocitásokról beszélt és kifejezetten elutasította, hogy a roma társadalom megsegítésének a területén vállaljon értelmiségi szerepkört. Narratívája erős és sértetett érzelmekkel jellemezhető.

„Én azt gondolnám, hogy minden értelmiséginek kutya kötelessége, feladata szerintem a prófétai küldetés. Dolgunk a társadalom elesett, kiszolgáltatott tagjainak visszaadni valamit. Lehet az tudás. Lehet önkéntesség, lehet az egy pártfogói feladat. Neki álló feladat. De igazából ez a nem roma értelmiségieknek is feladata. Én azt gondolom, hogy sokkal nehezebb roma értelmiséginek lenni. Sokkal elesettebbek, kiszolgáltatottabbak vagyunk a nem roma lakossághoz képest. (...) Én nem akarok visszamenni segíteni a romáknak, mert kirekesztenek és bántanak. Kirekesztenek, meg feláldoznak.” Sámuel (romungró)

Péter (romungró) esetében nem voltak tapasztalhatók érzelmi kitörések az őt ért atrocitásokkal kapcsolatban, amely annak köszönhető, hogy erős családi kötelék veszi körül, ahol valószínűsíthető, hogy a megélt sérelmeket fel tudta dolgozni. Sámuel esetében ennek a felétele

nem volt adott, mert felnőttkoráig állami gondoskodásban nevelkedett. Péter (romungró) azonban ellentétben Sámuellel teljesen elutasította, hogy a roma társadalomhoz köthető tevékenységet végezzen.

„Amivel én nagyon szívesen szeretnék foglalkozni, az az oktatás. Én azzal szeretnék. (...) Én nem gondolom, hogy külön feladataink lennének. A különbséget abban látom, hogy a roma értelmiségiek mindig elmondják, hogy milyen egyetemet végeztek, de amúgy lehet, hogy a leggyengébb szakon. Nagyon sok olyan roma értelmiségi emberrel találkoztam már, aki azt gondolja, hogy ő azért, mert diplomája van kiváltságos. Vannak egy páran, akik fent hordják az arcukat, mert diplomás romák. Nagyon sokan vannak. (...) Például ott van a rákkutató hirtelen nem jut az eszembe a neve... Őt például egyáltalán nem látni a médiában, hogy bármilyen megmozdulást tenne a cigányokért. Ő csinálja, amit szeret. Akkor látom, amikor valamilyen sikert ért el a rákkutatásban. Akkor ő azt publikálja. Akkor látni. Én soha nem láttam olyan cikket, hogy mennyit tesz a romákért. Ez jogos. Feleslegesnek tartom azt, hogy olyan társadalmat segíteni, aki nem igazán mutatja a hajlandóságot, hogy szeretne valamire változni. Ha bármilyen köcsögségként is hangzik. Ez az igazság egyébként. Egyre kevesebben vagyunk, akik cigányok, és hajtunk azért. Segítek mindenkinek, akiről úgy gondolom, hogy lehet segíteni. Azokkal bármikor, azokkal kimegyek tüntetni, ha úgy van. De nincs ennek semmi látszata. Ezért nem érzem azt, hogy én tegyek bármit is a romák érdekében. Ne én legyek felelőssé vonva, ha nekem megadatott, hogy egyetemre menjek és diplomám legyen. Nonszensz.” Péter (romungró)

4.3.4. Szakmai-társadalmi közösség roma értelmiségiekkel kapcsolatos szerepelvárásai

Az interjúalanyok döntő többsége saját értelmiségi szerepvállalásukról szóló narratíváiban hangsúlyosan megjeleníti a szakmai-társadalmi közösség által megfogalmazott szerepelvárásokat. Az eredmények és hipotézisek szempontjából ez még inkább indokoltá tette, hogy külön fejezetben mutassuk be az interjúalanyok által megfogalmazott szerepelvárásokat. A szakmai-társadalmi közösség szerepelvárásaival kapcsolatban két csoport rajzolódott ki, a szakmai/társadalmi közösség szerepelvárásával azonosuló roma értelmiségiek (1.) köre és a szakmai/társadalmi közösség szerepelvárását elutasítóké (2.). Az interjúalanyok mindegyikének közös jellemzője, hogy több alakommal megfogalmazódott irányukba a legkülönbözőbb szereplőktől (pedagógusok, kollégák, roma értelmiségeket támogató szervezetek, stb.), hogy a roma társadalom megsegítésének területén vállaljanak értelmiségi szerepet. A különbség az interjúalanyok között abban mutatkozik meg, hogy egy részük teljesen elutasítja ezt és elvárásként éli meg, míg a másik csoport inkább segítségkérésként éli meg és azzal azonosulni is tud.

Ez indokoltá tette, hogy a kialakult két csoport jellemzői alapján mutassuk meg az interjúalanyok által megfogalmazott szakmai-társadalmi szerepelvárásokat.

A szakmai/társadalmi közösség szerepelvárásával azonosuló roma értelmiségi szerepvállalás (1. csoport) csoportba tartozó interjúalanyok (13 fő) közös jellemzője, hogy többségében pedagógusok és kötődnek valamelyik roma értelmiséget támogató szervezethez.

Szonja (oláh cigány) narratívájában is megjelenik ugyan a többségi-szakmai közösségtől érkező elvárás, de annak ellenére mégis azonosulni tud vele, amely arra utal, hogy kitüntetett szerepet társít a roma értelmiségiek munkájának a romák megsegítésének területén.

„Van egy felső elvárás. A nagyon nagy felsőbb vezetők elvárják, hogy ha ennek sikerült, akkor segítse a többi. Meg kell érteniük, hogy a roma értelmiségieknek nagyobb teher ez szakmailag, emberileg. A felsőbb vezetőknek mégis szüksége van olyan emberekre, akik segítik. Szükségünk van ránk, tenni kell, segíteni kell.” Szonja (oláh cigány)

Szonjához hasonlóan Izabella (romungró) is azonosul a többségi társadalom elvárásával és szívesen vállal önkéntes tevékenységet, de az ő narratívája is arra utal, hogy ugyanakkor elvárásként éli meg a többségi-szakmai közösség szerepelvárásaival kapcsolatos véleményét.

„Személy szerint fontos, hogy önkénteskedjek ezen a területen. Vagy olyan munkahelyem legyen, ami azt a célt szolgálja, hogy az oktatásban részt vegyek. Vannak külső hatások, amik mondjuk azt, megerősíthetik az emberben, hogy hogyan is tovább. Miként tud ebben részt venni. A roma szakkollégium. De én, ha nem lettem volna szakkollis, akkor is éreztem volna azt, hogy valamit tennem kell. Nem tudom azt mondani mégsem, hogy ez személyes döntés. Sokszor hallottam azt. Mintha elvárás lenne. Inkább a vezetők által, de nem kimondva, csak ezt sugallva.” Izabella (romungró)

Frida (romungró) a két előző interjúalannal ellentétben nem elvárásként éli meg a többségi-szakmai közösségből érkező erre vonatkozó vélekedéseket, hanem azt segítségkérésként azonosítja.

„A cigánygyerekeknek bármi problémájuk van az iskolában, hozzám jönnek a kollégáim. Úgy gondolják, roma származásuként talán jobban értek a nyelvükön. A kolléganőm azt mondja, hogy én vagyok a díszcigány. Ezt nem rossz szándékkal mondja nekem. Mondja a többieknek is a tanáriban is, többször is mondta a többiek előtt is. Van nekünk, van egy díszcigányunk. Ő ezt úgy érti, azért hozzák ezeket a gyerekeket hozzám, mert van példa. Példának állítanak be. Nem szeretem ezt a szót, mert annyira nagyolósak tűnik. Soha nem éreztem azt, hogy elvárást fogalmaznak meg felém, inkább segítséget kérnek. Ha egy kollega megkér, hogy segítsék valamiben vagy szólnak, hogyha tudok egy pályázatot, vonjam be a gyerekeket. Segítségkérés ez. Érdekes egyébként, ha felmerül egy pályázat vagy valamilyen foglalkozást kell tartani a gyerekeknek, akkor rögtön én. Rögtön én veszem át a feladatot, én kapom meg a vezetéstől ezt a feladatot. Ha ilyen irányú tovább képzés van a városi középiskoláiban, engem küldenek. Ismernek. Tudják, hogy otthon vagyok a témába. És érzékeny vagyok a téma iránt. Nem elvárják. Én még soha nem éreztem elvárásnak a részükről. Szerintem tennünk kell azért, hogy kiemeljük a tehetségeket, segítsük őket, hogy a szegény tehetségekkel elhitesseük, hogy ők is jók valamiben. Ők is meg tudják csinálni azt, hogy beilleszkedjenek a társadalomba. Ott kell

lennünk. Lehetőséget kell nyújtani számukra. Sokan azt mondják, hogy azzal, hogy én roma értelmiségi vagyok, miért kell a cigányság beilleszkedésével foglalkoznom. Szerintem kell. Azt akarom, hogy ők is megéljék azt, amit én is megéltem. Azért teszem, mert akarom. Belső indíttatásból.”

A szakmai/társadalmi közösség szerepelvárását elutasító roma értelmiségi szerepelvárások (2. csoport) csoportba került az interjúalanyok döntő többsége (22 fő). A csoport vegyes összetételű, semmilyen változó mentén nem mutatnak közös jellemzőket. Az interjúalanyok közül 11 fő volt vagy jelenleg is tagja valamelyik roma értelmiségieket támogató szervezetnek és ugyancsak 11 főnek semmilyen kapcsolata nincs roma értelmiségeket támogató szervezetekkel. Az előző csoporthoz hasonlóan teljesen vegyes képet mutat, hogy kitől érik az elvárásként megfogalmazott roma értelmiségi szerepvállalásra vonatkozó utalások. Itt fontos kiemelnünk, hogy a csoporthoz tartozó interjúalanyok nem utasítják el a roma/cigány társadalom megsegítésének területén vállalt értelmiségi szerepet, hanem magát az elvárást élik meg atrocitásként, mert elgondolásuk szerint ez csak akkor működhet hatékonyan, ha az minden esetben önvállalás és más területeken is lehetőséget kapnak az értelmiségi szerepvállalásra.

Cecília (romungró) narratívájából az derül ki, hogy ugyan nem utasítja el a romákhoz kapcsolódó munkaterületet, de alapvetően egészen más csoporttal szeretne foglalkozni szociális munkásként. A narratíva arról árulkodik, hogy teherként éli meg a roma értelmiségeket támogató szervezetek által megfogalmazott elvárásokat. Mindezt tovább nehezíti, hogy a tervezett célcsoport (bántalmazott nők) megsegítésének területén nem sikerült munkát vállalnia. Vagyis nem kizárólag a támogató szervezetektől érkezett elvárásokkal kell megküzdenie, hanem abból kilépve a társadalmi-szakmai közösség elvárásaival is.

„Nem is tudom erőszakos, hogy mindenképpen vissza kell menni a lakóhelyre, és ott csinálni. Én ezzel nem értettem soha egyet igazából. Azt szeretném csinálni, amit én akarok. Én nem lehetek felelősséggel mindenkivel. Szociális munkásként azt gondolom, hogy mindenkinek segíteni kell, nem csak egy csoportnak. Hát igazából mindenki ezt várja el tőled, hogy a cigányokon segíts. A munkavállalás területén is. Olyan feladatot találjunk, ami ezzel kapcsolatos, még akkor is ha nem is ez lenne a szakmánk. A szakkolís előadásokon is mindig ez jön le, hogy csináljuk ezt. Hát nyilván azt akarják elérni, hogy példát mutassunk. Amit el akarnak érni rajtunk keresztül akarják. Számukra fontos. Fontos, mert ha nem akarok, akkor ne ilyen kollégiumba menjek, ami roma, aminek az a neve, hogy roma szakkollégium. Add át a helyedet. (...) Egyébként más területen nem is tudunk munkát találni, pedig én a bántalmazott nőkkel szeretnék foglalkozni.

Letícia (beás) ugyancsak megfogalmazza, hogy elvárásként éli meg a romák megsegítésének területén végzett szerepelvárást. Különösen azt, hogy ez párosuljon azzal, hogy munkáját a

származási közösséghez kötődő lokális területen végezze. Narratívájából az is kiderül, hogy az elvárásokként megfogalmazott roma értelmiségi feladatokat megfogalmazó támogató szervezetek és/vagy társadalmi-szakmai közösség ezt naivan ítéli még, amely valószínűsíthető, hogy arra utal, hogy nem rossz szándékúnak azonosítja azokat.

„A roma értelmiségiek felé van egy elvárás. Kimondatlan elvárás, hogy adjál vissza a közösségnek. Az, hogy adjál vissza, nem azt jelenti, hogy menjél vissza. Egyéni jövője, egyéni szinten kamatoztassa a tudását, mert befektetett 5-6-7 évet. Az, hogy visszamenjen mondjuk egy zsákfaluba, ez egy irreális elvárás. Ha ezt nem várjuk el másoktól, miért várjuk el a cigányoktól. Ez nekem egy kicsit álszent, meg ilyen kettős mérce. (...) „Szégyelld el magad, hogy nem mentél vissza a cigány telepre. Ez burkoltan, hogy mindenkinek olyannak kellene lenni, mint te. Hát akkor mutassál egy példát. Ezt akkor ilyen naivan, ezt kedvesnek gondolják. Ezt én is megkapom. Meg olyan is van, hogy mikor tőlem várják el hogy évszázados elvárás, hogy 10 percen elmondja. És akkor azt mondom, hogy hát basszus ez két tényező. Ez nem csak a cigányokon múlik. A válasz annyira nem tetszik nekik és ez ennyiben maradt. Sajnos ezzel együtt kell élnie, hogy ez van.”

Bíborka (oláh cigány) hasonló sérelmekről számol be, mint Leticia, továbbá azt is megfogalmazza, hogy igazságtalannak érzi a társadalmi-szakmai közösségtől érkező elvárást, mert ez csak a roma értelmiségiek felé fogalmazódik meg, de a nem roma/cigány hátrányos helyzetből indult értelmiségiek felé viszont nem.

„Mindig azt mondják, ha roma vagy és értelmiségi vagy, akkor az a feladatod, hogy visszamenjél oda, ahonnan jöttél. De hányan vannak olyan emberek, akik nem cigányok, ugyancsak nehéz körülmények között éltek, róluk senki nem vesz tudomást, nem várnak el tőlük semmit. (...) Szerintem ez elvárás tőlük, elég sokat beszélgettem másokkal, nem romákkal is. A részükről elvárás, hogy a romák saját magukon segítsenek. Azt mondják, hogy legyenünk cigány segítők és akkor majd mi megoldják az egész helyzetet? Ezzel mindig nyomás a roma emberekre, akik elkezdenek egy pályán haladni. Egyszerűen egykettőre összeomlik, és kiég, és elvesztettük. Túl sokat vár a társadalom a cigány értelmiségiectől, de közben nem kapnak különösebben eszközöket.”

Béla (romungró) megjelenít narratívájában egy fontos jellenséget, hogy ezek az elvárások bizonyos tudományterületek vonatkozásában teljesen irrelevánsak, például egy mérnök esetében. Úgy véli, hogy ez nem elvárható a társadalmi-szakmai közösségtől, mert ennek minden esetben önvállalásnak kell lennie.

„Szoktam járni istentisztelet. Akkor, hogy a többségi társadalom elvárásokat támaszt egy roma értelmiségi felé, ami bizonyos szakmákban elvárható bizonyos szakmában nem. Elég tág, hogy most valaki értelmiségi és hogy mit tanul. Valaki, ha gépészmérnöknek tanul, vagy villamosmérnöknek. Akkor mit várnak el, mit mondjon, és hogy mit csináljon? (...) És minden cigány telepen élő, aki onnan kitör, annak oda vissza kell jönni. Valahogy van egy ilyen elvárás, hogy persze, akkor te segíts, menjél vissza. És dolgozzál. Ez nem várható el, ha valakiben nincs

hivatástudat. Ha valaki villamos mérnöknek tanul, akkor mi a csodát várnak el? (...) Próbálja lepattintani magáról a többségi társadalom a felelősséget.

Lajos (romungró) narratívájában ugyancsak felhívja a figyelmet egy fontos jelenségre, amely szerint az elvárásként megélt sérelmeket egy kommunikációs hiba okozza. Kiemeli, hogy természetesen sok esetben maguk a roma értelmiségiek kérik a lehetőséget a roma/cigány társadalom megsegítésének a területén, de ez nem egyenlő az elvárással. Az egyik egy szándék, a másik pedig egy elvárás.

„Kirekesztő, amikor azt mondják, hogy a roma értelmiségnek mi a feladatunk. Kvázi függetlenül attól, hogy szeretne roma felzárkóztató programban részt venni. Roma emberként élem meg a mindennapokat. Az iskolai tanulmányaimban is vállaltam azt. Neked menned kell, meg kell oldani, mert te roma vagy – ezt mondják. Mindenkinek meg kell adni az egyéni döntést, az egyéni szabadságát. Senkit nem kényszeríthetünk semmire. Persze van, amikor a roma értelmiségiek kérik, hogy közülük legyen a roma programokhoz, de fontos, hogy ez önvállalás, ő akarja. Vagyis nem azért csinálja vagy akarja, mert ezt elvárják tőle. A kommunikációban itt van a hiba. Hogy az egyik egy elvárás, a másik egy belső igény.”

Károly (romungró) is fontos megállapítást tesz azzal kapcsolatban, amelyre Lajos is utal, hogy maguk a roma értelmiségiek is kérnek ilyen szerepelvárást, valószínűsíthetően Károly narratívájában azt emeli ki, hogy a roma értelmiségek egy szűk körétől érkező szerepvállalási igényt azonosítja a társadalmi-szakmai közösség az egész roma értelmiségiek körére.

„Vitatkozunk otthon is erről. Nem feltétlenül kéne, hogy járjon plusz feladatokkal, hogy roma értelmiségi vagy. De jár. Én szerintem az lenne a normális, felnősz és utána, ha elhelyezkedsz, akkor már teljesíted a kötelességedet a társadalom felé. Befizetted az adódat, stb. Önmagában ennek elégnek kell lennie. De kurva nagy nyomásnak érzem mégis, mi magunk csináljuk ezt. Meg a külső elvárás. Ez szerintem idegesítő dolog.”

4.3.5. A származási-roma közösség roma értelmiségekkel kapcsolatos szerepelvárásai

Az interjúfelvételek nem terveztük, hogy a származási közösség szerepelvárására külön rákérdezzünk, azonban az interjúalanyok – igaz jóval kevesebben, mint a szakmai-társadalmi közösség szerepelvárásait említők –, megfogalmaztak olyan szerepelvárásokat, amelyek sokszor külön terhet jelentenek számukra, amelyek a származási közösség által meghatározottak.

Szonja (oláh-cigány) narratívájában arra utal, hogy akarva akaratlanul egy roma értelmiségi életében előkerül, hogy roma származási-közössége segítségért fordul hozzájuk. Szonja azt

mondja, hogy ez egy kényszerhelyzetet jelent sok esetben, mert csak akkor működik, ha ezt a roma értelmiségi belső indíttatásból teszi. Narratívájában arra is utal, hogy valószínűsíthető, hogy az ezzel azonosulni nem tudó roma értelmiségiek mobilizációban ez is szerepet játszik.

„Sok éven át, amikor hazajöttem a munkahelyről, különböző plusz feladatokat kapok. A közösséged elkezd téged használni. El is várják a segítséget. (...) Bármilyen szakmát választasz. Minden roma értelmiséginek elő fog kerülni az élete során, hogy segítsen. Fel fogja keresni a népe és segítséget fognak kérni. De azon a roma értelmiségin fog múlni, hogy segít vagy nem. Mindenre szülni kell. Van benned egy belső identitás, belső kényszer, hogy segítek. Kettős, mert vagy beleállsz vagy otthagyja a közösséget. Sok értelmiségi kiszáll ebből. Nekem nem 8 órás munkaidőnk van, hanem 16 órás. Az egyik felét az intézményben töltöd a nem romák között a másik felét a közösségért dolgozunk. Dupla teher van, rákényszerítik.”

Lajos (romungró) és Péter (romungró) a roma/cigány társadalom leginkább a közéleti roma értelmiségi szereplők elvárásaira utal narratívájában. Ezek a roma értelmiségi szereplők hasonló szerepelvárásokat fogalmaznak meg a roma értelmiségek egészére vonatkozóan.

„Nem feltétlenül jár plusz feladatokkal. Sokat szoktam ebben vitatkozni. Nem is értettem sokszor egyet a roma értelmiségiakkal, hogy aki roma emberként értelmiségi, annak azonnal roma jogvédővé kellene válni. Én azt gondolom, ezt nem lehet elvárni senkitől sem.”

„A cigányság is ugyanazt a negatív sztereotípiát teszi előtérbe. Ugyanazt teszi előtérbe. Amit a társadalom ránk tesz. (...) Azért érzem magamban a tenni akarást, mert a ha egy cigány szervezet tagja vagy, egy nagyon nagy elvárás, hogy tegyél valamit. Tényleg súly jelent nekem, hogy tegyél valamit. Oké. De nem érünk ezzel semmit. Nem érünk el vele semmit.”

4.3.6. A roma társadalom integrációjában vállalt szerep hatékonyságával kapcsolatos elképzelések

Miután az interjúalanyok többsége arról számolt be a szakmai-társadalmi közösség szerepelvárásával kapcsolatban, hogy döntően a roma értelmiségiektől várják a romák súlyos szociális helyzetének megoldását és a roma értelmiségiek formálódását támogató szervezeteket elutasító vagy kritikus interjúalanyok is ugyancsak erről számoltak be, külön fejezetben tárgyaljuk, hogy ők maguk hogyan vélekednek a roma értelmiségiek hatékonyságáról a romák társadalmi integrációjának területén. A narratívák alapján az interjúalanyok erre vonatkozó véleménye alapján kialakult alcsoportok szerint tárgyaljuk a kérdéskört.

A roma értelmiségiek szerepvállalásának preferálása a roma társadalom segítésének a területén (1. csoport) kategóriába azok az interjúalanyok kerültek, akik a roma/cigány

társadalom megerősítésére irányul programokban a roma értelmiségiek szerepének döntő jelentőséget tulajdonítanak, de nem kizárva abból a nem roma/cigány szakembereket. A csoporton belül a különböző jellemzők miatt további alkategóriákat alakítottunk ki, amelyek ugyan átfedéseket mutatnak, de mégis megkülönböztethetők. Az első ilyen érv, ami miatt a roma értelmiségiek szerepét döntő jelentőségűnek gondolják, az összefüggésben van a roma társadalommal szembeni előítéletekkel. Ugyanis úgy vélik, hogy ezzel megelőzhető, hogy a segítő tevékenység során a hátrányos helyzetű roma/cigány társadalmat etnikai diszkrimináció érje. Dezső (oláh cigány) narratívájában azonosítható, hogy mint védelmezőt is definiálja a roma értelmiségieket, akik jelenlétükkel garantálják a célcsoporttal való emberi bánásmódot. A roma szakemberek jelenlétének fontosságát azzal is magyarázza, hogy a roma szakemberek jelenléte alulreprezentált a roma/cigány társadalom megsegítésének a területén, különösen vezetői pozícióban és arra is, hogy a roma értelmiségiek miután maguk is megélték a szegénységet és/vagy a diszkriminációt jobban átérzik a hátrányos helyzetű roma/cigány társadalom helyzetét.

„Én azt gondolom, hogy nekünk kell cigányoknak foglalkozni a mieinkkel, mert a magyaroknak nem fog fájni az, hogy a cigányokkal mi van. Vállalni kell, ez a mi sorsközösségünk. Figyelni kell, hogy az úgynevezett mi népünkkel hogyan bánnak, főleg, ha tudásunk van. Ha nem szólalsz fel, cinkos vagy. Ha környezetben igazságtalanság és nem szólalsz fel, akkor cinkossá válsz. Erkölcsi kötelessége. Én mindenképpen támogatom bármilyen ilyen programnál, hogy a roma emberek vezető státuszban legyenek. Mi nagyon alul reprezentáltak vagyunk. Nem ellent akarom mondani önmagamnak, de azért sikeresebbek azok a programok, ahol a cigányok döntenek, mert érezted, hogy a másik cigány család mit érez. Nagyon kevés jó fehér szakember van. Mindenki foglalkozhat vele. Mindenkinek kell, hogy foglalkozzon vele.”

A második érvként Béla (romungró) és Tibor (oláh cigány) narratívájában az fogalmazódik meg, hogy a roma értelmiségiek szerepvállalása azért is fontos, mert ők ismerik a roma/cigány társadalom kultúráját, így a velük való közös munka hatékonyabbá tud válni. Tibor és Sámuel (romungró) ezt annak ellenére gondolja így, hogy származási közösségükben – ahogyan a származási közösség fejeztérében már utaltunk erre –, semmilyen formában nem volt jelen a roma kultúrához köthető hagyomány. Ez arra enged következtetni, hogy a diszkrimináció megélését vagy éppen a hátrányos helyzetű élethelyzetet a roma kultúrával azonosítják szakmai munkájukban.

„Azért azt gondolom, hogy ha látják bennünk, hogy mi is romák vagyunk, a családokban, ha vannak kételyek, meg tudnak törni. Nekem talán könnyebben megy beszélni. Nagyon sok fehér értelmiségi kimegy és mondja a dogmatika filozófiáját. Nem jön ki a szubkultúrája. A romák között vannak az értelmiségiek. A szubkultúránk közös. Szemtől szembe tudjuk elmondani a lehetőséget. Ezt tudjuk biztosítani nektek.

„Aki egyrészt nem ismeri a kultúrát, nem ismeri annak a jelenségnek az okát, nem lát mögé annak a jelenségnek, amiben ők vannak, így nem tudnak hatékonyan segíteni. A cigány a cigányt jobban megérti. Tudunk az ő fejükkel gondolkodni. Talán jobban megértjük, átérezzük a helyzetet.”

Harmadik érvként olyan vélemények fogalmazódtak meg, amelyek arra utalnak, hogy nem feltétlenül sikeresebbé, hanem hitelesebbé teszik a roma/cigány társadalom megsegítésére irányuló programokat, ha abban roma származású szakemberek vesznek részt.

„Meg mondom őszintén ezen még így nem is gondolkodtam. Nem sikeressé, hanem hitelesebbé teszi a programokat. Tehát hogyan beszélhetne hitelesen a diszkriminációról az, aki nem éli meg? Biztos, hogy nagyon jó szociológusok vannak, akik rendkívül jó programokat adnak. Nem roma származásúak. Nem akarom őket bántani. Nem az volt a cél. De ugyanolyan hitelesebb az is, ha egy drogos, aki drogfüggő volt tart előadást a gyerekeknek. (...) A roma programokat a roma szakemberek hitelesebbé teszik mindenképpen. Hitelesebbé teszi. Példaértékűvé teszi. A személyisége a legfontosabb. A tanárnak a személyisége a legfontosabb, én úgy gondolom. Az hogy egyéni értékű persze őket. Nem a nehézségeikkel foglalkozom. Hanem megtalálom azt, ami könnyebben megy nekik. Azt kiemelem és azt dicsérem, ami jól megy nekik. Mindenképpen mindig azt keresem a diákban, az az első legyen roma vagy nem roma. Van olyan tanítványom, aki gyönyörűen olvas, rengeteget olvastatom. Mindig megdicsérem. Egyre jobb lesz. Mindenkiben meg kell látni. Ezek közhelyek. De mindenkiben meg kell látni a jót és erre alapozni.” Frida (romungró)

„A roma szakemberek szerintem legalábbis mindenképpen hitelesebb. Aztán lehet, hogy van olyan magyar ember, akik nem cigányok és mégis sikeresen tudnak a cigánységért dolgozni, mert szeretik őket. De hogy mondjam, hitelesebb nekem, ha van ott egy roma is. Mi jobban átérezzük a helyzetet. A cigány ember azt hallja, amit mond a cigány ember, jobban megértik, hogy mit gondol a szavak mögött.” Elza (romungró)

A roma és nem roma értelmiségiek közös szerepvállalásának preferálása a roma társadalom segítésének a területén (2. csoport) kategóriába azok az interjúalanyok kerültek, akik narratívájukban leginkább a roma és nem roma szakemberek közös szerepvállalását tartják ideálisnak. Bíborka (oláh cigány) és Lajos (romungró), akik több éve dolgoznak a roma/cigány társadalom megsegítésének a területén úgy vélik, hogy döntően nem a származás határozza meg egy szakember munkájának sikerességét és a származás azt sem garantálja, hogy jobban megérti a hátrányos helyzetű roma/cigány társadalom helyzetét.

„Általánoságban azt mondani, hogy azért sikeresebb a program, hogy romák dolgoznak benne, azt nem lehet mondani. Szerintem nagyon fontos, hogy milyen érzékenyen nyúlunk a dolgokhoz. Akkor tudunk jól megvalósítani egy programot, ha vannak benne romák is, és nem romák is, mind a két csoportot képviselik. Van olyan program, amikor a romák nem jól kezelték a programot. Csak azért mert roma valaki, nem biztos, hogy a programot jól tudja megvalósítani.”

„Most az jutott eszembe, hogy azért van olyan roma munkatársam, akire nem bízom volna rá egy szamarat sem, nem hogy egy ember. Ez is inkább a személyiség által meghatározott. Nem a származás. A segítők romák nem feltétlenül értik meg jobban a romákat. Nem hinném, hogy csak romák tudnak segíteni a romáknál. Már csak azért sem, mert az az alapítvány ahol dolgozok, ketten vagyunk romák. A többiek nem romák, viszont nagyon jó mentorok.”

Etelka (oláh cigány) narratívája arra utal, hogy bizonyos területeken a roma értelmiségiek szerepvállalása döntő jelentőségű lehet a roma/cigány társadalom megsegítésének területén, amit azzal magyaráz, hogy az őt egyedül nevelő nem roma/cigány édesanyja sem tudta átsegetni a roma identitásából adódó traumán gyermekkorában.

„Talán egy konszenzusos együttműködés a többségi társadalommal. Menjenek be ketten egy fehér és egy roma. Tudunk hitelesebben szólni. Akárhogy is. Anyu se tudta elmagyarázni, hogy mit jelent a romaságom. A magyar családom mellett soha nem tudtam megélni a romaságom. A roma közegbe kellett kerülni, hogy átéljem teljesen.”

Szonja (oláh cigány) narratívájában a konszenzusos együttműködés fontosságát azzal magyarázza, hogy a roma értelmiségiek bizonyos kompetenciák tekintetében gyengébbek, viszont más területeken hatékonyabbak. Szonja esetében is, ahogyan erre már többször is utaltunk megfigyelhető, hogy a többségi társadalom sztereotípiájával azonosuló megállapítást tesz. Szonja (oláh) tapasztalata abból adódhat, hogy az ő esetében a romani nyelv volt az első tanult nyelv, amelyet származási közösségében megtanult, tehát valószínűsíthető, hogy a roma értelmiségiek alacsonyabb íráskészsége a gyermekkorában megélt nyelvi nehézségekből adódik.

„A programokban nagyon fontos, hogy romák és nem romák dolgozzanak együtt egy ilyen programban. Ami egyiknek gyengesége a másiknak erőssége. A romák a papír munkában gyengébbek. De az oktatásban erősebbek, sokkal ügyesebbek a gyakorlatban.(...) Látogatni a telepre a magyar asszony kollégámmal megyek. Mindenáron akar beszélni, hadd mondjam el, miért jöjjenek az óvodába. És akkor intesz a romáknak, hogy hallgass meg.”

Az identitástól független szerepvállalás preferálása a roma társadalom segítésének a területén (3. csoport) kategóriába azok az interjúalanyok kerültek, akik ugyan hasonlóan a közös szerepvállalást preferáló interjúalanyokhoz a szakmai kompetenciákat emelték ki narratívájukban azzal a különbséggel, hogy magyarázatukban meg sem említették a közös szerepvállalást, ami arra utal, hogy valóban kizárják a szakmai hatékonyságát a származás kérdéskörből.

„A barátnőm, aki nem cigány, sokkal jobban belelát ezekbe a dolgokra az alapítványunkban, ő jár cigány telepekre, ő van a gyerekekkel, egyeztet más szervezetekkel kapcsolatban. Az alapítványban én vagyok így a háttérhatalom. Én már egy kicsit kivontam magam ebből. Részben a munkám miatt. De hogy szerintem nem feltétlenül baj, ha valaki nem cigány. Ezért nem tudom hova tenni a kvótát. Legyenek egyenlő esélyek.”

A nem roma értelmiségiek szerepvállalásának preferálása a roma társadalom segítésének a területén (4. csoport) kategóriába egy interjúnya került, Sámuel (romungró), aki úgy véli, hogy a roma/cigány társadalom megsegítésének területén a nem roma/cigány értelmiségieknek kell szerepet vállalniuk. Mindezt azzal magyarázza, hogy a nem roma/cigány értelmiségiek sokkal kvalitatívabb szakemberek. Sámuel esetében a roma/cigány szakemberek elutasítása valószínűsíthetően azzal van összefüggésben, amelyre már egy előző fejezetben utaltunk, hogy a roma származási közösségtől több esetben érték diszkriminatív atrocitások szexuális identitása miatt.

„Nem sikeresebben a program, ha romák a szakemberek és a nem romák jobban képzettek. Több tapasztalattal rendelkeznek. Sokkal kvalifikáltabbak a nem romák. A nem romák jobban kiállnak mellettem. Hol vannak a cigány emberek, amikor bántás ér?”

Az interjúban elbeszélte élettörténeti események a személyesség dimenziójában jelenítik meg a kutatásba vont szereplők önmagukról, származási közösségükről, értelmiségi szerepükről megfogalmazott véleményüket. Az interjúból kirajzolódott, hogy az értelmiségi szerepről formált képüket döntően meghatározza szociokulturális hátterük, gyermekkori és jelenlegi élethelyzetük megélésének mai megítélése. A személyes élethelyzet perspektívájából kialakított elképzelések sokfélék, de mintázatok mutatnak. Ezek megragadására hoztuk létre az elbeszélésekből kirajzolódó belső tagolódást megmutató kategorizációt.

Az alábbiakban összefoglalóan vesszük sorra azokat az összetevőket, amelyek az interjúkutatás eredményeiből vélünk általánosíthatónak. Az összegző fejezet feladata lesz az, hogy ezeket a megállapításokat összekapcsolja a kérdőíves kutatásból megrajzolt képpel és tágabb összefüggésben vizsgálva elhelyezze a roma értelmiségiekre vonatkozó kutatási eredmények között.

V. ÖSSZEGZÉS

Disszertációm egy sajátos perspektívában íródott alkalmazott társadalomtudományi kutatás, amiben azt vizsgáltam, hogy a roma értelmiségiek önképe és cselekvési terük milyen kapcsolatban hozható egymással. A kutatás fő kérdés arra irányult, hogy megvizsgáljam, milyen tényezők határozzák meg az értelmiségi szerepről vallott felfogásokat és a tényleges cselekvési mezőt. A kutatás elsődleges célja nem a véleményformáló szűk roma politikai elit vizsgálatára irányult. Az alkalmazott társadalomtudományi szemlélet indokolta a roma értelmiség fogalmának szélesebb értelmezését, ami a felsőfokú diploma megszerzésével határolja körbe a vizsgálati populációt. A kutatás megmutatja, hogy a diplomás romák nem töltenek be minden esetben tényleges értelmiségi szerepeket, ugyanakkor, ha csak a szűk roma elit értelmiségre irányult volna a vizsgálat, nem vált volna láthatóvá a roma diplomások belső tagoltsága, eltérő szerepfelfogásuk, megosztottsága, törésvonalai.

A kutatás igazolja, hogy a mai roma értelmiség körében a társadalmi szerepvállalás az értelmiségi szerepértelmezésekben felerősödik. A kapott eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy három meghatározó összetevőjére lehet rámutatni:

1. Az ösztöndíjat biztosító támogató intézmények olyan értelmiségi pályára terelik a roma fiatalokat, ahol szükségszerűen kerülnek kapcsolatba a „romaüggyel”, társadalomtudományi képzési terület (szociológusok, szociális munkások, kulturális antropológusok), pedagógiai képzési terület (óvodapedagógusok, tanítók, tanárok), akiktől a szegregált óvodákban és iskolákban való szerepvállalást várnak el.
2. A diplomás romákkal szemben látens, de néha ki is mondott többségi társadalom által megfogalmazott elvárás, hogy aktívan járuljanak hozzá a romákkal kapcsolatos társadalmi „problémák” megoldásához, sok esetben azt várják, hogy a rendkívül súlyos társadalmi problémákat a diplomás romák oldják meg és kezeljék.
3. Az értelmiségivé váló romák belső készítése a „saját népük” felemelkedésében, modernizációjában való szerepvállalás, több esetben függetlenül attól a képzési területtől, ahol a diplomát szerezték. Ez a missziós tudat alapvető elemévé vált a roma diplomás réteg értelmiségi szerepfelfogásának.

A kutatás folyamatában megfogalmazott hipotézisek a kvantitatív és kvalitatív adatelemzés tükrében beigazolódtak.

Az első hipotézis azt feltételezte, hogy a vizsgálatba vont diplomás roma értelmiségiek és a jelenleg a felsőoktatásban tanulók értelmiségi szerepei a speciális magyarországi roma

kisebbségi léthelyzet által meghatározottak és a többségi társadalom velük kapcsolatos szerepelvárásainak kívánnak megfelelni. Az elemzés során markánsan kirajzolódott, hogy a kisebbségi identitás megélése, a pozitív önkép formálása milyen változatos módon valósult meg. A roma közösséghez tartozástól teljesen függetlenül, a mintába kerültek esetében az identitás megélésének legfőbb dimenziója a kirekesztettség, az előítéletesség és a magukon megtapasztalt diszkrimináció. Tehát a külső társadalmi közeg negatív hozzáállása, az etnikus önazonosság veszélyeztetettsége a formálója ennek az identitásnak. A stigmatizált kisebbséghez tartozás megélése olyan jellemző, ami csak a magyarországi romák esetében bír ilyen kitüntetett jelentőséggel. Az értelmiségi szerep felfogásokban elsődleges szerepet kap a romákért való tenni akarás erkölcsi imperatívusza, amely egyértelmű elvárásként fogalmazódik meg irányukban a többségi társadalom elvárás-horizontján is.

A második hipotézis azt feltételezte, hogy a roma diplomások identitásában meghatározóvá válik a „permanens liminalitás” állapota, amely arra a helyzetre utal, amely az értelmiségivé válás folyamatában jellemző rájuk, a származási közösségüktől eltávolodnak a társadalmi/mobilitási folyamat eredményeképpen, de a többségi szakmai közösségnek és tágabb többségi közösségnek nem válnak elfogadott tagjaivá, így élethelyzetüket a tartós köztesség állapota jellemzi, amely sokszor traumatizált állapottal kísért. Felfogásom szerint a jelenség értelmezésére Victor Turner amerikai antropológus liminalitás elmélete (Turner 2002:107-108) kínál értelmezési keretet.

Mind a kvantitatív mind a kvalitatív módszerekkel nyert adatok megerősítik a kérdőívre választ adók és az interjúalanyok esetében is, hogy a diplomaszerezés révén két kultúra közé szorultak, a társadalmi mobilitás következtében kimozdulnak származási/kibocsátó közösségükből és oda már az esetek többségében nem is térnek tartósan vissza. Turner liminalitás elmélete az átmeneti helyzetekhez kapcsolódó rituális folyamatot értelmezi. A roma diplomások esetében azonban az tűnik ki, hogy itt tartóssá vált a két világ közötti létezés állapota, ezért nevezem ezt a helyzetet permanens liminalitásnak. A premodern társadalmak esetében rendelkezésre álltak olyan, az átmeneti állapotban az egyént átsegítő rituális gyakorlatok, amely az egyik állapotból a másikba való eljutást a közösség érdekében zökkenőmentessé tudták alakítani. A tartós köztesség állapotában való létezés a *communitasok* (közösségek) érdekében teljesen szemben állt, így a liminalitás állapota csak egy rövid időszakot jelentett. Mára azonban az egyén és közösség viszonyrendszere teljesen más alapokon működik. A roma diplomások többségi társadalomban való elfogadottsága csak részlegesen valósul meg, s ez számukra súlyos identitásproblémákat okoz.

A jelenség feldolgozása, a helyzet élhetővé tétele szempontjából alkalmas értelmezési keretnek kínálkozik a Brüggelmann és társai által kialakított elképzelés a kisebbségi mobilitási kultúráról.

Szociológiai kutatások mutatnak rá, hogy a (elsősorban a stigmatizált) középosztálybeli kisebbségek, sajátos társadalmi pozíciójukból következően több esetben hasonló problémákkal szembesülnek. (Durst et al. 2016:202). Ez abból következik, hogy egyszerre tartoznak kisebbségként egy stigmatizált csoporthoz és diplomával rendelkező értelmiségiként a középosztályhoz. Neckerman és kutatótársai ezeknek a problémáknak az általánosíthatóságát az általuk alkotott elméleti keret révén kívánják elérni. Neckermannék a mobilitás kisebbségi kultúrájának nevezték (Neckerman et al. 1999) azokat a kulturális elemeket, amelyek egyfajta stratégiát biztosítanak a gazdasági mobilitás elérésére a diszkrimináció társadalmi kontextusában. „Ezek a kulturális elemek tudást, magatartásformákat és társadalmi gyakorlatokat jelentenek, amelyek segítenek megbirkózni a kisebbségi középosztálybeliek két világa – a többségi társadalom és a kisebbségi (származási) csoport – felől érkező, egymásnak olykor ellentmondó elvárásokkal” (Durst et al. 2016:202).

Durst és munkatársai az etnicitásnak – a mobilitás kisebbségi kultúráján keresztül – gyakorolt konstruáló hatását vizsgálták a roma diplomás nők munkapreferenciáinak alakulására (Durst et al. 2016). Diszertációm szempontjából kiemelt fontossága van az általuk használt elméleti keretnek és kutatási eredményeiknek egyaránt.

Dursték a narratív interjúkutatás során azt találták, hogy az osztályhelyzet, a gender és az etnicitás még mindig olyan erős társadalmi tények, amelyek formálják a roma diplomás nők esetében az egyéni választásokat, alakítják a preferenciákat (Durst et al. 2016:202).

Durst Juditék (Durst et al. 2014) egy korábbi elemzésben azt állapították meg, hogy „a roma diplomás nők esetében a hasonló iskolai végzettségű többségi társaikhoz képest szignifikánsan alacsonyabb gyerekszám nem önkéntes választás eredménye, hanem a felfelé irányuló társadalmi mobilitás egyik rejtett költségének, a párválasztás nehézségének tudható be.”

Neckermannék a mobilitás kisebbségi kultúrát úgy írják le, mint „olyan viselkedési stratégiák, gyakorlatok, ismeretek és szimbólumok készletét, amelyek a felfelé mobil, stigmatizált kisebbség sajátos középosztálybeli strukturális helyzetéből fakadó speciális problémákra adott válaszként születnek” (Neckerman et al. 1999: 949–952). A stigmatizált kisebbségi helyzet és a középosztálybeli lét együttes megtapasztalásából fakadó a Neckermannék által elemzett problémák a saját kutatásba bevontak esetében is megfigyelhetőek. Ennek egyik összetevője a

diplomát szerzett romák többségi társadalommal való érintkezése során a narratívákban is hangsúlyosan megjelenített diszkrimináció elszenvedése. A másik vonatkozás a speciális helyzetükből adódóan a származási/kibocsátó közösséggel való kapcsolattartás szintjén jelenik meg. A diplomás romák két csoport közötti beszorultságát, az ebből származó nehézségeket a kutatások a stigmatizált kisebbségi diplomások felfelé történő társadalmi mobilitásának rejtett költségeinek nevezik (Durst et al. 2016:209). Durst Juditék tanulmányukban túllépnek ezen az elméleten, amennyiben nemcsak a rejtett költségek kérdését konstatálják, hanem azt is megvizsgálják, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak az interjúba „e nehézségek feloldására, a mobilitás árának csökkentésére” (Durst et al. 2016:209).

Nézzük meg, hogy a Durst Juditék kutatása során megfigyelt gyakorlatok milyen módon jelennek meg saját kutatási eredményeinkben. Az interjúalanyok narratíváiból nem rajzolódik ki markánsan az a – Durst Juditék által megfigyelt, a köztesség állapotának enyhítésére alkalmazott gyakorlat – hogy a diplomás romák kortárs etnikai szakmai szövetségeket hoznak létre. Durst Juditék ezt a mobilitás kisebbségi „kultúrája” egyik elemének tekintik (Durst et al. 2016:209). Dursték kutatásában ugyancsak ilyen elemnek tekintették az általuk „bikulturalizmusnak” nevezett jelenséget, amely a származási közösséggel való kapcsolattartás nehézségeire adott válaszként működött. A saját kutatási eredményeink is azt mutatják, hogy a diplomás romák esetében kifejezetten fontos, a két kultúrában való mozgás képessége. A korábbi gyakorlat, hogy maguk mögött hagyják kibocsátó közösségük értékrendszerét, attól eltávolodjanak, ma már nem jellemző gyakorlat körükben.

A kérdőíves és az interjú kutatásunk is arra utalt, hogy a mintába került diplomás romák esetében interjúalanyaink túlnyomó többsége akár főállásban, akár csak önkéntes alapon, de „romaüggyel” foglalkozó munkát lát el. Dursték a roma diplomásoknak a munkaerőpiacnak ezen szegmentált szeletén, a közsféra és a civil szektor szociális, segítő, jogvédő szakmaiban való koncentrálódást a mobilitás kisebbségi gyakorlata meghatározó elemének tekintik (Durst et al. 2016: 2010). A mobilitás kisebbségi kultúrájának a mi interjúalanyaink esetében is erős hatása van a munkavállalási preferenciáira, amennyiben az a „romaüggyel” foglalkozás irányába tereli őket. Ahogy ez a kvalitatív kutatás során részletesen bemutatásra került, ennek kettős indoka van: egyfelől roma emberként, egy kirekesztett, elnyomott kisebbség tagjaként nagyobb érzékenységet tanúsítanak a roma emberek iránt, mint a többségi társadalom tagjai, és ez által jobban átérzik problémáikat. A másik összetevő egy erős belülről jövő erkölcsi kötelesség a saját kirekesztett közösségük iránti felelősségvállalás.

A bemutatott élettörténeti narratívákból az is kirajzolódik, hogy a továbbtanulással járó, gyermekkori közösségből való kiszakadása és a többségi társadalom elutasítása a talajtalanság érzéséhez, súlyos identitásválsághoz vezet. Ez elsősorban a kibocsátó közösség élte meg nehezen, hogy egykori családtagjuk a felfelé mobilitás eredményeként elvesztette roma identitását.

Durst Juditék kutatása azt is megerősíti, hogy a saját közösségből való kikerülés és a többségi társadalom felől érzékelt be nem fogadás együttes hatására traumatizálódott identitás volt megfigyelhető az interjúalanyok jelentős részénél.

A kisebbségi középosztályi lét megtapasztalásának következményképpen interjúalanyaink narratívájában gyakran felmerült a saját közösség felé történő viszonzás igénye. Egy részük azért fordul munkájában a „romaügy” felé, mert úgy érzi, ez olyan terepet jelent számára, ahol visszaadhat valamit közösségének (Vö.: Durst et al. 2016:212).

Durst Juditék kutatása megerősíti a saját vizsgálati eredményeimet, amelyek a diplomás romák saját közösségért végzett tevékenységére vonatkozik. Megállapítják, hogy mindaddig, „amíg a romák a magyar társadalom leginkább előítéletekkel sújtott, stigmatizált kisebbségi csoportja marad, addig diplomás középosztályuk nagy részének adekvát válasza erre a helyzetre az, hogy „saját népe” sorsának javításával, azaz „romaügyekkel” foglalkozzon (Durst et al. 2016:221).

A harmadik hipotézisben azt feltételeztem, hogy a diplomát szerzettek roma értelmiségi szerepekről kialakított elképzeléseit jelentékeny módon határozzák meg a társadalmi integráció folyamatában problémaértelmezéseiket, a különféle megoldási módok iránti fogékonyságukat, a lokális térben kialakított cselekvéseiket. A kérdőíves kutatási eredmények és az interjúkban elbeszélte narratívák ebben az összefüggésben is egy irányba mutatnak. Az értelmiségi szerepfelfogások több összetevő mentén formálódnak, de abban közös álláspont van, hogy ezek döntően határozzák meg az egyes aktorok cselekvési terét.

A kutatási eredmények egyértelműen cáfolják a roma értelmiségiekre vonatkozó azon általánosan megfogalmazott szakirodalmi megállapítást, amely azt feltételezte, vagy vélte igazolhatónak, hogy a roma értelmiség eltávolodóban van az őt kibocsátó roma társadalomtól. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a sikeres romák, a diplomához jutó roma értelmiségiek szakmai érvényesülésükért cserébe asszimilálódtak a többségi társadalomhoz, ennek részeként nemcsak eltávolodtak egykori származási közösségüktől, hanem a roma kultúra sem jelentett többé számukra identifikációs alapot. A megállapítás azt is feltételezi, hogy emiatt a sikeres romák etnikus identitásának elvesztése azt eredményezi, hogy a többségi társadalom romákról

forgalmazott egyoldalú képét erősítik. Nincs roma középosztály, mert a diplomások asszimilálódnak, tehát a romák továbbra is azok maradnak, akik szegények. A kutatási eredmények egyértelműen cáfolják ezt a leegyszerűsítő értelmezést. Az interjúkból kirajzolódott, milyen nehézségeket kell megélnie a diplomát szerzett értelmiségi szerepet betölteni kívánó értelmiséginek. A „se ide nem tartozók, de még oda sem” a köztesség állapotának érzése valóban markáns jellemző.

Azonban az egyértelműen nem igazolódott, hogy a diplomás romák eltávolodnak, kilépnek korábbi kulturális közegükből. A szakirodalmi megállapítások a 2000-es évek elején születtek és a roma értelmiség első és második generációjára vonatkoztak. Kivételként tekintve azokra a roma elitet alkotó értelmiségi szereplőkre, akik politikai karrierjük részeként felvállalták a romák jogvédelmét és esélyegyenlőségük biztosításáért tevékenykedtek. A kutatási mintában szereplő – a populáció majd egyharmadát – jelentő 45 éven felüli generáció esetében semmi nyomát nem leljük az identitásmegtagadásnak, a roma kultúrától való távolodásnak. A fiatal generáció esetében meg végképp nem ez a jellemző. Egyre erősebb tendencia a veszélyeztetett identitás megküzdési stratégiáiban a pozitív önkép kialakítása, a roma identitás újrafelfedezése, annak büszke vállalása. Azért kényszerülnek erre, mert ha tagadják is roma identitásukat, rejtőzködni is próbálnak, ez egyáltalán nem vezet eredményre, hiszen a többségi társadalom rasszjegyeik alapján továbbra is cigányként tartja őket számon. Azonban az az interjúkból is kirajzolódik, hogy a diplomát szerzettek körében az életvezetési normák tekintetében valóban megfigyelhető egy akkulturalizációs folyamat. Ez azonban inkább értelmezendő egy társadalmi mobilitási/polgárosodási folyamat következményeként, semmint a roma identitástól való tudatos távolodásként.

A roma diplomások átfogó kutatása nemcsak az értelmiségi szerepek vonatkozásában bír kitüntetett jelentőséggel. A vizsgálat eredményei arra utalnak, hogy nem kis hányaduk nem tartja magát roma értelmiséginek, s nem is tölt be ilyen szerepet. Fontos kiemelni, hogy ez a nagyszámú roma diplomás a középosztályosodása révén kulcsszerepet tölt be a romák társadalmi integrációjában, többségi társadalom általi elfogadottságában, de azt tevékenységével közvetlenül nem kívánja előmozdítani.

A 2000-es évekelejétől exponenciálisan megnő a felsőoktatásba kerülő romák száma. Ez azonban nem jelenti azt, hogy arányaiban jelentősen nőne a romák felsőoktatási jelenléte, hiszen a teljes népesség esetében bekövetkezett növekedésről van szó, így a távolság továbbra is fennmarad a többségi társadalom viszonylatában.

A roma felsőoktatásban tanulók belső tagoltsága az expanzió miatt jelentősen megváltozik. Vannak képzési területek, ahol továbbra is igen alacsony számban jelennek meg a roma egyetemi hallgatók: ilyenek a műszaki tudományok, az orvostudomány és a jogtudomány. Továbbra is a bölcsészettudományok, a tanárképzés és társadalomtudományok lesznek a markánsan meghatározó képzési területek. A kérdőíves kutatásból kitűnik, hogy a diplomás romák esetében a társadalmi mobilitás elsődlegesen a városba költözéssel mérhető. Többségük ma már városban él. Fontos utalni azonban arra, hogy Budapest mellett a megyei jogú városokban élnek a diplomás romák legnagyobb arányban. A többi várostípusban is jelentős számban vannak roma diplomások. Biczó Gábor szerint ez csalóka, hiszen ma már gyakorlatilag minden település megkaphatja a városi rangot, nagyon minimális feltételnek kell megfelelni. De ezek az akár egy-két ezer lélekszámmal bíró települések egyáltalán nem töltenek be városi szerepkört (Biczó-Szabó 2020). Pontos adatbázis készült 2020-ban a roma szakkollégiumok hallgatóiról. A kérdőíves kutatás során előállított teljeskörű adatbázisból kiderül, hogy 2020-ban a 11 magyarországi szakkollégiumban 326 hallgató volt. Igen nagy arányban jelennek meg a Debreceni Egyetemhez kötődő szakkollégiumok, itt a hallgatói létszám 98 fő, majd egyharmada az összes roma szakkollégiumba felvetteknek. A 2020-ban szakkollégista 326 hallgató közül 225 fő volt roma, 101 nem roma. A képzés típusa szerint túlnyomórésztük alapképzési szakot végez. A 225 roma szakkollégiumi hallgató 52 százaléka hátrányos helyzetű. Biczóék szerint a felzárkózáspolitikai paradigmaváltás részesei lehetnek a szakkollégisták, mert azon a szintéren élnek, ahol a felzárkózásban érintett 300 hátrányos helyzetű település található. Meglátása szerint olyan ismeretek és kompetenciák birtokában vannak ezek a szakkollégisták, amelyek a felzárkózáspolitikában jól alkalmazhatóak (Biczó 2019:167). Biczó szerint ennek oka abban lehet fel, mert a szakkollégiumba járó diplomát szerzett roma fiatalok képzett szakemberek és a kultúra „benszülöttjei” egyszerre, másfelől túlnyomórészt azokon a képzési területeken tanulnak, ahol a megszerzett ismeretek és kompetenciák révén alkalmasak az ilyen feladat betöltésére. Biczó szerint a szakkollégiumokban végzetek alkalmas humánerőforrást képeznek a települési közösségek felzárkózásában történő közreműködésre (Biczó-Szabó 2021:48). Biczóék bevezetik a relevancia-megfelelési képesség fogalmát, amin azt értik, hogy a helyiek mekkora aránya rendelkezik olyan szakmai vagy gyakorlati társadalomtudományi ismeretkompetenciákkal, amelyek a felzárkózáspolitikában közvetlenül alkalmazhatóak (Biczó-Szabó 2020:55). Ezek a felvetések a disszertáció szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírnak.

Ahogy a bevezetőben arról szó volt, Kóczé az interjúi elemzése során megfogalmazott olyan, az életutakból kirajzolódó trendeket, amelyek a diplomás nők hagyományos nemi szerepmintáktól való eltávolodására utalnak. Ez tükröződik az általam megkérdezett interjúalanyok párválasztási szokásaiban is. A vizsgálatba bevont diplomás roma nők sok esetben nem roma házastársat választanak. Míg a diplomás roma férfiak esetében megfigyelhető tendencia, hogy ők gyakrabban választanak maguknak roma házastársat. A „nagy roma értelmiségi generáció” esetében kitüntetett szerepe volt az etnikai identitásépítésben a roma kultúra elemeinek, hangsúlyosan a roma folklór, a népzene és népművészet felfedezése, értékként való felmutatása, az autenticitás hordozójaként, az elismerés politikájában játszott meghatározó szerepet. Éppen úgy, ahogy a 19. századi nemzeti mozgalmak esetében és a nemzeti kultúra tartalmának megkonstruálásában a folklórhagyományok és a magas kultúra eredményei kiemelkedő szerepet töltek be. A mai roma értelmiségiek életében már nincs ilyen kitüntetett szerepe a roma hagyományoknak. Bari Károly cigány meséket gyűjtött és tett közzé (Bari 1999), Horváth Aladárék népzenei együttest alapítottak, munkásszállókban és munkásklubokban folklór és kultúrest mozgalmat szerveztek (Neményi-Szalai 2017:67). A sokféle és nyelvi-kulturális csoportonként eltérő hagyományos kulturális elemek az adott csoport mellett csak egy szűk roma értelmiségi kör számára töltenek be a roma identitás megélésében kulcsszerepet. A megbélyegzés, a diszkrimináció megélésének és feldolgozásának van kulcsszerepe a mai fiatal roma értelmiségiek esetében a pozitív etnikai identitás megtalálásban és kiépítésében. Ebben persze egyéni döntés alapján szerepet kaphatnak a vissza, vagy megtanult romani nyelv és a tradicionális kultúra folklór elemei. A mai roma értelmiség képzésében kulcsszerepet töltenek be a diplomához jutást ösztöndíjjal támogató szervezetek. Markáns eltérés figyelhető meg a Romaversitas Alapítvány¹⁶ és a Roma Szakkollégiumok képzési koncepciójában. Mindkét intézmény hangsúlyozza az önálló roma értelmiség kialakításának szükségességét és abban vállal hangsúlyosan szerepet.

A Romaversitas „önálló narratívát kialakító roma értelmiségiek”¹⁷ képzésére törekszik, kifejezetten egy független roma értelmiségi elit kinevelését célozzák meg. A Roma Szakkollégiumi Hálózat, miután jelentős részben a keresztény egyház fenntartásában működnek, a keresztény értékrend közvetítése mellett a társadalmi integrációban betöltött szerepet emelik ki a képzési koncepciójukban. Ugyanakkor itt elsődleges cél a roma értelmiségi fiatalok középosztályosodásának az elősegítése, másfelől pedig olyan helyben maradó

---

¹⁶ A Romaversitas Alapítványt 1996-ban hozta létre egy roma értelmiségiekből álló kör.

¹⁷ <https://romaversitas.hu/>

szakemberek képzése, akik felvállalják roma identitásukat és a romák helyzetének javításáért saját közösségükben tevékenykednek (Biczó 2019).

A két markáns roma diplomások képzését elősegítő intézmény gyökeresen eltérő filozófiát követ. A Romaversitas a saját narratíva kidolgozását hangoztatja legfontosabb célkitűzéseként és nem titkolt céljuk egy szűk, liberális elveket valló kritikai attitűddel és társadalmi szerepvállalással felvértezett, véleményformáló roma értelmiségi elit kinevelése. Ebben az értelmiségi felfogásban – ahogy a szűk elitista szemléletű véleményformáló értelmiség esetében etnikumtól függetlenül jellemző – a politikai aktivizmus kitüntetett szerepet tölt be. Az ideológiai háttér a Roma Szakkollégiumok esetében is nyilvánvalóan megjelenik, hiszen azt a kormányzat Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózatként hozta létre 2011-ben, ma a Roma Szakkollégiumok Szövetségében 3 olyan szakkollégium van csupán, amelyet nem egyházak, hanem egyetemek tartanak fenn (Biczó 2020:20). A Roma szakkollégiumok esetében a képzés során hangsúlyosabban jelenítik meg a saját közösségbe értelmiségi szereplőként, sajátos, jól hasznosítható szaktudással rendelkező, szakértelmiségiként való visszatérést és szerepvállalást. A saját közösségéért tenni akaró és tudó, középosztályosodó, közösségének mintát adó értelmiség ideáltípusát hozzák létre. Cél ennek az értelmiségi rétegnek a kinevelése és helyzetbe hozása. Ezen célkitűzések megvalósítása miatt Biczó a Roma szakkollégiumokat a társadalmi integrációt támogató modellintézménynek tekinti (Biczó-Szabó 2020:22).

A roma értelmiség körében jelentős törésvonalak figyelhetőek meg, egyfelől ez a már említett szűk véleményformáló elit kasztszerű elkülönülésében érhető tetten, de a törésvonalak nemcsak e mentén, hanem ehhez szorosan kapcsolódóan ideológiai/politikai dimenzióban jelennek meg és artikulálódnak. De markáns eltérések vannak a szakértelmiségi elit tudománypolitikai elképzelései és a betöltött értelmiségi szerepeket illetően is. Ezek csak napjainkban válnak meghatározóvá a nyilvános diskurzusokban.

Kutatások igazolják, hogy a legelső roma értelmiségi generáció tagjainak igen szűk csoportja életformájában és identitásában is eltávolodott egykori csoportjától. Az 1970-es évek roma értelmiségének saját csoportjától való eltávolodását asszimilációs törekvésként értelmezik. Ezzel szemben úgy látjuk, hogy itt nem asszimilációról van szó, hiszen a mobilitás következtében ugyan van egy lényegi akkulturációs folyamat az életmód és gondolkodásmód vonatkozásában, ugyanakkor az említett értelmiségi generáció markáns etnikai szerepet tölt be, számukra a roma identitás nem oldódik fel. Ezek a roma értelmiségiek – írók, költők, művészek, politikai szerepet vállalók – az életformát tekintve teljesen polgárosultak, ily módon a többségi társadalom normáihoz igazodtak. Ez azonban nem jelenti az érzelmi kötődés megszakadását

egykori közösségükkel. Roma identitásuk több esetben rejtett. Ez az az időszak, amikor elindulnak a nemzetközi roma önszerveződések, a roma nemzeti kultúra kiépítésére tett kezdeti kísérletek (Binder 2008, Binder 2010), ebben a magyar értelmiségi roma szereplők is aktívan részt vesznek, emiatt több értelmiségi esetében markánsan megjelenik a roma identitás.

Máté Dezső reziliencia kutatásai arra utalnak, hogy a szereplők, akik diplomát szereztek rugalmas ellenállási stratégiákat alakítottak ki, erre a saját kutatásban nem találunk meggyőző adatokat, úgy ítéljük meg a kutatási eredmények értelmezésére sokkal inkább alkalmasnak tűnik a kisebbségek mobilitási kultúráját tárgyaló elmélet. Ugyanakkor Máté által hangsúlyosan említett fokozott bizonyítási kényszer az általam készített interjúkban is markánsan kirajzolódik az élettörténeti elbeszélésekben.

A kutatási eredményekből kirajzolódó fontos jellemző, hogy a roma értelmiségi szerepek nem kanonizáltak, azok igen változékony természetűek, igen erősen kitettek a társadalmi szituációnak és az egyéni értelmezéseknek.

VI. IRODALOM

Acton, Thomas A. (2016). Scientific racism, popular racism and the discourse of the Gypsy Lore Society. *Ethnic and Racial Studies*, 39 (7), 1187–1204.

Apor Péter (2009) Cigányok tere: kísérlet a kommunista romapolitika közép-kelet-európai összehasonlító értelmezésére, 1945–1961 *Aetas*, 24. évfolyam 2. szám 69–86

Bakó Boglárka (2002) „Együttélési viszonyok és az etnikai identitás”. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 87–111.

Barth, Fredrik (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében *Regió*, 1 szám 3–25.

Békés Nóra (2011) Az értelmiségi lét felé haladó roma fiatalok identitásalakulása. *Iskolakultúra* 24. évf. 2-3. sz. 68-81.

Bereczky Krisztina – Fejes József Balázs (2010): Pedagógusok nézeteinek és tapasztalatainak vizsgálata egy deszegregációs intézkedéssel összefüggésben. *Magyar Pedagógia*, 110 (4). 329–354.

Berszán Lídia: (2015) Megküzdés és reziliencia? Amikor a kevesebb több. *Erdélyi Társadalom*, XIII. évfolyam 1. szám, 9-21.

Biczó Gábor (2017): Challenge and/or Chance: The Sociocultural Integration of Romani People in Central Europe In: BICZÓ Gábor, BÁLINT Péter (szerk.) *Peremhelyzetben II.* = In *Marginal Position II.: romológiai írások = Writings from the Field of Romology*. Debrecen, Didakt Kft. 31–49.

Biczó Gábor (2013) Az alkalmazott antropológiai látásmód jelentősége a lokális roma közösségek integrációs potenciáljának értelmezésében. (utolsó letöltés 2020.04.03)

Biczó Gábor (2012/a) Egy technikai innovációs modell szociokulturális feltételrendszerének antropológiai elemzése: a csernelyi biomassza projekt esete. *Szellem és Tudomány* 1, 85–94.

Biczó Gábor (2012/b): A csernelyi biomassza alapú hőtermelő rendszer-innovációs projekt kommunikációs stratégiája és alkalmazott antropológiai háttere. *Magyar Energetika*, különszám, (19), 16–20.

Biczó Gábor (2014) Az alkalmazott antropológia és a gyakorlati értékű tudás: a történeti előzmények, a kritikai fordulat és az etikai önreflexió társadalomfilozófiai háttere. *Tabula*, 15 (2) 1–22.

Biczó Gábor (2015) Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösségek integrációja – kortárs kihívások. In Bocsi Veronika (szerk.), *Peremhelyzetben*, (pp. 11–30). Debrecen: Didakt Kft.

Biczó, Gábor – Szabó, Henriett (2020) *A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata: Humán Regiszter 2020* Debrecen, Magyarország : TT Play Kft.

Biczó Gábor (2010) Az interkulturális nevelés társadalomelméleti hátteréről = On the Socio-theoretical Background of Intercultural Education pp. 115-122. In: Bálint, Péter (szerk.) *Határ-*

helyzetben = On the Borderline : pedagógiai-módszertani tanulmányok Debrecen,: Didakt Kiadó

Biczó, Gábor (2014) Az alkalmazott antropológia és a gyakorlati értékű tudás: a történeti előzmények, a kritikai fordulat és az etikai önreflexió társadalomfilozófiai háttére *TABULA* (2014-) 15 : 2.

Biczó Gábor (2015) Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösségek integrációja – kortárs kihívások In: Bocsi, Veronika (szerk.) *Peremhelyzetben* Debrecen, Magyarország : Didakt 11–30.

Binder Mátyás (2010) „Újraegyesülés”? A roma nemzeti gondolat kelet-európai történeti kontextusban. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében* (Cigány néprajzi tanulmányok, 15.). Budapest – Gödöllő, Magyar Néprajzi Társaság, SZIE GTK. 353–365.

Binder Mátyás (2010) A cigányokról alkotott történeti kép változása a rendszerváltás tükrében Szlovákiában és Magyarországon. In: Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.

Binder Mátyás (2008) A roma nemzet – történeti és kulturális antropológiai keresztmetszetben. *Eszmélet*, 77. sz. 130–160.

Binder Mátyás (2016) "Roma - identitás - politika" a rendszerváltás utáni Magyarországon. In: Földes György - Antal Attila (szerk.): *Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*. Bp. Napvilág. 249–275.

Binder Mátyás–Pálos Dóra (2016). Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben.http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20%20ROMA.TK.KUT.%202016_0.pdf (Letöltés dátuma 2020. október 19.)

Bocsi Veronika (2015) Roma szakkollégisták identitás- és életútvizsgálata = Analyzing the Identity and Life of Roma Special College Students. In: *Peremhelyzetben : romológiai írások = In Marginal Position : Writings from the Field of Romology*. Szerk.: Bocsi Veronika, Didakt Kft. : Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar. 23–40.

Bogdán Péter (2016). A romák/ cigányok tankönyvi jelenlétét elemző kutatásokról. *Új Pedagógiai Szemle* 5–6. 127–136.

Bonilla-Silva, E. (1997). Rethinking racism: Toward a structural interpretation. *American Sociological Review*, 62 (3), 465–480.

Bordács Margit (2001): A pedagógusok előítéletességének vizsgálata roma gyerekeket is tanító pedagógusok körében. *Új Pedagógiai Szemle*, 51. 2. sz. 70–90.

Boreczky Ágnes [2009] (szerk.): *Cigányokról – másképpen*. Gondolat Kiadó, Budapest

Brubaker, Rogers (2001) Csoportok nélküli etnicitás *Beszélő*, 6 évfolyam 7–8 szám 60–66.

Brüggemann, C. (2012). *Roma education in comparative perspective*. Analysis of the UNDP/World Bank/EC regional Roma survey 2011. Roma Inclusion Working Papers. Bratislava: United Nations Development Programme. 1–14.

Csalog Zsolt (1976) *Kilenc cigány*. Kozmosz Kiadó, Budapest.

Csapó Benő (2015) A magyar közoktatás problémái az adatok tükrében. Értékek és viszonyítási keretek. In: *Iskolakultúra*, 25. évfolyam, 2015/7–8. szám. 12. oldal.
<http://real.mtak.hu/34819/1/02.pdf>

Cserné Adermann, Gizella (1997): A tanári elvárások hatása a tanulók teljesítményére. *Iskolakultúra*, 7 (10). http://real.mtak.hu/58423/1/13_EPA00011_iskolakultura_1997-10.pdf

Cserti Csapó Tibor (2008) Területi-szociológiai jellemzés a magyarországi cigány népesség körében In: Forray R., K. (szerk.): *A magyarországi cigány/roma közösségek*. PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs 75–109.

Diósi Ágnes (1998) „Értelmiségi roma nők” I. *Esély*, 5-6. szám. 53-59.

Diósi Ágnes: (1998) „Értelmiségi roma nők” II. *Esély*, 5-6. szám. 98-102.

Diósi Ágnes: (199) „Értelmiségi roma nők” III. *Esély*, 11. szám, 109-113.

Diósi Ágnes: (199) „Értelmiségi roma nők” IV.. *Esély*, 11. szám, 82-87.

Diósi Ágnes: (199) „Értelmiségi roma nők” V..*Esély*, 11.. szám, 93-98.

Dudás Margit (2006): A belépő nézetek feltárása – bevezetés a „saját pedagógiába”. In: Bárdossy Ildikó – Forray R. Katalin – Kéri Katalin (szerk.): *Tananyagok a pedagógia szakos alapképzéshez*. PTE BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs, 150-170.
http://nti.btk.pte.hu/dogitamas/BHF_FILES/html/28Keri/html/

Dupcsik Csaba (2009). *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris.

Dupcsik Csaba (2008) A romák a történelem oktatásában. In: *Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. országos konferenciája*. Budapest, Történelemtanárok Egylete. 25–34.

Durst Judit (2010) „Gondolom, hogy cigányok...ennyi gyerekkel...”: etnicitás és reprodukció két észak-magyarországi romungro közösség példáján In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbőségtermelő társadalom*. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet 173–194.

Durst Judit – Fejős Anna – Nyíró Zsanna (2016) „Másoknak ez munka, nekem szívügyem”. Az etnicitás szerepe a diplomás roma nők munka- család konstrukcióinak alakulásában. *socio.hu*
DoI: 10.18030/socio.hu.2016.2.198

Durst Judit – Bereményi Ábel (2021) “I Felt I Arrived Home”: The Minority Trajectory of Mobility for First-in-Family Hungarian Roma Graduates. In: Mendes M.M., Magano O., Toma S. (eds) *Social and Economic Vulnerability of Roma People*. Springer, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-52588-0_14

Eriksen, Thomas Hylland (2008) *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák* Budapest–Pécs, Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Erőss Gábor - Kende Anna (2008) *Túl a szegregáción*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

- Eyal, Gil, Iván Szelényi & Eleanor Townsley (1998) *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso.
- Falus Iván (2001a) A gyakorlat pedagógiája. In: Golnhofer Erzsébet és Nahalka István (szerk.): *A pedagógusok pedagógiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 15–27.
- Falus Iván (2001b) Pedagógus mesterség – pedagógiai tudás. *Iskolakultúra*, 11. 2. sz. 21–28.
- Falus Iván (2006) *A tanári tevékenység és a pedagógusképzés új útjai*. Gondolat kiadó. Budapest.
- Feischmidt Margit (1997) Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa In: Uő.: *Multikulturalizmus*. 7–29.
- Feischmidt Margit (2013) Társadalmi kirekesztés és a mobilitás lehetőségei aprófalvakban élő, cigánynak tartott emberek életében. In: KOVÁCS, K. – VÁRADI, M. (szerk.): *Hátrányban vidéken*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Feischmidt Margit (szerk.) (1997). *Multikulturalizmus*. Bp., Osiris–Láthatatlan Kollégium.
- Feischmidt Margit (2008) A boldogulok identitásküzdelméi. *Beszélő* 13. évf. 11-12. sz. pp. 96-114.
- Feischmidt Margit (2010) (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Feischmidt Margit (2010) Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában In: Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom* Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet
- Fejes József Balázs (2005) Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra*, 15. 11. sz. 3–13.
- Fejes József Balázs és Józsa Krisztián (2007): Az iskolai eredményesség és a tanulási motiváció kulturális jellemzői. Roma és többségi tanulók összehasonlítása. *Iskolakultúra*, 17. 6–7. sz. 83–96.
- Fejős Anna (2018) Ki tanít? Roma pedagógusok vidéki oktatási terekben. *BELVEDERE MERIDIONALE*, 30 (3). 5-32.
- Forray R. Katalin – Boros Julianna (2009) A cigány, roma tehetség gondozás. *Educatio*. 2. 192–203.
- Forray R. Katalin – Galántai László – Trendl Fanni (2015) (szerk.): *Cigány diákok a felsőoktatásban*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet.
- Forray R. Katalin - Hegedűs T. András (1988) Tradicionális családi nevelés és iskolai magatartás egy innovatív cigány közösségben. *Pedagógiai Szemle*, 2. pp.124-137.

- Forray R. Katalin (1998) Cigánykutatás és nevelésszociológia. *Iskolakultúra*, 1998. 8. évfolyam, 12. szám, 3–14.
- Forray R. Katalin (2004) Cigány diákok a felsőoktatásban. *Educatio*, 11. 3. sz. 312-328.
- Forray R. Katalin (1998) Cigánykutatás és nevelésszociológia, *Iskolakultúra*, 8. évf. 8. sz. pp.3-13.
- Forray R. Katalin (2009) Hátrányos helyzet - cigányság az iskolában. *Educatio*, 17. évf. 4. sz. pp.436-446.
- Forray R. Katalin (2004) *Életutak–iskolai pályák. Interjúk cigány, roma fiatalokkal*. Gypsy Studies 13. Pécs: PTE BTK Romológia Tanszék.
- Forray R. Katalin, Hegedűs T. András (1998) *Cigány gyermekek szocializációja: Család és iskola*. Aula Kiadó, Budapest.
- Forray R. Katalin (2016) Értelmisségképzés- cigány diákok a felsőoktatásban. *Kézirat*. <http://www.forraykatalin.hu/> (utoljára látogatva: 2020. 04.03.)
- Frida Balázs (2005) Civil – társadalom – tudomány. Alkalmazható-e a kultúra tudománya? *Anthropolis*, 2 (1–2), 62–83.
- Fülöpné Erdő Mária (2009) Befogadás vagy kirekesztés? Pedagógusjelöltek értékorientációja egy empirikus vizsgálat tükrében. In: Kállai Ernő-Kiss László szerk.: *Megismerés és elfogadás pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009.119–132.
- Galántai László (2013) *Modern hagyományok. A cigány szakkollégiumi mozgalom Magyarországon. Nevelés – multikulturalizmus – esélyek*. Pécs, PTE BTK OTNDI 107–125.
- Garaz, S., – Torotcoi, S. (2017). Increasing access to higher education and the reproduction of social inequalities: The Case of Roma University students in Eastern and Central Europe. *European Education*, 49, 10–35.
- Geertz, Clifford 1(988) Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban*. Budapest, Akadémiai: 13-61.
- Geertz, Clifford (1994) *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Vál., utószó: Niedermüller Péter. Ford.: Andor Eszter et al. Budapest: Századvég Kiadó
- Gulyás Klára (2018) Pedagógus nézetek vizsgálata a roma származású gyermekek oktatásának-nevelésének kérdéskörében. *Szellem és Tudomány*, 2-3 pp. 51-62.
- Hablicsek László – Hablicsekné Richter Mária – Lángi Tamás: (2019) A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competitio*. XVIII. 1–2. 39–74.
- Hablicsek László (2008) The development and the spatial characteristics of the Roma population in Hungary. Experimental population projections till 2021 *Demográfia* 51 (5) English Edition: 85–123.
- Hablicsek László (2007) A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések. *Kisebbségkutatás*, 16. évf. 4. szám, pp.729-766.

- Hanák Zsuzsanna (2014) Hátrányos helyzetű, roma tanulók a magyar közoktatásban In.: *Sokszínű pedagógiai kultúra* szerk. Torgyik Judit International Research Institute s.r.o.
- Haraszi Anna (2005) Alkalmazott és akcióantropológia. Elméleti és etikai alapkérdések. *Világosság*, 46 (7–8), 215–232.
- Havas Gábor – Liskó Ilona 2005 *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Hirsch, Andreas (2011) Calling in Career: A Typological Approach to Essential and Optional Components. *Journal of Vocational Behaviour*, Vol. 79. No.1. 60-73.
- Jenkins, Richard (2005) Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizálás és hatalom. In: Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.) (2005): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 127–147.
- Janky Béla (2005) A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium. 136–148.
- Józsa Krisztián és Fejes József Balázs (2010) A szociális környezet szerepe a tanulási motiváció alakulásában: a család, az iskola és a kultúra hatása. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest. 134–162.
- Juhász Júlia (1999) *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Taninfó Kiadó, Budapest.
- K. Nagy Emese (2015a) *KIP-könyv I-II*. Miskolc-Egyetemváros, Miskolci Egyetemi Kiadó
- K. Nagy Emese (2015b) *A pedagógushallgatók felkészítése a tudásban és szocializáltságban heterogén tanulói csoportok kezelésére* Eger,: Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége
- Kállai Gabriella (2009) Romológia és multikulturális nevelés témájú kurzusok hatása a felsőoktatásban tanulók cigányságképeire. Beszámoló egy empirikus vizsgálat tapasztalatairól. In: Kállai Ernő-Kiss László (szerk.): *Megismerés és elfogadás pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely. 222– 263.
- Kántor Barbara (2018a) Business anthropology 2.0 REPLIKA: 106-107. 139-145.
- Kántor Barbara (2018b) ; Mitev Ariel Paraetnográfia?!:Az etnográfia szerepe az üzleti világ szociokulturális jelenségeinek megismerésében. REPLIKA : 106-107, 165-183.
- Kardos Katalin (2012) Roma/cigány származású hallgatók és a felsőoktatási tehetséggondozó kapcsolata. *Kapocs* folyóirat, 2014. XIII. 1. sz.
- Karlovitcz János Tibor (2004) Mit tehetünk az előítéletek csökkentéséért? In Nahalka István – Torgyik Judit (szerk.): *Megközelítések. Roma gyermekek nevelésének egyes kérdései*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 123–136.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004) *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Kemény István (1995) Romák és az iskola. p. 73. Letöltés helye és ideje: http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=34 2021.05. 23.

Kende Ágnes (2013) Normál gyerek, cigány gyerek. Általános iskolai pedagógusok percepciója cigány gyerekekről, többségi-kisebbségi viszonyokról, együtt tanulásról. *Esély* 2. szám, 70-83.

Kende Anna (2005) „Én nem akarom elkülöníteni semmi szín alatt.” *Iskolakultúra*, 15. 4. sz. 52–64.

Kende Anna (2005) „Értelmiségiként leszek roma és romaként leszek értelmiségi”: Vizsgálat roma egyetemisták életútjáról. In Neményi Mária - Szálai Júlia szerk. 2005. *Kisebbségek Kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 376-409.

Kertesi G. – Kézdi G. (2012) *A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék BWP –2012/5. <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1205.pdf>.

Kertesi G. – Kézdi G. (2014) Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. Bwp – 2014/6. <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1406.pdf>.

Kertesi G. – Kézdi G. (2016) A roma fiatalok esélyei és az iskolarendszer egyenlőtlensége. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. BWP – 2016/3. <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1603.pdf>.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (szerk.) 1998 *A cigány népesség Magyarországon, dokumentáció és adattár*. Budapest: Socio-typo

Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2009) Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56. 11. sz. 959–1000. Király Gábor – Géring Zsuzsanna – Dén-Nagy Ildikó – Nagy Beáta (2014) Kevert módszertani megközelítések. Elméleti és módszertani alapok. *Kultúra és közösség*, V. (2.). 95-104.

Kligman, Gail (2001) A "másság" társadalmi felépítése: a "roma" azonosítása a posztszocialista közösségekben, *Szociológiai Szemle* 11 4. szám) 66–84.

Kóczé Angéla (2005) „Aki érti a világ hangját, annak muszáj szólania”. Roma nők a politikai érvényesülés útján. In Neményi Mária - Szálai Júlia szerk. 2005. *Kisebbségek Kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Kóczé, Angéla (2010) "Aki érti a világ hangját, annak muszáj szólania": Roma nők a politikai érvényesülés útján In: Feischmidt, Margit (szerk.) *Etnicitás: különbségteremtő társadalom*. Budapest, Magyarország : MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó.

Kóczé Angéla- Neményi Mária- Szálai Júlia (Szerk.) 2017 *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*. Budapest MTA TK Szociológiai Intézet

Kóczé Angéla (2021) A romák rasszizálása és rasszista elnyomása. Új Egyenlőség. <https://ujegyenloseg.hu/a-romak-rasszizalasa-es-rasszista-elnyomasa/> (Utolsó letöltés 2021. 10.18.)

Kocsis Károly – Kovács Zoltán (1991) A magyarországi cigánynépeség társadalomföldrajza. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

Korniss Péter – Závada Pál (2011) *Egy sor cigány*. Corvina Kiadó.

Kotics József (2013a) „A mai napnak való vagyok...” Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái. Antropológiai tanulmány. In Nagy Katalin (szerk.): *A Szociális segítség csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon*, 2012. Budapest: Pro Cserehát Egyesület. 50–68.

Kotics József (2013b). Egy innovatív fejlesztési projekt konfliktuspotenciáljának alkalmazott antropológia vizsgálata – Csernely esete. *Anyagmérnöki Tudományok*, 38 (1), 155–164.

Kotics József (2016a). Az alkalmazott antropológiai tudás szerepe roma szegregátumok szociális városrehabilitációjában: Makó Honvéd városrész példája. In Jukić, Renata et al. (szerk.), *Zbornik znanstvenih radova s Medunarodne znanstvene jibferebcuhe = Globalne i lokalne perspektive pedagogije: Conferernce Proceedings Book* (pp. 28–36). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Kotics József (2016b). Munkásövezetből roma szegregátum?: Makó Honvéd városrészének alkalmazott antropológiai vizsgálata. In Bihari Nagy Éva, Keményfi Róbert, Kavecsánszki Máté és Marinka Melinda (szerk.), *Diptichon: Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*, (pp. 899–934). Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.

Kotics József (2020a). *A cigány–magyar együttélés mintázatai*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.

Kotics József (2020b) Szociális városrehabilitáció és kulturális antropológia - Elméleti és módszertani reflexiók egy fejlesztési projekt tapasztalatairól In: Péti, Márton; Schwarcz, Gyöngyi; Ress, Boglárka (szerk.) *Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet 71-77.

Kovács Imre (szerk.) (2017) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale Kiadó

Kozma Tamás (szerk.) (2002) *Roma/cigány értelmiségiek iskolai karrierje*. Debrecen: *Acta Paedagogica Debrecina*.

Kozma Tamás–Mlakár Zsófia (2002) *Roma/cigány értelmiségiek iskolai karrierje*. p.153. Letöltés helye és ideje: <http://epa.oszk.hu/00000/00011/00098/pdf/iq2005-11.pdf>

Kristóf Luca (2014) *Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*. Budapest: © L’Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

KSH [2014]: 2011. évi népszámlálási adatok. Nemzetiségi adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf

Ladányi János (2009) *A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ.

Ladányi János (2012) *Leselejtezettek. A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.

Lajos Veronika (2014a). Alkalmazott antropológia a moldvai csángóknál?: Kísérlet elmélet és gyakorlat viszonyának újraértelmezésére. *Erdélyi Múzeum*, 74,176–193.

Lajos Veronika (2014b). Alkalmazott szemléletű társadalomtudomány: társadalmi részvétel, kollaboratív etnográfia és akciókutatás. *Néprajzi Látóhatár*, 1–2, 25–49.

Lajos Veronika (2016). Részvétel és együttműködés: Fogalmak, dilemmák és értelmezések. *Replika*, 100, 23–40.

Liskó Ilona (2001) A cigány tanulók és a pedagógusok. *Iskolakultúra*, 11. 12. sz. 3–14.

Liskó Ilona (2007) "Ki utálja jobban a másikat?" - Roma tanulók pedagógus szemmel. *Educatio*, 1. szám 115-124.

Liskó Ilona és Fehérvári Anikó (2008) Hatásvizsgálat – a HEFOP által támogatott integrációs program keretében szervezett pedagógus-továbbképzésekről. *Kutatás közben* 281. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.

Lucassen, Leo (1991) The Power of Definition, Stigmatization, Minorisation and Ethnicity. *The Netherlands Journal of Social Sciences*. Vol. 27. Nr 2. 80–91

Lukács J. Ágnes (2018) Roma egyetemisták beilleszkedési mintázatai kapcsolathálózati megközelítésben. Doktori értekezés. Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola.

http://old.semmelweis.hu/wp-content/phd/phd_live/vedes/export/lukacsjagnes.m.pdf (Utolsó letöltés 2021. 06.10)

Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Nyomonkövetési jelentés 2017. Budapest.

Majtényi Balázs – Majtényi György (2012) *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest, Libri Kiadó.

Majtényi Balázs – Majtényi György: Állami romapolitikák. *Pro Minoritate*, 2005. 3. sz. 69–109.

Marushiakova, Elena –Popov, Vesselin (2010) Roma Identities in Central, South Eastern and Eastern Europe. In Kychukov, Hristo– Hancock, Ian (Eds): *Roma Identity*. NGO Slovo, Prague, 39-52.

Máté Dezső: (2015) Reziliens romák identitáskonstrukciói. *Erdélyi Társadalom*, XIII (1). 43-56

Máté Dezső (2020) Generációs változások a roma diplomások életútjában - A társadalmi reziliencia hatása Doktori disszertáció tézisei

Matras, Yaron. (2005) The role of language in mystifying and de-mystifying Gypsy identity. In: Saul, N. & Tebbut, S. eds. The role of the Romanies. Liverpool: University of Liverpool Press. 53-78.

Mendi Rózsa (1999) Felsőoktatásban tanuló roma fiatalok pályaszocializációs és személyiségvizsgálata. ELTE BTK Szakdolgozat. <http://mek.oszk.hu/02000/02034>

Mitev Ariel és Kántor Barbara (2018) Társadalmi marketing – és a szociokulturális antropológia mint gyakorlati érték. Replika, 106–107, pp. 199–218.

Mogyorósi Zsolt (2010) Hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességét célzó pedagógiai gyakorlatok és pedagógusi gondolkodás vizsgálata. Doktori (PhD) disszertáció. http://ppkteszt.elte.hu/file/Mogyorosi_Zsolt_dissz.pdf

Mogyorósi Zsolt: (2009) A hátrányos helyzet öröksége *ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS NOVA SERIES: SECTIO PAEDAGOGICA* 36 pp. 7-39. , 33 p.

Mogyorósi Zsolt (2012) Pedagógusok a hátrányos helyzetű tanulók integrációjáról és egyes nevelési tévhitekről *TÁRSADALMI EGYÜTTÉLÉS - A KISEBBSÉGI LÉT DIMENZIÓI. INTERDISZCIPLINÁRIS E-FOLYÓIRAT.*

Monitor - kritikai platform és nyitott műhely (szerzői közösség): Fekete pont 2014. A cigányság reprezentációja az általános- és középiskolai tankönyvekben. <https://monitorlive.wordpress.com/category/tanulmanypdf>

Nagy Pál (1997) A magyarországi cigányság történeti kutatásának aspektusai. Online elérhetőség: www.archiv.meh.hu/nekh/Magyar/NAGYp.htm (Letöltés dátuma: 2020. október 19.)

Nagy Pál (1998) *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában.* Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója.

Nagy Pál (2008). „Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században”. In: *Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. országos konferenciája.* Bp., Történelemtanárok Egylete. 35–50.

Nagy Pál (2015) *Ki beszél itt cigány történelemtől?* In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Alapirodalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához. Pécs, 2015. PTE, BTK, NTI, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 50–127.

Nagy Pál (1998) *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában.* Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, 1998.

Nahalka István (1997) Konstruktív pedagógia - egy új paradigma a láthatáron (I.). *Iskolakultúra*, 7. 2. sz. 21–33.

Nahalka István (1997a) Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron. In: *Iskolakultúra*, 7. 3. sz. 22-41.

Nahalka István (1997b): Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron. In: *Iskolakultúra*, 7. 4. sz. 3-21.

- Nahalka István (2003) A tanulás. In: Falus Iván (szerk., 2003): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 103-136.
- Nahalka István (2004) Az oktatás társadalmi meghatározottsága. In.: Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nahalka István (2009) A roma gyermekek kognitív fejlődése. In: Boreczky Ágnes (szerk.): *Cigányokról – másképpen*. Gondolat Kiadó, Budapest. 185–238.
- Nahalka István (2010): Cigányság – oktatás – halmozottan hátrányos helyzet 2009-2010. In: Vass László – Sándor Péter (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010*. Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja, Budapest (DVD kiadvány, oldalszám nélkül).
- Nahalka István (2013) Konstruktivizmus és nevelés. In: *Neveléstudomány: oktatás – kutatás – innováció*, 1. 4. sz. 21-33.
- Nahalka István (2016) Az esélyegyenlőség és a komprehenzivitás lehetősége és ellehetetlenülése. *Új Pedagógiai Szemle*, 66. 7-8. sz. 34-39.
- Nahalka István (szerk., 2017) *Van kiút az oktatási katasztrófából*. ROMI-SULI Könyvkiadó.
- Nahalka István (1999) A roma gyermekek iskolai nevelésének helyzete. Letöltés: http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/nahalka_istvan/ (2009-07-17)
- Nahalka István (2002) *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Konstruktivizmus és pedagógia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Nahalka István (2003) *Túl a falakon. Az iskolán kívüli nevelés módszerei*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – ELTE BTK Neveléstudományi Intézet.
- Nahalka István (2004) A roma gyerekek kognitív fejlesztése. In: Nahalka István–Torgyik Judit (szerk.): *Megközelítések. Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 137–158.
- Nahalka István és Zempléni András (2014): Hogyan hat az iskola/osztály tanulóinak heterogén/homogén összetétele a tanulók eredményességére? In: Csillogh Krisztina, D. Molnár Éva, Herczeg Bálint, Lannert Judit, Nahalka István és Zempléni András (szerk.): *Hatások és különbségek: Másodelemzések a hazai és nemzetközi tanulói képességmérések eredményei alapján*. Oktatási Hivatal, Budapest. 89–164.
- Neményi Mária (2010) A kisebbségi identitás kialakulása. Roma származású gyerekek identitásstratégiái. In Feischmidt M. (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 48–56.
- Neményi Mária – Szalai Júlia (2017) Elbeszélte évtizedek: A roma politika közelmúltbeli története a roma politikusok szemével. In: Kóczé-Neményi-Szalai 2017. 15-76.
- Neckerman, K. C. – Carter, P. – Lee, J. (1999) Segmented assimilation and minority cultures of mobility. *Ethnic and Racial Studies*, 6, 945–965. <http://dx.doi.org/10.1080/014198799329198>
- Németh Szilvia és Papp Z. Attila (2005) Nevelés – konfliktus – integráció. Az esettanulmányok során felvett tanári kérdőívek adatainak elemzése. In: Mayer József és Németh Szilvia (szerk.): *Fókuszban a roma többségű iskolák*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

<http://www.ofi.hu/tudastar/fokuszban-roma-tobbsegu/nemeth-szilvia-papp>. Letöltés ideje: 2020. 11.09.

Nyíró, Zsanna – Durst, Judit (2018) Soul work and giving back: Ethnic support groups and the hidden costs of social mobility. Lessons from Hungarian Roma graduates. *Intersections EEJSP*, 4(1), 88–108.

Oblath Márton (2006) A „cigány” kategória diszkurzív és történeti konstrukciója. *Anthropolis*, 3. évfolyam 1. szám. 51–60.

Óhidy Andrea (2016) "A halmozottan hátrányos helyzetből a diplomáig -Tíz roma és cigány nő sikertörténete". Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Neveléstudományi Tanszék

Oláh József Roma identitás és önreprezentáció <http://c-press.hu/200802202263/felmeresek-szakanyagok/olah-jozsef-roma-identitas-es-onreprezetacio.html> (Utolsó letöltés. 2020. 04.09.)

Orsós Anna (2020) Szükségletek és a jogi szabályozók – avagy fókuszban a cigány nemzetiségi oktatás. *EDUCATIO* 29 :3. 394-408.

Orsós Anna (2019) Kettős kisebbségben – cigánynak már nem cigány, magyarnak még nem magyar In: Arató, Ferenc (szerk.) *Áttekintés : Válogatás a pécsi neveléstudományi műhely munkáiból*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet. 95-104.

Orsós Anna (2018) A cigányság nyelvi csoportjai - szociolingvisztikai megközelítésben. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Alapismeretek a cigány, roma közösségekről*. Budapest: Magyar Cserkészszövetség. 69-87.

Orsós Anna (2016) Ami a tankönyvben meg van írva. In *Horizontok és dialógusok 2016: V. Romológus konferencia. Tanulmánykötet*. Pécs, PTE Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 9–26.

Orsós Anna (2015) Szakpolitikai ajánlás a roma/cigány kultúra sokrétű bemutatására a tartalmi szabályozók és a tartalomhordozók terén műveltségterületek szerinti bontásban. https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/Szakpolitikai_aj%C3%A1nl%C3%A1s_honlap.pdf (Letöltés dátuma: 2020. október 25.)

Örkény Antal-Székelyi Mária (2001) „Sikeres romák. Véletlen vagy követhető példa?”, *Dialógus*, 1. szám, 76-89.

Pálos Dóra (2006) „Cseperedünk”. Egy beás cigány közösség önsztereotipizálási folyamatairól. In: Bakó Boglárka–Papp Richárd–Szarka László (szerk.) (2006): *Mindennapi előítéleteink. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest: Balassi Kiadó. 91–119.

Pálos Dóra (2010) „Cigány” identitások nehézségei. Egy önbeszámolókon alapuló vizsgálat tanulságai. *Esély*. 21. évf. 2. sz. 41–63.

Pálos Dóra (2013): Ráközelítés. Roma etnikai identitás és a stigmával való megküzdés, két életút tapasztalatain keresztül. In: Szuhay Péter (szerk.) (2013): *Távolodó világaink. A cigány–magyar együttélés változatai*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 249–263.

Pap András László (2007) Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától az etnikai képviselőig. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet - Gondolat. Patakfalvi-Czirják Ágnes- Papp. Z. Attila- Neumann Eszter (2018) Az iskola nem sziget. Oktatási és társadalmi reziliencia multiethnikus környezetben *Educatio* 27(3):474-480.

Papp István (2012) Tehetséggondozó intézmények a magyar felsőoktatás történetében. *Felsőoktatási Műhely*. 4. 34–36.

Papp Z. Attila (2012) Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutató* 3.

Papp Z. Attila (2011a) A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolában. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet. 227–264.

Papp Z. Attila (2011b) Idősoros roma tanulói arányok és kihatásuk a kompetenciaeredményekre. *Pro Minoritate*. 2011 ősz. 75–104.

Papp Z. Attila (2010) Hatékonyság vagy méltóság. A kisebbségi oktatás változatai és kihívásai. In: *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*.

Papp, Z. A. (2017) Kárpátaljai hallgatók doktori képzésbe kerülésének motivációi. Kísérlet egy doktorandusztipológiára. In G. Pusztai & Zs. Márkus (szerk.), *Szülőföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl* (pp. 164–168). Debreceni Egyetemi Kiadó.

Pásztor István Zoltán– Péntes János (2018) A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 142. évfolyam 2. szám. 154–169.

Pásztor István Zoltán–Péntes János (2016) A cigányság területi viszonyai és az etnikai csere folyamata Magyarországon. In Berghauer Sándor (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 181-188. o.

Péntes János–Tátrai Patrik–Pásztor István Zoltán (2018) A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika* 58. évfolyam 1. szám. 3–26. o.

Pulay Gergő: (2010) Az etnicitás láthatóvá tétele. Roma előadók kulturális politikája Budapesten. In.: *Etnicitás Különbőségteremtő Társadalom Szerkesztette: Feischmidt Margit, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet*.

Pusztai Gabriella (2011) *A láthatatlan kéztől a baráti kezéig*. Új Mandátum, Budapest.

Radó Péter (2007) Oktatási egyenlőtlenségek Magyarországon. *Educatio*, 19. 4. sz. 575-588.

Radó Péter (2017) *Az iskola jövője*. Noran Libro, Budapest.

Raffael Mónika (2020) (Szerk.) Roma nők egymás közt - Beszélgetés tizenkét roma nővel Budapest: L Harmattan Könyvkiadó Kft.

Rajnai Judit (2012) Lehet másképp?! – avagy pedagógiai alternatívák a hátrányos helyzetű roma fiatalok nevelésében. *Új Pedagógiai Szemle* 62. évfolyam 11-12. sz.

Richardson, V. (1996) The Role of Attitudes and Beliefs in Learning to Teach. In: Sikula, J. ed.: *Handbook of Research on Teacher Education*. Second Edition, MacMillan, New York, 102-119.

Sántha, Kálmán (2009) *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába*. Budapest,: Eötvös József Könyvkiadó

Sántha, Kálmán (2013) A harmadik paradigma a neveléstudományi vizsgálatokban. *Iskolakultúra* 23:2. 82-91.

Sántha, Kálmán (2015) *Trianguláció a pedagógiai kutatásban*. Budapest,: Eötvös József Könyvkiadó

Sárkány Mihály (2000) Az identitás kutatása az amerikai kulturális és a brit szociálintropológiában. In: uő. *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest, L'Harmattan.

Schumpeter, J. A. (1975) Az értelmiség szociológiája. In: Huszár T. (szerk.) *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat

Shils, E. (1972) *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*. Chicago, London: The University of Chicago Press

Sz. Kármán Judit 2004. Sar si von? Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 4, 335–358. <http://www.akademiai.com/content/v1p2x42161268j85/?p=b5f28d4302634f1b8faea0a1c309f6ea&pi=3>

Szabó Henriett (2020) *Sorsfordítók*. Nyíregyháza: Roma Szakkollégiumok Egyesület

Szabóné Kármán Judit (2004) A magyarországi cigány értelmiség helyzete, mentális állapota. *Educatio, Kutatás közben* 3, 459–465. www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/1021

Szabóné Kármán Judit (2012) *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör

Szabóné Kármán Judit é.n Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénéés attribútumai a hazai roma/cigány közösség körében.

Szabó-Tóth, Kinga 2004 Kiemelkedett cigányok (Gypsy/Travellers) etnikai identitásának jellegzetességei Angliában. *SZOCIOLÓGIAI SZEMLE* 14 : 2 pp. 58-76.

Szabó-Tóth Kinga (2007) A kisebbségi és a többségi identitás viszonyának lehetséges mintázatai *SZÁZADVÉG* 12 : 43 pp. 37-62.

Szabó-Tóth, Kinga (2008) *Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó

Szabó-Tóth, Kinga (2009) Kívülállás és beilleszkedés – sikeres romák identitásának vizsgálatán keresztül *PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS SECTIO PHILOSOPHICA* 16 : 1 pp. 71-89.

Szabó-Tóth, Kinga (2012) The Construction of Ethnic Identity of Successful Gypsies/Travellers. *CENTRAL EUROPEAN POLITICAL SCIENCE REVIEW* 13 : 48 pp. 108-124.

Szabó-Tóth, Kinga (2014) Hátrányos helyzet és esélyegyenlőség a felsőoktatásban *SZELLEM ÉS TUDOMÁNY* 8: 1. pp. 20-35.

Szabó-Tóth, Kinga (2015) Hátrány és (felső)oktatás. *SZELLEM ÉS TUDOMÁNY* 1-2. 118-134.

Szabó-Tóth, Kinga (2020) Kapaszkodó(k). Hátrányos helyzetű roma gyerekek és fiatalok – esélyek és lehetőségek *VIGILIA* 85 : 2 pp. 94-103.

Szalai Júlia (2000) Az elismerés politikája és a „cigánykérdés”. A többségi-kisebbségi viszony néhány jelenkori problémájáról. In Horváth Ágota-Landau Edit-Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*, Budapest, Aktív Társadalom Alapítvány/Új Mandátum Könyvkiadó.

Szálé László (2009) *Kitörők – Interjú tizenöt cigány értelmiséggel*. Kornétás Kiadó.

Székely Iván (2015) Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig. Replika,

No. 94. 7–23.

Székelyi Mária - Örkény Antal - Csepeli György - Barna Ildikó (2005) *A siker fénytörései*. Sík Kiadó, Budapest

Székelyi Mária–Csepeli György–Örkény Antal (2001) Ambíciók iskolája. Pál E. szerk., *Tanulmányok a társadalomtudományok köréből Somlai Péter 60. születésnapjára*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Szell Krisztián (2015) Szegregáció és hátránykompenzáció – Pedagógusattitűdök. . In: Fehérvári Anikó és Tomasz Gábor (szerk.): *Kudarok és megoldások*. OFI, Budapest.

Szivák Judit (2002): *A pedagógusok gondolkodásának kutatási módszerei*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Takács Veronika (2013) A Romaversitas szerepvállalása a roma értelmiség kialakulásában. In Gereben Ferenc – Lukács Ágnes: *Fogom a kezét és együtt emelkedünk. Tanulmányok és interjúk a romaintegrációról*. Faludi Ferenc Akadémia, 2013, Budapest. 225–257.

Taylor, Charles (1997) Az elismerés politikája. In: *Multikulturalitás*

Terestyéni Tamás (2005) Középiskolai tankönyvek etnikai tartalmai. In: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új Mandátum. 283–315

Toninato, Paola (2009) The Making of Gypsy Diasporas. *Migration and Social Changes*, Vol. 5. No. 1. 3-36.

Torgyik Judit – Karlovitz János Tibor (2006) *Multikulturális nevelés*. Budapest.

Torgyik Judit (2012) A romák oktatásának fejlesztési törekvései az Európai Unióban. *Iskolakultúra*, 32. évf. 3. sz. pp.74-84.

Torgyik Judit (2004) Az alternatív pedagógia értékei a roma gyerekek nevelésével foglalkozó iskolák számára. In Nahalka–Torgyik (szerk.) 2004: 159–172.

Torkos Katalin (2002) Értelmiségi romák család háttere. In Kozma Tamás (szerk.): *Roma/cigány értelmiségiek iskolai karrierje*. Debrecen, ActaPedagogicaDebrecina.

Torkos Katalin (2005) Két kultúra határán – cigány diplomások életútvizsgálata az ezredfordulón Magyarországon. Ph.D. értekezés Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. <http://hdl.handle.net/2437/79537>

Tóth Péter (2006) *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Pécs, Bölcsész Konzorcium.

Tóth, K. (2005) Comparative study on the identity types of successful Gypsies/Travellers in Hungary and in England. *European Integration Studies*, 4(2), 121–130.

Turner, Victor W. (2002) *A rituális folyamat (Struktúra és antistruktúra)*, Osiris, Budapest. (Osiris Könyvtár) (eredeti: Turner, V. W (1969): *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (Foundations of Human Behavior), Aldine de Gruyter, Hawthorne, New York

Vajda Róza (2005) “Integráció vagy etnopolitika? Stílusok és irányzatok a magyarországi roma politikában” In: Mária Neményi Mária–Szalai Júlia szerk. *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi romák politikai és emberi jogai*. Budapest: Új Mandátum. 511-533.

Vajda Róza (2018) Az elismerés tétje. Az etnikai alapú politizálás paradoxonjairól. SOCIO.HU : TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE : 1. 17-47.

Varga Aranka (2014) Inkluzív szakkollégiumi közösség. *Iskolakultúra*, 24. 5. sz. 28–34.

Varga Aranka (2014) Inkluzív szakkollégiumi közösség. *Iskolakultúra*, 24. 5. sz. 28–34. <http://www.szabonekarmanjudit.hu/wp-content/uploads/2010/08/Etnikai-identit%C3%A1s-%C3%A9s-kisebbs%C3%A9gi-1%C3%A9t.pdf> (Utolsó letöltés 2015. 04.14.)

Virág Tünde (2005) Az etnikai szegregáció változatai. In: BARANYI Béla (szerk.) *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest, Gondolat Kiadó. 84–132. o.

Virág Tünde (2006) A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle*, 1. szám. 60–76. o.

Virág Tünde (2010) *Kirekesztve: falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Virág, Tünde (2016) Spatial consequences of urban policies. Forming a Roma ghetto *Socio.hu* 6 (4): 3–21. doi: 10.18030/socio.hu.2016en.3

VII. Diagramok jegyzéke – diagramcímek alapján

1. ábra. A vizsgálati populáció lakóhelyi megoszlása	40
2. ábra. Jelenlegi lakóhely/képzési terület	41
3. ábra. A jelenlegi lakóhely megyei megoszlása és a kérdőívet kitöltők nem szerinti tagoltsága közötti viszonylat.....	42
4. ábra. Melyik roma közösségbe tartozónak vallod magad?	43
5. ábra. Roma közösségek megoszlása megyénként.....	44

6. ábra. Az életkori megoszlásának és a megyénkénti lakóhelynek a viszonylata	45
7. ábra. Jelenlegi lakóhely	47
8. ábra. Gyermekkori lakóhely	47
9. ábra. Lakóhely típusa/ képzési terület	48
10. ábra. A lakóhely típusa és a roma nyelvi/kulturális csoporthoz való tartozás összefüggései	49
11. ábra. A vizsgálati populáció nemek szerinti megoszlása	50
12. ábra. Közösség/nem aránya	51
13. ábra. Roma származású partner aránya	52
14. ábra. A vizsgálati populáció korösszetétele	52
15. ábra. Életkor/roma csoport összefüggése	53
16. ábra. Párvalasztási stratégia életkor függvényében	55
17. ábra. Szülők származása	56
18. ábra. Az édesapák legmagasabb iskolai végzettsége	57
19. ábra. Az édesanyák legmagasabb iskolai végzettsége	57
20. ábra. Szülők iskola végzettsége	58
21. ábra. Apa iskolai végzettsége/roma csoporthoz tartozása	59
22. ábra. Anya iskolai végzettsége/roma csoporthoz tartozása	61
23. ábra. Apa iskolai végzettsége/gyermekkori lakókörnyezet összefüggése	62
24. ábra. Anya iskolai végzettsége és a gyermekkori lakókörnyezet	63
25. ábra. Szülők jelenlegi gazdasági aktivitása	64
26. ábra. Apa gazdasági aktivitása/roma csoport	65
27. ábra. Anya gazdasági aktivitás/ roma csoporthoz tartozás	66
28. ábra. Szülők identitásstratégiája	67
29. ábra. Integrációra törekvés/roma csoport	68
30. ábra. Gyermekkori lakókörnyezet	69
31. ábra. Roma csoport/lakóhelyi környezet	70
32. ábra. Gyermekkori lakókörnyezet/gyermekkor	71
33. ábra. Jelenlegi lakókörnyezet és az életkor	72
34. ábra. Gyermekkori lakókörnyezet romák-e a szülők	73
35. ábra. Jelenlegi lakókörnyezet/ szülők romák-e	74
36. ábra. Nemi szerepek/roma közösség	76
37. ábra. Hagyományos nemi szerepminták/roma közösséghez tartozás	77
38. ábra. Roma tanulók aránya az általános iskolában, amibe járt	79
39. ábra. Általános iskolai szegregáció/életkor	80

40. ábra. Iskolai szegregáció/szülők romák-e.....	82
41. ábra. Iskolai szegregáció/roma közösséghez tartozás.....	83
42. ábra. Iskolai szegregáció/gyermekkori lakókörnyezet	85
43. ábra. Lakóhely típusa/iskolai szegregáció	87
44. ábra. Általános iskolai szegregáció/apa iskolai végzettsége	89
45. ábra. Általános iskolai szegregáció/anya iskolai végzettsége	90
46. ábra. Abban a középiskolában, ahol végeztél milyen volt a tanulók összetétele megítélésed szerint?	91
47. ábra. Középiskolai szegregáció és az életkor összefüggése.....	92
48. ábra. A diplomás romák képzési területeinek megoszlása	93
49. ábra. Képzési terület/roma közösség	93
50. ábra. Képzési terület/életkor.....	95
51. ábra. Identitásstratégiai jellemzők	98
52. ábra. Integráció/nem.....	99
53. ábra. Integráció/életkor	99
54. ábra. Integráció/roma közösség	100
55. ábra. Párkapcsolatban élők	102
56. ábra. Roma származású partner.....	102
57. ábra. Partner roma származású/nem.....	103
58. ábra. Roma partner/életkor	104
59. ábra. Partnered roma/roma közösség	105
60. ábra. Amennyiben még nem élsz párkapcsolatban, jövőd partnered kiválasztása során fontos-e, hogy roma származású legyen?.....	106
61. ábra. Leendő partner roma/roma közösség.....	107
62. ábra. Partner legmagasabb iskolai végzettsége	108
63. ábra. Partner iskolai végzettsége/nem.....	109
64. ábra. Partner iskolai végzettsége életkor változó összefüggéseikor.....	110
65. ábra. A házastárs iskolai végzettsége a roma nyelvi/kulturális közösség viszonylatában.....	111
66. ábra. Felsőfokú diplomával rendelkezők.....	112
67. ábra Legmagasabb iskola végzettség	113
68. ábra. Végzettség típusa/nem	113
69. ábra. Végzettség típusa/kor	114
70. ábra. Végzettség típusa/roma közösség.....	115
71. ábra. A szakválasztás oka	116
72. ábra. Jelenlegi gazdasági aktivitás.....	117

73. ábra. Az életkori megoszlása a jelenlegi gazdasági aktivitásnak	118
74. ábra. A jelenlegi gazdasági aktivitás és a roma nyelvi kulturális csoporthoz való tartozás összefüggése.....	119
75. ábra. A jelenlegi munkahelyi beosztása	120
76. ábra. A vizsgálati populáció milyen arányban dolgozik a végzettsége szerinti területen	121
77. ábra. Végzettség szerinti munkahely/nem.....	122
78. ábra. Végzettség területén dolgozik/életkor.....	123
79. ábra. Végzettség szerinti munkahely/roma közösség.....	124
80. ábra Munkakör választás oka a roma felzárkóztatás területén dolgozóknál.....	125
81. ábra. Jövőbeni elképzelések.....	126
82. ábra. Diszkriminatív atrocitások.....	127
83. ábra Válaszok a diszkriminációra.....	128
84. ábra. Roma szakkollégiumi hallgatói státusz.....	129
85. ábra. Romaversitas hallgatói státusz.....	130
86. ábra. Roma Education Fund ösztöndíj státusz	131
87. ábra. Értelmiségi szerepek	132
88. ábra. A roma értelmiségiek feladata a romák társadalmi integrációjában.....	133
89. ábra. Tevékenykedés formális szervezetekben.....	134
90. ábra. Vélemények a roma történelem és kultúra iskolai oktatásban való megjelenítéséről.....	136